

Bu proje Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından finanse edilmektedir
This project is co-funded by the European Union and the Republic of Turkey

ERMENİ VE RUM
KÜLTÜR VARLIKLARIYLA

KAYSERİ KAYSERİ

WITH ITS ARMENIAN AND GREEK
CULTURAL HERITAGE

HDV
YAYINLARI

Hrant Dink Vakfı, Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de, gazetesi Agos'un önünde öldürülmesinden sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması için; onun daha adil ve özgür bir dünyaya yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dinî, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, vakfın temel ilkesidir. Vakıf, ifade özgürlüğünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı, geçmişe ve günümüze bakışımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşanması davamız', diyalog, barış, empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

Kültürel Mirası Koruma Derneği (KMKD), Anadolu Kültür, Ermeni Mimar ve Mühendisler Dayanışma Derneği (HAYCAR), Rum Vakıfları Derneği (RUMVADER), Birzamanlar Yayıncılık'ın girişimi ile farklı alanlarda çalışan ve kültürel miras konusunda duyarlı olan bireyler tarafından 2014 yılında kuruldu. Dernek Anadolu'da yaşamış olan tüm toplumlarının yarattığı kültürel varlıkların ülkemizin zenginliği ve tüm insanlığa ait kültürel miras olduğu anlayışıyla faaliyetlerini sürdürür. Özellikle tahrip olma tehlikesi altında bulunan yapıların belgelenerek, risk analizlerinin yapılması ve korunması için çalışmalar yürütür. KMKD, söz konusu eserlerin gelecek nesillere aktarılabilmesi için yerel ve ulusal düzeyde duyarlılık yaratmayı amaçlar ve yetkili makamları bu alanda daha nitelikli ve kapsamlı çalışmalar yapmaya davet eder.

Hrant Dink Foundation was established after the assassination of Hrant Dink in front of his newspaper Agos on January 19, 2007, in order to avoid similar pains and to continue Hrant Dink's legacy, his language and heart and his dream of a world that is more free and just. Democracy and human rights for everyone regardless of their ethnic, religious or cultural origin or gender is the Foundation's main principle. The Foundation works for a Turkey and a world where freedom of expression is limitless and all differences are allowed, lived, appreciated, multiplied and conscience outweighs the way we look at today and the past. As the Hrant Dink Foundation 'our cause worth living' is a future where a culture of dialogue, peace and empathy prevails.

Association for the Protection of Cultural Heritage (KMKD) was founded in 2014 with the initiative of Anadolu Kültür, Armenian Architects and Engineers Solidarity Association (HAYCAR), Association for the Support of Greek Community Foundations (RUMVADER), Birzamanlar Publishing House as well as individuals who work in different fields with concern for cultural heritage. The activities of the Association are pursued with the understanding that the cultural monuments created by different communities of Anatolia are the richness of our country and cultural heritage of all humanity. The Association prepares documentation and risk assessment reports for the monuments under risk and carries activities for their protection. KMKD, with the objective of transmitting cultural heritage to future generations, attempts to create public awareness at local and national levels and calls on public authorities to take better and comprehensive action in this field.

ERMENİ VE RUM KÜLTÜR VARLIKLARIYLA
KAYSERİ

KAYSERİ
WITH ITS ARMENIAN AND GREEK CULTURAL HERITAGE

Bu kitap, Hrant Dink Vakfı ve Kültürel Mirası Koruma Derneği'nin (KMKD) yaptığı ortak alışmanın bir ürünüdür.

This book is the product of the collaboration between the Hrant Dink Foundation and the Association for the Protection of Cultural Heritage (KMKD).

ERMENİ VE RUM
KÜLTÜR VARLIKLARIYLA

KAYSERİ KAYSERİ

WITH ITS ARMENIAN AND GREEK
CULTURAL HERITAGE

ERMENİ VE RUM KÜLTÜR VARLIKLARIYLA KAYSERİ
KAYSERİ WITH ITS ARMENIAN AND GREEK CULTURAL HERITAGE

editör

editor

ALTUĞ YILMAZ

risk analizi raporları editörü

editor of risk assessment reports

BANU PEKOL

giriş

introduction

ZEYNEP OĞUZ

haritalar

maps

VAHAKN KEŞİŞYAN

risk analizi raporları

risk analysis reports

ALİN PONTİOĞLU

BANU PEKOL

ELMON HANÇER

EVANGELİA ŞARLAK

IOANNIS MOURTOS

MESUT DİNLER

çeviri

translation

ALEKSANDROS KAMBURİS

ALTUĞ YILMAZ

HARİS THEODORELİS-RİGAS

MERVE PEHLİVAN

MİNE ESMER

SUZAN BÖLME

ZEYNEL CAN GÜNDOĞDU

İngilizce düzelti

English proofreading

GÜLFER GÖZE

ZEYNEP OĞUZ

Hrant Dink Vakfı proje ekibi

Hrant Dink Foundation project team

ALEKSANDROS KAMBURİS

MERVE KURT

NORAYR OLGAR

ŞAHİKA KARATEPE

TUNA BAŞİBEK

VAHAKN KEŞİŞYAN

ZEYNEP OĞUZ

KMKD proje ekibi

KMKD project team

ÇAĞLA PARLAK

MERT HOCAOĞLU

grafik tasarım

graphic design

SERA DİNK

grafik uygulama

graphics application

ERGE YEKSAN

ön kapak fotoğrafı: Surp Asdvadzadzin Kilisesi, Bahçebaşı

front cover photo: Surp Asdvadzadzin Church, Bahçebaşı

ön kulak fotoğrafı: Surp Asdvadzadzin Kilisesi Kilisesi, Talas

front flap photo: Surp Asdvadzadzin Church, Talas

arka kulak fotoğrafı: Ayios Teodoros Kilisesi, Germir

back flap photo: Agios Theodoros Church, Germir

renk ayrımı ve baskı

color separation and printing

MAS MATBAACILIK A.Ş.

Hamidiye Mahallesi

Soğuksu Caddesi no: 3

Kâğıthane-İstanbul

(90)212 294 10 00

sertifika no: 12055

ISBN 978-605-66011-4-9

© Hrant Dink Vakfı Yayınları

Anarad Hıçutyun Binası

Papa Roncalli Sok. No: 128

Harbiye 34373 Şişli / İstanbul

T: 0212 240 33 61-62

F: 0212 240 33 94

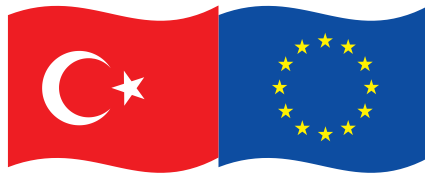
info@hrantdink.org

www.hrantdink.org

İstanbul, Şubat 2016

Istanbul, February 2016

Bu proje Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından finanse edilmektedir
This project is co-funded by the European Union and the Republic of Turkey

*Bu proje Sivil Toplum Diyalogu III Siyasi Kriterler Hibe Programi kapsamında desteklenmektedir.
Bu rapor Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin mali desteğiyle uretilmistir. Bu raporun iceriginden sadece Hrant Dink Vakfi sorumludur ve
hicbir sekilde Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin goruslerini yansittiđi seklinde yorumlanamaz.*

*This project is funded under the Civil Society Dialogue III Political Criteria Grant Programme.
This report is produced with financial support of the EU and Republic of Turkey. Hrant Dink Vakfi is responsible from the content of this document and
can in no way be interpreted as the opinion of the EU and/or Republic of Turkey.*

İl il devam etmesi planlanan bir serinin ilk halkası olan bu çalışmayı, *Agos*'un kurucuları arasında yer alan ve Ermenice sayfalarının editörlüğünü yapan, yıllardır Anadolu'yu karış karış gezip Ermeni yapılarının izlerini süren ve bu çalışmaların ilk tohumlarını, *Agos*'ta yazdığı yazılarla atan, 28 Mart 2015'te kaybettiğimiz Sarkis Seropyan'a adıyoruz.

Haziran 2012, Kayseri, Ağırnas köyü

June 2012, Kayseri, Ağırnas village

We dedicate this book, which is intended to be the first in a series that will follow with other cities, to Sarkis Seropyan, who passed away on March 28, 2015. Editor of the Armenian section of *Agos* weekly newspaper, of which he was also among the founders, he had laid the foundations of this work by sharing with us his pursuit of the traces of Armenian buildings in different corners of Anatolia in his columns in *Agos*.

Seksen yıl önce, Sivaslı bir ailenin ilk çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya geldi. Henüz iki yaşındayken öksüzlüğü tattı. Önce Dolapdere'deki Arti Gırtaran'da, sonra Esayan Okulu'nda, Muşlu büyük aziz Mesrob Maşdots'un yarattığı alfabenin öğrencisi oldu. Öksüzlüğü, liseye, üniversiteye devam edip güzel sanatlar eğitimi almasına elvermedi. İş hayatına atıldı. Soğutmacılık alanında mütevazı bir çalışan oldu.

Sonuna kadar Aziz Mesrob'un takipçisi olarak kaldı. Doymak bilmeyen bir okurdu. Ermeni tarihçiliğinin babası olan Aziz Moses, ölümsüz romancı Raffi, en sevdiği dostları oldular. Onlar aracılığıyla, atalarının topraklarına ömrü boyunca bağlı kaldı.

Askerlik yıllarında, bu topraklara olan bağı daha da perçinlendi. İlahi bir tesadüfle, askerliğini, atalarının doğum yeri olan Sivas'ta yaptı.

Çok genç yaşta aile 'reisi' oldu. Hem anneannesine, hem de annesine baktı.

Evlendi, iki çocuk, iki de torun sahibi oldu.

Atalarının toprağı onu her daim çağırırdı. Dört-beş kişilik, küçük bir grupla çıktığı Anadolu gezilerinde Kayserili dostu Berç Kamparosyan'la yoldaşlık etti. Uzaktaki bir köy kilisesinin veya manastırın kalıntıları onun değişmez ziyaret yerleriydi. Muş'taki Surp Garabed Manastırı'na adak ziyaretine giderken, Ganaçyan'ın ölümsüz eserini mırıldanıyordu: "Çangli, muradımı ver bana..."

Yıllar boyu süren geziler ve okumalar ürünü vermeye başladı; İstanbul Ermeni basınının sayfaları onun yeni çalışma alanına dönüştü. *Jamanak*'tan *Marmara*'ya, *Kulis*'ten *Surp Pırgıç*'e, her gazete ve dergide gezi notları, anıları ve araştırma yazıları yer aldı. Ermeniceden Türkçeye masallar ve kitaplar çevirdi. Ermeni yazını, bu topraklardaki Türk, Kürt, Alevi ve diğer tüm toplulukların da tanınması gerektiğine inandı. Kalan yıllarını bu inanca adadı.

Yıllar sonra kendini iş hayatından emekli etti. Ve ilahi tesadüf, bu noktada bir kez daha devreye girdi. Yolu Hrant Dink'le keşişti. Aralarındaki fikir alışverişinin ardından, başka arkadaşlarının da desteğiyle haftalık *Agos* gazetesinin ilk sayısını ortaya çıkardılar. Böylece *Agos*'un iki 'baron'u oldu: Baron Hrant ve Baron Seropyan.

Gazetenin Ermenice sayfalarının editörlüğünü üstlendi. Ofisteki küçük masasının çevresi her daim ziyaretçilerle şenlenirdi. Bu ziyaretçiler her seferinde, Anadolu'nun kim bilir hangi köyüne, hangi şehrine, manastırına, aile köklerine ya da Ermeni geleceğine ilişkin sorularıyla gelirdi.

Sevgili arkadaşı Hrant Dink'i kaybetmesiyle hayatının en ağır darbelerinden birini aldı. Son günlerine kadar, *Agos* ailesinin en kıdemli üyesi oldu.

Ermeni Mimarlar ve Mühendisler Derneği HAYCAR'ın 'gayriresmî başkanı' olarak her yıl Anadolu gezilerine öncülük etti. İlerleyen yaşına karşın, bu ziyaretler ona her seferinde güç kattı.

Hayatı boyunca iki ilkeye sadık kaldı: Atalarının onurunu korumak ve adaletsizliğe asla boyun eğmemek.

He was born in Istanbul eighty years ago, as the first child of a family from Sivas. He tasted the bitterness of becoming an orphan at the early age of two. First at Arti Grtaran in Dolapdere, then at the Esayan School, he became a student of the alphabet created by Mesrob Mashdots, the great saint from Moush. As an orphan, he could not go on to study at high school or university, or study fine arts. He started working as a humble worker in the refrigeration industry.

He remained a disciple of Saint Mesrob till the end. He was an insatiable reader. Saint Moses, the father of Armenian historiography, and the immortal novelist Raffi became his most beloved friends. It was through their mediation that he remained attached throughout his entire life to the lands of his ancestors.

His ties to these lands were consolidated during his military service. By divine coincidence he was assigned to Sivas, the birthplace of his ancestors.

He became the 'head' of his family at a very young age. He took care of both his grandmother and his mother.

He got married; he had two children, and two grandchildren.

The lands of his ancestors always beckoned to him. He organized trips to Anatolia together with his fellow 'Kayserian' Berç Kamparosyan for groups of four-five people. The remains of a faraway village church or monastery would be his primary destinations. On his pilgrimage to the Surp Garabed Monastery in Moush, he would whisper words from Garaçyan's eternal work: "Çangli, make my wish come true..."

The trips he went on and the books he read over the years eventually bore fruit; pages of the Armenian press in Istanbul became his new field of work. He wrote travel notes, memoirs and research pieces for every newspaper and magazine from *Jamanak* and *Marmara* to *Kulis* and *Surp Pırgıç*. He translated fairy tales and books from Armenian to Turkish. He believed that Turks, Kurds, Alevis, and all other communities living on these lands had to know Armenian literature. He dedicated his remaining years to this belief.

Years later, he declared himself retired. And then, divine coincidence intervened once again. His path crossed with Hrant Dink's. Following an exchange of ideas, and with the support of other friends, they produced the first issue of the *Agos* weekly newspaper. Thus, *Agos* had two "barons": Baron Hrant and Baron Seropyan.

He became the editor of the Armenian pages of the newspaper. Visitors that constantly surrounded it always livened up his small desk at the office. These visitors would always come with questions about who knows which village, city, monastery of Anatolia, or about Armenian traditions, or their family roots.

He received one of the heaviest blows of his life when he lost his beloved friend Hrant Dink. He remained the most senior member of the *Agos* family until his final days.

As the "unofficial president" of the HAYCAR Association of Armenian Architects and Engineers, he led annual trips to Anatolia. Despite his advancing age, these trips became an invigorating inspiration for him.

He remained loyal to two principles throughout his life: Protecting the dignity of his ancestors and never succumbing to injustice.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	14
I. BÖLÜM - KAYSERİ'NİN ERMENİ VE RUM TARİHİNE BİR BAKIŞ	
19. YÜZYILDA OSMANLI ERMENİ KENTİ KESARİA/KAYSERİ <i>Bedross Der Matossian</i>	22
ANDRONİKİO: 19. YÜZYILDA KAPADOKYA'DA BİR KÖY <i>İrini Renieri</i>	40
II. BÖLÜM - KAYSERİ ERMENİ VE RUM YAPILARI ENVANTERİ	
ÖN ARAŞTIRMA VE SAHA ÇALIŞMASI: YÖNTEM NOTLARI	64
ERMENİ YAPILARI	71
RUM YAPILARI	79
III. BÖLÜM - TEHDİT ALTINDAKİ KÜLTÜREL MİRAS: 18 YAPININ RİSK ANALİZİ	
SURP ASDVADZADZİN KİLİSESİ (AŞAĞI FENESE) <i>Alin Pontioğlu</i>	122
SURP STEPANOS KİLİSESİ (GERMİR) <i>Alin Pontioğlu</i>	126
SURP STEPANOS KİLİSESİ (EFKERE) <i>Elmon Hançer</i>	130
SURP TOROS KİLİSESİ (TAVLUSUN) <i>Elmon Hançer</i>	136
SARKİS GÜMÜŞYAN OKULU (DIŞAŞAR SELALDI) <i>Elmon Hançer</i>	142
SURP BOĞOS BEDROS KİLİSESİ (TOMARZA) <i>Elmon Hançer</i>	146
AYİOS DİMİTRİOS KİLİSESİ (İNCESU) <i>Evangelia Şarlak</i>	152
MOLU RUM OKULU <i>İoannis Murtos</i>	156
AYİOS TEODOROS KİLİSESİ (GERMİR) <i>Alin Pontioğlu</i>	164
AYİOS VASİLİOS KİLİSESİ (TAVLUSUN) <i>Evangelia Şarlak</i>	168
AYİOS YEORGİOS KİLİSESİ (DARSİYAK) <i>Banu Pekol</i>	172
PANAYİA KİLİSESİ (GERMİR) <i>İoannis Murtos</i>	176
TAKSİARHİS KİLİSESİ (DARSİYAK) <i>Banu Pekol</i>	186
AYİA TRİADA KİLİSESİ (ENDÜRLÜK) <i>İoannis Murtos</i>	192
PANAYİA KİLİSESİ (REŞADİYE) <i>Mesut Dinler</i>	204
TAKSİARHİS KİLİSESİ (TALAS) <i>Banu Pekol</i>	208
AYİOS EFSTATİOS KİLİSESİ (MAVRUCAN) <i>Mesut Dinler</i>	212
AYİOS YEORGİOS KİLİSESİ (BAŞKÖY) <i>İoannis Murtos</i>	216
SONSÖZ	230
SÖZLÜKÇE	236
KAYNAKÇA	240
DİZİN	254

CONTENTS

INTRODUCTION	15
CHAPTER I - A GLIMPSE INTO KAYSERI'S ARMENIAN AND GREEK PAST	
OTTOMAN ARMENIAN KESARIA/KAYSERI IN THE 19 TH CENTURY <i>Bedross Der Matossian</i>	23
ANDRONIKIO: A 19 TH CENTURY CAPPADOCIAN VILLAGE <i>Irini Renieri</i>	41
CHAPTER II - INVENTORY OF ARMENIAN AND GREEK BUILDINGS IN KAYSERI	
INVENTORY RESEARCH AND FIELDWORK: NOTES ON METHODOLOGY	65
ARMENIAN BUILDINGS	71
GREEK BUILDINGS	79
CHAPTER III - CULTURAL HERITAGE UNDER RISK RISK ASSESSMENT OF 18 BUILDINGS	
SURP ASDVADZADZIN CHURCH (LOWER FENESE) <i>Alin Pontioğlu</i>	123
SURP STEPANOS CHURCH (GERMİR) <i>Alin Pontioğlu</i>	127
SURP STEPANOS CHURCH (EFKERE) <i>Elmon Haçer</i>	131
SURP TOROS CHURCH (TAVLUSUN) <i>Elmon Haçer</i>	137
SARKIS GÜMÜŞYAN SCHOOL (DIŞAŞAR SELALDI) <i>Elmon Haçer</i>	143
SURP BOGHOS BEDROS CHURCH (TOMARZA) <i>Elmon Haçer</i>	147
AGIOS DIMITRIOS CHURCH (İNCESU) <i>Evangelia Şarlak</i>	153
THE GREEK SCHOOL IN MOLU <i>Ioannis Mourtos</i>	157
AGIOS THEODOROS CHURCH (GERMİR) <i>Alin Pontioğlu</i>	165
AGIOS VASILEOS CHURCH (TAVLUSUN) <i>Evangelia Şarlak</i>	169
AGIOS GEORGIOS CHURCH (DARSİYAK) <i>Banu Pekol</i>	173
THE PANAGIA CHURCH (GERMİR) <i>Ioannis Mourtos</i>	177
TAXIARCHIS CHURCH (DARSİYAK) <i>Banu Pekol</i>	187
AGIA TRIADA CHURCH (ENDÜRLÜK) <i>Ioannis Mourtos</i>	193
THE PANAGIA CHURCH (REŞADİYE) <i>Mesut Dinler</i>	205
TAXIARCHIS CHURCH (TALAS) <i>Banu Pekol</i>	209
AGIOS EFSTATHIOS CHURCH (MAVRUCAN) <i>Mesut Dinler</i>	213
AGIOS GEORGIOS CHURCH (BAŞKÖY) <i>Ioannis Mourtos</i>	217
AFTERWORD	231
GLOSSARY	238
BIBLIOGRAPHY	244
INDEX	258

GİRİŞ

GİRİŞ

Kayseri'nin Ermeni ve Rum toplumlarından kalan fiziksel ve inşa edilmiş çevrenin izini sürerek, bölgenin zengin sosyal ve kültürel geçmişine bir bakış sunmak amacıyla hazırlanan bu kitap, gayrimüslim kamu yapılarının envanteri ve şu anki durumlarına dair bilgilerle, Osmanlı Kayserisi'nin kent kültürünün yanı sıra kırsal artbölgesiyle ilişkisini de ortaya koyuyor. Bölgede yaşayan Ermeni ve Rum toplumlarının sosyal ve ekonomik tarihine ışık tutan ve konuyu bir bağlama oturtan, giriş niteliğindeki makalelerle birlikte, kitap, bugün bildiğimiz Kayseri'nin, bir zamanlar barındırdığı kültürel, etnik ve dinî çeşitliliğin bir ürünü olduğu gerçeğini ortaya koyuyor. Metropoliten bir endüstri şehri olarak, Selçuklu ve Osmanlı geçmişini hakkıyla yansıtan Kayseri, ancak çokkatmanlı ve çokdini mirası bağlamında anlaşılabilir. 19. yüzyılın sonunda Kayseri Sancağı'nın nüfusunun üçte birini oluşturan gayrimüslimlerin mirasının en şaşırtıcı tarafı, belki de, ne kadarının yitip gittiği değil, yakın geçmişin vahametne ne kadar büyük bir kısmının direnebildiğidir.¹

Kitabın içeriğini, öncelikle, Hrant Dink Vakfı ve Kültürel Mirası Koruma Derneği'nin 2015 yazı ve sonbaharında Kayseri'de yaptığı saha çalışmasının sonuçları oluşturuyor. Hrant Dink Vakfı'ndan bir araştırmacı ekibi, gayrimüslim toplumların Türkiye genelindeki taşınmaz kültürel mirası konusunda yürüttükleri envanter çalışması kapsamında, Haziran ve Eylül aylarında Kayseri'ye iki saha gezisi yaptı. Ermeni ve Rum toplumlarına ait kamu yapılarına odaklanan araştırmada, 113 Ermeni ve 68 Rum bina yerinde görüldü. Çalışmanın odağı dışında kalan sınırlı sayıda Latin Katolik yapılarının izine rastlanmadı. Saha çalışmasının sonuçlarından biri, Hrant Dink Vakfı'nın Kayseri'ye dair envanterinde bulunan yapıların sayısının 344'ten 387'ye yükselmesi oldu. Kültürel Mirası Koruma Derneği'nden bir uzman ekip, bu çalışmanın bulgularına binaen ve Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin birikimi ve katkıları sayesinde, Hrant Dink Vakfı tarafından hazırlanan

envanterden, incelemek üzere bir yapı listesi hazırladı. Bu yapılar ziyaret edildi; yerinde incelemeler ve analizler sonucunda, acil olarak koruma altına alınması gerekenler saptandı. Uzmanlar, bu gözlemler ve değerlendirmeler doğrultusunda, seçilen 18 yapının risk analiz raporlarını hazırladılar.

Hrant Dink Vakfı'ndan bir ekip 2014 yılı başlarından bu yana Türkiye genelindeki, Ermeni, Rum, Yahudi ve Süryani toplumlarına ait manastır, kilise, şapel, okul, sinagog, bakım evi, hastane, yetimhane ve mezarlık gibi yapıları kayıt altına alıyor ve Türkiye'deki kültürel mirası içeren interaktif bir çevrimiçi harita üzerinden,² tarihsel kamu yapılarının araştırılması, koruma altına alınması ve yeniden canlandırılması için bir tartışma ortamı yaratmayı amaçlıyor. Envanter ve çevrimiçi harita, Türkiye'deki Rum, Süryani, Ermeni ve Yahudi kültürel mirasına dair, geniş kapsamlı ilk kaynak olma özelliği taşıyor. Bu açıdan, proje, Türkiye'deki sosyokültürel canlılığın baltalanan zenginliğinin ve çeşitliliğinin ortaya çıkarılmasına katkı sunuyor. Kayıt altına alınan yapılara dair yerelde halen var olan bilgiler ve bu yapıların yerel halk için taşıdığı anlamlar, kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşıdığından, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yürütülecek saha çalışmaları da, envanter projesinin elzem bir aşamasını oluşturuyor. Bu kitap, saha çalışmalarının sonuçlarının bir araya getirileceği yayın serisinin ilk parçasıdır.

Kültürel Mirası Koruma Derneği, Anadolu Kültür'ün katkılarıyla, Türkiye'deki gayrimüslim mimari miras alanlarının net konumları, mimari değerleri, genel durumları ve çevresel etkenlere karşı hassasiyetleri gibi çeşitli özellikleri bakımından inceleyen, Türkiye'den ve yurtdışından uzmanları bir araya getirerek ekipler oluşturuyor. Toplanan veriler sınıflandırılıyor. Her yapı için, ayrı ayrı, koruma önerilerini de içeren ayrıntılı raporlar düzenlenmesi planlanıyor.

Kültürel Mirası Koruma Derneği, Türkiye'nin farklı illerinde, farklı risk gruplarındaki yapıları inceleyip belgeledikten sonra bu yapıların mimari değerini nesnel bir biçimde belirleyerek, acil eyleme dönük bir öncelik sıralaması oluşturuyor. Bu çalışmaların sonucunda yazılan değerlendirme raporları, öncelik verilen tarihi yapılara dair savunuculuk çalışmalarında ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın bilgilendirilmesinde kullanılıyor. Bu raporlar aynı zamanda, halen devam eden veya ileride hayata geçirilebilecek restorasyon projelerinde, koruma stratejileri geliştirilmesinde ve yapıların halka açılmasında muhtelif paydaşlara yol gösterilmesi bakımından iletişim unsuru işlevi görecek.

Hrant Dink Vakfı ile Kültürel Mirası Koruma Derneği arasındaki işbirliği, yerel halk, akademisyenler, üniversite bölümleri, yerel yetkililer ve sivil toplum kuruluşların da katkılarıyla, Anadolu'daki gayrimüslim kültürel mirasının önemini vurgulamaya dair ortak bir heyecanın kıvılcımıyla başladı. Bu çerçevede, elinizdeki kitabın, üç temel amacı olduğu

INTRODUCTION

This book ventures into the rich social and cultural past of the city of Kayseri by tracing the remnants of the physical and built environment of its Armenian and Greek communities. As such, it comprises an inventory of non-Muslim public architecture in Kayseri and information on the current state of these buildings, a number of which are also analyzed in detail. The diverse urban culture of Ottoman Kayseri, as well as its relationship to its rural hinterland, is fleshed out in these more technical studies. Accompanied by contextualizing introductory articles that shed light on the social and economic history of the Armenian and Greek communities in Kayseri, this book attests to the fact that Kayseri that we know today is very much a product of the cultural, ethnic, and religious diversity it once enjoyed. As a metropolitan industrial city that deservedly parades its prolific Seljuk and Ottoman past, Kayseri should be understood within the context of its multi-layered and multi-confessional heritage. Non-Muslims constituted about one third of the population of the Kayseri province by the end of the 19th century,¹ and of their heritage, what is most surprising is, perhaps, not how much is lost, but how much has withstood the perils of the recent past.

The content of the book is, first and foremost, a product of fieldwork in Kayseri that the Hrant Dink Foundation and the Association for the Protection of Cultural Heritage jointly undertook in the summer of 2015. A team of researchers from the Hrant Dink Foundation conducted a field survey, focusing on public buildings that belonged to the Armenian and Greek communities by using the inventory they had put together of the immovable cultural heritage of non-Muslim communities across Turkey. The number of Armenian and Greek public buildings in Kayseri that were visited in situ during the two consecutive field trips undertaken in June and September are 113 and 68 respectively. It has not been possible to identify in-situ the Roman Catholic buildings,

which are limited in number and outside the main focus of this study. As a result of the field work, the total number of buildings recorded in the Hrant Dink Foundation's inventory on Kayseri has risen from 344 to 387. Based on the preliminary findings of the field survey and thanks to the knowledge and support of Erciyes University School of Architecture faculty members, a team of experts from the Association for the Protection of Cultural Heritage made a short-list of structures to study from the longer list prepared by the Hrant Dink Foundation. They subsequently visited these buildings, conducted on-site analyses and determined certain buildings to be in urgent need of protection and preservation. Upon these observations and assessments, the experts prepared risk analysis reports for 18 chosen buildings.

A team from the Hrant Dink Foundation has been recording and relating monasteries, churches, chapels, schools, synagogues, nursing homes, hospitals, orphanages, and cemeteries of Armenian, Greek, Jewish, and Syriac communities across Turkey since the early 2014 and provides a platform, through the inter-active online map of cultural heritage in Turkey,² for the study, protection, and revitalization of historical public buildings. The inventory and the online map comprise the first comprehensive repository of Greek, Syriac, Armenian, and Jewish cultural heritage in Turkey. As such, it serves to bring to the fore the undermined abundance and multiplicity of socio-cultural vibrancy in Turkey. Because extant local knowledge of the recorded structures and the meaning they carry locally is indispensable for the sustainability of cultural heritage, a concomitant and crucial stage of the inventory project involves conducting field work in different parts of Anatolia. This book constitutes a first in a series that brings together findings of field work.

In collaboration with Anadolu Kültür, the Association for the Protection of Cultural Heritage has been assembling teams of local and international experts, who assess the non-Muslim architectural heritage sites in Turkey according to various characteristics, such as their exact location, architectural value, overall condition and vulnerability to outdoor conditions. The information collected is being categorized and will result in detailed reports accompanying specific suggestions regarding the protection and preservation of individual structures.

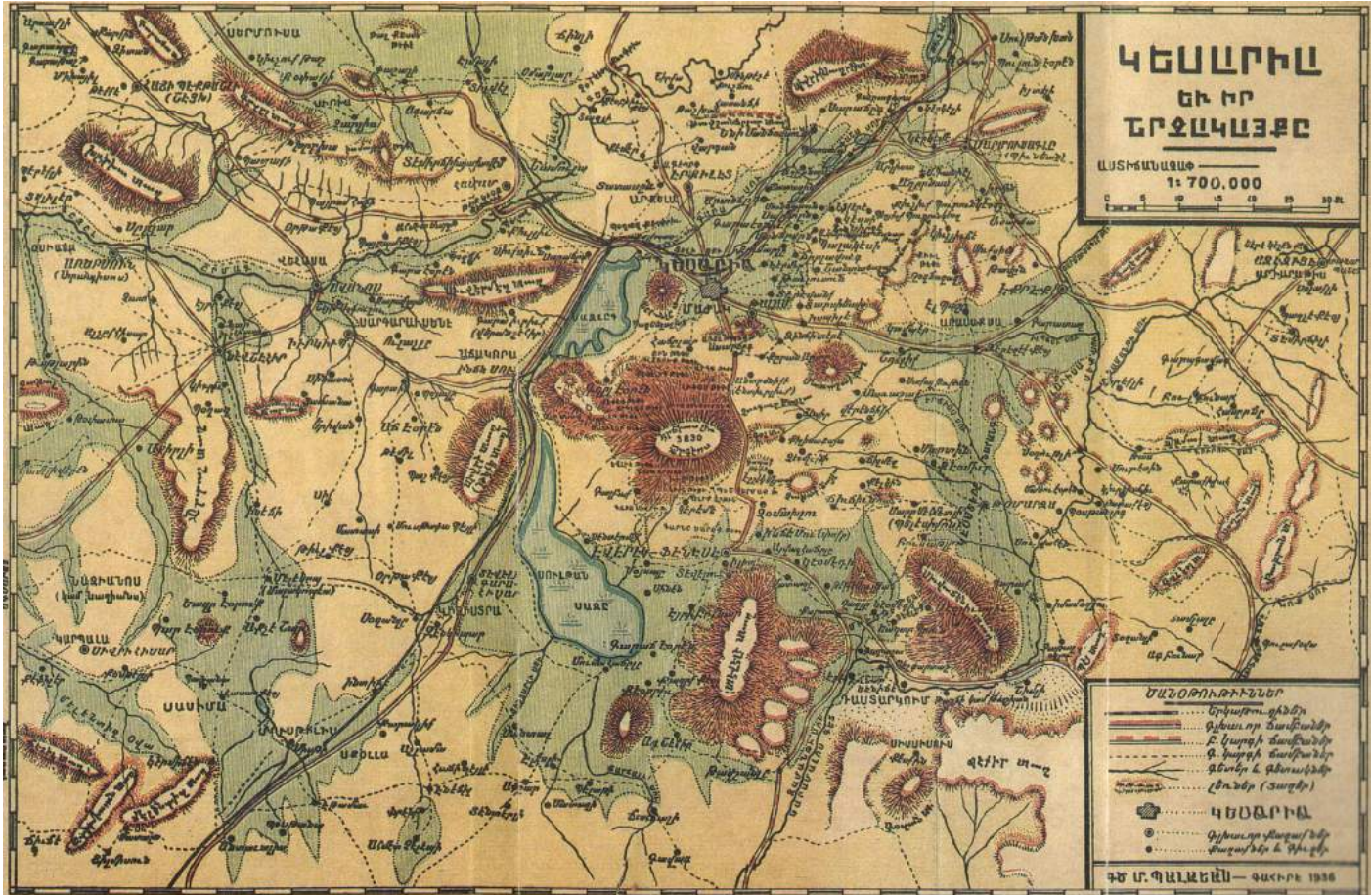
The Association for the Protection of Cultural Heritage examines and documents numerous structures under varying degrees of risk in different provinces in Turkey, which enables the association to objectively determine the architectural significance of these buildings and prioritize them accordingly for emergency action. The final product of this study is assessment reports that are, in turn, instrumental for the advocacy of the prioritized historical structures.

söylenebilir. Bunlardan ilki, Kayseri'nin kültürel mirasına ilişkin çalışmalara bir katkı sunmak. Konu hakkında çok sayıda kitap ve makale yayımlanmış, birçok akademik toplantı yapılmış olsa da, gayrimüslim toplumlarını ve onların Kayseri'nin toplumsal dokusundaki varlıklarını yansıtan çalışmalar, sayı ve kapsam olarak çok sınırlı. Bu durumu göz önünde bulundurarak, Kayseri ve çevresindeki Ermeni ve Rum nüfusun sosyoekonomik yaşamını aydınlatan az sayıdaki akademik çalışmadan ikisini, Türkçede ilk kez yayımlanmak üzere, kitaba dahil etmeye karar verdik.

Kitabın ikinci amacı, bugün görmezden gelinen, Anadolu'daki gayrimüslim kültürel mirasının varlığına dair bir farkındalık yaratmak. Kayseri'nin, izleri halen ortada duran tarihi mimarisinin zengin bir kültürel altyapının ürünü olduğunun aşikâr olduğunu, farklı toplumların Kayseri'de bir arada yaşadıklarına dair maddi kanıtların yalın bir şekilde sunulmasının bile, savunuculuk çalışmaları için güçlü bir strateji oluşturabileceğini düşünüyoruz. Yazılı kaynaklara dayanan envanter çalışması, sahada elde edilen verilerle karşılaştırıldığında hem çok ilginç istatistikler sunuyor, hem de Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Kayseri Büyükşehir Belediyesi

tarafından derlenen zengin kültürel miras envanterlerine faydalı bir ek oluşturuyor. Örneğin, Belediye'nin hazırlayıp 2008 yılında yayımladığı taşınmaz kültürel miras envanterinde 36 kilise yer alırken, saha çalışmasında, farklı fiziksel durumlarda bulunan toplam 140 manastır kompleksi, kilise ve şapel tespit edildi. Diğer yandan, potansiyel koruma ve restorasyon projelerine katkı sunmak amacıyla, kitapta risk analiz raporlarına da yer verdik. Ne yazık ki, bu çalışmada ele alınan 18 yapının durumunda görüldüğü gibi, Kayseri'de halen ayakta olan Ermeni ve Rum yapılarının çoğu, Kültür ve Turizm Bakanlığı çatısı altında çalışan Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından resmî olarak kayıt altına alınmış olmalarına rağmen harabeye dönüşmenin eşiğinde bulunuyor.

Çalışmanın, ilk ikisi kadar önemli olan üçüncü amacı, sahadaki deneyimlerimizi paylaşarak, benzer çalışmalarla bulgularımıza eklemeler yapılabilmesini, sorularımızın ve yöntemlerimizin geliştirilebilmesini, karşılaştığımız sorunlardan ders çıkarılabilmelerini sağlamak. Bizim için en önemlisi ise, bugün Kayseri'de yaşayan halkların kalplerine ve zihinlerine ne ölçüde ulaşabileceğimiz; söz konusu mirası ancak ve

Arşag Alboyacıyan'ın, 1937 yılında Kahire'de yayımlanan *Badmutiun Hay Gesaryo* [Ermeni Kayseri'nin Tarihi] başlıklı iki ciltlik çalışmasının ilk cildinin sonunda yer alan, M. Balaian tarafından hazırlanmış 'Gesarya yev ir Şırçagayki' [Kayseri ve Çevresi] haritası.

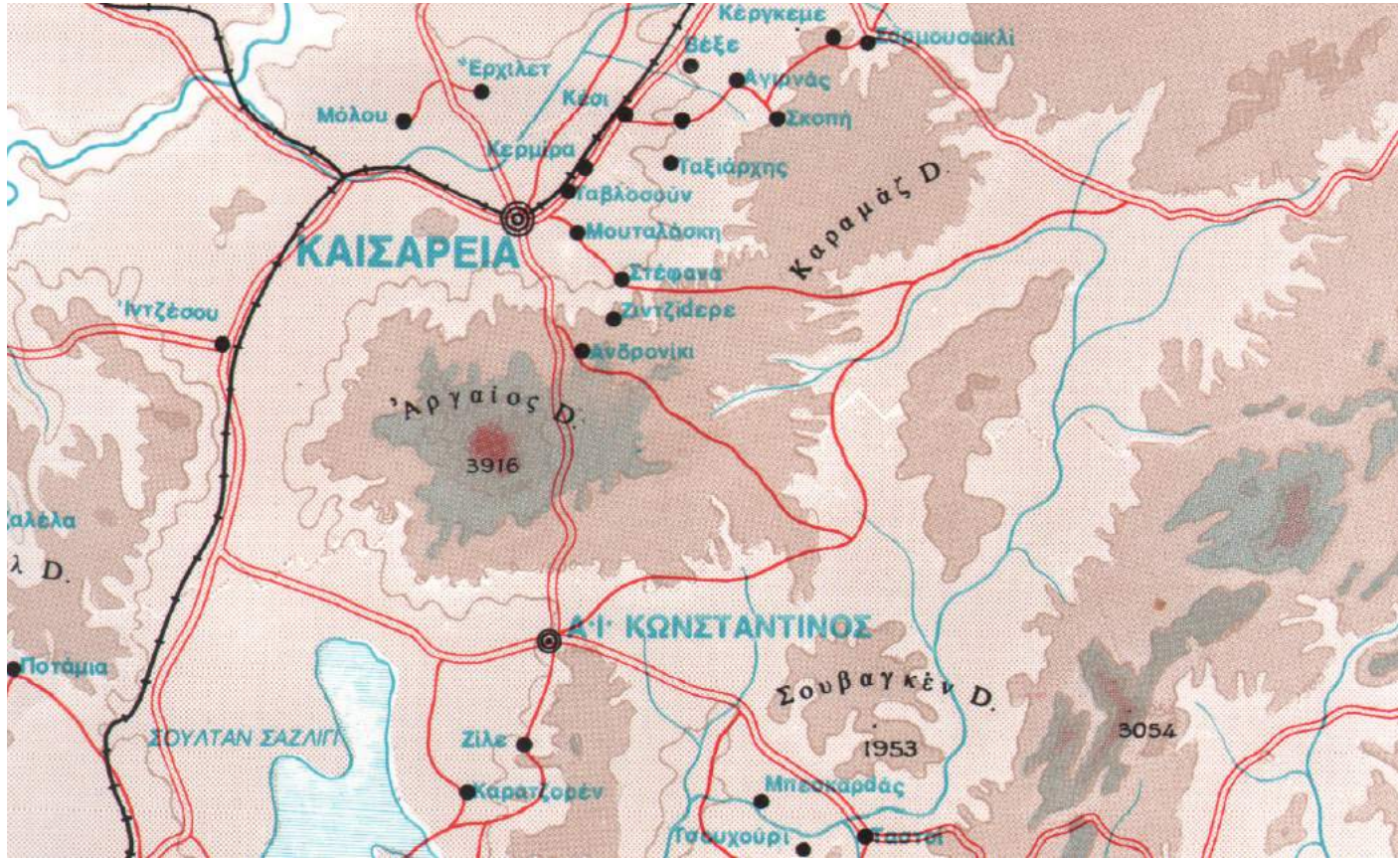
The map entitled "Kesaria ev ir shrchakayke" [Kesaria and Its Environs] and prepared by M. Balaian was published at the end of the first volume of Arshag Alboyajian's double volume oeuvre, *Badmutiun Hay Kesario* [History of Armenian Kesaria], which was published in Cairo in 1937.

The reports are used for briefing the Ministry of Culture and Tourism. They will also be communicated to various stakeholders in order to guide them during existing and future restoration projects and to provide strategies for preservation of the structures and opening them to the public.

The collaborative effort between the Hrant Dink Foundation and the Association for the Protection of Cultural Heritage has been sparked, with the contribution of local residents, academics, university departments, local authorities, and non-governmental organizations, by the shared enthusiasm to underscore the non-Muslim cultural heritage in Anatolia. As such, the aims of this book are trifold. First, it strives to contribute to the body of work on the cultural heritage of Kayseri. Even though a fairly large number of books, articles, and proceedings have been published on the topic, those that reflect on the non-Muslim communities and their presence in the social fabric of Kayseri are very limited in number and scope. To this end, we have decided to include in this book two of the very few succinct scholarly works, which expound the Armenian and Greek socio-economic life in Kayseri and are published in Turkish for the first time here.

The second goal of this book is to raise awareness of the often ignored presence of non-Muslim cultural heritage in Anatolia today. We think that the sheer wealth of historical built culture in Kayseri, the traces of which are still palpable, speaks for itself, and that a simple presentation of the material evidence for the co-existence of different communities in Kayseri is itself an efficacious advocacy strategy. An inventory based on textual sources, when compared with what is on the ground, provides very interesting statistics and is a useful addendum to the already rich cultural heritage inventories of Kayseri compiled by Turkey's Ministry of Culture and Tourism and the Metropolitan Municipality of Kayseri. For example, the latter's inventory of immovable cultural heritage published in 2008 includes 36 churches, in comparison to the total of 140 monastery complexes, churches, and chapels (of various physical state) that have been identified as part of the field work. Risk analysis reports, on the other hand, are intended to be instrumental for potential preservation and restoration projects. Regrettably, most of the still-standing Armenian and Greek buildings in Kayseri, as exemplified by the 18 buildings that are highlighted in this

Yiannis Murelos tarafından hazırlanan ve 2004 yılında Atina'da yayımlanan, *İ Eksodos* [Göç] başlıklı üç ciltlik çalışmanın, *Martiries apo tis Eparhies tis Kentrikis ke Notias Mikrasias* [Küçük Asya'nın Orta ve Güney Vilayetlerinden Tanıklıklar] başlıklı ikinci cildinin sonunda yer alan, mübadeleden önce Rumların yaşadığı yerleşim birimlerinin gösterildiği haritadan bir bölüm: Kayseri ve çevresi.

Kayseri and its environs: A section of the map depicting the areas with Greek inhabitants before the exchange of populations from the end of the second volume, *Martiries apo tis Eparhies tis Kentrikis ke Notias Mikrasias* [Testimonies from the Provinces of Central and South Asia Minor], of a three-volume work entitled *İ Exodos* [The Exodus], edited by Yiannis Mourellos and published in 2004 in Athens.

ancak onların toplumsal belleği ve çabaları yaşatabilir. Umarız ki bu kitap, okuyucularına ve ‘kullanıcılar’ına, birlikte yaşamının, inşa etmenin ve birbirine değer vermenin mümkün olduğunu hatırlatır.

***

Kitap üç ana bölümden oluşuyor. İlk bölümde, Bedross der Matossian ve İrini Renieri’nin, Kayseri’nin yakın geçmişteki çokkültürlü sosyoekonomik yapısını ortaya koyan makaleleri yer alıyor. Der Matossian’ın “19. Yüzyılda Osmanlı Ermeni Kenti Kesaria/Kayseri” başlıklı makalesi, Kayseri’deki Ermeni toplumunun 19. yüzyıldaki demografik yapısını ayrıntılarıyla incelerken, eğitimle ilgili faaliyetlerini ve entelektüel etkinliklerini de mercek altına alıyor. Renieri’nin, Kayseri’nin Talas ilçesine bağlı bir Rum köyünün küçük evrenine odaklanan “Andronikio: 19. Yüzyılda Kapadokya’da Bir Köy” başlıklı makalesi ise, Rum toplumunun gerek Kayseri’deki, gerek daha geniş tarihsel Kapadokya coğrafyasındaki rolünü ortaya koyuyor. Burada yer verilen iki makale arasında, coğrafi kapsam açısından bir tür dengesizlik olması ve iki makalenin de yalnızca 19. yüzyıla odaklanması, Kayseri’deki gayrimüslim hayata dair yayımlanmış tarihsel araştırmaların sayısının azlığının, dolayısıyla alternatiflerin sınırlılığının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak, Renieri’nin makalesi, Andronikio (Endürlük) köyünün, sosyoekonomik ilişkiler bağlamında Kapadokya yöresi genelindeki Rum toplumunun tipik bir örneği olduğunu ikna edici bir biçimde ortaya koyduğu için, ‘Ermenilerin Kayserisi’ ile ‘Rumların Kayserisi’ arasında karşılaştırma yapma olanağı sunuyor. Ayrıca, iki makale de 19. yüzyıldan aldıkları kesiti geçmiş dönemlerdeki gelişmelerle ilişkilendirerek, tarihsel odaklarını, daha geniş bir bağlama yerleştiriyorlar.

İkinci bölüm, Kayseri’deki Rum ve Ermeni kamu yapılarının envanterinden oluşuyor. Araştırma ve saha çalışması aşamalarında izlenen yönteme dair notlarla birlikte sunulan envantere, 2015 yazında Kayseri’de kayıt altına alınan 181 binanın yanı sıra, fiziksel izleri bulunmayan 206 bina da, okuyucunun teşhis etmesine olanak verecek şekilde listeleniyor. Bu bölümde, ayrıca, köylerin, sokakların ve binaların canlı renklerini ve dokularını ortaya koyabilmek amacıyla seçilmiş, –bazıları envanterin kapsamı dışında kalan– yapıların fotoğraflarından oluşan bir albüm de yer alıyor. Envanter listesi, toplam 387 adet Rum ve Ermeni yapısından oluşuyor; tarihi kaynaklara göre Kayseri’de bulunan ancak yerinde gözlemlenememiş dört adet Latin Katolik yapısını içermiyor.

Üçüncü bölüm, 18 yapının mimari tarihçelerinin ve varlıklarını tehdit eden risklere dair analizlerin yer aldığı metinlerden oluşuyor. Bu yapılardan en hassas durumda olan, acilen koruma altına alınması gereken dördü, diğerlerinden daha ayrıntılı bir şekilde analiz edildi. Risk analizi raporlarına eşlik

eden yapı planları ve fotoğrafları da, yapıların korunması için faydalı bilgiler içeriyor.

Kitap, çalışmayı Türkiye’nin bugünkü sosyokültürel ve siyasi bağlamına oturtmayı amaçlayan bir sonsözle noktalanıyor. Sonsöz, aynı zamanda, bu araştırmanın gelecekteki kullanımının ve ileride Anadolu’nun diğer bölgelerinde yapılacak çalışmalar açısından anlamının anahatlarını çiziyor.

NOTLAR

- 1 Bkz. Arşag Alboyacıyan, *Badmutyayn Hay Gesaryo* [Ermeni Kayseri’nin Tarihi], Kahire: Gesaryo yev Şırçagayki Hayrenagtsagan Varçutyayn, 1937, s. 693-694; Hüseyin Cömert, *19. Yüzyılda Kayseri*, Kayseri: Mazaka Yay., 2007, s. 15-17; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003. Sınırları zamanla değiştiği için, vilayetin tamamının demografisine dair bilgilere ulaşmak ve daha önceki dönemlere dair analiz yapmak çok güçtür. Öte yandan, Kayseri’nin kent nüfusunun da, gayrimüslimlerin nüfusa oranıyla birlikte dalgalandığını söyleyebiliriz. 19. yüzyılda, bu oranın, beşte bir ile dördte bir arasında değiştiği 16. yüzyıla nazaran anlamlı derecede yüksek olduğu görülüyor. Osmanlı Kayserisi’nin kent nüfusunun daha önceki dönemlerine dair analizler için bkz. Ronald C. Jennings, “Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum”, *International Journal of Middle East Studies* 7(1), 1976, s. 21-57, ve Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri* [Türkçe basımı: *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2009], Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987, s. 43-48.
- 2 ‘Türkiye Kültür Varlıkları’, www.turkiyekulturvarliklari.com

book, are on the brink of ruin, regardless of the fact that almost all of them have been officially registered as cultural heritage by the Kayseri branch of the Regional Committee to Protect Cultural Heritage (Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu), which operates under the Ministry of Culture and Tourism.

Last but not least, this book is meant for sharing our experiences on the field, so that similar endeavors can build on our findings, develop our questions and methods, and learn from our limitations. Of utmost importance to us is our ability to reach the hearts and minds of the local communities in Kayseri today, whose collective memory and effort is the only way in which heritage will live on. It is our wish that this book will serve to remind its readers and ‘users’ of the possibility of living, building, and caring together.

***

The book is organized into three main parts. The first part consists of articles by Bedross der Matossian and Irini Renieri on Kayseri’s multi-cultural socio-economic recent past. Der Matossian’s article, entitled “Ottoman Armenian Kesaria in the 19th Century,” delves into the demographics of Armenians in Kayseri at large, as well as their economic relations and educational and intellectual activities in the 19th century. On the other hand, Renieri’s article, “Endürlük: A Village in Cappadocia in the 19th Century,” focuses on the microcosm of a Greek village in the Talas district of Kayseri to draw conclusions about the role of the Greek community in Kayseri, as well as in the larger historical Cappadocia. The seeming imbalance in between the two selected articles in terms of their geographical scope and the focus of both of them on the 19th century is related to the scarcity of published historical research on non-Muslim life in Kayseri and, hence, to the insufficiency thereof. Nevertheless, because Renieri makes a compelling case about the various ways in which Endürlük typifies the Greek community in the larger Cappadocia area in terms of its socio-economic relations, the article makes it possible to meaningfully compare “Greek Kayseri” with “Armenian Kayseri.” In addition, both articles situate the glimpse they present from the 19th century in a larger historical context by linking it to prior developments.

The second part is composed of the inventory of Greek and Armenian public buildings in Kayseri, which is presented together with the methodology of its research and fieldwork stages, and a brief analytical note. The inventory is presented in such a way that makes it possible for the reader to identify the 181 buildings, which were recorded in Kayseri during the summer of 2015, as well as the remaining 206, which could not be located. It also includes a selection of images that thought to represent the vibrant colors of the villages, streets, and buildings –including some that are outside the

scope of the inventory. The latter comprises a total of 387 Greek and Armenian buildings and does not include the four Roman Catholic buildings that are mentioned in historical sources, but are outside the scope of this book.

The third part comprises analyses of 18 buildings in terms of their architectural history and the risks that challenge their existence. Four buildings among these, which have been determined as the most vulnerable and in most urgent need of preservation, have been analyzed in more detail. These risk analysis reports are accompanied by plans and photographs of the buildings and provide useful information for their preservation and protection.

This last main part is followed by an afterword, which aims to situate the book in the current socio-cultural and political context of Turkey. The afterword also outlines the prospective use of this research and its meaning for future studies in other parts of Anatolia.

NOTES

- 1 See Arşag Alboyacyan, *Badmutyün Hay Gesaryo* [History of Armenian Kayseri] (Cairo: Gesaryo yev Şırçağayki Hayrenagtsagan Varchutyun, 1937), 693-694; Hüseyin Cömert, 19. *Yüzyılda Kayseri* (Kayseri: Maza-ka, 2007), 15-17, and Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin: Univ. of Wisconsin Press, 1985 [Türkçe basımı: *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003]. Demographic information on the larger province is more difficult to assess and analyze for earlier periods, given that its borders changed over time. The population of urban Kayseri, however, appears to have fluctuated along with the percentage of non-Muslims therein, but it seems that the latter was significantly higher in the 19th century, than, for example, it was in the 16th century when it ranged between about one fifth to one fourth of the total population. For analyses of Ottoman Kayseri’s urban population in earlier periods see, for example, Ronald C. Jennings, “Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum,” *International Journal of Middle East Studies* 7/1 (1976), 21-57, and Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), pp. 43-48.
- 2 Turkey Cultural Heritage. www.turkeyculturalheritage.com

I. BÖLÜM

KAYSERİ'NİN ERMENİ VE RUM TARİHİNE BİR BAKIŞ

CHAPTER I
**A GLIMPSE
INTO KAYSERI'S
ARMENIAN AND GREEK PAST**

---

19. YÜZYILDA OSMANLI ERMENİ KENTİ KESARIA/KAYSERİ *

BEDROSS DER MATOSSIAN

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN:
SUZAN BÖLME

'Ermeni isyanları', 'Ermeni olayları', 'Ermeni çeteleri'... Kayseri (Kesaria, Caesarea) tarihiyle ilgili olarak çağdaş Türk yazarlar tarafından kaleme alınıp yayımlanmış yüzlerce sayfa, bu ve benzeri başlıklarla doludur. Ermenilerin 19. yüzyılda bu kente yapmış olduğu katkılar kesilip atılıyor ve sadece olumsuz şekilde sunulur.¹

Tarihi gerçeklerin çarpıtılması ve tarihi aktörlerin, etnik kökenleri temelinde marjinalleştirilmesi şeklinde kendini gösteren bu olgu, tarihsel objektiflik ilkelerine ters düşer. Dahası, bu marjinalleştirme Kayseri (Batı Ermenicesinde Gesaria) Ermenileriyle sınırlı kalmayıp, Osmanlı İmparatorluğu içinde Ermenilerin yaşadığı ve fedakârlıkla çalıştığı her yeri kapsamaktadır.

19. yüzyılda, Osmanlı Ermeni toplulukları çok büyük sosyal, iktisadi ve siyasi dönüşümler geçirmiştir. Bu topluluklar içindeki güç dinamiklerinde meydana gelen değişiklikler, bir orta sınıfın ortaya çıkışı, kültürel milliyetçilik, göç, ekonomik ilerleme, baskılar ve son olarak siyasi milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin imajının ve yaşamlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Coğrafi konumun siyasi ve sosyoekonomik açıdan taşıdığı önem değişimin temposunu etkilediği için, bu dönüşümler belli bölgelerde daha belirgindi. Örneğin, büyük kentlerde ve vilayet merkezlerinde yaşayan Ermeni toplulukları, bu değişimlerden, merkeze uzak şehirlerde, kazalarda ve köylerde yaşayanlara göre daha fazla etkileniyordu; ancak bu durumun

istisnaları da varı. Merkezden uzak yerlerin dönüşümlere ayak uydurabilmesi belli koşullara bağlıydı. Örneğin, sosyal ve ekonomik açıdan ilerlemiş durumda olan, Karadeniz ve Akdeniz liman kentlerinde yaşayan etnik gruplar, yeniliklere, Orta Anadolu'da, Kayseri gibi yerlerde yaşayan, aynı etnik kimliği taşıyan gruplara kıyasla daha açıktı.² Liman kentlerinde Avrupalıların nüfuzlu varlığı da, ilerlemenin hızını etkileyen bir faktördü. Ancak, değişim Kayseri'ye nispeten yavaş gelse de, ekonomik ve sosyal durum genel anlamda tatmin ediciydi. Kayseri'de Amerikalı bir misyoner oluşumunun varlığı da dönüşüme katkıda bulunmuştur; ne var ki, 19. yüzyılın son dönemlerinde, Sultan II. Abdülhamit'in baskıcı politikaları nedeniyle, bu dönüşüm bir süreliğine sekteye uğramıştır.

Bu çalışma, 19. yüzyılda, başta kent merkezinde olmak üzere Kayseri'de yaşayan Ermenilere ve Ermenilerin kentin iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel yaşamına katılımına odaklanmaktadır. İlk bölümde, kentin fiziksel yapısı ve Ermeni nüfusu betimlenmekte, bu nüfusun nasıl bir dağılım gösterdiği tartışılmaktadır. İkinci bölümde Kayseri'deki Ermeni kiliseleri ve anahatlarıyla, kentteki dinî yaşam ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, Ermenilerin yerel idarelerde ve genel idarede oynadığı rol ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta ve 19. yüzyılın ikinci yarısında, etnik öğelerin, Osmanlılık olarak adlandırılan daha geniş bir bağlam kapsamında bir araya getirilmeye başladığı gösterilmektedir. Dördüncü bölümde, Ermenilerin, ithalattan ihracata, yerel ticaret hayatından yabancı şirketlerin acenteliklerine kadar, şehir ekonomisine katılımı anlatılmaktadır. Beşinci bölümde ise, Ermeni eğitim kurumlarının, derneklerinin ve entelektüel yaşamının genel bir özeti sunulmaktadır. [...]

KAYSERİ ŞEHİRİ VE ERMENİLER

Tarihi Kapadokya bölgesinde bulunan Erciyes (Arkeos/Argaeus) Dağı'nın kuzey tarafında yer alan Kayseri şehri, Kayseri Sancağı'nın merkeziydi. Henry Barkley, 19. yüzyılın sonlarında ziyaret ettiği şehri şöyle anlatır:

Kayseri'nin kendisi, dağların oluşturduğu bir girintide yer alan bir düzlükte bulunur ve bu dağlar sayesinde üç taraftan korunur, ancak yarım mil ötede bir kent için mümkün olan en iyi noktanın bulunduğu güzel tepeler dururken insanların gelip de neredeyse bir bataklık niteliğindeki böylesine rutubetli ve düz bir ovada yaşamayı tercih etmeleri ilginçtir. Ne var ki, bunun sorumlusu belki de Türkler değildir, zira onlar şehri şimdi bulunduğu yerde miras almışlar ve o günlerin Kayseri'sinde, şehri elde tutmaya değer yapan güzel binalar ve evler varmış. Şimdi ise şehir derme çatma, virane evlerle dolu ve şehrin sakinleri için olabilecek en iyi şey, sık sık çıkan yangınlardan birinin tüm bu evleri yakıp kül etmesi, onları tepelerin yamaçlarına yayılmış köylere göç etmeye zorlamasıdır.³

* Bu metin, Richard G. Hovannisian'ın editörlüğünde yayımlanan *Armenian Kesaria/Kayseri and Cappadocia* [Ermeni Kesaria/Kayseri ve Kapadokya] (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2013) adlı kitapta yer alan 'Ottoman Armenian Kesaria/Kayseri in the 19th Century' başlıklı makalenin, elinizdeki çalışmayla doğrudan ilişkili olan ilk kısmının çevirisinden oluşmaktadır. Metinle birlikte, çalışmanın içeriği açısından tamamlayıcı olacağı düşünülen fotoğraflar sunulmuştur.

OTTOMAN ARMENIAN KESARIA/ KAYSERI IN THE 19TH CENTURY *

BEDROSS DER MATOSSIAN

“Armenian revolts”; “Armenian disturbances”; “Armenian bands” — these and other headings cover the hundreds of pages published on the history of Kayseri (Kesaria; Caesarea) by contemporary Turkish writers. The contribution of the Armenians to this city in the 19th century is excised, and they are only mentioned in negative terms.¹

This phenomenon of the distortion of historical facts and the marginalization of historical actors based on their ethnic background contradicts the precepts of historical objectivism. Moreover, this marginalization is not only confined to the Armenians of Kesaria (Gesaria in Western Armenian pronunciation) but also encompasses almost all areas where Armenians lived and gave of themselves in the Ottoman Empire.

In the 19th century, the Ottoman Armenian communities experienced major social, economic, and political transformations. Changes in the dynamics of power within these communities, emergence of a middle class, cultural nationalism, immigration, economic advancement, repression, and finally political nationalism played a crucial role in shaping the image and lives of Armenians in the Ottoman Empire. These transformations were more evident in certain regions as the political and socioeconomic importance of geographic location affected the tempo of change. For example, Armenian communities in major cities and provincial capitals were more impacted than those in peripheral towns and villages, although this was not always the case. The adaptability of the periphery to

transformations depended on certain conditions. For example, ethnic groups living in port cities along the socially and economically advanced Black and Mediterranean seas were more open to new ways than the same groups living in central Anatolia in places such as Kesaria.² In addition, port cities had an influential European presence which was another factor in the pace of progress. Yet, even though change came relatively slowly in Kesaria, the overall economic and social situation was generally satisfactory. An American missionary presence in Kesaria also contributed to the transformation, although this was interrupted for a time in the latter part of the 19th century because of the oppressive policies of Sultan Abdul Hamid II.

This essay focuses on the Armenians of Kesaria in the 19th century, mainly those who lived in the city of Kesaria, and their participation in its economic, political, social, and cultural life. In the first section, the physical description of the city, its Armenian inhabitants and their distribution are discussed. The second section presents the Armenian churches of Kesaria and an overview of religious life. The third section elaborates on the role of the Armenian community in the local and national administrations, demonstrating that the second half of the 19th century was the beginning of integration of ethnic elements under the larger context of Ottomanism. The fourth section deals with Armenian participation in the city's economy, from export-import to local trade and agents of foreign companies. The fifth section gives an overview of the Armenian educational institutions and societies and the intellectual life. [...]

THE CITY OF KESARIA AND THE ARMENIANS

The city of Kesaria, situated on the northern side of Mount Arkeos (Argaeus/Erciyes) in historic Cappadocia, was the capital of the *sanjak* or county of Kayseri/Kesaria. Henry Barkley, who visited the city at the end of the 19th century, described it as follows:

*Kaisarieh itself stands on the plain in a recess formed by the mountains, and is by them sheltered and protected on three sides; but it seems strange that people should choose to live down on a damp flat plain, almost in a swamp, when within half a mile of them are beautiful hills, affording the best possible site for a town. For this, however, the Turks are not responsible perhaps, for they inherited the town in its present position, and in those days it possessed fine buildings and houses that made it worth retaining. Now it is simply a rookery of hovels, and nothing could be greater blessing to the inhabitants than if one of the fires that often take place there were to destroy it all, and thus force them to migrate to the villages that are thickly dotted over the slopes of the hills.*³

* This text is composed of translation of excerpts from the article titled “Ottoman Armenian Kesaria/Kayseri in the 19th Century,” in *Armenian Kesaria/Kayseri and Cappadocia* (Costa Mesa: Mazda Publishers, 2013), which is edited by Richard G. Hovannisian. The accompanying photographs are selected to complement the text.

Geçmişte şehri çevreleyen surların kalıntıları 19. yüzyılda hâlâ ayakta idi. İngiliz seyyah H. A. G. Percy Earl 1899 yılında şöyle yazar: “Modern şehir, eski şehrin bulunduğu alanın sadece küçük bir kısmını kapsıyor; surları Justinianos tarafından yeniden inşa edilmiş olan şehir, o zamanlar ayakta iken bugün harabe durumunda olan ve ‘Eskişehir’ olarak anılan yerleşim yerinin bir parçasını da içine alıyordu.”⁴

Şehrin altı kapısı vardı: Sivas Kapısı, Kağrı Pazarı Kapısı, At Pazarı Kapısı, Meydan Kapısı, Boyacı Kapısı ve Kiçi Kapısı.⁵ Şehri oluşturan 114 mahallenin 25’inde Ermeniler yaşıyordu. Ermeni mahalleleri şunlardı: Kiçi Kapu, Gürcü, Emir Sultan, Sasık, Hasinli, Şudurban, Büyük Oduncu, Oduncu Garabed, Dadır, Kharput, Farsakh, Fırıncı, Sayacı, Bahçe, Köyyıkan, Keklik, Selaldı, Hasan Fakı, Totoktos, Sınıkcı, Çakalız, Kara Geçî, Tavukçu, Tavukçu Belgisi ve Dadır-Kharput.⁶ Ermeniler, ‘İçeri Şar’ olarak anılan bölgedeki saygın mahallelerde, cazip evlerde yaşıyordu.⁷ Sonraları, şehir eski surların ötesine taşıp tarlalara doğru genişlemeye başlayınca ve Bahçe Mahallesi kurulunca, Ermeniler evlerini Rumlara satıp bu yeni mahalleye taşındı.

Şehirdeki nüfus değişikliklerinde iklim de etkili olmuştur. Örneğin, yazın kavurucu sıcaklar ve kirlilik yüzünden şehrin

Bir Ermeni konutunun içi, Kayseri

Interior view of an Armenian house, Kayseri

içinde yaşamak dayanılmayacak hale geliyordu. Şehri ziyaret eden seyyahların çoğunun, iklimle ilgili izlenimleri olumsuzdur. R. A. Hammond, 19. yüzyılın ikinci yarısında şöyle yazar: “Modern Kayseri şehri surlarla çevrilidir; evlerin bazıları iyi yapılmış, ama sokaklar dar ve pis; genele baktığınızda, buranın harap ve bakımsız bir görünümü var.”⁸ John Macdonald Kinneir ise gözlemlerini şöyle ifade eder:

*Buradaki sokakları kaplayan pislikten ve berbat kokudan daha kötüsü olamaz. Sokakların ortasında tezek yığınları yükseliyordu; her gördüğümde içimi kaldıran ve beni neredeyse hasta eden at, köpek ve kedi leşlerini, pazarda kesilen hayvanların sakatatlarını ve pis su birikintilerini ortadan kaldırmak için kimsenin kılını kıpırdattığı yoktu.*⁹

Bu tasvir, şehrin ciddi altyapı ve temizlik sorunlarından mustarip olduğuna ve bu nedenle, imkânı olanların, yazları, daha temiz hava alabilmek için dağlara çıktığına işaret etmektedir. İnsanlar dağlara kaçınca, Kayseri sokakları neredeyse boşalıyordu. Teğmen Ferdinand Bennet, 1880 yılında şöyle yazar: “Yazın, temmuz ve ağustos aylarında hava çok sıcak oluyor ve kent sakinlerinin büyük kısmı kendini dağlardaki bağlarına atıyor; bu durum, şüphesiz, salgın hastalıklardan kaçabilenlerin sayısının artmasına da katkıda bulunuyor.”¹⁰ Kayseri Ermenileri yaz aylarında yapılan bu göçe *ayki yellel* (bağlara çıkmak) diyordu. Şehirde evi olan birçok Ermeni’nin, kırsal bölgelerde veya dağ yamaçlarında da bir evi vardı. Yaz aylarında, dükkân sahipleri sabah şehre gider, akşam şehir dışındaki evlerine dönerlerdi.

KAYSERİ ŞEHİRİNİN ERMENİ NÜFUSU

19. yüzyıl sonu itibarıyla Kayseri’de 15 bin civarında Ermeni yaşıyordu. Bu sayıda, yüzyıl boyunca dalgalanmalar olmuştur. Ermeni nüfusundaki artış ve azalmalarda, özellikle sosyoekonomik ve politik koşullar olmak üzere, birtakım faktörler etkili oluyordu. Örneğin, Çerkeslerin ve Avşarların buraya göç etmesi, şehirdeki etnik dengeyi değiştirmiştir. Buna ek olarak, depremler, kıtlıklar ve kolera salgınları gibi doğal afetler nüfusta geçici düşüslere neden olmuştur. İngilizler tarafından hazırlanan bir rapora göre, Kayseri’de 1847’de kolera nedeniyle 600 kişi ölmüş, 1820-21, 1845, 1873-74 ve 1886 yıllarında kıtlık başgöstermiştir. Aşırı derecede büyük zorlukların yaşandığı dönemlerde, insanlar doğal olarak, daha iyi koşullar bulma umuduyla başka yerlere taşınmıştır. Örneğin, 1874 yılının mayıs ayında, Kayseri’de süregiden kıtlık sırasında, Rahip M. Farnsworth, İstanbul’da yayımlanan *Levant Herald* gazetesine şöyle yazar:

En az 200 milkarelik [518 kilometrekare] bir alanda şu anda gerçek anlamda kıtlık yaşanıyor. Kent sakinlerinden binlercesi kış gelmeden şehirden kaçıp güneydoğudaki bölgelere

In the past, the city was walled and remnants of the walls still existed in the 19th century. The British traveler Earl H.A.G. Percy Earl wrote in 1899: "The modern town covers but a portion of the site occupied by the old city, the walls of which were rebuilt by Justinian, and included part of the original but now ruined settlement known as Eskishehr."⁴

The city had six gates: Sivas Kapisi, Kaghni Bazar Kapisi, At Bazar Kapisi, Meydan Kapisi, Boyaji Kapisi, and Kichi Kapisi.⁵ It was made up of 114 neighborhoods, of which 25 were inhabited by Armenians. The Armenian neighborhoods were Kichi Kapu, Gurju, Emir Sultan, Sasek, Hasinli, Shudurban, Buyuk Odunju, Odunju Garabed, Dadir, Kharput, Farsakh, Firnji, Sayaji, Bakhche, Koyurken, Keklik, Selaldi, Hasan Faki, Totoktos, Sinikji, Chakaliz, Kara-Gechi, Tavukju, Tavukju Belgisi, and Dadir-Kharput.⁶ Armenians lived in the esteemed neighborhoods of the Icheri Shar or Inner City, where they had attractive homes.⁷ Later when the city expanded beyond the old wall into the fields and the Bakhche Mahallesi (Garden Quarter) was created, many Armenians sold their houses to the Greeks and moved there.

The climate also influenced the population shifts in the city. For example, in summertime, it was quite unbearable to live in the city because of the scorching heat and filthy conditions. Most travelers who visited the city were negatively impressed with its climate. R.A. Hammond wrote in the second half of the 19th century: "The modern city of Kaisariyeh is walled; some of the houses are well built, but the streets are narrow and dirty, and the place has, upon the whole, a ruinous and neglected appearance."⁸ John Macdonald Kinneir observed:

Nothing could exceed the filth and stench of the streets at this place. They were literally blocked up by dunghills, and no pains seemed to be taken to remove dead horses, dogs and cats, the offals of animals butchered in the market, and stagnant pools of water, at the sight of which I was almost every instant sickened with disgust.⁹

This description indicates that the city was suffering from serious infrastructure and sanitation problems which led those who were able to move to the mountains for better summer air. The streets of Kesaria then became almost empty. Lieutenant Ferdinand Bennet noted in 1880: "In the summer, during July and August, it is intensely hot, and a large proportion of the inhabitants betake themselves to their vineyards in the mountains, and this, no doubt, contributes to the immunity from epidemic."¹⁰ The Kesaria Armenians referred to this summer migration as *ayki yellel* (to go up to the vineyards). Many Armenians with city houses also owned a dwelling in the countryside or on hill-sides. During these months, shopkeepers would go in to the city in the morning and return in the evening.

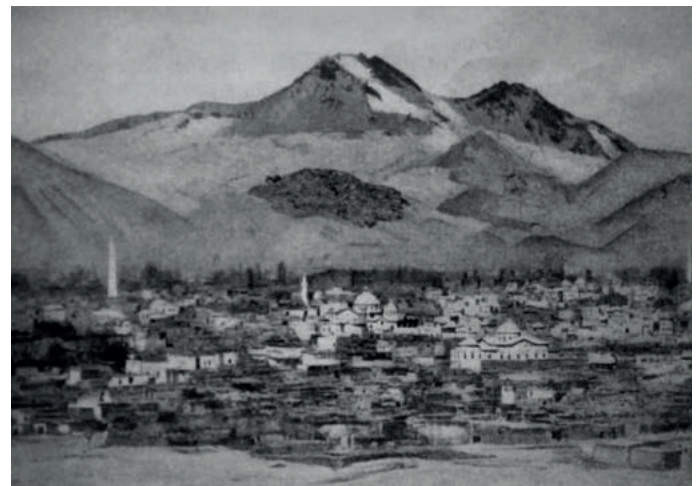
THE ARMENIAN POPULATION OF THE CITY OF KESARIA

Some 15,000 Armenians lived in the city of Kesaria at the end of the 19th century. The number fluctuated during course of the century. Several factors, especially socioeconomic and political conditions, influenced the rise and the decline of the Armenian population. The immigration of Circassians and Avshars, for example, changed the ethnic balance. In addition, natural disasters such as earthquakes, famine, and cholera epidemics resulted in a temporary decline in the population. According to a British report in 1847, 600 people died as a result of cholera in Kesaria, and there were the famines in 1820-21, 1845, 1873-74, and 1886. Naturally, during extreme hardships people would move to other places in search of better conditions. For example, in May 1874, during the continuing famine in Caesarea/Kesaria, Reverend M. Farnsworth wrote to the *Levant Herald* in Constantinople:

A region at least 200 miles square is now suffering from actual starvation. Thousands of the inhabitants fled before winter came on the regions to the south-east, but the great mass were unable to get away. The number of beggars that throng this city and the larger towns is immense, and their condition very terrible. We are constantly giving money or bread at our door, and our hearts are pained at destitute of all kinds of food, the future is yet more alarming. No rains.

Burning south winds, clouds promising rain only to tantalize the starving people. Still it is not too late for a good crop. Many thanks for the money. We decided to use 5 liras in Caesarea, 5 in Yozgat, 5 in Soongoorloo, Alendje, and Indjirli and 10 in Akserai and Nigde.¹¹

Urbanization and economic factors also had an impact on the Armenians of Kesaria as many of the wealthy Armenians immigrated to Constantinople, Smyrna, and Egypt. As

Erciyes Dağı'nın şehirden genel görünümü

A general view of city from the Erciyes mountain

	YIL	KAYNAK	ERMENİ	RUM	TÜRK*	YAHUDİ	TOPLAM
AVRUPA	1813	Kinneir	15.000	300	9.550	150	25.000
	1839	Ainsworth	5.200	1.100	12.176	-	18.476
	1852	Mordtman	-	-	-	-	52.630
	1891	Cuinet	11.600	14.400	45.000	-	71.000
OSMANLI	1831	nüfus sayımı	?	?	21.005	-	36.906
	1881-2/93	nüfus sayımı	38.082	24.895	120.357	-	18.334
ERMENİ	1806	İncicyan	10.000?	7.500?	30.000?		47.500?
	1850+?	Alışan	6-8.000	?	?	-	20.000
	1883	Çamuryan	25.000?	?	?	-	90.000?
	1889	Stepanyan	20.000	?	?	-	55.000
	1891	Balyan	14.740	?	?	-	?
	1897	Ermeni Episkoposluğu	14.766	?	?	-	?
	1907	Eprikyan	16.623	2.419	31.452	-	50.494
	1915	Tsotsikyan	20.000	?	?	-	60.000

TABLO 1. Kayseri Ermeni nüfusu (19. yüzyıl)

geldi ama büyük kesim şehirden ayrılmadı. Şehirde ve büyük kazalarda sayısız dilenci var, hepsinin durumu işler acısı. Kapımıza gelenlere sürekli olarak para veya ekmek veriyoruz; her türlü gıdadan mahrum kalındığını görmek yüreklerimizi sızlatıyor, ama gelecek çok daha ürkütücü. Yağmur yok.

Yakıcı güney rüzgârları arasında bulutlar, açlıktan kıvranan bu insanları boş yere ümitlendirmekten başka bir işe yaramıyor. Yine de, iyi bir mahsul için henüz çok geç değil. [Gönderdiğiniz] Para için çok teşekkürler. Kayseri'de 5 lira, Yozgat'ta 5 lira, Sungurlu, Alaca ve İncirli'de 5 lira, Aksaray ve Niğde'de 10 lira kullanmaya karar verdik.¹¹

Şehirleşme ve iktisadi faktörler de Kayseri Ermenileri üzerinde etkili olmuş, zengin Ermenilerin birçoğu İstanbul, İzmir ve Mısır'a göç etmiştir. Aşağıda anlatıldığı gibi, Kayserili Ermeni tüccarlar İstanbul, Manchester ve Tiflis'te ticari şirketler kurmuştu.¹² Arşag Alboyacıyan, Kayseri'nin 1897 yılındaki Ermeni nüfusuna ilişkin verilere karşı çıkmakta, 2000 Ermeni İstanbul, İzmir ve Mısır'a göç etmiş olduğu için sayının 12 bin olarak belirtilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yine de, 19. yüzyılda şehrin Ermeni nüfusunun 15 bin civarında olduğu ve zaman zaman 20 bine kadar çıktığı görülmektedir.

Tablo 1'de, Avrupa, Osmanlı ve Ermeni kaynaklarına göre şehirde yaşayan çeşitli etnik grupların nüfusları yer almaktadır.¹³ 19. yüzyılın ilk yarısında Kayseri'de yaşayan Ermeniler hakkında mevcut olan bilgilerin tamamı, Avrupa ve Ermeni kaynaklarından elde edilmiştir. Ermeni kaynakları yüzyılın ikinci yarısında sayılarda kademeli bir artış olduğuna işaret etmektedir. Ancak, yüzyılın son yirmi yılında, İzmir, İstanbul

ve Mısır'a yönelik geniş çaplı nüfus hareketinin yanı sıra, belki 1890'lardaki Hamidiye katliamlarına bağlanabilecek, hafif bir azalma olmuştur. Avrupa ve Ermeni kaynaklarının, şehrin Ermeni nüfusuna dair verilerinin ortalaması 15 bin civarındadır. Bu verilerden, şehirde Ermeni nüfusunun Rum nüfusundan yüksek olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak, şehrin dışında aynı durum söz konusu değildi. 19. yüzyılın ilk yarısında Kayseri'yi ziyaret eden William Ainsworth, gözlemlerini şöyle aktarır:

İlginçtir ki, şehrin içinde Ermeni nüfusu Rumların dört katından, civar köylerde durum bunun tam tersidir. Vilayet merkezi ve manastırlar hariç tutulduğunda, Kayseri idari bölgesinde Rum nüfusu 5730 iken, Ermeni nüfusu sadece 287'dir; şehrin içinde ise 1100 Rum, 5200 Ermeni ve 12.176 Müslüman yaşamaktadır. Yarı gömülü ev yapısı civar köylerin bazılarında ve kayalık vadilerde kullanılmaya devam etmektedir. Ancak anlaşılan odur ki, buranın en eski nüfusu Ermeni'dir.¹⁴

Bazı durumlarda, Avrupalı araştırmacıların hazırladığı kaynaklarda belirtilen nüfus, Ermeni kaynaklarında verilenlere göre daha yüksektir. Örneğin, Cuinet Kayseri'de 19.822 Ermeni yaşadığını söylerken, Kayseri Başepiskoposu Dırtad Balyan aynı yıl için 14.470 sayısını vermektedir.¹⁵ Osmanlı kaynakları, şehrin nüfusunun tespitinde işe yaramamaktadır. 1881-82/93 nüfus sayımına ait veriler şehir merkezine değil, Kayseri Sancağı geneline dair veriler sunmaktadır. Burada önemli olan nokta şudur: 19. yüzyılda Ermeniler şehrin

* Buradaki 'Türk' kategorisi, etnik olarak Türk olmayanlar da dahil olmak üzere bütün Müslümanları kapsamaktadır. (ç.n.)

	YEAR	SOURCE	ARMENIANS	GREEKS	TURKS*	JEWS	TOTAL
EUROPEAN	1813	Kinneir	15,000	300	9,550	150	25,000
	1839	Ainsworth	5,200	1,100	12,176	-	18,476
	1852	Mordtman	-	-	-	-	52,630
	1891	Cuinet	11,600	14,400	45,000	-	71,000
OTTOMAN	1831	census	?	?	21,005	-	36,906
	1881-2/93	census	38,082	24,895	120,357	-	18,334
ARMENIAN	1806	İnjijian	10,000?	7,500?	30,000?		47,500?
	1850+?	Alishan	6-8,000	?	?	-	20,000
	1883	Chamurian	25,000?	?	?	-	90,000?
	1889	Stepanian	20,000	?	?	-	55,000
	1891	Balian	14,740	?	?	-	?
	1897	Armenian Prelacy	14,766	?	?	-	?
	1907	Eprikan	16,623	2,419	31,452	-	50,494
	1915	Tsotsikian	20,000	?	?	-	60,000

TABLE 1. Armenian Population of Kesaria (19th century)

explained below, the Armenian merchants of Kesaria had established commercial firms in Constantinople, Manchester, and Tiflis.¹² Arshag Alboyajian (Arshak Alpoyachian) disputes the figures relating to the Armenian population of the city of Kesaria in 1897, stating that the number should be given as 12,000, since 2,000 had moved to Constantinople, Smyrna, and Egypt. Nonetheless, the Armenian inhabitants seem to have been about 15,000 and as much as 20,000 during the 19th century.

Table 1 lists the population numbers of the various ethnic groups living in the city according to European, Ottoman, and Armenian sources.¹³ Whatever available information exists on the Armenians of Kesaria in the first half of the 19th century is derived from European and Armenian sources. The Armenian sources indicate a gradual rise in numbers during the second half of the century. However, in the last two decades, there was a slight decline, perhaps attributable to the Hamidian massacres of the 1890s, aside from the rather large-scale relocation to Smyrna, Constantinople, and Egypt. The median figure of the Armenian population of the city based on European and Armenian sources is around 15,000. It is evident from these figures that the Armenians outnumbered the Greeks in the city. However, this was not the case outside the city. William Ainsworth, who visited Kesaria in the first half of the 19th century, observed:

It is curious that, while within the city the Armenian population quadruples the Greek, the reverse is the case in the surrounding villages. In the jurisdiction of Kayseriyeh, not including the city, the Greek population amounts to 5,730

souls, the Armenian only to 287, monasteries not included; within the city there are 1,100 Greeks, 5,200 Armenians, and 12,176 Mohammedans. The system of semi-subterranean dwellings is preserved in several of the neighboring villages and rocky valleys, it appears, however, that the original population was Armenian.¹⁴

In some cases, the figures given by the Europeans were higher than those in Armenian sources. For example, Cuinet indicates that 19,822 Armenians lived in Kesaria whereas Bishop Drdat Balian (Trdat Palian), the prelate of Kesaria, shows 14,470 for the same year.¹⁵ The Ottoman sources are not helpful in determining the city's population. The figures in the census of 1881-82/93 relate to the sanjak, not the city, of Kesaria. What is noteworthy is that in the course of the 19th century Armenians constituted 30 to 40 percent of the total population of the city, whereas the Greeks made up 10 to 20 percent and the Turks 50 to 60 percent.

ARMENIAN CHURCHES OF KESARIA AND INTERNAL ADMINISTRATION

Religion and the religious institutions in the city of Kesaria were significant in the daily lives of the Armenian inhabitants. It was around these churches that schools and lay societies were established. It was also within the church that a competition began in Kesaria, even before the emergence of the Armenian political parties. The churches became the

* The category "Turk" is used here to refer to all Muslims regardless of their ethnicity. (t.n.)

toplam nüfusunun yüzde 30'u ila 40'ını, Rumlar yüzde 10'u ila 20'sini, Türkler* ise yüzde 50'si ila 60'ını oluştuyordu.

KAYSERİ'DEKİ ERMENİ KİLİSELERİ VE İÇ YÖNETİM

Kayseri'nin Ermeni sakinlerinin günlük yaşamlarında, din ve şehirdeki dinî kurumlar önemli bir yer tutuyordu. Okullar ve toplumun ruhaniler dışındaki kesimleri kiliselerin etrafında toplanmıştır. Ermeni siyasi partilerinin ortaya çıkışından bile önce, Kayseri'de kilise bünyesinde bir rekabet başlamış, kiliseler Ermeni ağalar arasında bu tür partizan çekişmelerin merkezi haline gelmiştir. Halk, seçkinler arasındaki bu çekişmelere *medzavornu khavkası* [büyükbaşların kavgası] adını vermişti.¹⁶ Bunlardan en önemlisi, Frenkoğulları (Frenkyants) ile Manukoğulları (Manukyants) arasında 1820'de başlayıp 1880'e kadar süren ve Kayseri'nin Ermeni nüfusunu ikiye bölen anlaşmazlıktır.

Anayasa öncesi dönemde, Ermenileri, 'milletbaşı' olarak anılan episkopos temsil ediyordu.¹⁷ Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Ermeni toplulukları içindeki güç dinamikleri, 1863'te Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin (Nizamname-i Millet-i Ermeniyen - *Azkayin Sahmanatrutyun*) onanması ve uygulamaya konmasıyla birlikte değişmiştir.¹⁸ İstanbul'da muhafazakâr unsurlar ve liberal unsurlar arasında çıkan çatışma, Kayseri de dahil olmak üzere, taşraya da yansımıştır. Arşag Alboyacıyan, Kayseri tarihini konu alan devasa eserinde, anayasal bir rejimin hayata geçirilmesinin Kayseri gibi yerler için henüz erken olduğunu, bunun partizanca bir iktidar rekabetine neden olduğunu savunmaktadır.¹⁹ Episkoposluğun icra organı, en nüfuzlu vatandaşlar arasından seçilmiş yedi üyeden oluşan Siyasi Meclis'ti. Ayrıca kırk üyeden oluşan bir Vilayet Meclisi de vardı, ancak Siyasi Meclis'in aksine, düzenli olarak toplanmıyordu.²⁰ Ermeni Milleti Nizamnamesi Kayseri Sancağı'nda sadece kısmen uygulanmıştır, çünkü burada yedi komisyondan sadece ikisi, eğitim ve ekonomi komisyonları işler

İnşası Türk hükümeti tarafından durdurulan yetimhane binası

The construction of orphanage suspended by the Turkish government

haldeydi. Vilayetin tümü, İstanbul'daki Millî Meclis'te tek bir vekille temsil ediliyordu.²¹

19. yüzyılda, Kayseri vilayet merkezinde, üçü Apostolik, ikisi Protestan, biri de Katolik olmak üzere altı Ermeni kilisesi bulunuyordu. Yüzyılın ilk yarısında, kiliseler Ermeni eşrafın himayesinde faaliyet gösteriyordu. Ancak yüzyılın ikinci yarısında, kiliselerin desteklenmesine yardımcı olacak yerel heyetler oluşturulmuştur. Her kilisenin kendi cemaat heyeti, kiliseye bitişik olarak yapılan okulların da bu heyetler tarafından seçilen mütevellileri vardı.

Surp Asdvadzadzin Kilisesi, bir Türk-Rum mahallesi olan İçeri Şar'daydı. Kilise Ermenilerin yaşadığı başlıca mahallelerden uzaktı, çünkü Ermenilerin çoğu surların dışına, Dışarı Şar'da bulunan Bahçe Mahallesi'ne taşınmış, kilisenin etrafında sadece kırk-elli hane kalmıştı. Kilise 1835 yılında Garabed Zartaryan'ın bağışlarıyla yeniden inşa edilmiş ve 1875 yılında yenilenmiştir. Ermeniler, cemaatin Frenkoğulları kesiminin nüfuzu altındaki bu kiliseye 'Büyük Jam' (büyük kilise) diyordu.

Yine İçeri Şar'da bulunan Surp Sarkis Kilisesi, 16. yüzyıldan önce kurulmuştur. 1834 yılında Sarkis Ağa Gümüşyan'ın desteğiyle yeniden inşa edilen kilise, 1884 yılında 2000 ila 3000 Osmanlı altın lirası arasında bir maliyetle yenilenmiştir. Surp Sarkis, Manukoğlu hizbinin kilisesiydi.

Şehrin en yeni kilisesi olan Surp Krikor Lusavoriç güneybatıda, surların dışında kalan Dışarı Şar'da yer alıyordu. Tanınmış bir esnaf olan Kevork Ağa Mardigyan, pastırma tüccarlarının (etlikçi esnaf), alt sınıfların ve zanaatkarların da yardımıyla, kilisenin inşasında önemli rol oynamıştır. Mardigyan, 1857 yılında vefat etmiş ve kilisenin avlusuna defnedilmiştir. 1885 yılında baştan aşağı yenilenen Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi, halen İstanbul'daki Türkiye Ermenileri Patrikliği'ne bağlı olarak faaliyet göstermektedir. İçeri Şar'da yaşayan seçkin üst tabaka Surp Sarkis ve Surp Asdvadzadzin kiliselerine giderken, Surp Lusavoriç, halkın ibadethanesi olarak hizmet veriyordu.

19. yüzyıl sonu itibarıyla yaklaşık 1500 kişiden oluşan Kayseri Ermeni Katolik cemaati, Surp Haç Kilisesi etrafında toplanmıştı. Rahip Boğos Emmanuelyan'ın çabaları sayesinde, Ermeni Katolik hanelerin sayısı 1886'da kırka çıkmıştır. Emmanuelyan'ın uzun görev süresinin sonunda, şehirdeki Katolik nüfusu birkaç kat artmıştı ve bu cemaate hizmet veren üç Ermeni, üç de Cizvit rahip bulunuyordu.²²

Katolik Ermeniler gibi, Protestan Ermeniler de, 1828-29 Türk-Rus Savaşı'nı sona erdiren Edirne Antlaşması'nın ve sonrasında 1839 yılında başlayan Tanzimat döneminin koşullarından faydalanmıştır. Kayseri'de ilk Ermeni Protestanlar 1852 yılında kaydedilmiştir. Örgütlenme çabaları Yeznik Vertanes Krikoryan öncülüğünde ilerlemiştir. Protestan kilisesi, Surp Haç Katolik Kilisesi'nin yakınındaki Çeşme Daş

hub for such partisan struggles between the Armenian notables (*aghas*). The people referred to this feuding of the elite as “*medzavorneru khavkahse*.”¹⁶ The most important of these feuds was between the clans of the Frenkoghli (Frenkiants) and the Manougoghli (Manougians), dividing the Armenian population of Kesaria into two factions. This struggle began in 1820 and did not end until 1880.

In the pre-constitutional period, the prelate, who was called the *millet bashi* (head of the community), was responsible for representing the Armenians.¹⁷ However, in the second half of the 19th century, the dynamics of power within the Ottoman Armenian communities shifted through the ratification and implementation of the Armenian National Constitution (*Azgayin Sahmanadrutiun*) in 1863.¹⁸ The struggle that took place in Constantinople between the conservative and liberal elements was also reflected in the provinces, including Kesaria. Arshag Alboyajian, in his massive history of Kesaria, asserts that a constitutional regime was premature for places like Kesaria and led to partisan contests for power.¹⁹ The executive body of the prelacy was the Civil Assembly, composed of seven members chosen from the most influential citizens. There was also the Provincial Assembly of forty members, but, unlike the Civil Assembly, it did not meet regularly.²⁰ The National Constitution was only partially implemented in Kesaria, as two of its seven committees alone—education and economy—functioned in the district. The entire province was represented by a single deputy in the National Assembly in Constantinople.²¹

In the 19th century, the city of Kesaria had six Armenian churches: three of them Apostolic, two Protestant, and one Catholic. During the first half of the century, the churches operated through the patronage of Armenian notables. In the latter part of the century, however, local councils were established to assist in supporting the churches. Each church had its own parish council, while the school adjacent to the church had its own trustees who were selected by the parish council.

Surb Astvatsatsin (Surb Astvazadzin / Holy Mother of God) Cathedral was located in the Turkish-Greek neighborhood in Icheri Shar. It was away from the main Armenian-inhabited quarters, as most of the Armenians had moved beyond the walls to Bakche Mahallesi in the Dishari Shar (Outer City), leaving only forty to fifty households around the church. The sanctuary was rebuilt in 1835 through the generosity of Garabed Zartarian and was renovated in 1875. The Armenians called it the “Buyuk Zham” (Grand Church), which was under the influence of the Frenkoghli faction of the community.

The Church of Surb Sargis (Surb Sarkis/Sergius), which also was in Icheri Shar, was established before the 16th

century.²² It was rebuilt once more in 1834 with the support of Sarkis Agha Giumshian (Gümüşyan) and was renovated in 1884 at a cost of 2,000 to 3,000 Ottoman gold liras. Surb Sargis was the church of the Manougoghli faction.

The Church of Surb Grigor Lusavorich (Surb Krikor/Saint Gregory the Illuminator) was located in the southwestern part of the city, in Dishari Shar, outside the walls. This was the newest church. Kevork Agha Mardegian, a well-known artisan (*esnaf*), assisted by the basturma (spiced beef jerky) makers (*etlikji esnafı*), and lower classes and craftsmen, played an active role in the building of the church. Mardegian died in 1857 and was buried in the church courtyard. In 1885, Surb Lusavorich was fully renovated, and it still stands as a functioning church under the jurisdiction of the Armenian Patriarch in Istanbul. The elite upper class, still living in Icheri Shar, attended Surb Sargis and Surb Astvatsatsin, whereas Surb Lusavorich was the church of the masses.

The Armenian Catholic community in Kesaria, numbering about 1,500 at the end of the 19th century, clustered around Surb Khach (Holy Cross) Church. It was through the efforts of Father Boghos Emanuelian that the number of the Armenian Catholic households increased to forty by 1886 and by the end of his long tenure, the Catholic community had grown several fold, being served by three Armenian and three Jesuit priests.²³

Like the Armenian Catholics, the Protestant Armenians benefited from terms of the Treaty of Adrianople concluding the Russo-Turkish War of 1828-29 and the subsequent Ottoman *Tanzimat* reform period that began in 1839. The first Armenian Protestants were recorded in Kesaria in 1852. Organizational efforts were led by Yeznig Vrtanes

Surb Krikor Lusavoriç Kilisesi, Kayseri

Surb Grigor Lusavorich Church, Kayseri

mahallesindedir.²³ Papaz Kerovpe Yakupyan, Ermeni Protestan cemaatinde elli yılı aşkın bir süre önemli rol oynamış, saygın bir din adamıdır.

ERMENİLERİN KAYSERİ EKONOMİSİNDEKİ ROLÜ

1838 Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması ve diğer güçlü devletlerle yapılan çeşitli ticaret anlaşmaları, kısa sürede, Osmanlı piyasalarında Avrupa'yla ticarete büyük bir canlılık getirmiştir. Osmanlı vilayetlerinde Müslümanların kontrolünde olan dış ticaret, zaman içinde Hıristiyanların eline geçmiştir. Avrupalı tüccarlar, Osmanlı'yla ticari ilişkilerinde gayrimüslim tüccarları aracı olarak kullanmayı tercih ediyordu. Bu durum, Ermenilerin ithalat-ihracat faaliyetlerinde öne çıkmalarını sağladı.²⁴ Ermeni tüccarların oluşturduğu ağ sadece Osmanlı İmparatorluğu'yla sınırlı değildi, çünkü ileri gelen Hıristiyanlar yabancı pasaport sahibi olma ve Avrupa devletlerinin korumasından faydalanma gibi, ülke sınırları dışında geçerli olan haklar elde edebiliyordu. Nihayetinde, Ermeni tüccarlar, İstanbul'un yanı sıra, Manchester'da ve diğer Avrupa şehirlerinde ticari firmalar açmaya ve ithalat-ihracat faaliyetlerinde lider konumuna yükseldi.²⁵

19. yüzyılda Kayseri bir üretim merkezi haline gelerek, Adana, Yozgat, Ağrı, Tokat, Sivas ve İstanbul'a mal göndermeye başlamıştır. Hem yerel, hem de uluslararası ölçekte şehrin ekonomisinde önemli bir rol oynayan Ermeniler, Gülbenkianlar, Manukyanlar (Manukoğlu), Frenkianlar (Frenkoğlu), Gümüşyanlar ve Selyanlar gibi tanınmış tüccar ailelerin kontrolünde bulunan bir ticaret ağı oluşturmuştur. Episkopos Muşegh Seropyan'a göre bu süreç, 1840 yılında on yedi yaşındayken İstanbul'a gidip ticarete atılan Senekerim Manukyan'la başlamıştır. Kısa süre içinde kendi şirketini kuran Manukyan, kuzeni Garabed Yeğyazaryan'ı, aile firmasının bir şubesini açması için Manchester'a göndermiştir.²⁶ 1853-56 Kırım Savaşı sonrasında, Hacı Boğos Fundukliyan ve Gülbenkianlar gibi Ermeni tüccarlar da Manukyanları izlemiştir.²⁷ Yani, Manchester'daki Ermeni tüccar topluluğunun öncüleri Kayseriliydi.²⁸

Kayseri şehir merkezindeki bazı hanlar da Ermenilere aitti. Bunlar Gellamaz Han, Vezir Han, Pambuk Han veya Pambukçu Han, Katırcı Han, Kantsag Han ve Bezazistap (Bedesten) çarşısıydı. Başlıca ihracat malları pastırma, sucuk, pamuk, yün, deri, halı, bronz eşyalar ve buğday, arpa, kuru meyve, tohumlar ve boyacı dikenini gibi tarım ürünleriydi. Kayseri, İran halıları için de iyi bir pazardı. Bir ihracat malı olan boyacı dikenini, yerelde kilim boyası yapımında kullanılıyordu. İthalat malları arasında ise bez ve yünlü kumaşlar, bronz ve diğer metaller, sigara, pirinç, şeker, kahve, yağ ve Fransız, İngiliz ve Amerikan ürünleri yer alıyordu. Bu ürünler Mersin limanı üzerinden geliyordu. 1899 yazında kenti ziyareti sırasında, İngiliz Kontu (Earl) Percy şu gözlemlerde bulunmuştur:

MALIN TANIMI	MİKTAR	FATURADAKİ DEĞER (LİRA)	GÖZLEMLER
kumaş, yünlüler vb.	40.000 metre	16.000	en çok Almanya'dan
muslin vb.	30.000 adet	10.000	en çok Manchester'dan
basma kumaş	20.000 adet	10.000	en çok Manchester'dan
pamuklu kadife, ipekli ve yünlü kumaşlar	-	15.000	en çok Fransa'dan
pamuk, iplik vb.	10.000 rulo	5.000	en çok Manchester'dan
yünlüler, berlin yünlüleri	1.000 rulo	2.000	en çok Manchester'dan
	500 kutu	750	en çok Fransa'dan
porcelen ve cam eşyalar	-	2.000	en çok Fransa ve Avusturya'dan
kahve	1.000 poşet	6.000	Marsilya'dan Rio de Janeiro kahvesi
şeker	40.000 okka	2.500	Hollanda malı, Marsilya'dan
demir	200.000 okka	5.000	İngiltere
bakır	25.000 okka	4.000	İngiltere
ham petrol	2.000 kutu	1.200	Fransa ve İngiltere
çelik	200 kutu	500	İngiltere
karabiber	200 poşet	500	Marsilya ve İngiltere
kap kakak için kalay	6.000 okka	1.000	İngiltere
kalaylı döşeme çivisi	500 varil	500	İngiltere
mum	1.000 kutu	600	İngiltere
kırmızı böceği	3.000 okka	1.500	İngiltere
boya	5.000 okka	3.000	İngiltere
keçi kılı	40.000 okka	1.200	Marsilya
öteberi, fantezi mallar vb.	-	15.000	Fransa ve Almanya
tütün (işlenmemiş)	111.295 okka	12.242	-
tuz	292.632 okka	3.414	-
sabun	50.000 okka	2.500	Mersin ve Samsun'dan
pamuk	100.000 okka	9.000	Adana ve Samsun'dan

* 1 okka 1,25 kilogramdır.

TABLO 2. Kayseri'nin beş yıllık ithalat ortalaması (Kayseri'de ileri gelen bir Ermeni tüccarın hazırladığı tablo)
İthalat, 1875-1880 no. 142, zarf 2

Krikorian. The Evangelical church was located in the Chesme Dash neighborhood near the Surb Khach Catholic Church.²⁴ An eminent minister who played an important role for more than fifty years in the Armenian Evangelical community was Kerovpe Yacoubian.

THE ROLE OF THE ARMENIANS IN THE ECONOMY OF KESARIA

The Anglo-Ottoman Convention of 1838 and various trade agreements with other powers soon after gave strong impetus to European trade in Ottoman markets. Foreign trade in the Ottoman provinces that had been controlled by Muslims gradually passed into the hands of Christians. European merchants preferred to establish commercial contacts with non-Muslim Ottoman merchants by using them as intermediaries in trade. This led to the rise of the Armenians in import-export enterprises.²⁵ The network of Armenian merchants was not confined only to the Ottoman Empire, especially as prominent Christians were able to gain extra-territorial rights such as obtaining foreign passports and receiving protection of European states. Eventually, they began to open commercial firms in Constantinople as well as in Manchester and other European cities and to take a leading position in import-export businesses.²⁶

In the 19th century, Kesaria became a center for manufacturing and supplying of goods to Adana, Yozgat, Agn, Tokat, Sivas, and Constantinople. Armenians played an important role in the economy of the city both locally and internationally. They created a trade network that was controlled by established merchant families such as the Gulbenkiants, Manougiant (Manougoghli), Frenkiants (Frenkoghli), Gumshiant, and Seliant. According to Bishop Mushegh Seropian, this process started with Senekerim Manougian, who arrived in Constantinople in 1840 at the age of seventeen and began working in trade. Soon, he founded his own commercial firm and subsequently sent his cousin Garabed Yeghiazarian to Manchester to establish a branch of the family's firm.²⁷ After the Crimean War of 1853-56, other Armenian merchants followed the Manougiant, such as Haji Boghos Fundeklian and the Gulbenkiants.²⁸ Thus, the pioneers of the Manchester Armenian trade community were natives of Kesaria.²⁹

Armenians also controlled several of the marketplaces (khan) in the city of Kesaria. These were Gellamaz Khan, Vezir Khan, Pambuk Khan or Pambukju Khan, Katerje Khan, Kantsag Khan, and the Bezazistap market. The main exported goods were basturma and cured *sujukh* sausages, cotton, wool, leather, carpets, bronze ware, and agricultural products—wheat and barley, dry fruits, seeds, yellow berries, Kesaria was also a market for Persian rugs. The yellow

DESCRIPTION OF GOODS	QUANTITY	VALUE ON RECEIPT (£T)	OBSERVATIONS
cloth, woollens, &c.	40,000 meters	16,000	chiefly from Germany
longcloths &c.	30,000 pieces	10,000	chiefly from Manchester
prints	20,000 pieces	10,000	chiefly from Manchester
velveteens, silks and woollens	-	15,000	chiefly from France
cotton, thread, &c.	10,000 rolls	5,000	chiefly from Manchester
woollens, Berlin wool &c.	1,000 rolls	2,000	chiefly from Manchester
	500 cases	750	chiefly from France
porcelain and glass wares	-	2,000	chiefly from France and Austria
coffee	1,000 bags	6,000	Rio de Janeiro coffee from Mrs.
sugar	40,000 okes	2,500	Dutch, from Marseille
iron	200,000 okes	5,000	England
copper	25,000 okes	4,000	England
petroleum	2,000 cases	1,200	France and England
steel	200 cases	500	England
pepper, black	200 bags	500	Marseilles and England
tin, for tinning vessels, &c.	6,000 okes	1,000	England
tin tacks	500 barels	500	England
candles	1,000 cases	600	England
cochineal	3,000 okes	1,500	England
dyes and paints	5,000 okes	3,000	England
goats' hair	40,000 okes	1,200	Marseilles
sundries, fancy goods, &c.	-	15,000	France and Germany
tobacco, unmanufactured	111,295 okes	12,242	-
salt	292,632 okes	3,414	-
soap	50,000 okes	2,500	from Mersina and Samsoun
cotton	100,000 okes	9,000	from Adana and Samsoun

* An oke is the equivalent of 2.75 pounds or 1.25 kilograms

TABLE 2. Imports, 1875-1880 Enclosure 2 in No. 142
An average of five years of imports of Kesaria
(furnished by one of the leading Armenian merchants of Kesaria)

MALIN TANIMI	MİKTAR	SPOT DEĞER (LİRA)	GÖZLEMLER
boyacı diken	250.000 okka	15.000	
kitre	70.000 okka	16.800	
yün	30.000 okka	1.800	
keçi postu	20.000 okka	2.400	
koyun postu	20.000 okka	1.300	
tavşan postu	60.000 adet	1.500	en çok Marsilya'ya
tilki postu	8.000 adet	800	en çok Rusya'ya
kokarca veya gelincik postu	1.200 adet	800	en çok Rusya'ya
kunduz postu	200 adet	100	
vaşak postu	25 adet	50	
tiftik	5.000 okka	1.000	
keçi kılı	6.000 okka	1.000	
bal mumu	3.000 okka	500	
kayısı çekirdeği	30.000 okka	1.200	
salep	3.000 okka	400	
kiriş	50.000 adet	400	
afyon	200 okka	400	
uyuşturucu haşhaş ya da kenevir	200 okka	400	Mısır'a
hint keçesi	1.500 adet	3.000	Avrupa ve Mısır'a
tütün (işlenmiş)	27.306 okka	8.192	
tuz	61.824 okka	772	
gön	90.000 okka	9.000	İstanbul'a
pastırma	360.000 okka	21.600	İstanbul'a
sahtiyen	10.000 okka	5.000	İzmir ve İstanbul'a
buğday ve arpa	1.000.000 okka	10.000	Mersin ve Samsun'a

TABLO 3. İhracat, 1875-1880 no. 142, zarf 2
Kayseri'nin beş yıllık ihracat ortalaması
(Kayseri'de ileri gelen bir Ermeni tüccarın hazırladığı tablo)

Rumlar ve Ermeniler, toplam şehir nüfusunun neredeyse yarısını oluşturuyor ve ihracat, fiilen onların elinde, çünkü küçük dükkân sahibi olan ve perakendecilik yapan Müslüman tüccarlar, satışlarını sadece yerel ihtiyaç ürünlerinin tedarikiyle sınırlı tutuyor. Kayseri'de tüccarların çoğunluğunu, dağıtım işi yapan araçlar oluşturuyor; güherçile ve halı imalatı

dışında başlıca ticari faaliyet meyve yetiştiriciliği ve tüketim ürünlerinin tedariki. Kısa süre önce ithal edilen karpuzların iyi yetiştiği görülmüş. Erciyes'in volkanik yamaçlarındaki bağlardan elde edilen mahsullerle kuru üzüm ve şarap imal ediliyor. Kentin ünlü pastırması, her yıl Erzurum'dan ithal edilen büyük sığır sürülerinden elde ediliyor.²⁹

Tablo 2 ve Tablo 3'te, ileri gelen Ermeni tüccarlardan biri tarafından derlenip İngiltere'nin Anadolu Konsolos Vekili Teğmen Ferdinand Bennet'a sunulan, 1875 ve 1880 yılları arasında Kayseri'nin ithalat ve ihracat hacmini gösteren veriler sıralanmaktadır. İthal edilen malların çoğu, özellikle Manchester şehrinden olmak üzere İngiltere'den gelmekte, bunu Fransa ve Almanya izlemektedir. Kayseri'nin başlıca limanları Karadeniz'de Trabzon, Akdeniz'de Mersin'di.³⁰ Kinnier şöyle yazar: "İklim sağlıklı. Sığırların ve otlakların yer yer bol olduğu kırsalın bir tarafı Karadeniz'e, diğer tarafı Akdeniz'e açılıyor. Malzeme ve mühimmat buralardan kolayca nakledilebilir."³¹

Ermeniler şehirde her meslekte çalışıyorlardı. Halılar, ipekler, muslin ve döşemelik kumaşlar imal ediyorlardı; altın işlemeciliğinde, kasaplıkta, terzilikte, marangozlukta ve döşemecilikte ustaydılar. Pastırma üretimi ve satışında Ermeniler neredeyse tekel durumundaydı; bu alan Hagop, Nazar, Kapriel ve Hacı Vartan Şalecyan, Hacı Garabed Mayısyan, Kevork Mayısyan, Kevork Aynacıyan ve birkaç başka ismin hâkimiyetindeydi.³² Şehirde doktor, diş hekimi, eczacı, mimar, ressam, şair ve müzisyen Ermeniler de vardı.

KAYSERİ'DE ERMENİ EĞİTİM KURUMLARI VE ENTELEKTÜEL YAŞAM

Kayseri'de hem Ermeniler, hem de Rumlar Türkçe konuşuyordu. Ermenice konuşan yeni bir neslin yetişmesi ancak Ermeni okullarının kurulmasıyla olmuştur. Bu okullar, 19. yüzyılın ilk yarısında şehrin tarihi kısmında yer alan iki kilisenin etrafına inşa edilmiştir; bu da, şehirdeki iki hizip arasındaki rekabetin yoğunluğunu yansıtmaktadır. Alboyacıyan'a göre, okulların masrafları kilisenin katkılarıyla karşılanıyor, bu durum ruhban sınıfının eğitim alanındaki nüfuzunu yoğunlaştırıyordu.³³ Kayseri'deki Ermeni okullarının sayısı, ancak Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin kabul edilip bir eğitim komisyonunun kurulmasından sonra artmıştır.

Tablo 4'te, 19. yüzyılda Kayseri'de bulunan Ermeni okullarının listesi yer almaktadır. Bunlardan bazıları özel girişimle, diğerleri ise Kayseri'deki rakip hizipler tarafından kurulmuş ve desteklenmiştir – Haygyan ve Surp Hagopyan okullarında tam olarak böyle bir durum söz konusudur. Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin kuzey tarafına inşa edilmiş olan Haygyan Okulu, Alboyacıyan'a göre, 18. yüzyıl sonlarında açılmıştı ve muhtemelen Kayseri'nin en eski okulu idi.³⁴ 1

berries, which were an export commodity, were used locally in the making dye for the rugs. Imports included cloth and woolens, bronze and other metals, cigarettes, rice, sugar, coffee, oil, and French, English, and American products that were imported through the port of Mersin. During his visit in the summer of 1899, Earl Percy observed:

*The Greeks and Armenians together constitute nearly one-half of the total population of the town, and practically the whole of the export trade is in their hands, for the small Mus-sulman shopkeepers and retail dealers confine themselves to the supply of local wants. The majority of the merchants of Kaisariyeh are middlemen engaged in the distributing trade; and with the exception of the manufacture of saltpeter and carpets, already alluded to, the principal are fruit-growing and the supply of articles of consumption. Melons recently imported have been found to thrive well, and quantities of dried raisins and wine are made from the produce of the vine-yards which flourish on the volcanic slopes of Argaeus. The celebrated pasdirma or jerked beef is supplied by the large herds of cattle which are imported annually from Erzerum.*³⁰

The figures for Tables 2 and 3 on imports and exports of Kesaria between 1875 and 1880 were compiled by a prominent Armenian merchant and submitted to Lieutenant Ferdinand Bennet, British vice consul for Anatolia. Most of the imported goods were from England, especially Manchester, followed by France and Germany. The primary ports for Kesaria were Trebizond on the Black Sea and Mersin on the Mediterranean Sea.³¹ Kinneir observed: "The climate is healthy; and the country, in some parts abounding in cattle and forage, is open on one side to the Black Sea and on the other to the Mediterranean, by which supplies and ammunition might be easily transported from one place to another."³²

Armenians worked in every profession in the city. They manufactured carpets, silks, muslins, and drapery and were master goldsmiths, butchers, tailors, carpenters, and drapers. The preparation and sale of basturma was virtually an Armenian monopoly and dominated by Hagop, Nazar, Kapriel and Haji Vartan Shalejian, Haji Garabed Mayisian, Kevork Mayisian, Kevork Aynajian, and several others.³³ Armenians were also active in the professions as doctors, dentists, pharmacists, architects, painters, poets, and musicians.

ARMENIAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND INTELLECTUAL LIFE IN KESARIA

Both Armenians and Greeks of Kesaria were Turkish speaking. It was only with the establishment of the Armenian schools that a new generation of Armenian speakers began to emerge. It was around the two existing churches in the

DESCRIPTION OF GOODS	QUANTITY	VALUE ON SPOT (£T)	OBSERVATIONS
yellow berries	250,000 okes	15,000	
'kitri' (gumtragacanth)	70,000 okes	16,800	
wool	30,000 okes	1,800	
goat skins	20,000 okes	2,400	
sheep skins	20,000 okes	1,300	
hare skins	60,000 skins	1,500	chiefly exported to Marseilles
fox skins	8,000 skins	800	chiefly exported to Russia
polecats or weasel skins	1,200 skins	800	chiefly exported to Russia
beaver skins	200 skins	100	
lynx skins	25 skins	50	
mohair	5,000 okes	1,000	
goats' hair	6,000 okes	1,000	
beeswax	3,000 okes	500	
apricot stones	30,000 okes	1,200	
salep	3,000 okes	400	
cat-gut	50,000 pieces	400	
opium	200 okes	400	
narcotic of hemp or bang	200 okes	400	to Egypt
drugget	1,500 pieces	3,000	to Europe and Egypt
tobacco, manufactured	27,306 okes	8,192	
salt	61,824 okes	772	
cow hides	90,000 okes	9,000	to Constantinople
pasterma (jerked meat)	360,000 okes	21,600	to Constantinople
morocco leather	10,000 okes	5,000	to Smyrna and Constantinople
wheat and barley	1,000,000 okes	10,000	to Mersina and Samsoun

TABLE 3. Exports, 1875-1880 Enclosure 2 in no. 142
An average of five years of imports of Kesaria
(furnished by one of the leading Armenian merchants of Kesaria)

Old City that schools were built in the first half of the 19th century, once more reflecting the intensity of competition between the two factions in the city. According to Alboyajian, the expenses of the schools were covered by contributions of the church, thereby enhancing the influence of the clergy in educational affairs.³⁴ It was only after the promulgation of the Armenian National Constitution and the

İSİM	KURULUŞ TARİHİ	ÖĞRENCİ SAYISI	KONUM	YORUMLAR
HAYGYAN	18. yüzyıl sonları	1872'de 120	Surp Asdvadzadzin	Frenkianlar
		1891'de 230		
		1901'de 230		
HAYGUHIYAN	1858	1886'da 170	Surp Asdvadzadzin	kız okulu
		1891'de 300		
		1895'te kapandı		
SURP AGOPYAN	1886?	1886'da 130	Surp Sarkis	Manukyanlar?
		1891'de 170		
		1901'de 140		
SARKİS GÜMÜŞYAN	1868	1868'de 95	Surp Lusavoriç	alt sınıf
		1891'de 450		
		1901'de 680		
ARAMYAN	1860	1883'te 100	Bahçebaşı	Aramyan Derneği
		1901'de 400		
ANAOKULU	1895-96	1897'de 120	?	Tamuryan
		1897'de kapandı		
HOKESİRATS	1886	1886'da 65	Poşa Mahallesi	
MARGOSYAN	1860'lar	1886'da 70-80	Surp Sarkis	
CEMARAN	1847, 1870, 1886	1886'da 150-200		
G. ALAGÖZYAN	1886	1886'da 70-80		
ERMENİ KATOLİK	1860	1,000'den fazla	Kiçikapı ve Şemeli	2 okul
AZKASİRATS	?	1897'de 200	?	Protestan?
PROTESTAN İLKOKULU	?	?	Eybakapı	
PROTESTAN KIZ OKULU	?	1886'da 60	Büyük Çeşme	
ARKEOS ORTAOKULU	1883	1883'te 40	?	Protestan

TABLO 4. 19. yüzyılda Kayseri'deki Ermeni okulları

editörün notu: Tabloda adı geçen okullar bu kitabın envanter bölümünde yer almaktadır. İstisna olarak üç okul, envanter bölümünde değil, yalnızca bu tabloda bulunuyor. G. Alagözyan Okulu çok kısa bir süre hizmet verdiği için (Alboyacıyan, s. 1128) envantere dahil edilmemiştir; Cemarın Okulu, Miyatsyal Usumnaran adı altında başka okullarla birleştirilmiştir (envanterde no 133); Protestan İlkokulu, Azkasirats Okulu'nun (envanterde no 123) bir parçası olarak eğitim veriyordu.

Eylül 1858'de, Hayghan Okulu'na destek olmak amacıyla Haygazyan Ingerutyun Gesaryo [Kayseri Ermeni Derneği] kurulmuştur. Aynı dönemde, kilisenin dış avlusunda, kızlar için Hayguhiyan Okulu da açılmıştır. Frenkianlar ile Manukyanlar arasındaki kavga bu derneği de etkilemiş, dernek kısa süre sonra lağvedilmiş, Eylül 1859'da Frenkianların himayesinde tekrar kurulmuştur.³⁵ 1886 yılında, Haygyan Okulu'nun 120 öğrencisi ve beş öğretmeni vardı.

Haygyan ve Surp Hagopyan gibi bazı okullar üst sınıflar için kurulmuştu; 1868'de Taniyel ve Hovannes Gümüşyan'ın anısına kurulan Gümüşyan gibi diğer okullara ise çoğunlukla işçi sınıfının çocukları gidiyordu.³⁶ Şu istatistikler, Gümüşyan Okulu'nun gelişimini yansıtmaktadır: 1896, 95 öğrenci, beş öğretmen; 1892, 450 öğrenci, sekiz öğretmen; 1901, 680 öğrenci, 14 öğretmen.

Kayseri Ermenileri kız çocukların eğitimine de önem veriyordu. 1858'de, Rahip Mardiros Nigoğasyan'ın çabalarıyla, Surp Asdvadzadzin Kilisesi'ne bitişik olarak Hayguhiyan kız

okulu açıldı. 1895'e kadar Hacı Hagop Laçinyan tarafından yönetilen; 1886'da 170 öğrencisi, iki erkek ve iki kadın öğretmeni, 1891'de ise 300 öğrenci, bir erkek ve bir kadın öğretmeni olan bu okul, 1895'te siyasi koşulların kötüleşmesi nedeniyle kapatılmıştır.

1860 yılında Aramyan Derneği'nin desteğiyle kurulan Aramyan Kız Okulu, Bahçebaşı mahallesindeydi. 1890 yılına kadar özel okul olarak faaliyet gösteren bu kurum, daha sonra cemaatin tamamına açık bir millî okul haline getirilmiştir. 1883'te, okulun 100'den fazla kayıtlı öğrencisi vardı.

Episkopos Hovannes Hacyan tarafından, Kiçikapı Mahallesi'nde geniş bir ev kiralanarak kurulan Ermeni Katolik Okulu, on yıl boyunca faaliyet göstermiştir. 1870 yılında Kayseri'ye Cizvitler gelmiş, Şiremenli'de, temel olarak Fransızca ve Ermenice eğitim veren bir ilkokul açmıştır. Yaklaşık olarak aynı dönemde, Fransız St. Joseph Rahibeleri de şehirde bir kız okulu açmıştır. İyi organize olmuş, her birinde 100'den fazla öğrencinin eğitim gördüğü bu iki

NAME	YEAR FOUNDED	NO. OF STUDENTS	LOCATION	COMMENTS
HAYKIAN	late 18 th century	120 in 1872	Surp Asdvadzadzin	Frenkiants
		230 in 1891		
		230 in 1901		
HAYKUIYAN	1858	170 in 1886	Surp Asdvadzadzin	Girls' School
		300 in 1891		
		closed in 1895		
SURP HAKOBIAN	1886?	130 in 1886	Surp Sarkis	Manoukiants?
		170 in 1891		
		140 in 1901		
SARKIS GIUMSHIAN	1868	95 in 1868	Surp Lusavorich	lower class
		450 in 1891		
		680 in 1901		
ARAMIAN	1860	100 in 1883	Bakhche Bashi	Aramian Society
		400 in 1901		
KINDERGARTEN	1895-96	120 in 1897	?	Tamourian
		closed in 1897		
HOGESIRATS	1886	65 in 1886	Posha Neighborhood	
MARGOSIAN	1860s	70-80 in 1886	Surp Sarkis	
JEMARAN	1847, 1870, 1886	150-200 in 1886		
G. ALAGOZIAN	1886	70-80 in 1886		
ARMENIAN CATHOLIC	1860	more than 1,000	Kich Kapu and Shiemeli	2 schools
AZGASIRATS	?	200 in 1897	?	Evangelical?
EVANGELICAL ELEMENTARY	?	?	Eyba Kapu	
EVANGELICAL GIRLS'	?	60 in 1886	Boyuk Chesme	
ARKEOS SECONDARY	1883	40 in 1883	?	Evangelical

TABLE 4. Armenian schools of Kesaria in the 19th century

editor's note: The schools mentioned in this table can be found in the inventory section of this book by their names with three exceptions: G. Alagozyan School is not included in the inventory due to its short function (Alboyajian, p. 1128); Jemaran School was united with others under the Miatsyal Usumnaran (#133 in the inventory); Evangelical Elementary was part of the Azkasirads School (#123 in the inventory).

establishment of an education committee, that the number of the Armenian schools in Kesaria began to grow.

Table 4 lists the Armenian schools of Kesaria in the 19th century. Some of them were even established as private initiatives. Others were founded and supported by the rival factions in Kesaria, as was the case with the Haykian and the Surb Hakobian schools. The Haykian School was built to the north of Surb Astvatsatsin Church and, according to Alboyajian, was probably the oldest school in Kesaria, dating to the end of the 18th century.³⁵ On September 1, 1858, the Haykazian Enkerutiun Kesario (Haykazian Society of Kesaria) was formed in support of the Haykian School. During this period, a girls' school, the Haykuhiyan, was also opened in the church's courtyard. The feud between the Frenkiants and the Manougiants also influenced this organization, which was soon dissolved and then reconstituted in September 1859 under the auspices of the Frenkiants family.³⁶ In 1886, the Haykian School had 120 students and five teachers.

Some schools were established for the upper classes as is the case with the Haykian and the Surb Hakobian, whereas others such as the Giumshian School, dedicated in 1868 in memory of Taniel and Hovhannes Giumshian, were attended by children mostly of the working classes.³⁷ This school's development is reflected in the following statistics: 1896, 95 students, 5 teachers; 1892, 450 students, 8 teachers; 1901, 680 students, 14 teachers.

The Kesaria Armenians also turned their attention to the education of girls. In 1858, through efforts of Father Mardiros Nigoghosian, a girls' school, the Haykuhiyan, was opened adjacent to Surb Astvatsatsin Church. This school was directed by Haji Hagop Lachinian until 1895. In 1886, it had 170 students, 2 male and 2 female teachers; in 1891, 300 students, 1 male and 1 female teacher. The school was closed in the deteriorating political conditions of 1895.

The Aramian girls' school, sponsored by the Aramian Society in 1860, was built in the Bakhche Bashi neighborhood.

Fakirlere Yardım Kurulu, Kayseri, 5 Ekim 1902

Caretaker Committee for the Poor, Kayseri, 5 October 1902

Katolik okulu, 1886 yılında Cizvitlerin yönetimi altında bir araya getirilmiş ve yaklaşık 150 kadar öğrenciyle eğitim vermeye devam etmiştir.³⁷

Protestan Ermenilere, eğitime özellikle önem veren Amerikalı misyonerler yardım etmiştir. Protestanların erkek çocuklara yönelik ilkokulu Eybakapı Mahallesi'nde, kız okulu ise Protestan kilisesinin yakınında, Büyükçeşmeönü mahallesindeydi. 1886 yılında, kız okulunda 60 öğrenci eğitim görüyor, tek bir öğretmen ve bir öğretmen yardımcısı görev yapıyordu. Ermenileri şehirdeki en ileri akademik kurumu ise, Harutyun Yakubyan tarafından kurulan Protestan Erciyes Yüksekokulu'ydu. 1886'da bu okulun kayıtlı 40 öğrencisi vardı.

Ermeni okullarının sayısı 19. yüzyılın ikinci yarısında artarken, 20. yüzyılın başında öğrenci sayısında dramatik bir artış kaydedilmiş olması dikkat çekicidir. Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin uygulamaya konmasıyla birlikte, 1860'li yıllarda, okullara destek verip eğitim düzeyini yükseltmek amacıyla Ermeni eğitim derneklerinin kurulduğu görülür. 1908'deki Jön Türk Devrimi'nin hemen ardından, Hay Intertsasirats Miyutyun [Ermeni Okumayı Sevenler Birliği], Gırtasirats Miyutyun [Eğitimseverler Birliği], Kertoğats Ingerutyun [Yazarlar Derneği], Gümüşyan Sanuts Miyutyun [Gümüşyan Okulu'ndan Yetişenler Derneği] ve Hayakhosats Miyutyun [Ermenice Konuşanlar Birliği] gibi, birçok yeni eğitim derneği açılmıştır. 19. yüzyılda Kayseri'de Ermenilerin yayın organı yoktu. *Hayk*, *Şepor* [Borazan] ve *Majak* (eski Mazaca) adlı dergilerin şehirde boy göstermesi ancak 1908 Devrimi'nden sonra olmuştur.

NOTLAR

- 1 Örn. bkz. Abdullah Satoğlu, *Kayseri Ansiklopedisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2002). Bu çalışmada Ermenilerin tamamen marjinalleştirildiği görülür. Ermenilerle ilgili tek bölüm, 'Ermeni Olayları' başlığını taşımaktadır. Aynı mahiyette olan diğer kitaplar arasında şunlar sayılabilir: Ramazan Tosun, *Kayseri'de Ermeni Olayları* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., 1997); Mehmet Çayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2001). Ayrıca bkz. *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, 4 cilt (Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yay., 1997, 1998, 2000, 2003).
- 2 Osmanlı liman kentlerinin 19. yüzyıldaki durumuna ilişkin olarak bkz. *Review: Fernand Braudel Centre* 16/4 (Güz 1993). Trabzon için bkz. Bedross Der Matossian, "The Pontic Armenian Communities in the Nineteenth Century", *Armenian Pontus: The Trebizond-Black Sea Communities* içinde, der. Richard G. Hovannisian (Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2008). Ayrıca bkz. Üner Turgay, "Trade Merchants in Nineteenth-Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, c. 1, der. Benjamin Braude ve Bernard Lewis (New York: Holmes and Meier, 1981), s. 287-318. Trabzon Ermenileriyle ilgili olarak bkz. Hovagim Hovagimyan (Arşaguni), *Badmutyun Haygagan Bondosi* [Ermenilerin Pontusu'nun Tarihi] (Beyrut: Mışag, 1967).
- 3 Henry C. Barkley, *A Ride Through Asia Minor and Armenia, Giving a Sketch of the Characters, Manners, and Customs of Both the Mussulman and Christian Inhabitants* (Londra: John Murray, 1891), s. 142.
- 4 Earl Percy, *Highlands of Asiatic Turkey* (Londra: E. Arnold, 1901), s. 60.
- 5 Arşag Alboyacıyan, *Badmutyun Hay Gesaryo* [Ermeni Kayseri'nin Tarihi] (Kahire: Gesaryo yev Şırçagayits Hayrenaktsagan Miyutyun, 1937), c. 1, s. 679-80.
- 6 Dikran Frenkyan, Kayseri'de 108 mahalle olduğunu ve bunların 25'inde Ermenilerin yaşadığını belirtmektedir. Bkz. Alboyacıyan, *a.g.y.*, c. 1, s. 692.
- 7 Alboyacıyan, *a.g.y.*, c. 1, s. 690.

Kayserili halı dokumacısı Sahak Allacıyan ve ailesi

Carpet weaver Sahak Allajian from Kayseri and his family

Until 1890, it functioned as private school, but later it was made into a community national school. In 1883, more than 100 students were enrolled there. The Armenian Catholic School was established by Bishop Hovhannes Hajian, who in 1860 rented a large house in the Kich Kapu neighborhood and set up there a school, which operated for ten years. In 1870, the Jesuits arrived in Kesaria, where they organized an elementary school in the Shiremeli neighborhood with a curriculum primarily in French and Armenian. At about the same time, the French Sisters of Saint Joseph opened a girls' school. Both schools were well organized and had more than 100 students each. In 1886, the two Catholic schools combined under the Jesuits with an enrollment of about 150 students.³⁸

The Armenian Protestants were assisted by American missionaries, who paid special attention to education. Their elementary boys' school was located in the Eyba Kapu neighborhood, while the girls' school was in the Buyuk Chesme Ovnu neighborhood near the Evangelical church. In 1886, the school for girls had 60 students, with only one teacher and a teacher's assistant. The most advanced Armenian academic institution was the Evangelical Arkeos High School, founded by Haroutiun Yacoubian, with 40 students enrolled in 1886.

It is noteworthy that the number of the Armenian schools increased in the second half of the 19th century whereas a dramatic growth in the number of students was registered at the turn of the 20th century. It was after the implementation of the Armenian National Constitution in the 1860s that Armenian educational societies emerged to support the schools and to raise their scholastic level. After the Young Turk revolution of 1908, there was an immediate organization of additional educational societies such as Hay Entertsasirats Miutiun, Krtasirats Miutiun, Kertoghats Enkerutiun, Giumshian Sanuts Miutiun, and Hayakhosats Miutiun. The press, on the other hand, did not exist in Kesaria in the 19th century. It was only after the 1908 revolution that periodicals Hayk, Shepor (Trumpet), and Mazhak (ancient Mazaca) emerged in the city.

NOTES

- 1 See for example Abdullah Satoğlu, *Kayseri Ansiklopedisi* [The Encyclopedia of Kayseri] (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002). Armenians are entirely marginalized in this work. The only entry dealing with them is titled "The Armenian Incidents." Other books of such nature include Ramzan Tosun, *Kayseri'de Ermeni Olayları* [The Armenian Incidents in Kayseri] (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997); Mehmet Ayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları* [Research on the History of Kayseri] (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2001). See also the conferences dedicated to the history of Kayseri published by Kayseri ve Yöresi Araştırma Merkezi Yayınları, 4 volumes.
- 2 With regard to the condition of the Ottoman port cities in the 19th century see the articles in *Review: Fernand Braudel Centre*, 16:4 (Fall 1993). For the case of Trebizond, see Bedross Der Matossian, "The Pontic Armenian Communities in the Nineteenth Century," in Richard G. Hovannisian (ed.), *Armenian Pontus: The Trebizond-Black Sea Communities* (Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2008). See also Üner Turgay, "Trade Merchants in Nineteenth-Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict," in *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, vol. 1, ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis (New York: Holmes and Meier, 1981), pp. 287–318. For Armenians of Trebizond, see Hovakim Hovakimian (Arshakuni), *Patmutiun Haykakan Pontosi* [History of Armenian Pontus] (Beirut: Mshag, 1967).
- 3 Henry C. Barkley, *A Ride Through Asia Minor and Armenia, Giving a Sketch of the Characters, Manners, and Customs of Both the Mussulman and Christian Inhabitants* (London: John Murray, 1891), p. 142.
- 4 Earl Percy, *Highlands of Asiatic Turkey* (London: E. Arnold, 1901), p. 60.
- 5 Arshak Alpoaychian [Arshag Alboayajian], *Patmutiun Hay Kesario* [History of Armenian Kesaria], 2 vols. (Cairo: Kesario ev Shrkajayits Hayrenaktsakan Miutiun, 1937), vol. 1, pp. 679–80.

- 8 R. A. Hammond, *A History of the Empire and People of Turkey and the War in the East* (Rockland, MA: C.E. Hunt & Co., 1878), s. 304.
- 9 John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Kordistan, in the Years 1813 and 1814, with Remarks on the Marches of Alexander, and Retreat of the Ten Thousand* (Londra: John Murray, 1818), s. 102..
- 10 Teğmen Ferdinand Bennet, İngiltere'nin Anadolu konsolos yardımcısıydı. Kaleme aldığı 'The Social, Economic and Administrative Situation of the Sanjak of Kayseri in 1880' başlıklı rapor, Kemal Karpat tarafından yeniden yayımlanmıştır: *International Journal of Turkish Studies* 1/2 (Güz 1980), s. 107-25. [Türkçe basımı: Kemal H. Karpat, "1880'de Kayseri Sancağı'nın Sosyal Ekonomik ve İdari Durumu: İngiltere'nin Anadolu Konsolos Yardımcısı Lieutenant Bennet'in Raporu (Ekim 1880)", *Bellekten* LXII/235 (1998), s. 885-911.]
- 11 E. W. (der.), *The Famine in Asia-Minor: Its History, Compiled from the Pages of the "Levant Herald"* (İstanbul: ISIS Press, 1989), s. 29. Kitap, Küçük Asya'da, özellikle de Kayseri'de yaşanan kıtlıkla ilgili olarak *Levant Herald* gazetesinde yayımlanan diğer raporları ve makaleleri de içermektedir.
- 12 Bkz. Bedross Der Matossian, "The Armenian Commercial Houses and Merchant Networks in the 19th Century Ottoman Empire", *Turcica* 39 (2007), s. 147-74.
- 13 Avrupa kaynaklı veriler için bkz. Kinneir, *a.g.y.*, s. 100; Hammond, *a.g.y.*, s. 304; William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, c. 1 (Londra: John W. Parker, 1842), s. 222; Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: Géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure*, 4 cilt (Paris: E. Leroux, 1892-1900), c. 3, s. 307; Türk nüfus sayımı için bkz. Kemal Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Madison: Univ. of Wisconsin Press, 1985) [Türkçe basımı: *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003]. Ermeni kaynaklarından veriler için bkz. Ğugas İncicyan, *Aşkarhakarutyun [Coğrafya]* (Venedik: Mikhitarist Matbaası, 1806); S. M. Tsotsikian, *Arevmudahay Aşkarh [Batı Ermeni Dünyası]* (New York, 1947); Sukias Eprikyan, *Badgerazart Pınaşkarhik Pararan [Resimli Coğrafya Sözlüğü]*, c. 2 (Venedik: Mikhitarist Matbaası, 1907), s. 370. Ayrıca bkz. Alboyacıyan, *a.g.y.*, c. 1, s. 690-95.
- 14 Ainsworth, *a.g.y.*, c. 1, s. 222.
- 15 Alboyacıyan, *a.g.y.*, c. 1, s. 695.
- 16 *a.g.y.*, s. 1315.
- 17 11. yüzyılda kurulan Kayseri Episkoposluğu her zaman bir başepiskoposluk makamı olarak bilinmiştir. 15. yüzyılda başepiskoposluğun merkezi, yetki alanında Kayseri şehri ve Efkeri [Bahçeli], Tomarza, Mancusun [Bahçeli] ve Nirze [Bahçeli] gibi bir dizi köyün bulunduğu Surp Garabed Manastırı'ydı. Ancak Alboyacıyan'ın da anlattığı gibi, kiliselerin yönetiminde başepiskoposluğun herhangi bir yetkisi yoktu. Kayseri Başepiskoposluğu'nun yetki alanına giren tüm köylerin listesi için bkz. Alboyacıyan, *a.g.y.*, s. 910.
- 18 Vartan Artinian, *The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire, 1839-1863: A Study of Its Historical Development* (İstanbul: 1988). [Türkçe basımı: *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Aras Yay., 2004.]
- 19 Alboyacıyan, *a.g.y.*, c. 2, s. 1299.
- 20 Siyasi Meclis, Vilayet Meclisi ve diğer komisyonların üyelerinin listesi için bkz. Alboyacıyan, *a.g.y.*, c. 2, s. 1302-1303.
- 21 Ermeni Millî Meclisi'nde vekillik yapan kişilerin isimleri için bkz. *a.g.y.*, s. 1304-1305.
- 22 Alboyacıyan, *a.g.y.*, c. 1, s. 1042.
- 23 *a.g.y.*, s. 1051.
- 24 Der Matossian, *a.g.y.*, s. 147-74.
- 25 *a.g.y.*
- 26 Episkopos Muşeg Seropyan, *Mançestri Hay Kağutı* [Manchester Ermeni Cemaati] (Boston: Azg, 1911), s. 22.
- 27 Alboyacıyan, *a.g.y.*, c. 2, s. 1479; K. S. Papazian, *Merchants from Ararat, P. M. Manuelian (der.)* (New York: Ararat Press, 1979), s. 47-48.
- 28 Joan George, *Merchants in Exile: The Armenians of Manchester, England, 1835-1935* (Princeton: Gomidas Institute Books, 2002), s. 126.
- 29 Percy, *a.g.y.*, s. 74.
- 30 Tsotsikian, *a.g.y.*, s. 313.
- 31 Macdonald, *a.g.y.*, s. 104.
- 32 Alboyacıyan, *a.g.y.*, c. 2, s. 1512.
- 33 *a.g.y.*, c. 1, s. 1102.
- 34 *a.g.y.*, s. 1103.
- 35 *a.g.y.*
- 36 *a.g.y.*, s. 1110.
- 37 *a.g.y.*, s. 1128.

- 6 Dikran Frenkian gives the number of the neighborhoods in Kesaria as being 108, of which 25 were inhabited by Armenians. See Alpayachian, *Patmutiun Hay Kesario*, vol. 1, p. 692.
- 7 Alpayachian, *Patmutiun Hay Kesario*, vol. 1, p. 690. *Shar* is more properly *Shehir* (city).
- 8 R.A. Hammond, *A History of the Empire and People of Turkey and the War in the East* (Rockland, MA: C.E. Hunt & Co., 1878), p. 304.
- 9 John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814, with Remarks on the Marches of Alexander, and Retreat of the Ten Thousand* (London, John Murray, 1818), p. 102.
- 10 Lieutenant Ferdinand Bennet was the British vice consul for Anatolia. His report, "The Social, Economic and Administrative Situation of the Sanjak of Kayseri in 1880," had been reproduced by Kemal Karpat in *International Journal of Turkish Studies* 1:2 (Autumn 1980): 107-25.
- 11 E.W. ed., *The Famine in Asia Minor: Its History Compiled from the Pages of the "Levant Herald"* (Istanbul: ISIS Press, 1989), p. 29. The book includes other reports and articles that appeared in the *Levant Herald* relating to the famine in Asia Minor, particularly Kesaria.
- 12 See Bedross Der Matossian, "The Armenian Commercial Houses and Merchant Networks in the Nineteenth Century Ottoman Empire," in *Turcica*, N: 39 (Fall 2007): 147-74.
- 13 For the European Figures, see Kinneir, *Journey through Asia Minor*, p. 100; Hammond, *A History of the Empire*, p. 304; William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*. vol. 1 (London, John W. Parker, 1842), p. 222; Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: Géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure*, 4 vols. (Paris, E. Leroux, 1892-1900), vol 3, p. 307; For the Turkish census, see Kemal Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Madison: University of Wisconsin Press, 1985). For Armenian figures, see Ghukas Injijian, *Ashkharhagrutiun* [Geography] (Venice: Mekhitarist Press, 1806); S.M. Tsotsikian, *Arevmtahay ashkharh* [Western Armenian World] (New York, 1947); Sukias Eprikian, *Patkerazard bnashkharhik bararan* [Illustrated Geographical Dictionary], vol. 2 (Venice: Mekhitarist Press, 1907), p. 370. See also Alpayachian, *Patmutiun Hay Kesario*, vol. 1, pp. 690-95.
- 14 Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor*, vol. 1, p. 222.
- 15 Alpayachian, *Patmutiun Hay Kesario*, vol. 1, p. 695.
- 16 Ibid. p. 1315. *Kavga* means "fight" in Turkish.
- 17 The Prelacy of Kesaria, which was established in the 11th century, was always known as an Archbishopric Seat. The prelacy headquarters in the 15th century was the monastery of *Surb Karapet*, having under its jurisdiction the city of Kesaria and a number of villages such as Efkere, Tomarza, Manjusun, and Nirze. However, as Alpayachian explains, the prelate did not have authority in the management of the churches. For the name of all the villages which were under the jurisdiction of the Prelacy of Kesaria, see Alpayachian, p. 910.
- 18 Vartan Artinian, *The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire, 1839-1863: A Study of Its Historical Development* (Istanbul, 1988).
- 19 Alpayachian, *Patmutiun Hay Kesario*, vol. 2, p. 1299.
- 20 For the list of the names of people who were members of the Political Council, Provincial Assembly, and other committees, see Alpayachian, *Patmutiun Hay Kesario*, vol. 2, pp. 1302-03.
- 21 Ibid. pp. 1304-05, for the names of those who served as deputies in the Armenian National Assembly.
- 22 Names of churches are rendered in Eastern Armenian transliteration to agree with other chapters in this volume, thus *Surb Grigor* rather than *Surp Krikor*, but the Western Armenian form has been retained for family names, thus *Kevork* rather than *Gevorg*.
- 23 Alpayachian, *Patmutiun Hay Kesario*, vol. 1, p. 1042.
- 24 Ibid. p. 1051.
- 25 Der Matossian, "Armenian Commercial Houses," pp. 147-74.
- 26 Ibid.
- 27 Bishop Mushegh Serobian, *Manchestri hay kaghute* [The Armenian Community of Manchester] (Boston: Azg, 1911), p. 22.
- 28 Alpayachian, *Patmutiun Hay Kesario*, vol. 2, p. 1479; K.S. Papazian. *Merchants from Ararat*, edited by P.M. Manuelian (New York: Ararat Press, 1979), pp. 47-48.
- 29 Joan George, *Merchants in Exile: The Armenians of Manchester, England, 1835-1935* (Princeton: Gomidas Institute Books, 2002), p. 126.
- 30 Percy, *Highlands of Asiatic Turkey*, p. 74.
- 31 Tsotsikian, *Arevmtahay ashkharh*, p. 313.
- 32 Macdonald, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan*, p. 104.
- 33 Alpayachian, *Patmutiun Hay Kesario*, vol. 2, p. 1512.
- 34 Ibid. vol. 1, p. 1102.
- 35 Ibid. p. 1103.
- 36 Ibid.
- 37 Ibid. p. 1110.
- 38 Ibid. p. 1128.

ANDRONİKİO: 19. YÜZYILDA KAPADOKYA'DA BİR KÖY*

İRİNİ RENİERİ

YUNANCADAN ÇEVİRENLER:

ALEKSİS KAMBURİS VE ALTUĞ YILMAZ

Andronikio [Endürlük], Orta Anadolu'nun en yüksek dağı olan Aryeos'un [Erciyes] kuzey yamacına kurulmuştur. Bölgenin elverişli koşulları, yani geniş otlaklara ve görece verimli topraklara sahip, sulak bir alan olması, buraya, bağcılık ve meyve tarımına uygun, özel bir yerleşim yeri niteliği kazandırmıştır; Kayseri Vadisi ve özellikle Erciyes Dağı'nın etekleri, –ağırlıklı olarak, Hıristiyanların ve Müslümanların birlikte yaşadıkları ya da yalnızca Hıristiyanların yaşadığı– köylerin en yoğun olduğu bölgedir.¹ Önemli köyler olan Mutalaski [Talas] ve Kermir [Germir] de bu bölgedeydi. Endürlük'ün hemen yanında, özellikle kolejiyle ve Anadolu'nun Türkçe konuşan Hıristiyan topluluklarının en önemli dinî merkezi olan Timios Prodomos [Vaftizci Yahya] Manastırıyla tanınan Zincidere bulunuyordu.

* Bu metin, tarihçi İri Renieri'nin, 'Eteria Meletis Neu Elinizmu' [Çağdaş Helenizm İncelemeleri Derneği] tarafından çıkarılan *Mnimon* dergisinin 1993'te yayımlanan 15. sayısında yer alan 'Andronikio: Ena Kapadokiko horio kata ton 19° eona' başlıklı makalesinin bazı bölümlerinin çevirisinden oluşmaktadır. Orijinal makalede yer alan ancak bu çalışmayı doğrudan ilgilendirmedikleri için çeviri dışı bırakılan bölümler, üç nokta '[...]' işaretiyle belirtilmiştir.

Yazar, bu çalışmada temel olarak üç kaynaktan yararlandığını belirtmektedir. Bunlardan ilki, Kayseri Sancağı'ndaki Ortodoks köylerde 1834-35'te yapılan nüfus sayımıdır. Bu nüfus sayımının sonuçlarının yer aldığı belgenin bir kopyası, Yunanistan Genel Devlet Arşivleri'nde bulunmaktadır (Mübadiller Fonu Arşivi, Nüfus Defterleri A-216, XIII, 321, Kayseri). İkincisi, Endürlük köyünde 1834-1902 yılları arasında yapılan vaftizler ve 1834-1884 yılları arasında kıyılan nikâhlar ile, 1834 yılındaki ölümlerin kaydedilmiş olduğu, Karamanlıca defterdir (Yunanistan Genel Devlet Arşivleri, Mübadiller Fonu Arşivi, A- 489 b, I, 492, Endürlük). Üçüncü kaynak ise, Endürlüklü mübadillerin, kayıtları Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM) Sözlü Tarih Arşivi'nde bulunan (Kapadokya Dosyası, no. 57-62/Endürlük) tanıklıklarıdır. Çeviride, bu tanıklıkların sahipleri 'kaynak kişi' olarak anılmış, makalede değinilen çeşitli yerleşim birimlerinin bugünkü resmî adları ve Yunanca kurum ve eser adlarının Türkçe karşılıkları köşeli parantez içinde belirtilmiştir.

Varlıklı Kayserililer, Erciyes Dağı'ndaki köylerin doğal güzelliği ve sağlıklı ikliminin cazibesıyla, bölgeyi sayfiye yeri olarak tercih ederlerdi. Yüzyıl başlarında Endürlük'ün iklimi ve konumu dışında pek bir özelliği olmamasına rağmen, Endürlüklü kaynak kişilerin birçoğu, yaz aylarında Kayseri'den köye gelenler olduğunu hatırlıyor. Talas'taki okulda çalışan Amerikalılar, her yıl kırk günlük yaz tatillerini köyün yakınında geçirirlermiş.² 19. yüzyıl ortalarında, 1860 yılı civarında, iklimden dolayı Kayseri'deki İngiltere konsolosluğu Endürlük'e taşınmıştır.³

20. yüzyılın başlarında, köyü Kayseri'ye bağlayan iki yol vardı. Bunlardan biri, Talas'tan geçen ve dört-beş kilometrelik bir vadiyi boydan boya aşan, yaklaşık 11 kilometrelik bir araba yoluydu. Diğeri ise sadece atla ya da diğer yük hayvanlarıyla gidilebilen bir yoldu.

Köyün kuruluşuna dair çok çeşitli görüşler vardır, ancak Endürlüklü kaynak kişiler bu konuda net bir bilgiye sahip değildir.⁴ Yaygın fakat hatalı bir görüşe göre, köyün adı, bölgeye ailelerin taşınmasını ve iskânını ifade eden 'indirmek' fiilinin değişime uğramış halidir. Köyde 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında görev yapan Endürlüklü öğretmen Yosif Moisiadis, *To Andronikion* [Endürlük] başlıklı kitabında, bu konuda, çağdaş araştırmalarda da teyit edilen, değerli bilgiler verir.⁵ Moisiadis, köyün yaklaşık olarak 1512-1562 yılları arasında, sonradan kilisesinin inşa edildiği yerde bulunduğunu savunur. Bu görüş, 1600 yılına ait bir Osmanlı nüfus defterine dayanmaktadır. Köyün Kayserili meşhur timar sahibi Zennec[i]oğlu'nun adına kayıtlı olarak görüldüğü defterde, köyde 120 aile, bir kilise ve üç rahip olduğu da belirtilir.

Bugün Endürlük'ün daha erken bir tarihte kurulmuş olduğunu söyleyebiliyoruz. Hem ismine, hem de bölgedeki kalıntılara dayanarak, köyün geçmişte bir Bizans yerleşimi olduğu iddia edilmektedir.⁶ Ancak, köyün adının geçtiği ilk yer, 1500 yılına ait Kayseri vergi kayıtlarıdır. Söz konusu kayıtlarda, şehrin yanı sıra, şehre çok yakın, beş ila on beş kilometre mesafede bulunan beş köyden de söz edilir; bunlardan biri Edirnik'tir.⁷ Bu yerleşim yeri, aynı yıla ait bir başka kaynaktan 'Andr[e]nük', 22 yıl sonrasına ait bir diğer kaynaktan ise 'Adrun[i]k' olarak anılır.⁸ 1600 yılı civarında, köyün adı artık 'Endürlük' olarak yerleşmiştir.⁹ Köyün adındaki değişimler şaşırtıcı değildir. Köyün son kilisesi Ayia Triada'nın, 1727 yılında Provos, Tarahos ve Andronikos adlı azizlere ithafen inşa edilmiş ve harabe durumunda olan bir önceki kilisenin temelleri üzerine kurulmuş olduğu bilinmektedir. Ancak köyün ilk kilisesi de Efesli Aziz Andronikos'un adını taşır. Yani, köy adını büyük ihtimalle Aziz Andronikos'tan almış ve Endirnik (veya Andr[e]nük ya da Adrun[i]k) olmuştur. 16. yüzyıl boyunca, köyün adı zamanla değişime uğrayıp Türkçeye yaklaşmıştır. Bu olgu, Türk unsurun hâkim olmasından kaynaklanan bir tür asimilasyon olarak değerlendirilebilir mi?

ANDRONIKIO: A 19TH CENTURY CAPPADOCIAN VILLAGE*

IRINI RENIERI

TRANSLATED FROM GREEK BY
HARIS THEODORELIS-RIGAS

Andronikio [Endürlük] is built on the northern slopes of Argaeus [Erciyes], the highest mountain in central Anatolia. A series of favourable conditions in the area, such as rich pastures, a relatively fertile ground, with sufficient water supply, fostered vineyards and orchards and led to a certain peculiarity in the settlement patterns: in the valley of Caesarea [Kayseri], and especially at the foot of Mt. Erciyes [Argaeus] we observe the highest concentration of villages in which, Christians lived — either by themselves, or together with Muslims.¹ The area hosted the significant villages of Moutalaski [Talas] and Kermir [Germir]. Next to Andronikio stood Zincidere, primarily famous for its high school and the monastery of Timios Prodromos [St. John the Baptist], which constituted the main religious centre for Turkish-speaking Christians in Anatolia.

As places that combined natural beauty with a suitable climate, the villages of Mt. Erciyes [Argaeus] had attracted well-to-do Kayserians [Caesareans] who chose the area as a summer resort. Many people from Andronikio [Andronikians] recall inhabitants of Kayseri residing in their village during the summer months even though at the turn-of-the-century Andronikio did not have much to offer other than its climate and location. The area also functioned as a resort for about 40 days a year for the Americans working at the school in nearby Talas.² Similarly in the mid-19th century, around 1860, the British consulate of Kayseri had relocated to Andronikio on account of its agreeable climate.³

At the beginning of the 20th century, two roads connected the village to Kayseri. The first was a paved highway of about 11 km long, and it passed through the village of Talas and a valley of about four-five km. The other one offered access only by horse or other beasts of burden.

There are different opinions on the original settlement of the village since informants from Andronikio have not provided accurate information.⁴ According to a fallacious but prevalent tradition, the name 'Endürlük' is derived from Turkish verb "indirmek" (to bring or move down), a reference to the settlement of families in the area of Andronikio. In this light, the book *Andronikion* [Endürlük], written by Iosif Moysiadis — an Andronikian teacher who lived at the end of the 19th and the beginning of the 20th century — provides us with valuable information that has been confirmed by modern research.⁵ Quoting an Ottoman record from 1600, Moysiadis claims that around 1512-1562 the village was located at the spot where the village church now stands. The record mentions the village as *mülki* [local use of Turkish term meaning immovable property] of a certain Zennec[i]oğlu, a known *timar*-holder from Kayseri and also includes reference to 120 households, a church, and three priests.

Today we can date the settlement of Andronikio at an even earlier period. Although the toponym and monuments of the area have led to claims of it being a Byzantine settlement,⁶ the earliest reliable chronological evidence may be found in tax-records from Kayseri in 1500, where in addition to the city itself, villages within its 5-15 km range are also mentioned. "Edirnik" is among them.⁷ Another source from the same year mentions the village as "Andr[e]nük" and 22 years later as "Andrun[i]k".⁸ By 1600, the name had been standardized as "Endürlük".⁹ The name changes are not surprising. The last village church of Agia Triada [the Holy Trinity] is known to have been built over the foundations of the previous one, which had been dedicated to the Saints Provos, Tarachos, and Andronikos in 1727, following the abandonment of yet an earlier church, which bore the name of St. Andronikos the Ephesian. The

* This text consists of translated excerpts from historian Irini Renieri's article entitled "Andronikio: Ena Kappadokiko chorio kata ton 19° eona," published in issue 15 of the journal *Mnimon* in 1993 by Eteria Meletis Neou Ellinismou [Society for the Study of Modern Hellenism]. The parts of the original text which were left out are marked by ellipses in brackets [...].

The author states that her study has made use of three primary sources. The first is the census which was conducted in 1834-35 in the Orthodox villages of the *sancak* (province) of Kayseri. A copy of the results of the aforementioned census is held at the General State Archives of Greece (Archive of the former Refugees Fund, Population Records A-216, XIII, 321, "Kayseri"). The second source is a bound notebook in *Karamanlidika*, enumerating christenings between 1834 and 1902, marriages between 1834 and 1884, and deaths throughout 1834 in the village of Endürlük (General State Archives of Greece, Refugees Fund Archive, A- 489 b, I, 492, Endürlük). The third main source consists of testimonies of refugees from Endürlük preserved at the Oral History Archives of the Center for Asia Minor Studies (CAMS). In this translation, the people, whose testimonies are used here, have been referred to as 'informants' and the current official names of the places, as well as names of the institutions and works in Greek, have been provided with their English translations in square brackets.

Öyle ya da böyle, bu konuda o denli büyük bir kafa karışıklığı vardır ki, Endürlüklü bazı mübadiller köylerinin isminin nereden geldiğini anlamakta zorlanmakta, kelimenin kökenlerini Türkçede aramaktadır.

NÜFUS YAPISI

Endürlük en parlak döneminde dinî idare açısından altıya bölünmüştü ancak bunların hepsi ortak bir tüzükle yönetiliyordu, çünkü köyde ibadete açık olan tek kilise Ayia Triada'ydı. Söz konusu tüzük, köy nüfusunun tamamını bağlıyordu. Her papaz kendi idarî bölgesindeki vaftizleri kaydediyor, bunu yaparken önce kendi adını belirtiyordu. Köydeki idarî bölgelerin sayısında zaman içinde olan iniş-çıkışlar, nüfustaki değişime dair bir fikir vermektedir:

1839-1843	4 bölge
1843-1844	5 bölge
1844-1858 ¹⁰	6 bölge
1860-1864	6 bölge
1864-1875	5 bölge
1875-1876	4 bölge
1877-1891	4 bölge
1891-1894	2 bölge
1894-1895	1 bölge

Mutalaski [Talas] köyünün ileri gelenlerinden Vasilis Kapetanidis veya 'Kaptan Vasil'

Vasilis Kapetanidis or "Kapetan Vasil", a notable of Mutalaski [Talas]

[...]

Endürlük nüfusunun değişimindeki bazı eğilimler yeterince açık olsa da, özellikle nüfus verilerinin çok az ve zamansal olarak dağınık, yüzyılın tamamına yayılmış olması nedeniyle, bu eğilimleri net sayılarla ifade etmek görece zordur. İkincil kaynaklardan gelen verilerin çoğu, önceki çalışmalardan alınmış oldukları için, güvenilir değildir.¹¹ En güvenilir kaynaklarda Hıristiyan nüfusa dair şu bilgiler yer almaktadır: Bölgeyi gezip buradaki köylere dair bir tablo hazırlanmış olan Ekümenik Patrik Kirilos'a göre, Endürlük'te 1815 yılı civarında yaklaşık olarak 2000 Ortodoks ikamet ediyordu.¹² Nüfusa ilişkin diğer bir önemli kaynak, yalnızca bir yaşından büyük erkekleri kapsasa da, 1834-35 nüfus sayımıdır. 1834-35'te erkek nüfusun 1235'e ulaştığı ve önceki yüzyıllarda kadın ölüm oranlarının erkek ölüm oranlarından yüksek olduğu göz önünde bulundurularak,¹³ Endürlük nüfusunun o yıllarda 2500'den biraz daha düşük olduğu varsayılabilir.

Nüfus artışının yaşandığı döneme dair yegâne bilgi, N. S. Rizos'un kitabında yer almaktadır. Rizos, söz konusu dönemde köyde 3000 kişinin ikamet ettiğini belirtir. Mevcut veriler, yukarıda değinildiği gibi, kesin sayılardan söz etmemize elvermeyecek kadar az olsa da, Rizos'un değerlendirmesinin genel olarak gerçekten çok uzak olmadığına işaret etmektedir. 1815 ve 1834-35 yıllarına ait verilerden hareketle, 1866 yılında köyün nüfusunun 2830 ile 3159 arasında olduğunu tahmin edebiliriz.¹⁴ Yüzyılın ikinci yarısına dair bilgiler ise güvenilir değildir. (bkz. 11. numaralı not)

1905 yılında *Ksenofanis* dergisinde, 'Küçük Asya'daki Rum Topluluklarının Dinî ve Eğitimsel Durumuna Dair İstatistikler' başlıklı bir tablonun, Kayseri Sancağı'yla ilgili bölümü yayımlanır.¹⁵ Buna göre Endürlük nüfusu 2300 Hıristiyan ve 150 Müslüman'dan oluşmaktadır. Bu sayılar o dönem için fazla yüksek görünmektedir; köyün nüfusu, söz konusu yıllarda muhtemelen 2000'den çok daha azdı. [...]

Sonraki yıllarda Endürlük'te çok ciddi bir nüfus erozyonu yaşanır. 1912 yılında köyde 176 aile bulunmaktadır; bir başka kaynaktan ise, aynı dönemde köyde 560 kişinin yaşadığı belirtilir.¹⁶ On yıl sonra, Mübadele sırasında (1924) köy nüfusu 53 aile ve toplam 145 kişiden oluşuyordu.

Endürlük'te hâkim unsur Hıristiyanlardı ama Müslüman aileler de yaşıyordu.¹⁷ Diğer Hıristiyan köylerinde olduğu gibi burada da Müslüman sakinlerin iktisadi hayattaki rolü küçüktü; çoğu, Hıristiyanlara ait küçük tarlaları ekip biçmekle uğraşıyordu. Hıristiyanlar Türklere tohum veriyordu; onlar da bunun karşılığında, ürünün yarısını Hıristiyanlara vermekle yükümlüydü. 19. yüzyılda Endürlük'ün ekonomisi büyük ölçüde köyün Hıristiyan sakinlerinin dış göçüne dayanıyordu. Köyün tarımsal üretimi sadece kendine yetiyordu. Köyde refahın en yüksek düzeye ulaştığı yıllarda sayısı 25'e varan Müslüman ailelerin yaklaşık olarak yarısı Kostandili

village had most likely been named after St. Andronikos, whose name was later corrupted into “Endirnik” (or Andr[e]nük, or Andrun[i]k). In the course of the 16th century, the name of the village changes gradually and increasingly in the direction of Turkification. Could that be an indication of a kind of assimilation into a dominant Turkish environment? In any case there is so much confusion on the matter that Andronikian refugees are unaware of the origin of the name of their village and end up linking it to Turkish forms.

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

Although Andronikio consisted of six parishes at its peak, they were all managed through in a common code, since Agia Triada was the only church fully functioning. As a result, the registry covers the population in its entirety. Every priest would first note his own name followed by baptisms that take place in his parish. The fluctuations in the total number of parishes throughout different periods give an idea about possible such fluctuations in the settlement's population:

1839-1843, 4 parishes
 1843-1844, 5 parishes
 1844-1858, 6 parishes¹⁰
 1860-1864, 6 parishes
 1864-1875, 5 parishes
 1875-1876, 4 parishes
 1877-1891, 4 parishes
 1891-1894, 2 parishes
 1894-1895, 1 parish

[...]

Although demographic trends in Andronikio are relatively straightforward, quantifying these trends with precision is rather difficult, primarily because demographic evidence is scarce and fragmentary for the course of the century. Information from the secondary sources is not always reliable as it is generally copied from earlier sources.¹¹ Based on the most reliable sources, we may reach the following conclusions concerning the Christian population: According to the Ecumenical Patriarch Kyrillos, who had surveyed and recorded information on the area, Andronikio consisted of some 2,000 Orthodox Christians around 1815.¹² Our second piece of demographic evidence comes from the census of 1834-5, despite the fact that it only records the male population older than 1. Given that in 1834-5 there were some 1235 male inhabitants and bearing in mind the higher female mortality rate for the previous centuries,¹³ I suggest that the inhabitants of Andronikio must have numbered a little less than 2,500 in those years.

The only evidence from the period of demographic boom is that provided by N. S. Rizos who suggests that the overall number of inhabitants was as high as 3,000. Even though the evidence is inadequate for an accurate estimation, it loosely confirms N. S. Rizos' claim. Based on the population in 1815 and 1834-5, we may calculate the population in 1866 as between 2,830 and 3,159.¹⁴ The existing information on the latter half of the 19th century is unreliable (see note 11).

In 1905, the periodical *Xenofanis*¹⁵ publishes a “statistical table of the confessional and educational conditions of the Greek Orthodox communities in Asia Minor.” With reference to Kayseri, the table shows 2,300 Christian and 150 Muslim

Mübadillerin Kayseri ve Kilikya'dan Korfu'ya varışı, 1924

Arrival of exchangees from Kayseri and Cilicia to Corfu, 1924

Mahallesi'nde oturuyordu; dokuz mahalleden dördünde ise yalnızca Hıristiyanlar yaşıyordu. Müslüman nüfustaki değişim, Hıristiyan nüfustaki değişimle ters orantılıydı. 19. yüzyılın son on yılında Endürlük'te Hıristiyan nüfus azalır, Hıristiyanlar köyü terk edip ailelerini de yeni memleketlerine yani yerleştikleri şehirlere taşıırken, köye Türk aileler gelip kalıcı olarak yerleşiyorlardı. Sonraki yirmi yıl içinde, iktisadi faaliyetlerinde herhangi bir gelişme olmaksızın tüm mahallelere yayılan Müslüman ailelerin sayısı 56'ya ulaştı.¹⁸

NÜFUS HAREKETLERİ

Endürlük'ün nüfus hareketleri, özellikle dışarıdan göç, köyün vaftiz ve nikâh kayıtlarından takip edilebilir. Mevcut kaynaklar nüfus hareketlerine dair büyük genellemeler yapmamıza ve kesin tarihler vermemize elverirse de, Endürlük'ün yakın ve uzak çevresindeki köyler ve şehirlerle ilişkisinin yoğunluğu ve biçimi hakkında bir fikir vermektedir.

[...] Endürlük'ün, Kayseri haricinde, göç aldığı bölgelerin yarısını, çok yakınında bulunan Talas, Germir, Zincidere, Stefana [Reşadiye], İncesu, Ağırnas, Tavlusun, Sarımsaklı, Ayios Konstandinos¹⁹ ve Molos [Molu] köyleri oluşturuyordu. Endürlük nüfusu içindeki, başka yerlerden gelmiş olanların (104 kişi) büyük kısmı bu köylerden ve bu kişilerin Endürlük'e yerleşmelerinin nedeni genellikle evlilikti. Uzak köylerden (Faraşa [Çamlıca], Urumkavak [Kavaklı], Teneyi, Uşak, Suvermez) ve Nevşehir'den gelenlerin çoğu da Endürlüklü ailelere damat olarak gelmişlerdi.²⁰

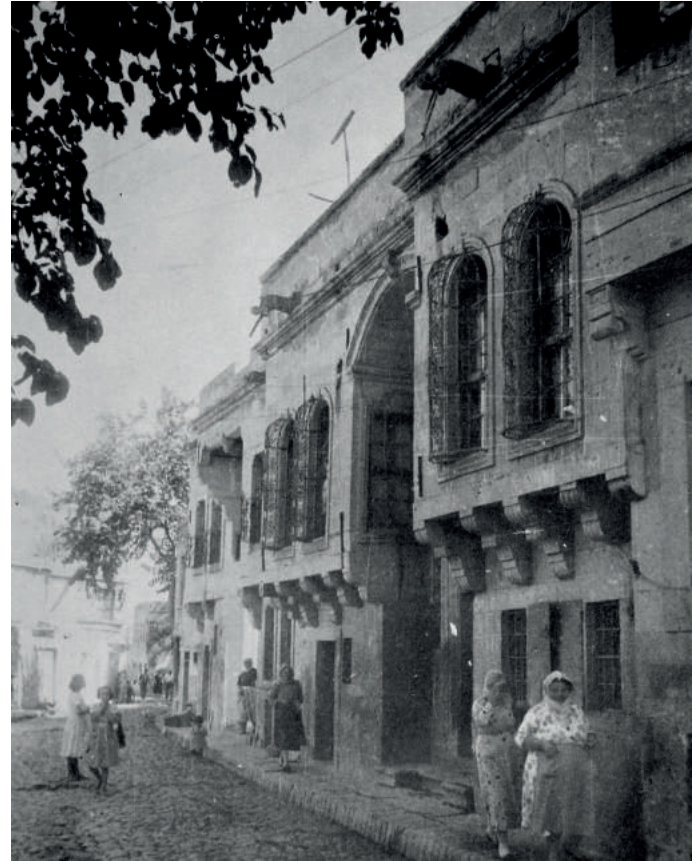
[...]

GÖÇ

Erciyes bölgesindeki tarımsal üretimin 19. yüzyılda marjinal bir nitelik aldığı görülse de, durum her zaman böyle değildi. 15. yüzyılın son on yılı içinde Kayseri Sancağı'ndaki arazilerin büyük oranda ekili olduğu, Erciyes Dağı ile şehir arasındaki vadide çok sayıda yerleşim yeri bulunduğu ve bu köylerin temel uğraşının tahıl üretimi olduğu biliniyor.²¹ Ürünün vergiye giden ve yetiştiricilerin kendi ihtiyaçları için ayırdıkları dışında kalan kısmı yerel pazara sunuluyor, en büyük tahıl tüketicisi olan başkent İstanbul'a gönderilmiyordu, çünkü söz konusu olan çok küçük bir miktardı; daha da önemlisi, İstanbul'a nakliye masrafı çok yüksekti. Şehir ile kırsal bölgeler arasındaki ilişkiyi de belirleyen yerel ticaret, kırsal bölgelerden şehre tarım ürünlerinin, şehirden kırsal bölgelere ise küçük sanayi ürünlerinin gönderilmesini kapsıyordu. Fakat bu bölgede söz konusu iktisadi ilişkiler ancak belirli koşullar çerçevesinde yeniden üretilebiliyordu.

16. yüzyılda, Erciyes bölgesinde tarım alanına hâkim olan "alışılmadık durgunluk" içinde, üretim potansiyelinin büyük ölçüde düşmesiyle, hem şehirlere hem de köylere yönelik güçlü bir göç dalgası oluşmuştur. 16. yüzyılda,

dönemin 'bilinen dünya'sında büyük bir nüfus artışı olmuş, Anadolu'nun nüfusu Akdeniz'in nüfusundan daha da süratli bir şekilde artmıştır.²² Bu dönemde Anadolu'da, çok sayıda konargöçerin yerleşik hayata geçtiği bilinse de, kitlesel göçün hangi noktada başladığı bilinmemektedir. Fakat burada önemli olan, göçün sonuçlarıdır. 1500-1584 yılları arasında Kayseri'de %255'e, Kayseri çevresindeki köylerde ise %239'a varan bir nüfus artışı yaşanırken, tahıl üretiminin bu artışa ayak uyduramadığı, hatta 16. yüzyıl boyunca 1490 yılındaki seviyesinde kaldığı görülür. Tahıl üretiminin artırılamayışının olumsuz etkilerini bağcılık ve meyve üretimiyle hafifletme yönündeki çabalar köylerde görece olumlu sonuç vermiş, ancak büyük bir şehir olan, kişi başı yıllık tahıl tüketiminin %72 oranında azaldığı Kayseri'de işe yaramamıştır. Nüfus artış oranı düşük olan –Zincidere gibi– köyler ise, sakinlerine tatminkâr yaşam koşulları sunabiliyordu. Aşırı nüfus artışı bir yandan köylerin ticari üretime yönelmelerini durdurmuş (vergi kayıtlarında, şehir pazarlarına tahıl tedarikinin yanı sıra, köydeki su değirmenleri ve beziryağı imalathanelerinden de söz edilir); diğer yandan, *caba* olarak adlandırılan (evli reayadan, ekilebilir arazisi olmayan kişilere uygulanan) üretim vergisine tabi kişilerin sayısının artması sonucunu doğurmuştur. Bu durum da, ekip biçtikleri tarlanın büyüklüğü ölçüsünde çift vergisi ödeyenlerin ve çift'in yarısına denk

Ayios Konstandinos'ta (Vereki) Rum malikâneleri

Mansions belonging to the Greek community in Agios Konstandinos (Vereki)

inhabitants of Andronikio. Considering the period, this number appears as an exaggeration. The total population of the village in those years should have been significantly lower than 2,000 people. [...]

In the following years, Andronikio passes through a phase of serious demographic decrease. In 1912, it hosts 176 families, while another source speaks of a population of 560 residents.¹⁶ Ten years later, during the Population Exchange (1924) only 53 families comprising 145 individuals were left in the village.

Despite the clear predominance of Christians in Andronikio, the village was also home to Muslim families.¹⁷ Similar to other villages with a Christian majority, Muslim inhabitants played a peripheral economic role. Most of the Muslims were employed as labourers in small farms belonging to Christians from Andronikio. The Turks were provided with the seeds and were in turn expected to hand in half of the crop. Throughout the 19th century the economy of Andronikio was based primarily on the activities of Christian migrants. Agricultural produce barely sufficed the local needs. There were around 25 Muslim families during the period of the village's peak. About half of these families resided in the Kostandili quarter, while four neighborhoods, from a total of nine, appear to be exclusively Christian. The Muslim population's demographic trend is inversely proportional to that of the Christians. During the last decade of the 19th century, when the Christian population had decreased significantly, partly due to the population exchange, Turkish families established themselves permanently in Andronikio. Within the next twenty years, their numbers rose to 56 families scattered around all neighborhoods, while their economic activities stayed relatively the same.¹⁸

POPULATION MOVEMENTS

The issue of population movement, especially that from other places towards Andronikio, may be explored by looking at the baptisms and matrimonial records into the Andronikio registry. Although the nature of this source does not allow us to draw comprehensive conclusions or to date accurately these population shifts, we may still deduce the degree and manner of Andronikio's relationships with nearby or distant villages and cities.

[...] With the exception of Kayseri, villages in the immediate vicinity of Andronikio such as Talas, Kermir, Zincidere, Stefana [Reşadiye], İncesu, Ağırnas, Tavlusun, Sarımsaklı, Agios Konstandinos,¹⁹ and Molos [Molu] constitute half of the total of areas from which most of the non-local inhabitants (about 104 individuals) had arrived. Marriage is the most common cause of such mobility. Even the few inhabitants whose origins may be traced to distant villages (Farasa [Çamlıca],

Urum Kavak [Kavaklı], Teneyi, Uşak, Suvermez) or Nevşehir had also wedded their way into an Andronikian family.²⁰

[...]

MIGRATION

Agricultural production in the villages near Mt. Argaeus had not always been as marginal as it appears in the 19th century. By the end of the 15th century, the arable lands in the wider area of Kayseri are known to have been widely cultivated while the plain between the city and Mt. Argaeus was already filled with many grain-producing villages.²¹ After the tax obligations and the needs of the farmers would be met, the remaining crop would be put up in the local market, not only because the volume of the crop was too small to be sent to the capital – the consumer of grain par excellence – but also, and more importantly because of the high cost of transporting the goods to Constantinople. Local commerce determined the relations between town and country: the town would buy agricultural products from the country and offer manufactured goods in exchange. Reproducing these economic relations in this geography was only possible under specific conditions.

Limitations of agricultural production became apparent during the 16th century, when “a rather extraordinary calm” in the area of Mt. Argaeus triggered a significant current of migration towards towns and villages. The 16th century witnessed a population surge in the entire “known world,” and in Ottoman Anatolia this surge was even more rapid than in the Mediterranean.²² With the exception of nomadic peoples who are known to have settled in this period, we know very little about of these mass population movements. What interests us here are their ramifications: while the population surge in 1500-1584 in Kayseri (255%) and the surrounding villages (239%) was very high, grain production failed to pick up that pace; on the contrary, it remained in its 1490 levels throughout the 16th century. Having failed to expand grain production, there was an attempt to mitigate the results of this lack through the development of vineyards and orchards, which was successful for the villages, but not sufficient for a town of the size of Kayseri. Annual grain consumption in Kayseri plummeted by 72%. As for the villages, it was only the settlements with the lowest population growth rates (such as Zincidere) that managed to provide satisfactory living standards to its inhabitants. Overpopulation restrained the potential for trade-orientated production – apart from the grain-trade, tax registers also speak of watermills and linseed oil-refineries – and at the same time raised the tax-pool for the *caba* (the cultivation tax payable by all married, with no arable land). This had detrimental effects for those liable to the *çift* tax (corresponding to a plot of a particular size) or the *bennak* tax

düşen, daha küçük arazileri ekip biçen evli reayaya mahsus *bennak* vergisi ödeyenlerin sayısının azalmasına neden olmuştur. Bu sorun 1590-1620 yılları arasında yaşanan Celali isyanlarıyla, şiddet yoluyla 'çözülür'.²³ Celaliler, [imparatorluğun] savaş yöntemlerindeki değişim ve yerleşik olmayan işsiz çiftçilerin sayısındaki artış nedeniyle ortaya çıkmış, paralı askerlerden oluşan silahlı düzensiz gruplardı. İktisadi kriz nedeniyle sayıları gittikçe artan işsiz çiftçiler Anadolu'yu talan ederek tarım arazilerinin mahvolmasına ve şehirlerde bile nüfusun önemli ölçüde düşmesine neden oluyorlardı. Anadolu'daki bu gelişmeler uzun vadede tarımsal iktisadın gerilemesine yol açmış ve 17. yüzyılda tarımla uğraşan toplulukların hareketliliğinin yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Nüfusun arttığı –ve tabii, Osmanlı İmparatorluğu'nda genel koşulların uygun olduğu– dönemlerde Erciyes'teki köylerin sakinleri için iktisadi açıdan tek çıkış yolunun göç etmek olması şaşırtıcı değildir. Endürlüklülerin bu olguyla karşı karşıya kalması 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılın başlarına denk gelir.²⁴ Bazı kaynaklara göre, 18. yüzyılın son on yılında köyde hâlâ 50-60 kadar Hıristiyan çiftçi aile yaşıyordu. Sonraki yıllarda bu aileler tarımdan uzaklaşmış, [...] ticari olarak yalnızca bezir üretimine devam etmişlerdir.²⁵ Ancak 1834-35'e gelindiğinde, artık Endürlük'ün erkek nüfusunun yarısının başka şehirlerde yaşamakta olduğu görülür; o yıl yapılan nüfus sayımına göre köyün erkeklerinin %49'u gurbettedir. Erkeklerden, köyde yaşamaya devam eden %51'lik dilimin %17'lik kısmını çalışabilir durumda olanlar, %34'lük kısmını ise üretim süreçlerine katılmayan çocuklar ve yaşlılar oluşturmaktadır; bu durum gurbetçilik oranının önemini daha da artırır. İlerleyen yıllarda göç o kadar yoğunlaşır ki, "köyde hiç erkek kalmaz."²⁶

Bütün bu dönem boyunca Endürlük'teki erkek nüfusun düşüklüğü köyün nüfus defterinden de anlaşılmaktadır. Toplam 3090 vaftizden yalnızca 294'ünde vaftiz babası kaydedilmiştir ve bunların çoğu küçük çocuklardır.

Göç, ailelerin erkek üyelerinin tamamını etkileyen, kapsayıcı bir olguydu. Zincidere'den bir ninnide geçen şu sözler çok karakteristiktir: "... Oğlum uyuyacak, büyüyecek, gurbete gidecek, para kazanacak / Nenni bebeğim nenni."²⁷ Çok istisnai durumlarda, kalabalık ailelerin küçük erkek çocukları, ailenin köydeki varlıklarının yönetimini ve anne-babanın geçimini sağlama sorumluluğunu üstlenmişlerdir.

Erkek çocuklar küçük yaşta babalarının ya da herhangi bir akrabalarının yanına çırak olarak gönderiliyor, evlilik çağına kadar da orada kalıyorlardı. 1834-35 nüfus sayımında, 11 yaşında bir çocuk, 12 yaşında 12 çocuk ve 13 yaşında beş çocuğun köyden göç etmiş olduklarının ve devlete vergi ödemekle yükümlü sayıldıklarının görülmesi, söz konusu göçte yaş sınırının çok düşük olduğuna işaret etmektedir. Bu çocuklardan dördü orta vergi dilimine dahildir. Nüfus sayımında,

babasının yanına gurbete gitmiş olan sekiz yaşında bir çocuk da kaydedilmiştir.

Bu çocuklar, katı grup içi evlilik kuralları gereğince, 18 yaşlarında köye gelip kendilerine bir gelin seçer, sonra hemen şehre dönerlerdi. Kaynak kişilerden S. Apostolidis'in anlatımına göre, "Gurbetçiler çocuklarını ancak büyüdüklerinde görebilirlerdi." 50 yaşına geldiklerinde köye dönüp yerleşiyorlardı, ancak daha geç yaşlarda dönenler de oluyordu. Bu kişiler gurbette kazanmış oldukları paranın getirisiyle, rantiyeler olarak geçiniyorlardı. Gurbette yaşadıkları dönemde bazen ailelerini görmek için köye gidip birkaç ay kalırlar, bu sırada işleriyle ortakları ilgilenirdi. Ortaklık usulü çalışıyorlardı.

[...]

19. yüzyılın ilk yarısında, Endürlüklüler özellikle dört coğrafi bölgeye yönelmişlerdir. Köyden en fazla göç, en büyük iki ticari merkez olan İzmir ve İstanbul'a olmuştur. Ancak göç eden nüfusun önemli bir kısmı da, başta Bereketli Maden'deki [Çamardı] maden ocağı olmak üzere, köyün yakın çevresine gidiyordu.²⁸ [...] Pontus ve genel olarak Kuzeydoğu Anadolu'nun da güçlü bir çekim bölgesi olduğu görülmektedir. 1834-35 nüfus sayımına göre, Endürlük'ten göçenlerin %30,1'i (183 kişi), Samsun ve içinde bulunduğu Canik Sancağı, Merzifon, Vezirköprü, Kastamonu, Bafra, Tokat, Amasya ve Zile'de yaşıyordu. Bu oran İzmir ve Kasaba için %26,8, İstanbul için ise %23,1'di.

Endürlüklü göçmenlerin çoğu, madenlerde çalışanlar hariç, esas olarak ticaretle uğraşıyordu. Pontus'un en verimli vadilerinin bulunduğu Samsun ve Bafra çevresinde,²⁹ Alaçam'da ve Sinop Sancağı'nda tütün tarımının gelişmesi, Kayseri ve Karaman'daki Hıristiyanlar arasında bu bölgelere yönelik bir göç dalgası yaratmıştır. Yalnızca, bölgenin başlıca ürünü olan tütün alım satımıyla değil, tahıl ticaretiyle de uğraşıyorlardı. Amasya ve Merzifon bölgelerinde üretilen büyük miktarda kaliteli buğday, ihraç edilmek üzere Samsun'a gönderiliyordu; Alaçam ve Sinop'ta da buğday üretimi vardı. Daha genel olarak, "üretimin yükseldiği 1840 ile 1873 arasındaki dönemde Trabzon'dan ve bir ölçüde de Samsun'dan tarım ürünü ihracatı artmıştır."³⁰

[...]

Yalnızca tek bir tarım ürününün (genellikle tütün) ticaretiyle uğraşanlar, muhtemelen, çoğu aynı zamanda toprak sahibi olan büyük tüccarlardı. 1858 yılında çıkan Osmanlı Arazi Kanunnamesi'yle şahsi toprak mülkiyeti yaygınlaşmış ve kamu arazilerinin (mirî) tamamen şahsi araziye (mülk) dönüşmesi tanınmıştı.³¹ Burada söz konusu olan, aslında, imparatorluğun her yerinde zaten fiilen oturmuş olan bir durumun kanuna dönüştürülmesiydi. Kanunname aynı zamanda, pamuk, tütün, dut gibi bazı ürünlerin yetiştirilmesini teşvik etmek amacıyla, bu ürünler için vergi muafiyeti getirmişti.

(extracted from married farmers cultivating land smaller than half of a *çift*). A kind of “solution” makes a violent appearance during the *Celali rebellions* in between 1590 and 1620.²³ The backbone of the rebel forces consisted of irregular mercenaries that became unemployed due to developments in military techniques, and were joined by unemployed seasonal agricultural workers. With increasing numbers, due to the economic crisis, the latter resorted to pillaging the Anatolian countryside causing an acute demographic decline from which even the towns were not spared. In the long-run, these developments led to the decline of agricultural production and intensified the population movements that characterised 17th century agricultural society.

It is not surprising therefore that in periods of population boom and favourable living conditions within the Ottoman Empire, migration proved to be the only available option for the inhabitants of the villages near Mt. Argæus. In the 1920s, refugees from Andronikio reported this early migration to have taken place around the end of the 18th and beginning of the 19th century.²⁴ Some actually mention that in the last decade of the 18th century, there were still some 50-60 families of Christian farmers in the area. In the next few years, Christian involvement in agriculture would decrease [...] while only the production of flax flourished as a tradable good.²⁵ Already by 1834-5, half the male population of Andronikio resided in other

settlements: according to that year’s census, approximately 49% of the men were forced to work away from home. This percentage is significant, given that out of the remaining 51% of the population that remained in Andronikio, only 17% were actively producing, while 34% accounts for male children and the elderly who no longer participated in production. As migration gained even further momentum in the years to come, soon “there were no men left in the village.”²⁶

The significantly low male population is also testified in the register of Andronikio: from a total of 3,090 baptisms, only 294 feature a godfather, and even those are mostly young boys rather than adults.

Migration was an over-arching phenomenon affecting all male family members. An excerpt from a children’s lullaby from Zincidere is rather telling: “My boy will sleep, grow up, migrate, and make a living. Sleep my baby sleep”.²⁷ Rare exceptions, often involving the younger sons of large families who took care of their parents and charge of their property.

From an early age, boys were sent as apprentices to their father or another male relative, where they would remain until they were old enough to get married. The age limit appears to have been rather low: the 1834-5 census mentions a 10-year-old, twelve 12-year-olds and five 13-year-olds who had already migrated and were subject to taxation by the state. Four of them belong to the middle tax bracket. The

Rum sporcular, Zincidere Mektebi, 1907-1908

Greek athletes, Zincidere School, 1907-1908

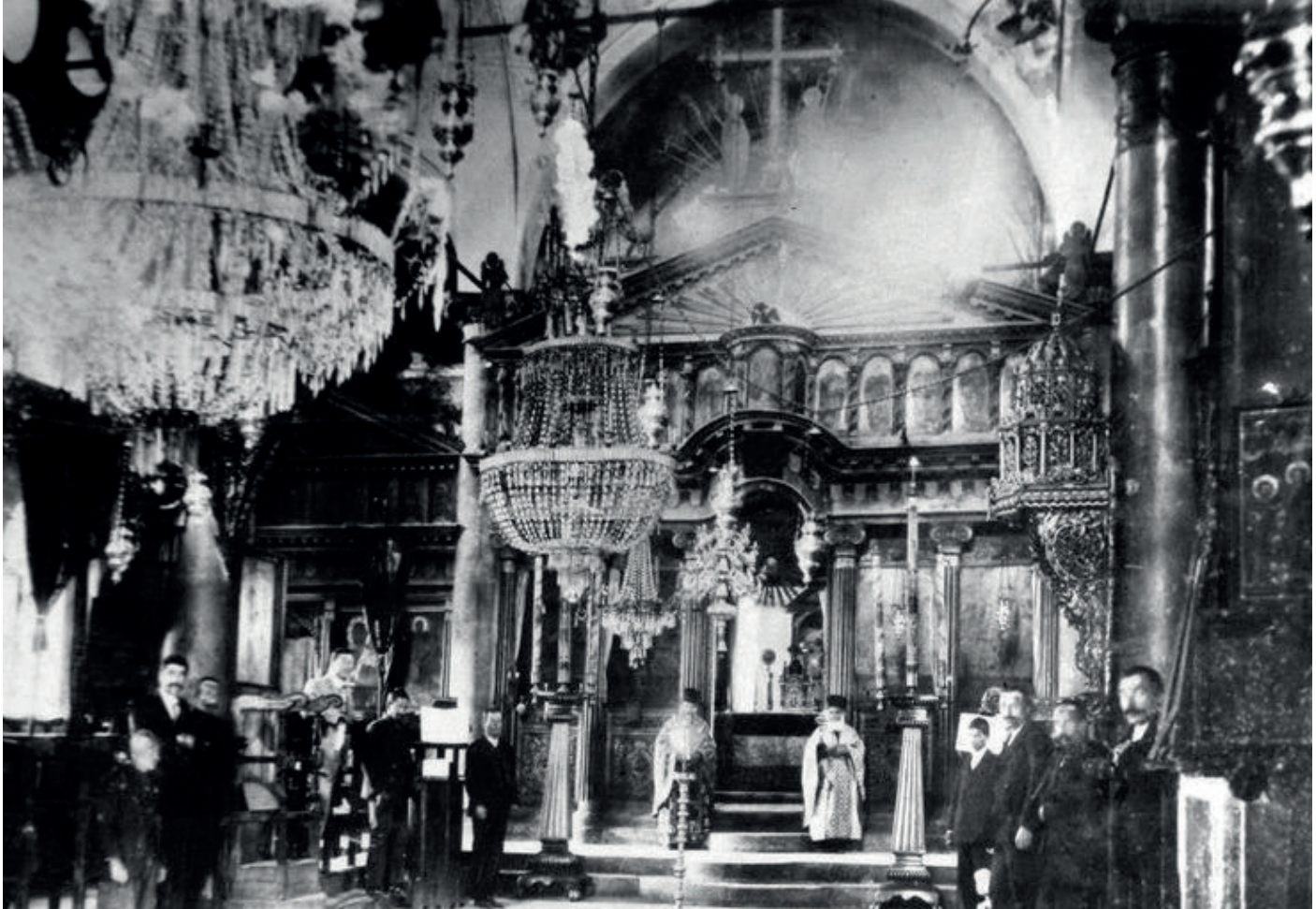
Kanunname ve bu amaç doğrultusunda sonradan getirilen düzenlemeler, imkân olanlara toprağa yatırım yapma fırsatı da verdi.

Tütün ticaretine, getirisi en az tütün kadar yüksek çeşitli işlerle uğraşan tüccarların yanı sıra başka mesleklerden kişiler de yatırım yapmıştı. Örneğin Samsun'da, ticari ilişkileri Rusya'ya kadar uzanan büyük dükkânları olan Endürlüklü Şüküroğlu ve Polihronis Ömürlüoğlu [Omurluoğlu],³² aynı zamanda büyük arazilere sahiplerdi ve tütün ticaretiyle uğraşıyorlardı. Fakat ekonomik imkânları daha kısıtlı olan küçük ölçekli işletme sahipleri de, fiyatlar uygun olduğunda tütün alıp satarak kâr elde edebiliyorlardı. Büyük tütün tüccarlarının yanında, çok sayıda 'hemşeri', satış görevlisi, muhasebeci, kâtip ve uzman olarak çalışıyordu.

Aynı aileye mensup bireylerin İmparatorluk içindeki farklı şehirlere yerleşmiş olması, muhtemelen, bu ailelerin şirketlerinin tek bir merkezle sınırlı kalmadıkları, küçük çaplı ya da geniş bir ticari ilişki ağı geliştirmiş oldukları anlamına geliyordu. Ailenin gençleri genellikle babalarının ya da bir akrabalarının yerleşmiş olduğu yere gitseler de, söz konusu ağlar dahilinde farklı yerlere yapılan göçlere de sık

rastlanır. 1834-35 nüfus sayımında bu tür birçok vaka kaydedilmiştir. Aynı aileye mensup kişiler Pontus'taki çeşitli şehirlere, Pontus ve İzmir'e, en çok da Pontus ve İstanbul'a dağılmış olabiliyordu.

İstanbul'da Kapadokyalı Rumların varlığı çok daha gerilere, II. Mehmet'in, nüfusu canlandırmak amacıyla 1468-1474 yılları arasında başkente Erciyes çevresinden de nüfus taşıdığı döneme uzanır.³³ Evliya Çelebi 17. yüzyılda (1638) Kapadokyalı Rum esnaftan söz ederken, bezircilerin ağırlıkta olduğunu belirtir. Kayserili ve Niğdeli birçok Hıristiyan tuzlu balık ticareti yapıyordu; Kayserili Ermenilerin çoğu ise özellikle kuşatmalar sırasında ihtiyaç duyulan kanalizasyon işçileriydi ('lağımçı').³⁴ Başkentteki Kapadokyalıların meslekleri 1862 yılında A. G. Paspatis tarafından kaydedilmiştir. Anadolu'dan gelmiş olan esnaf içinde zeytinciler, kapı ustaları, meyhaneciler, duvar ustaları, kürekçiler, örücüler (giysi tamiraty yapan terziler), bakkallar, yorgancılar, bakırcılar bulunuyordu³⁵ Paspatis, zeytinciler üzerinde özellikle durur. Şehir dışında zeytin presleri, bezir ve susam yağı imalathaneleri vardı; zeytinyağı ve donyağı satan ya da bunları içeren ürünler imal eden işletmeler (bakkallar,

Ayia Triada Kilisesi, Endürlük

The Agia Triada Church in Endürlük

same census mentions an 8-year-old boy who followed his migrating father.

In accordance with strict traditions of endogamy, boys would return to the village when they were about 18 years old in order to choose a bride for themselves and leave thereafter. "Migrants would typically meet their children for the first time after they had grown significantly," as S. Apostolidis tells us. A more permanent return to Andronikio would occur when they were around 50, and in some cases when they were even older. By that time, they would have achieved the status of a shareholder, whereby they would live on the income yielded regularly by the capital they have accumulated abroad. In the meantime they would have visited their family periodically for periods of several months, during which their investments would be managed by their entrusted partners. Their businesses' were typically partner-based.

[...]

During the first half of the 19th century Andronikians tended to immigrate to four main areas. The two large commercial centres of Smyrna and Constantinople received a greater number of immigrants than any other city. The vicinity of Andronikio was also destination to a part of the migrating population, mostly due to the opportunities offered at the Bereketli Maden [Çamardı] mines.²⁸ [...] The Pontus and Northeast Anatolia also attracted many Andronikians. Cities such as Samsun and its surroundings (Çanık, Merzifon, Vezirköprü, Kastamonu, Bafra, Tokat, Amasya, and Zile) received individuals in 1834-5, that amount to 183 individuals, 30.1% of all Andronikian migrants. The equivalent percentage for İzmir [Smyrna] and Kasaba was 26.8% and 23.1% for Constantinople.

With the exception of those who worked in the mines, the majority of Andronikians were involved in commerce. The cultivation of tobacco fields in the plains around Samsun and the nearby area of Bafra,²⁹ one of Pontus' most fertile areas, along with Alaçam and the province of Sinop attracted a current of migration of Christian population from Kayseri and Karaman. These migrants were active not only in the tobacco trade but also in the grain business. The areas of Amasya and Merzifon produced a lot of good quality grain, which was exported through Samsun, while Alaçam and Sinop also specialized in the grain trade. Broadly speaking, "the exports of agricultural products from Trabzon and, to a lesser extent, from Samsun increased in the period between 1840 and 1873 when there was significant increase in the grain production."³⁰

[...]

Those who were preoccupied exclusively with the trading of a single agricultural produce, most often tobacco, were probably the large-scale traders, who often happened to be landowners. 1858 witnesses the publication of the Ottoman

land code, which normalizes private ownership of land, through transforming state-owned lands (*mirî*) into privately owned lots (*mülk*).³¹ In reality, this was the legislation of an already existing practice as far as the Ottoman provinces were concerned. The code also introduced various tax-exemptions designed to stimulate specific produce, such as cotton, tobacco, and mulberry. The land code, together with similar amendments that followed, turned land into an attractive sector for potential investors.

Various merchants, entrepreneurs, and artisans invested in tobacco: Şüküroğlu and Polichronis Omurloğlu (Ömürlüoğlu) from Andronikio were originally owners of large department stores in Samsun, from where their trading networks reached as far as Russia.³² They were also big landowners specializing in the tobacco trade. Similarly, small-scale merchants of limited financial means would often speculate on tobacco whenever price fluctuations allowed it. A significant number of 'fellow-villagers' worked as clerks/salesmen, accountants, secretaries, and advisors to the big tobacco-merchants.

As members of a family settled in various cities of the empire, their companies probably enjoyed access not only to a single center but also to a network of inter-city commercial relations. Although it was common practice for younger family members to join their fathers or older family members in their places of relocation, migration to different cities within such a network as mentioned above was also not uncommon. We come across a few such cases in the 1834-5 census. Different members of a single family could be located in various cities of the Pontus, in the Pontus and Smyrna, and most often in the Pontus and Constantinople.

Cappadocian Greek presence in Constantinople is attested from a very early period; that is since 1468-1474, when Mehmed II relocated populations from the provinces including Mt. Argaeus to the capital in order to contribute to its demographic revitalization.³³ Evliya Çelebi enumerates the guilds they had set up by the 17th century (1638), noting the predominance of the *bezirci* guild (flaxseed oil producers). Many Christians from Kayseri and Niğde were retailers of salted fish, while Armenians from Kayseri were famed as canal workers and cesspool cleaners (*lağımçı*) whose skills were particularly useful during a siege.³⁴ A. G. Paspatis records the occupations of Cappadocians in the capital in 1862: the Eastern [Anatolian] guilds with members from Asia Minor consist of the oil-makers, door-makers, publicans, builders, rowers, menders (of clothing), grocers, mattress-makers, and copper-smiths.³⁵ Paspatis focuses on the guild of oil-makers. Oil-refineries along with flaxseed oil and sesame oil presses were outside the city, while Anatolian migrants controlled the olive oil and tallow industry (groceries, soaperies, wax-makers). These sectors were organized on

sabun ve mum imalathaneleri) ise, Anadolu'dan gelen göçmenlerin elindeydi. Hemşeriliğe dayalı bir yapısı olan bu işletmelerde genellikle aynı bölgeden gelen kişiler çalışıyordu. Paspatis'in, yaptığı tasnife, esnaf dışındaki birçok büyük tüccarı dahil etmediği anlaşılıyor. İstanbul'a yerleşmiş Endürlüklüler arasında, yüksek vergi diliminde yer alan bu kadar çok isim olması ancak bu şekilde açıklanabilir. 1834-35 nüfus sayımına göre, en yüksek sayıda Endürlüklünün yaşadığı şehir İzmir'di; ardından gelen İstanbul'da ise en varlıklı Endürlüklüler yaşıyordu. Başkentte yüksek vergi diliminde yer alanların sayısı 40 kişiydi; İzmir'de ise bu kategoride 27 kişi bulunuyordu.³⁶

19. yüzyılın ilk yarısında, özellikle 1840'tan 1870'lerin başlarına kadar uzanan dönemde, sadece dünya ekonomisinde değil, Avrupa'yla ilişki halinde olan belirli sektörler özelinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinde de bir yükseliş yaşanmıştır. Bu dönemde tarımsal ihracatın büyüdüğü ve Avrupa'ya ihraç edilen tarım ürünlerinin fiyatlarının arttığı görülür. Dünya ekonomisindeki yükselişin durmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu durum sona erer. Dünya ekonomisinin yeni bir evreye girdiği 19. yüzyıl sonlarına kadar bu yoğunlukta bir ihracat görülmeyecektir. Kırım Savaşı (1853-1856) ve özellikle Amerikan İç Savaşı (1861-1865) temel ürünlere dönük talebi önemli ölçüde artırırken, ticarileşme doğrultusundaki süreçleri de hızlandırır. Ancak, 1870'lerin başında, özellikle 1873 yılındaki Büyük Kriz'le, söz konusu olumlu koşullar ortadan kalkmaya başlar. 1873-1874'te Orta Anadolu'yu buğday kıtlığı vurur; iki yıl sonra, 1875'te ise iktisadi durumun kötüleşmesi, devleti iflas ilan etmek zorunda bırakır.³⁷

Endürlük'ün altın yılları, belki de yukarıda değinilen gelişmeler nedeniyle 1840 ile 1870 yılları arasındaki döneme denk gelir. 1874'ten itibaren ve sonrasında doğum oranlarının belirgin şekilde düşmesi [...] tesadüfi değil, ticaretle uğraşan Endürlüklü nüfusun iktisadi yapısındaki değişimlerle ilişkili bir gelişme gibi görünmektedir. Nüfustaki değişimlerin yanı sıra, köydeki inşaat faaliyetlerinde görülen gelişme de, köy sakinlerinin iktisadi durumuna dair ipuçları verir. Söz konusu olan, yalnızca Endürlük'e özgü bir olgu değildir; aynı dönemde Kapadokya'da, iktisadi açıdan benzer durumda olan diğer köylerde de bir konut ve kilise inşaatı patlaması yaşanır.³⁸ Küçük köylerde bile, büyük ve görkemli, üç nefli bazilikalar inşa edilir. Endürlük, Hatt-ı Şerif'le [Tanzimat Fermanı] (1839) resmen izin verilmesinden önce kilise inşa eden ya da mevcut kilisesini restore eden ilk köylerden biri olmuştur. Endürlüklü Rumlar, 1835 yılında, köyde bulunan ancak büyüklüğü açısından cemaatin ihtiyacını karşılamadığını düşündükleri 'Provos, Tarahos ve Andronikos' adlı eski kilisenin temellerinin üzerine Ayia Triada adlı yeni bir kilise inşa ederek, sahip oldukları iktisadi gücü

ortaya koymuşlardır. Yosif Moisiadis, bu girişimi "Statülerine uygun bir kilise inşa etme ihtiyacı duymuşlardı" ifadesiyle açıklar.³⁹ Üç nefli, konuk odalarıyla geniş bir konaklama kapasitesine sahip, Rusya'dan gelen ikonlarla süslenmiş bir yapı olan kilisenin mermer sütunları ve ahşap temponu da, büyük harcamalarla inşa edilmiş olduğuna işaret ediyor.⁴⁰ Moisiadis, inşaatın maliyetine dair ayrıntılı bilgiler verir. İnşaat yaklaşık olarak 500 bin kuruşa mal olmuş, bunun 100 bin kuruşluk kısmı kilisenin kendi bütçesinden, 15 bin kuruşluk kısmı çeşitli objelerin satılmasıyla elde edilen gelirden, kalan kısmı ise bağışlardan gelmiştir.⁴¹ Endürlüklü üç zengin, yaptıkları bağışlarla, kilisenin inşasına öncülük etmiştir: Buğday tüccarı Konstantinos Karolidis (Pavlos Karolidis'in babası), Omurluoğlu ve Sotirlioğlu (Satırlıoğlu).

Endürlüklüler, kazançlarının bir kısmıyla da yeni konutlar inşa etmişlerdir. Köyün en varlıkları, büyük ve görkemli taş konaklar inşa ettirerek, küçük köy ahali karşısındaki iktisadi üstünlüklerini ortaya koyuyorlardı. Yosif Moisiadis'e göre, "bütün varlıklarını binlerce liralık konutlar inşa etmek için feda etmişlerdi." [...] Bu konaklar Endürlük nüfusunun sadece bir kısmına ait olsa da, "çoğunun ve en görkemli olanlarının 1840 ile 1875 arasında inşa edilmiş olduğu" bilinmektedir. Köyün nüfus defterinde, inşaatla ilgili işlerde çalışanların sayısında görülen artış da bu dönemde yaşanan konut patlamasını teyit eder niteliktedir. [...]

Endürlük'ün yerleşim bölgesinin söz konusu dönemde baştan aşağı yenilediği anlaşılmaktadır. [Kaynak kişilerin anlatılarında] Köyün yalnızca iki mahallesinde 'köften'ler (Endürlüklü mübadillerin o dönemde artık depo olarak kullanılan kaya evlerine verdikleri ad) bulunduğu belirtilmektedir; köyün geri kalan kısmındaki bütün evler yenidir. Konut patlaması, daha düşük bir hızla da olsa, sonraki yıllarda da devam edecektir. Yüzyılın sonunda ise konut inşaatı tamamen durmuştur. Birkaç yıl sonra bir ıssızlaşma ve düşüş tablosuyla karşılaşırız. Köydeki Hıristiyan evlerinin sayısı 1900 yılında 300 iken, 1905'te 255'e düşmüştür. 1912 yılında, 176 evde Hıristiyanların, 56 evde ise Türklerin yaşadığı; 109 tane metruk ev, 246 tane de boş kaldığı için yıkılmış ev olduğu görülür. Moisiadis, karşılaştığı tabloyu üzüntüyle, "Endürlük, hazır inşaat malzemesi alınan bir tür taş ocağına dönmüş" ifadesiyle betimler.⁴²

Köyün 'altın yılları'nda, temel ihtiyaç maddelerinin üretimine dönük mesleklerle uğraşanların sayısı da artmıştır. Kaynak kişilerden Yanis Çurukçis'in anlatımlarından, söz konusu dönemde her mahallenin kendi fırını olduğunu öğreniyoruz. Köyün ihtiyaçlarının köyün kendi ahali tarafından karşılanmadığı noktalarda, bu meslekî boşluğu yakın çevreden gelenler dolduruyordu. Söz konusu dönemde köyde yaşayan bir kasap ve üç fırıncının Kayseri'den gelmiş olduğu görülmektedir. [...]

a localist basis, generally employing people from the same area. Paspatis' list does not cover the retailers who were not members of the guilds. This may account for the fact that Constantinople hosted the largest number of individuals belonging to the higher tax-bracket. According to the 1834-5 census, Constantinople, hosting the second largest Andronikian diaspora after Smyrna, has the greatest number of rich Andronikians: 40 individuals in the capital as opposed to 27 in Smyrna.³⁶

The first half of the 19th century, and especially from 1840 until the early 1870s, constituted a period of growth in both the world and Ottoman economy, particularly in the latter's sectors connected to Europe. The period saw an expansion of agricultural exports and a surge in the price of agricultural produce exported to Europe. A comparable increase of exports would not happen before the end of the 19th century, when the world economy enters a new phase. The Crimean War (1853-1856) and more importantly the American Civil War (1861-1865) triggered an increase in the demand for primary products, accelerating the process of their commercialisation. By the early 1870s, however, and particularly during the Great Recession (1873), all positive effects of previous developments were in decline. The years 1873 and 1874 proved catastrophic for central Anatolia, due to a harsh grain shortage, while two years later, further deterioration of the economy would eventually force the state to declare bankruptcy in 1875.³⁷

Tarihçi ve siyasetçi Pavlos Karolidis (1849 Endürlük - 1930 Atina)

Pavlos Karolidis, historian and politician (1849 Andronikio - 1930 Athens)

The fact that Andronikio flourished in the period of 1840-1870 may be related to the developments mentioned above. A clear decline in birth rates after 1874 [...] appears not coincidental but related to the influence of the economic change of the Andronikian entrepreneurial class. Apart from demographics, the development of construction in Andronikio is an additional indication of the financial standing of its inhabitants. This is not something peculiar to Andronikio. During the same period, other Cappadocian villages whose economy resembled that of Andronikio were also known to have undergone a surge in dwelling and church building.³⁸ Even the smaller villages aspire to having large, monumental, three-aisled basilicas. In fact, Andronikio was one of the first villages to start repairing or constructing their church, even before such a right was formally recognized through the *Hatt-ı Şerif* [Tanzimat] (1839). In 1835, the Greek community of Andronikio erected, as a demonstration of its economic dynamism, its new church of Agia Triada on the foundations of the earlier church of Saints Provos, Tarachos, and Andronikos, which was deemed insufficient for the new needs of the parish. Iosif Moysiadis interprets this decision by claiming that the inhabitants "felt the need for a church that fit their financial standing."³⁹ From descriptions of the church, we deduce that the spacious, three-aisled basilica with a reception area, decorated with icons sent from Russia, marble columns, and a wood-carved templon must have cost a very significant sum.⁴⁰ It is Moysiadis again who offers us a detailed account of the construction costs: 500,000 piasters, 100,000 of which came from the treasury of the church, 15,000 from the sale of various objects, and the remaining sum from donations.⁴¹ Three wealthy Andronikians played a key role in the construction of the church through their generous financial contributions: the grain merchant Konstandinos Karolidis (father of Pavlos Karolidis), Ömürl[ü]oğlu (Omurluoğlu), and Sotirloğlu (Satırl[ı]oğlu).

At the same time, Andronikians spent a great deal of their newly-acquired profits on the construction of new dwellings. The wealthier among them wished to demonstrate their financial superiority over the small village community by erecting large and imposing stone mansions. According to Iosif Moysiadis "entire fortunes were spent on constructing houses worth thousands of liras." [...] While these mansions are representative of an elite minority rather than the entire community, it is beyond doubt that "most of the elegant houses were built in the period between 1840 and 1875." This construction fever is further corroborated by the increasing popularity of professional careers related to building. [...]

The residential areas of Andronikio seem to have been renewed in their entirety. [According to oral testimonies] "köftens" – a term by which Andronikians referred to the old

Göç haritasındaki ilk önemli dönüşüm, pamuk tarımı ve ticaretinin gelişimiyle bağlantılı olarak, öncelikle İzmir bölgesinde, ardından Adana'da olmak üzere, 1860'lı yıllarda yaşanır.⁴³ Amerikan İç Savaşı'nın dünya pazarı, özellikle de İngiliz tekstil sektörü üzerindeki etkilerinin gösterdiği gibi, tek bir pazara bağımlı olmak riskli olabiliyordu; bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu pamuk ihracatında gelecekte temel rol oynayacak bir kaynak olarak görülmeye başladı. Zaten İngiliz sermayesi daha 1858'de pamuk üretimini çeşitli yollarla desteklemeye başlamış, bu destek Amerikan İç Savaşı döneminde daha da yoğunlaşmıştı. Pamuğa yönelik büyük talep, İzmir çevresinde pamuk tarımı için yeni araziler açılmasına neden oldu; bu arada, 1866'da tamamlanan, İzmir ile Aydın arasındaki demiryolu, daha önce taşıma maliyetinin yüksek olması nedeniyle ürünlerini büyük pazara göndermek için herhangi bir çaba göstermeyen birçok şehri İzmir'e bağladı. Aydın, Nazilli ve Bayındır bölgeleri pamuk üretimine yöneldi.⁴⁴ Bu yeni koşullar, İzmir ve çevresini, Endürlüklü göçmenler için, Pontus'tan sonra ikinci bir çekim merkezi haline getirdi. 1834-35 nüfus sayımında, sadece İzmir ve Kasaba'da [Turgutlu] Endürlüklüler kaydedilmiştir; 1874 yılında ise, Karolidis'in hazırladığı *Kapadokika* adlı yayının abone kataloğunda, Aydın ve Bayındır'da yaşayan Endürlüklülerin adları da yer alır.⁴⁵ 1865 yılının sonunda Amerika'da barış anlaşması imzalanmasıyla elverişli koşullar ortadan kalkmış ve pamuk fiyatları büyük oranda düşmüş olsa da, Batı Anadolu'da pamuk üretimi artık rayına oturmuş durumdaydı. Bu tarihten sonra Bayındır, Nazilli, Ödemiş, Demirci, Pilke [Birgi], Turgutlu ve Uşak dahil olmak üzere, İzmir ve Aydın bölgesinde daha fazla Endürlüklünün yaşadığı görülür. Geniş bir arpa, buğday ve pamuk üretim bölgesinin merkezi olan Uşak, başka bir pamuk üretim bölgesinin merkezi niteliğindeki Turgutlu ve başlıca ürünleri pamuk, zeytinyağı, tütün ve üzüm olan Bayındır'ın yakınında bulunan Ödemiş,⁴⁶ demiryolu hattı üzerindedir.⁴⁷

Dolayısıyla, halihazırda gelişmiş olan yerlere ve üretimin ticarileşmeye başladığı bölgelere yönelik bir göç eğilimi olduğu açıkça görülmektedir. Göçle gelen nüfusun önündeki tek imkân tarım ürünü ticareti değildi; iktisadi gelişim düzeyi ve buna bağlı olarak yaşanan nüfus artışı sayesinde küçük burjuva mesleklerinin ortaya çıkması ve varlığını sürdürebilmesi için uygun bir zemin oluşmuş, göçmenlerin –muhtemelen– çoğu bu mesleklere yönelmişti. Birçok Endürlüklünün İstanbul'da otel sahibi olduğu biliniyor. [...] Perakende ticaretle uğraşanlar ve manifaturacı dükkânı olanlar da vardı.⁴⁸ Fakat 20. yüzyılın başında, bazı Endürlük göçmenlerinin İzmir ve Adana'daki fabrikalarda işçi olarak çalıştıkları görülecektir.

19. yüzyılın sonunda, Adana, Tarsus ve Mersin bölgesinde önemli sayıda Endürlüklü yaşıyordu. Bu bölgede kalkınma

yönündeki ilk adımlar Mısır işgali döneminde atılmış,⁴⁹ sulama ve bataklık kurutma çalışmalarının başlatılmasıyla, 1861 yılından itibaren yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar sayesinde, 1870'lerin başlarından itibaren, ihracata dönük pamuk üretimi için geniş araziler açılabilmiştir. Geniş zeytinliklerin bulunduğu ve çok eski tarihlerde zeytin preslerinin kurulmuş olduğu bölgenin ekonomisinde zeytinyağı üretimi de önemli bir yer tutar.⁵⁰ En güçlü iktisadi ivme ise, bölgenin demiryolu hattıyla Mersin limanına bağlanmasının ardından kaydedilir.

Endürlüklülerin Güneydoğu Anadolu'nun iktisadi yaşamındaki rolleri hakkında, birbiriyle çelişen tanıklıklar mevcuttur. Kaynak kişilerden Yanis Çurukçis, hemşerilerinin sadece Adana ve çevresindeki köylerle ticaret yaptığını, Kilikya ile Kayseri arasındaki transit ticaretin ise Türklerin elinde olduğunu belirtiyor. Mersin'de ticaretle uğraşan İsaak Karamanoğlu (d. 1891), "Adana'daki Endürlüklülerin büyük zeytinlikleri ve zeytin presleri vardı, zeytinyağı ticareti yaparlardı, ... pamuk ticaretiyle de uğraşırlardı" diyor. 19. yüzyılın sonlarında en zengin Endürlüklü ailelerden biri olan ve köydeki Apostol mahallesine ismini veren Apostolidis'lerin Adana'da arazileri olduğu bilinmektedir.⁵¹

Konstandinos Karolidis'in hikâyesi de, Adana bölgesindeki gelişmenin ne gibi imkânlar doğurduğunu ortaya koyar. Bir kaynağa göre, İzmir'de buğday ticaretiyle zengin olan Karolidis, 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'i terk edip Mersin'e yerleşmiş ve orada ölmüştür.⁵² Karolidis'in Mersin'e ne zaman taşındığı bilinmiyor ancak çeşitli veriler ışığında, bu göçün 1860'lı yıllarda İzmir'de pamuk üretiminin buğday üretiminin önüne geçtiği, "buğday yerine pamuk ekilmeye başlandığı"⁵³ ve buğdayın fiyatının sürekli olarak düştüğü yeni koşullarla ilişkili olduğu söylenebilir.

Endürlüklülerin daha gelişmiş ve ticari üretime yönelmiş şehirlere göç etmesi, Endürlük bölgesi açısından iyi sonuçlar doğurmamıştır. [...] Bereketli Maden'de [Çamardı] bulunan, çok sayıda göçmenin çalıştığı maden ocağının kapanmasından sonra göçün yönü değişmişti. Yakın çevrede Bulgar [Bolkar] Madeni gibi başka maden ocakları da bulunmasına rağmen, Endürlüklüler farklı yerlere göç ediyordu.

Sonuç olarak, yüzyılın sonuna yaklaşılırken, İmparatorluğun dışına da göçler başlar. Endürlük'ten en çok göç alan ülke Mısır olur, ancak bu bir ilk değildir. 1834-35 nüfus sayımında, köyden Mısır'a göç etmiş üç kişi kaydedilmiştir. Ancak Mısır'daki Endürlüklülerin çoğu, bu ülkeye, Amerikan İç Savaşı'nın orada çok olumlu koşullar yarattığı 1860'lı yıllarda yerleşmeye başlamış olmalıdır. Özellikle İskenderiye'de, Endürlüklüler kıyıcılık yani tütünü parçalara ayırıp sigara sarma işini yapıyorlardı. Mısır'daki en büyük Endürlüklü tütün tüccarları arasında Yağmuroğlu ailesi de vardı; bu ailenin en tanınmış üyesi "19. yüzyıl sonlarının en zengin Endürlüklüsü" olan Mihalaki Yağmuroğlu, ya da 'Omireli'ydi.⁵⁴

houses that were carved in rock and were now used as storage rooms – were attested in only two neighborhoods while the rest of the village consisted of newly built units. Construction activity would continue in the years to come, albeit with ever-diminishing momentum. Towards the end of the century, construction would halt altogether. A few years later, the village would appear deserted and in decay: around 1900, there were 300 Christian houses in the village, which were down to 255 by 1905. By 1912, there were 176 Christian and 56 Turkish households, 109 deserted buildings, and 246 that had been abandoned and now lay in ruins. Moysiadis concludes regrettably that “Andronikio has become a sort of quarry from which people acquire the building material they need.”⁴²

The same observation pertains to occupations that produced primary goods. Giannis Tsourouktis tells us that in the “golden years”, each neighborhood had its own bakery. In fact, due to high demand, people from nearby settlements would come to fill in these professional gaps in production: a butcher and three bakers of Andronikio in that period were actually from Kayseri. [...]

The first great shift in migration patterns took place in the 1860s, and was probably related to the rising cultivation and trading of cotton, initially in the area of Smyrna, and later in Adana.⁴³ As the effects of the American Civil War on the global market and especially on the English textile industry demonstrated the danger of relying on a single market, the Ottoman Empire assumed the role of a promising prospective exporter of cotton. Already since the year 1858 English capital had begun through various means to promote cotton production, which peaked during the years of the American Civil War. The high demand for cotton gave rise to the development of new cotton fields near Smyrna, and in 1866 the Smyrna-Aydın railway connected Smyrna with many cities that in the past had been excluded from the main markets due to high transportation costs. Areas such as Aydın, Nazilli, and Bayındır switched to cotton production.⁴⁴ Thanks to these developments, the wider Smyrna area was, after the Pontus, the second most important destination for Andronikians. While in 1834-5, only Smyrna and Kasaba [Turgutlu] hosted people from Endrülük, by 1874, Aydın and Bayındır, according to the list of subscribers to the publication *Kappadokika* by Karolidis.⁴⁵ Despite the fact that after a peace treaty was signed in America in 1865, all favourable conditions had been reverted, causing a sharp devaluation in cotton prices, development in Western Asia Minor was here to stay. The majority of Andronikian families were now settled in Smyrna and Aydın, in areas that included the towns of Bayındır, Nazilli, Ödemiş, Demirci, Pilke [Birgi], Turgutlu, and Uşak. The latter lay at the centre of a wide area of wheat, barley, and cotton production. Another area specializing in the production of cotton was centred around

Turgutlu, while Ödemiş and nearby Bayındır produced cotton, oil, tobacco, and grapes.⁴⁶ All three cities were favourably positioned within the railway network.⁴⁷

It is therefore obvious that there was a growing migration tendency towards commercially developed areas. Their attractiveness did not only lie in the opportunities they offered in terms of trading agricultural produce. Economic development and the resulting demographic boom offered opportunities for the development of petty bourgeoisie sectors in the economy that were probably popular among the rural migrants. Many Andronikians were known to be hotel owners in Constantinople [...]. Others were active in different kinds of retail especially of textiles.⁴⁸ In the beginning of the new century, many would be forced to seek employment as workers in the factories in Smyrna and Adana.

Towards the end of the 19th century Adana, Tarsus, and Mersin area received a high number of Andronikians. The first efforts for development began during the Egyptian Occupation,⁴⁹ and picked up significantly after 1861, supported by irrigation projects and drying of the wetlands. As a result, large plots of arable land were freed up for export-orientated cotton production from early 1870s onward. Olive-oil production was also important for the local economy, since these areas were endowed with large olive groves and long-established oil-presses.⁵⁰ However the greatest boost to the local economy was caused by the railway connection of the area with the port of Mersin.

There is a series of unresolved contradictions when it comes to the testimonies on the role of traders from Andronikio in the economy of Southeast Asia Minor. Giannis Tsourouktis attests that his fellow-Andronikian traders were only active in the regional trade between Adana and the surrounding villages, while Turks carried out the transit trade between Kayseri and Cilicia. This is contrary to the view of Isaak Karamanoğlu (born 1891), who was active in the Mersin trading scene and claimed that “Andronikians owned large olive groves and were active in the oil trade... as well as the cotton trade.” The Apostolidis family, one of the wealthiest in late-19th-century Andronikio, had given its name to one of the village neighborhoods that was known as the Apostol neighborhood, and maintained large lands in Adana.⁵¹

Economic development in the Adana area is pertinent in the case of Konstandinos Karolidis. According to one source, Karolidis, who had made a fortune from trading grain in Smyrna, leaves the city in the second half of the 19th century in order to settle in Mersin, where he eventually dies.⁵² Although the source mentions no date for Karolidis' migration to Mersin, bearing in mind contemporary economic factors, we may link it to the new conditions in Smyrna that favoured

MESLEKİ DAĞILIM

Endürlük'ün doğum ve vaftiz kayıtlarında, çoğunluğun aksine, gurbete gitmeyip köyde kalmış olan meslek sahipleri ve küçük esnaf hakkında ayrıntılı bilgiler yer alır. Nüfus kayıtlarında, yalnızca, sürekli olarak köyde yaşayan kişilerin meslekleri belirtilmiştir.

[...]

19. yüzyılın sonunda, köyün genel durumuna paralel şekilde, çoğu mesleğin kaçınılmaz olarak yok olduğu görülür. Köy meydanında yalnızca dört-beş tane dükkân kalmıştır: bir kasap, –biri Hıristiyan, diğeri Türk olmak üzere– iki bakkal, bir de ayakkabı tamircisi.⁵⁵ Köyde bunlar dışında, kendi evlerini atölye olarak kullanan bir saatçi, bir kuyumcu, bir ayakkabı tamircisi, bir örücü, bir de berber vardı. Endürlük-lüler artık, gıda da dahil olmak üzere, ihtiyaçlarını Kayseri ve Talas'taki pazarlardan karşılıyorlardı.

Kadınların, geleneksel rollerinin dışındaki uğraşları terzi-lik ve ebelikle sınırlıydı. 19. yüzyılın son on yılında köyde bir kadın öğretmenin de görev yaptığı görülmektedir. Yüzyılın sonunda, sürekli olarak Endürlük'te yaşayanların iktisadi

durumu, göç edenlerin köyle bağlantılarının kopması nedeniyle daha da kötüleşirken, kadınların faaliyetlerinde de değişimler olur.⁵⁶ Köyün kadın nüfusunun bir kısmı, yakında bulunan Talas ve Zincidere pazarlarına yönelik olarak yerel ürün (kaymak, uzo, bal) imalatı ve ticaretine yönelir. Samsun'a el örgüsü çorap gönderir, Kayserili tüccarlar için, yüksek miktarda olmasa da, halı dokurlar. Bazı aileler ise, İstanbul, Samsun ve Adana'daki tüccarlardan sipariş alıp pastırma üretir.

Öte yandan, yıllar içinde kısmen eğitimin gelişmesi ve daha fazla sayıda insanın okula gitme imkânı bulmasının bir sonucu olarak, doktorların ve öğretmenlerin sayısında bir artış görülür. Yüzyılın son on yılı içinde de, Endürlük'ün en zengin ailelerine mensup kadınlarla evlenmiş iki doktorun köyde yaşamakta olduğu görülür.⁵⁷ Köydeki öğretmenlerin sayısının artması ise, 19. yüzyılın ortalarından itibaren daha sistematik bir şekilde uygulanan eğitim politikalarının bir sonucudur.⁵⁸ 19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına dek eğitim temel olarak Kilise'nin sorumluluk alanındaydı; okuryazar olan din görevlileri, cemaatlerinin çocuklarına öğretmenlik

Gelveri [Güzelyurt]: 1895 yılında Ayios Grigorios Teologos Kilisesi'nde Paskalya Yortusu'nda düzenlenen dinî tören

Gelveri [Güzelyurt]: A religious ceremony during Easter held in the church of Agios Grigorios Theologos in 1895

cotton production over that of grain during the 1860s, to the extent that “grain was gradually replaced by cotton.”⁵³ Grain prices continued to decline.

The migration of Andronikians towards commercially developed cities proved detrimental for the immediate surroundings of Andronikio. [...] After the closure of the mine in Bereketli Maden [Çamardı], which used to absorb a steady number of migrants, Andronikian migrants turned elsewhere, despite the fact that other mines, such as Bulgar [Bolkar], remained open in the vicinity.

Eventually, at the turn of the century, migration started to cross the borders of the empire. Egypt received the largest number of immigrants, who followed an earlier trend. Already in 1834-5 we see a record of three individuals who had migrated there, while the vast majority of immigrants started settling there in the 1860s, when the American Civil War created exceptionally favourable conditions. Particularly in Alexandria, Andronikians specialized as *kıyıcı*, an activity that involved cutting tobacco and rolling it into cigarettes. Among the most renowned Andronikian tobacco merchants were the Yağmuroğlu family –especially Mihalaki Yağmuroğlu, also known as Omirolis, who was “the wealthiest Andronikian at the end of the nineteenth century.”⁵⁴

OCCUPATIONAL DISTRIBUTION

The segment of Andronikian population that did not migrate and instead stayed behind consisted mostly of artisans and manufacturers. Detailed information on them may be found in registry of the births/baptisms, in which only the occupations of permanent residents are mentioned.

[...]

At the end of the 19th century, many of Andronikian professions followed the fate of their village into disappearance. Some four-five stores remained open in the village square: a butcher shop, two grocery stores – a Christian and a Turkish one –, and a shoe-maker.⁵⁵ A handful of craftsmen turned their homes into workshops: a watchmaker, a goldsmith, a cobbler, a cloth-mender, and a barber. Andronikian consumption needs, including groceries, were now being covered by the nearby markets of Kayseri and Talas.

Apart from traditional housework, female employment had been limited to tailoring and midwifery. There is a female teacher in the final decade of the 19th century. Economic deprivation in Andronikio due to the gradual loss of contact of migrants with their home village at the turn of the century would not leave female employment unaffected.⁵⁶ A portion of the female workforce was directed towards the production of local products (clotted cream, ouzo, honey), which they then offered up for sale in the local markets of Talas and Zincidere. Similarly, woven socks were sent to

Samsun, while rug production, though limited, was generally managed by merchants from Kayseri. Other families produced *pastırma* (cured meat) by order from wealthy families of Constantinople, Samsun, and Adana.

Over time, there is an observable increase in the number of doctors and teachers due to wider access to education. The two doctors in the last decade of the century had married into rich Andronikian families.⁵⁷ The increase in the numbers of teachers in the village is a consequence of an educational policy that was more systematically practiced from the mid-19th century onwards.⁵⁸ Until the first decades of the 19th century, education remained under the jurisdiction of the Church. Literate clergy typically took upon themselves the task of teaching the children of their parish how to read and write. The rare cases of educated laymen performing this task typically pertained to the education of the children of wealthy families. In Gelveri [Güzelyurt] the first community school was established in 1800, and the next twenty years saw the establishment of schools in other nearby communities. The earliest evidence concerning Andronikio comes from a book⁵⁹ in *Karamanlidika, Müte-neva İlimlerin İcmâli* (A Compendium of Various Sciences) by Gavriil Moysis, published in Constantinople in 1836: Andronikio and each of the remaining villages of Mt. Argaeus had by now obtained a school that followed the mutual instruction (*allilodidaktik*)⁶⁰ method. It is very probable that individual initiative by two scholars, Fimios and Serapion, who have been active already by 1850s, had contributed to the improvement of education in their area. In 1873 Andronikio will obtain a (new?) school building to host its primary and middle schools. Its construction was made possible by the sponsorship of Mihalaki Yağmuroğlu and Hacı Kostis Çürükç[ü]oğlu, while ten years earlier the community had funded the construction of the local Girls' School (1864). With the reorganisation of Cappadocian education after 1860, the number of school buildings gradually increased, with each institution being integrated into a wider educational network, staffed by teachers who had received university training. This development would persist until the exchange of populations. During the last decade of the 19th century, education largely coincides with an ever-increasing trend of Hellenization. The foundation of the Greek Philological Association of Constantinople in the middle of the century played a key role in the educational development in Anatolia. The association showed a keen interest in educating the turcophone Christians and made decisive contributions to the founding and equipping of schools in Cappadocia.⁶¹ Women's education was acknowledged as necessary. This gave rise to the first girls' schools, staffed initially by teachers sent from the capital or Greece, and

yapıyordu. Daha nadir olarak da, din görevlisi olmayan, okumuş kişiler, özellikle varlıklı ailelerin çocuklarına eğitim veriyorlardı. Gelveri'de [Güzelyurt] ilk cemaat okulu 1800 yılında kurulmuş, sonraki yirmi yıl içinde yakın çevredeki yerleşim birimlerinde de birçok okul açılmıştır. Bu konuda Endürlük'le ilgili en eski tanıklık, Gavriil Moisis'in Karamanlıca olarak kaleme aldığı, 1836 yılında İzmir'de yayımlanan *Muteneva İlimlerin İcmali* [Çeşitli Bilimlerin Özeti] adlı kitabında yer alır.⁵⁹ Erciyes çevresindeki diğer köylerde olduğu gibi, Endürlük'te de, *alilodidaktik* yöntemin⁶⁰ uygulandığı bir okul vardı. Köydeki eğitimin güçlenmesi, büyük ihtimalle, adları 1850'lerden önceki kayıtlarda da geçen Endürlüklü iki aydının, Fimios ve Serapion'un kişisel çabaları sayesinde olmuştur. Endürlük'ün (yeni?) ilkokul ve ortaokul binası 1873 yılında inşa edilmiştir. Bu bina Mihalakis Yağmuroğlu ve Hacı Kostis Çürükçüoğlu'nun bağışlarıyla yapılmış, on yıl öncesinde (1864) tamamlanan kız okulunun inşaatın masraflarını ise cemaat karşılamıştır. 1860'tan sonra Kapadokya'da eğitim alanında yapılan yeni düzenleme çerçevesinde okul binalarının sayısı sürekli olarak artmış, bu eğitim ağı içindeki okullarda, daha yüksek kurumlarda öğrenim görmüş öğretmenler görev yapmaya başlamıştır. Bu eğitim hareketi Mübadele'ye kadar devam edecektir. 19. yüzyılın son on yılında, büyük ölçüde Helenleşme düşüncesiyle şekillenen eğitim daha da güçlenecektir. Yüzyılın ortasında, İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'nin (Elinikos Filologikos Silogos Konstantinupoleos'un) kurulması, Anadolu'daki eğitim hayatının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle, Türkçe konuşan Hıristiyan toplulukların eğitimi konusuyla ilgilenen bu cemiyet, Kapadokya'daki okulların kurulması ve donatılmasında belirleyici bir rol oynamıştır.⁶¹ Kadınların eğitimi bir gereklilik olarak görülmüş; kız okullarında, başlangıçta, başkentten ya da Yunanistan'dan gelen kadın öğretmenler görev yapmış, sonraları ise her topluluk kendi çocuklarının eğitimini üstlenmiştir. Bu alanın önde gelen destekçileri arasında, Osmanlı şehirlerinde faaliyet gösteren Kapadokyalılar cemiyetlerinin yanı sıra, sahip oldukları iktisadi güç ve memleketlerindeki eğitim hayatına gösterdikleri ilgi nedeniyle cemaatleri tarafından 'hayırsever' olarak nitelendirilen kişiler de yer almıştır. 20. yüzyılın başlarında Endürlük'te bir erkek okulu ve bir kız okulunun faal durumda olduğu görülür. Bu okullardaki öğrenci sayısına dair veriler çeşitlidir; sayı, erkek öğrenciler için 100 ile 180, kız öğrenciler için ise 40 ile 60 arasında değişmektedir.⁶² Bu okullarda, varlıklı Endürlüklülerin, özellikle Omurluoğlu (Ömürlüoğlu), Stefanos Karolidis ve Curukçoğlu'nun (Çürükçüoğlu) bağışları ve cemaatin katkıları sayesinde eğitim ücretsiz verilmiştir. Türkçe konuşan toplulukları Helenleş(tir)me hedefi doğrultusunda bir eğitim verilmesine ve okul kitaplarının Yunanca olmasına rağmen, Kapadokyalı topluluklar Türkçe konuşmaya devam etmişlerdir.

NOTLAR

- 1 R. C. Jennings, "The Population, Society, and Economy of the Region of Erciyes Dagı in the Sixteenth Century", *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'empire ottoman* içinde, der. J. L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont, Leuven: Peeters, 1983, s. 164-165; Anna Balyan, "İ Kapadokia meta tin kataktisi ton Selcukon ke i hristianikes kinotites apo ton 16o eos ton 18o eona" [Selçukluların Fethinden Sonra Kapadokya ve 16.-18. Yüzyıllar Arasında Hıristiyan Toplulukları], *Kapadokia. Periigisi sti Hristianiki Anatoli* [Kapadokya: Hıristiyan Anadolu'da Seyahat] içinde, Atina: Adam, 1991, s. 33.
- 2 Amerikan okulu ile ilgili olarak bkz. Kendro Mikrasiatikon Spudon [Küçük Asya Araştırma Merkezi (KAAM)], Mutalaski dosyası, Kapadokia (KP)] 100.
- 3 Vasilios Mistakidis, KAAM'da kopyalanmış ve yayımlanmamış belge, Endürlük dosyası, KP 62, 'Kaynaklar ve Alıntılar', s. 306-310, 325.
- 4 İsaak ve Pinelopi Karamanoğlu, Yanis Çurukçis, KAAM, a.g.y., KP 58; İoanis Omurloğlu ve Yanis Kuzinopoulos, KAAM, a.g.y., KP 62, 1. Bölüm, 'Kuruluş'.
- 5 Yosif Moisiadis'in *Andronikion* [Endürlük] adlı kitabına (İskenderiye, 1912) erişilememiştir. Kitapta yer alan bazı tablolar ve bölümler, KAAM'da bulunmaktadır: Endürlük dosyası, KP 62, 'Kaynaklar ve Alıntılar', s. 31-35.
- 6 F. Hild ve M. Restie, *Tabula Imperii Byzantini. 2. Kappadokien* (Viyana: 1981), s. 141.
- 7 Jennings, a.g.y., s. 189.
- 8 Irène Beldiceanu-Steinherr, "La géographie historique de l'Anatolie Centrale d'après les registres ottomans", *Académie des inscriptions et belles-lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1982*, (Paris: 1982), s. 476.
- 9 Suraiya Faroqi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts, and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1984), s. 248, Tablo 18.
- 10 1858-1860 yılları arasında beş, 1876-1877 yılları arasında ise üç dinî idare bölgesi bulunuyordu. Aradaki fark, muhtemelen, dinî bölgenin yetkilisi olan din adamının ölmüş olmasından kaynaklanmaktadır ve yeni din adamının gelmesiyle kapanmıştır. 'Farklı' idari bölgelerde aile isimlerinin devamlılık göstermesinin işaret ettiği gibi, Papaz İsaia'sın sorumluluğundaki bölge 1858 yılında faaliyetlerini durdurmuş, 1860 yılında Papaz İoanis önderliğinde tekrar oluşturulmuştur. Papaz Pavlos'un sorumluluğundaki bölgenin faaliyeti de, aynı şekilde, 1876 yılında durmuş, 1877 yılında Papaz İakovos ile tekrar başlamıştır.
- 11 N. S. Rizos'un Endürlük nüfusuna ilişkin değerlendirmesi, Mistakidis ve Arhelaos Sarandidis'in çalışmalarına bire bir aktarılmış olduğundan, Endürlük'ün Ortodoks nüfusu, 1856, 1892 ve 1899 yıllarında, üç bin kişiyle sabit kalmış görünmektedir. N. S. Rizos, "Kapadokika iti Dokimion İstorikis Perigrafis tis Arheas Kapadokias, ke idios ton eparhion Kesarias ke İkoniu" [Kapadokika: Antik Kapadokya ve özellikle Kayseri ve Niğde bölgelerinin tarihsel kılavuz], İstanbul: 1856, s. 78; Mistakidis, a.g.y.; Arhelaos Sarandidis, *İ Sinasos* [Sinassos (Mustafapaşa, Ürgüp, Nevşehir)] (Atina: 1899), s. 112.
- 12 Kirilos İkmunikos Patriarhis (Ekümenik Patrik Kirilos), *İstoriki Perigrafia ton en Vieni proekdothendos horografiku pinakos tis megalis Arhisatrapias İkoniu* [Büyük Konya Bölgesinin Demografik ve Coğrafi Bilgiler İçeren, Viyana'da Yayımlanmış Tablosu. Tarihsel tanımı] (İstanbul: Patriklik Matbaası, 1815), s. 7-8.
- 13 Kadın ölüm oranlarının erkek ölüm oranlarından yüksek olduğu, ilk olarak, Osmanlı Devleti'nin, nüfus sayımlarına kadınları da dahil etmeye başlamasıyla, yani 1881-82'den itibaren ortaya çıkmıştır. İstatistikler, erkek nüfusunun kadın nüfusundan önemli ölçüde yüksek olduğuna işaret etmektedir: Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Wisconsin: Univ. of Wisconsin Press, 1985) [Türkçe basımı: *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tır-

later through communities training their own graduates to become teachers. A valuable party to this effort were the Cappadocian Associations of various Ottoman cities as well as individuals, whose financial standing and concern for education in their homelands urged them to become benefactors of their communities. In the beginning of the 20th century, a boys' school and a girls' school operated in Andronikio. The number of male students varied between 100-180, and that of female students between 40-60.⁶² Education was free of charge, thanks to communal funding and individual contributions by wealthy Andronikians, such as Omurloğlu (Ömürlüoğlu), Stefanos Karolidis, and Curukçoğlu (Çürükçüoğlu). Despite the fact that education was geared towards the Hellenization of turcophone populations, partly through Greek course books, Cappadocian communities preserved their usage of Turkish.

NOTES

- 1 R. C. Jennings, "The Population, Society, and Economy of the Region of Erciyes Dagi in the Sixteenth Century" in J. L. Bacqué-Grammont and P. Dumont (eds), *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'empire ottoman* (Louvain 1983), p. 164-165; Anna Ballian, "I Kappadokia meta tin kataktisi ton Seltzoukon ke i christianikes kinotites apo to 16o eos to 18o eona"[Cappadocia after the Seljuk conquest and its Christian communities from the 16th to the 18th century], in *Kappadokia : Periigisi stin Christianiki Anatoli* [Cappadocia: A voyage through the Christian Anatolia] Athens 1991, p. 33.
- 2 On the American School see Center for Asia Minor Studies [CAMS], Oral History Archive, file: "Moutalaski" [Mutalaski], CP 100.
- 3 V. Mystakidis, p. 306-310 and 325 of an unpublished manuscript copied by researchers of CAMS, currently in CAMS, file: "Androniki", CP 62, "Piges ke Voithimata" [Sources and Further Reading].
- 4 Isaak and Pinelopi Karamanoglou, Giannis Tsourouktis, CAMS, *ibid.*, CP 58. Ioanis Omouroglou and Giannis Kouzinopoulos, CAMS, *ibid.*, CP 62, Ch. I. "Idrisi" [Founding].
- 5 Unfortunately I could not gain access to the I. Moysiadis' book *Andronikion*, Alexandria 1912, but excerpts and tables from the book may be found in CAMS, file: "Androniki", CP 62, "Piges ke Voithimata" [Sources and Further Reading], p. 31-35.
- 6 F. Hild and M. Restie, *Tabula Imperii Byzantini. 2. Kappadokien* (Vienna 1981), p. 141.
- 7 Jennings, "The Population...", *ibid.*, p. 189.
- 8 Irène Beldiceanu-Steinherr, "La géographie historique de l'Anatolie Centrale d'après les registres ottomans", *Académie des inscriptions et belles-lettres, Comptes rendus des séances de l'année 1982* (Paris 1982), p. 476.
- 9 Suraiya Faroqhi, *Towns and townsmen of Ottoman Anatolia. Trade, crafts, and food production in an urban setting, 1520-1650* (Cambridge 1984), p. 248, table 18.
- 10 For the years 1858-1860 and 1876-1877 the number of parishes is 5 and 3 respectively. This was probably due to the death of the parish priest and the ensuing period until his replacement through a new appointment. Given that some family names appear to have shifted parish, we may deduce that the parish of Fr. Isaia, which had been disbanded around 1858, was reinstated in 1869 under the supervision of Fr. Ioanis. Something similar appears to have happened in the parish of Fr. Pavlos: it was dismantled in 1876 only to be re-established in 1877 under Fr. Iakovos.
- 11 Mystakidis and Arch. Sarantidis appears to be echoing N. S. Rizos' estimate on the population of Andronikio, giving rise to the unrealistically stable number of 3.000 orthodox inhabitants for the years 1856, 1892, 1899: N. S. Rizos, *Kappadokika iti Dokimion istorikis perigrafis tis Archeas Kappadokias ke idios ton eparchion Kesarias ke Ikoniou* [On Cappadocia, or an essay and historical description of ancient Cappadocia and the provinces of Caesarea and Iconium] (Constantinople 1856), p. 78, Mystakidis, *ibid.* and Arch. Sarantidis, *I Sinasos* [Sinassos (Mustafapaşa, Ürgüp, Nevşehir)] (Athens 1899), p. 112.
- 12 Ecumenical Patriarch Kyrillos, *Istoriki perigrifi tou en Vienni proekdothentos chorografikou pinakos tis megalis Archisatrapias Ikoniou. Nyn proton typis ekdothisa, en to Patriarchiko Typografio, en eti 1815* [A historical description of the topographic map of the Great Arch-Satrapy of Iconium that had been published previously in Vienna, and printed now for the first time at the Patriarchal Press in 1815], p. 7-8.
- 13 After 1881/2 when the Ottoman state began including women in the census, the difference between mortality rates across genders became apparent for the first time, being higher for women. Statistics have shown that the male population was higher: Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, (Wisconsin, 1985), p. 27-28. A similar pattern is evident in Greece according to the 1861 census: *Statistiki tis Ellados, plithysmos tou etous 1861* [Statistics on Greece, its population in year 1861] (Athens 1862), "Foreword", edition and reprint by G. Bafounis, Eteria Meletis Neou Ellinismou [Society for the Study of Modern Hellenism] – Politistiko Technologiko Idryma ETBA [ETBA, Foundation for Culture and Technology] (Athens 1991), p. xvi.
- 14 This calculation was made based on a 1st degree model [...] in accordance with the method of least squares. Similar results were reached by our efforts for verification through discovery of theoretical birth-values for years 1815 and 1834-5 (using the same method and model) followed by a calculation of the year 1866 based on average birth-rates for the period 1860-1870. I have preferred the primary model because its curve coincides with the phase of demographic peak, although it is based on only two population values and its statistical significance cannot be verified. A model of another degree which would have reflected additional, post-1865 numerical values, actually entailed a higher margin of error, since the numbers we have for the Andronikian population in the second half of the 19th century are for the most part made-up. It goes without saying that as long as these calculations disregard a series of otherwise necessary variables, they are only of an indicative nature and should not be presented as definitive conclusions.
- 15 *Xenofanis, Syngramma periodikon tou Syllogou ton Mikrasiaton "Anatoli"* [Xenofanis, Periodical writings of the Association of Asia Minor immigrants 'Anatoli'] (Athens 1905), v. II, p. 230-233.
- 16 *Les atrocités kémalistes dans les régions du Pont et dans le reste de l'Anatolie* (Constantinople: Ecumenical Patriarchate, 1922), p. 224 (information pertaining to the pre-1914 period). Found in CAMS, file: "Androniki", CP 62.
- 17 The majority of the villagers were Christian already from 1500 and 1522: Beldiceanu-Steinherr, "La géographie...", *ibid.*
- 18 The information pertaining to the number of Muslim families is found in the detailed table composed by Moysiadis, which also indicated their distribution per neighborhood.
- 19 Today, it is a neighborhood at Develi, under the name of 'Reşadiye'; it is also known as 'Aygösten' (t.n.).
- 20 According to Sarantidis, *ibid.*, p. 122 and P. Karolidis, *Glossarion syngritikon Ellinokappadokikon Lexeon* [A Comparative Glossary of Greek and Cappadocian Words] (Smyrna 1889), p. 36, the relatively large number present in the case of Farasa is due to the regular 'repatriation' of its inhabitants into the areas of Andronikio, Zinçidere, Sinasos [Mustafapaşa], and Ürgüp. Evidence of mass migrations appears for the villages of Farasa and Molos. In the first case migration had started early, already from the 1850s, possibly in connection to the opening of the local mines. Towards the end of the century, the inhabitants of Molos

- nakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003], s. 27-28. Yunanistan'da 1861 yılında yapılan nüfus sayımında da aynı durum görülmektedir: Yanis Bafunis (der.), *Statistiki tis Elados. Plithizmos tu etus 1861. En Athines 1862* [Yunanistan'ın İstatistikleri: 1861 Nüfus Sayımı. Atina, 1862], tıpkı-basım, önsöz ve yay. haz. Y. Bafunis (Atina: Yeni Helenizm Araştırmaları Kurumu ve ETVA Kültür ve Teknoloji Kurumu, 1991), s. 16.
- 14 Hesaplama 'en küçük kareler' yöntemiyle [...] yapılmıştır. Sonuçları teyit etmek amacıyla, -aynı yöntem ve model uygulanarak- 1815 ve 1834-35'teki teorik doğum oranları tespit edilmiş; ardından, 1860 ile 1870 arasındaki dönemin ortalama doğum oranı temelinde, 1866 yılındaki nüfus hesap edilmiş ve benzer sonuçlara ulaşılmıştır [... Ancak] söz konusu sonuçlar bu tür hesaplamaların gerektirdiği birçok önemli unsur göz önüne bulundurulmadan elde edilmiş olduğu için, doğruluğu kanıtlanmış değil, yalnızca bir fikir verebilecek veriler olarak görülmelidir.
- 15 Ksenofanis, "Singrama Periodikon tu Silogu ton Mikrasiaton 'Anatoli'" [Ksenofanis, 'Anatoli' Anadolu'da yaşayan Rum Ortodoks Toplulukları Derneği Dergisi], c. B' (Atina: 1905), s. 230-233.
- 16 *Les atrocités kémalistes dans les régions du Pont et dans le reste de l'Anatolie* (İstanbul: Ekümenik Patriklik, 1922), s. 224 (verilen bilgi 1914 yılından önceki döneme aittir). Bu sayılara ilişkin olarak bkz. KAAM, Endürlük dosyası, KP 62.
- 17 1500-1522 yılları arasında da nüfusun çoğu Hıristiyan'dı (Beldiceanu-Steinherr, a.g.y.).
- 18 Müslüman ailelerin sayısı ile ilgili bilgiler Moisiadis'in hazırladığı, bölgele göre dağılımı da içeren, kapsamlı tablodan alınmıştır.
- 19 Bugün, Develi ilçesine bağlı, resmî adı 'Reşadiye' olan bir mahalledir; 'Aygösten' olarak da anılmaktadır. (ç.n.)
- 20 Sarandidis ve Karolidis'e göre, Endürlük nüfusu içindeki Faraşalılarının sayısının görece yüksek olması, Faraşa'nın, başta Endürlük, Zincidere, Sinasos [Mustafapaşa] ve Ürgüp olmak üzere, dışa verdiği yoğun göçle ilişkilidir. (Sarandidis, a.g.y., s. 122 ve P. Karolidis, *Glosarion Singritikon Elinokapadokikon Lekseon* [Karamanlıca-Yunanca Karşılaştırmalı Kelimeler Listesi] (İzmir: 1889), s. 36.) Faraşa ve Molos köylerinde kitlesel göç olgusuyla karşılaşılmaktadır. Faraşa'dan göç, muhtemelen bölgedeki maden ocaklarıyla ilişkili olarak, daha erken bir tarihte, 1850'lerde başlamıştır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Molu sakinleri de başka köylere dağılmış durumdadır. Molos'tan gelip Endürlük'e yerleşmiş ve burada aile kurmuş iki-üç erkek, 'Molulu' ismiyle bilinmektedir.
- 21 Bölgenin 16. yüzyıldaki tarım ekonomisine ilişkin olarak bkz. Jennings, a.g.y., s. 160, 163-164, 180, 188, 200-201, 205-206, 208, 212, 216; "Kaisariyya", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill), c. IV, s. 843-845. Ayrıca bkz. Suraiya Faroqi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri* [Türkçe basımı: *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2009] (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987), s. 43, 62.
- 22 Ömer L. Barkan, "La 'Méditerranée' de Fernand Braudel vue d'Istanbul", *Annales* 9 (1954), s. 191-195; Halil İnalçık, "Impact of the *Annales* School on Ottoman Studies and New Findings", H. İnalçık, *Studies in Ottoman Social and Economic History* içinde (Londra: Variorum Reprints, 1985), s. 73-82.
- 23 H. İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", a.g.y., s. 283-337. Ayrıca bkz. W. J. Griswold, "Djalali", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill), ek fasikül 3-4, s. 238-239; Faroqi, a.g.y., s. 43-44, 58.
- 24 KAAM, Endürlük dosyası, KP 61, 'İktisat' Bölümü.
- 25 Henry Suter'ın, Kayseri'deki ticaret hayatına ilişkin raporunda (1848), bezir üretiminin çok sınırlı olduğu, ancak son dönemde Avrupa'dan gelen talebin yükselmesi nedeniyle, ürünün daha yoğun bir şekilde yetiştirildiği belirtilir. (C. Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, Şikago, Univ. of Chicago Press, 1980, s. 130.)
- 26 Evanthia Skenderoğlu'nun 19. yüzyıl sonları - 20. yüzyıl başlarına ait anılarından alıntı. (KAAM, a.g.y.)
- 27 Emanuil Çalikoğlu, *İ en diaspora Kapadokes. Vios ke drastiriótita afton* [Diasporadaki Kapadokyalılar: Yaşamları ve Faaliyetleri] (Atina, 1954), s. 87 (yayımlanmamış belge, KAAM, no. 58).
- 28 Söz konusu maden ocaklarından kükürt çıkarılıyordu. (P. M. Kondoyanis, *Yeografia Mikras Asias* [Küçük Asya Coğrafyası], Atina, 1921, s. 182, 420.) Bu ocakların faaliyetlerine ne zaman son verildiği bilinmemektedir. 1895 yılında Londra'da yayımlanan *Murray's Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia etc.* adlı seyahat rehberinde, artık faaliyette olmadıkları belirtilir. Nüfus sayımını yaptığı dönemde (1834-35) birkaç yıl sonra kapatılmış olabilirler, çünkü Endürlüklü kaynak kişiler arasında, gurbette buldukları yerlerde Bereketli Maden'den söz edildiğini hatırlayan olmamıştır. Bereketli Maden'deki ocak, Issawi'nin kitabında (a.g.y., 284) ve G. Pauliny'nin, 1837 yılında yayımlanan, Anadolu'daki madenler ve yıllık üretimlerine ilişkin raporunda geçer.
- 29 Kondoyanis'e göre, "Bafra'nın meşhur tütünü Hamburg, Marsilya, Londra ve Kahire pazarlarında rağbet görüyordu." (a.g.y., s. 82-83)
- 30 Şevket Pamuk, "Commodity production for world-markets and relations of production in Ottoman agriculture, 1840-1913", *The Ottoman Empire and the World-Economy* içinde, der. Huri İslamoğlu-İnan (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987), s. 198.
- 31 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Londra: Oxford Univ. Press), s. 118.
- 32 Çalikoğlu, a.g.y., s. 190.
- 33 H. İnalçık, "İstanbul", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill), c. IV, s. 238-242.
- 34 Jennings, a.g.y., s. 239-240.
- 35 A. G. Paspatis, *İpomnima peri tu Grekiku Nosokomiu ton Epta Pirgon* [Yedikule Rum Hastanesi ile İlgili Genelge] (Atina: 1862), s. 144, 267, 270.
- 36 Toplam 606 Endürlüklü göçmenden 108'i yüksek vergi diliminde (%17,8), 474'ü orta vergi diliminde (%78,2), -çoğu küçük yaşta olmak üzere- 24'ü (%3,9) alt vergi diliminde yer alır. Yüksek vergi diliminde olanların coğrafi dağılımı şu şekilde kaydedilmiştir: İstanbul 40, İzmir 27, Bereketli Maden 14, Samsun 12, Kastamonu 5, Vezirköprü 4, Tokat 2, Niğde 2, Zile 2, Kasaba [Turgutlu] 2, Merzifon 1, Amasya 1. Endürlük'te yaşayan ve çalışan nüfusta, bu oranlar farklıdır. Köydeki 211 kişiden %11,8'i (25 kişi) yüksek, %48,8'i (103 kişi) orta vergi dilimindedir; alt vergi dilimindekilerin oranı ise, köyde, %39,3 (83 kişi) ile, şehirdekinden çok daha yüksektir.
- 37 Pamuk, a.g.y., s. 195.
- 38 Örneğin Gelveri'de [Güzelyurt], "varlıklı Gelverililer 1850 yılından sonra iki katlı taş evlerini inşa etmeye başladılar" (*Kapadokia... a.g.y.*, s. 85). Kiliseler hakkında ise, A. Levidis şu bilgiyi verir: "1830-1870 yılları arasında, Kapadokya'da en az on beş köyde, harabe halindeki manastırlar ve şapeller restore edilmiştir." (İoanna Petropulu, "I pnevmatikoi zoi stin Kapadokia tu 19u eona. Mia skiagrafiyi" [Anahatlarıyla, 19. Yüzyılda Kapadokya'da Dinî Hayat], *Kapadokia... a.g.y.*, s. 44.)
- 39 Moisiadis, a.g.y., s. 46-49.
- 40 KAAM, Endürlük dosyası, KP 59, 8. Bölüm ve Y. Çurukçis, *Anamnis apo to Andronikio* [Endürlük'ten Anılar] (Atina: 1964), s. 87 (yayımlanmamış belge, KAAM, Kapadokya 17).
- 41 Endürlük'teki maaşların düzeyine ilişkin, yüzyılın sonlarına ait bazı bilgiler, kilisenin maliyeti konusunda bir karşılaştırma ölçütü sunmaktadır. Papazın yıllık maaşı 15 lira yani 1500 kuruştur; Yanis Çurukçis'e göre, bu gelir, papazın rahat bir hayat sürmesi için yeterliydi. Kaynak kişilerden Maria Papançoğlu ise, bir halı dokuma karşılığında verilen ücretin 1 altın lira (100 kuruş) olduğunu ve bunun, bir kişinin bir aylık masrafını karşıladığını hatırlıyordu. (K.A.A.M., Endürlük dosyası, KP 61, 6. bölüm).
- 42 Moisiadis, a.g.y., s. 38, 46-49.
- 43 Özellikle bkz. Orhan Kurmuş, "The cotton famine and its effects on the Ottoman Empire", *The Ottoman Empire and the World-Economy* içinde,

- would be scattered among various other villages. In Andronikio several men established themselves and their families bearing the name 'Molulu' [Turk.: 'from Molos'].
- 21 On agricultural production in the area during the 16th century see Jennings, *ibid.*, p. 160, 163-164, 180, 188, 200-201, 205-206, 208, 212, 216; R. C. Jennings, "Kaisariyya", in *The Encyclopaedia of Islam* 2, v. IV, p. 843-845. Also Suraiya Faroqhi, *Men of modest substance*, (Cambridge 1987), p. 43, 62.
  - 22 Ö. L. Barkan, "La 'Méditerranée' de Fernand Braudel vue d'Istanbul", *Annales* 9 (1954), p. 191-195 and H. İnalcık, "Impact of the *Annales* School on Ottoman Studies and New Findings" in H. İnalcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History* (Variorum Reprints 1985), p. 73-82.
  - 23 H. İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", in İnalcık, *Studies...*, *ibid.*, p. 283-337. See also W. J. Griswold, "Djalali", *TL. Encyclopaedia of Islam* 2, Supplement fase. 3-4, p. 238-239. Faroqhi, *Men...*, *ibid.*, p. 43-44, 58.
  - 24 CAMS, file: "Androniki", CP 61, Ch.: "İkonomia" [Economy].
  - 25 A report on Cappadocian trade by Henry Suter (1848) comments that despite the small volume of flax production, recent surges in European demand have encouraged its cultivation: Ch. Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914* (Chicago 1980), p. 130.
  - 26 From the memories of Evanthia Skenteroglou, end of 19th – beginning of 20th century: CAMS, *ibid.*
  - 27 E. Tsalikoglou, *I en Diaspora Kappadokes: Vios ke drastiriotita afton* [Diasporic Cappadocians: Their Life and Activities] (Athens 1954), p. 87 (unpublished manuscript submitted in CAMS, no. 58).
  - 28 These were galena (sulphide lead) silver mines: P. M. Kontogiannis, *Geografia tis Mikras Asias* [Geography of Asia Minor] (Athens 1921), p. 182, 420. The time when the mines shut down remains unknown. A tourist guide, Murray's *Hand-Book, Asia Minor, Transcaucasia, Persia etc.*, (*Handbook for travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia etc.*), published in London in 1895 states that they were no longer operational. Mining may have stopped a few years after 1834-5 since no Andronikian informant lists Bereketli Maden among their place of migration. The particular mine is mentioned in the book by Issawi, *ibid.*, p. 284, where it is said to have been included in G. Pauliny's 1837 report of Anatolian mines and their annual output.
  - 29 According to Kontogiannis, *ibid.*, p. 82-83, "there was high demand for the renown tobacco from Bafra, particularly in the European markets of Hamburg, Marseilles, London and Alexandria."
  - 30 Ş. Pamuk, "Commodity production for world-markets and relations of production in Ottoman agriculture, 1840-1913" in H. İslamoğlu-İnan (eds), *The Ottoman Empire and the World-Economy* (Cambridge 1987), p. 198.
  - 31 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London: Oxford Univ. Press, 1968), p.118
  - 32 Tsalikoglou, *ibid.*, p. 190.
  - 33 H. İnalcık, "Istanbul", *The Encyclopaedia of Islam* 2, v. IV, p. 238-242.
  - 34 Jennings, *ibid.*, p. 239-240.
  - 35 A. G. Paspatis, *Ipomnima peri to Grekikon Nosokomion ton Epta Pyrgon* [A Note on the Greek Hopsital of the Seven Hills] (Athens 1862), p. 144, 267, 270.
  - 35 From a total of 606 Andronikian migrants, 108 belong to the highest bracket (17,8%), 474 in the middle one (78,2%), and only 24, mostly young, in the lowest (3,9%). The total of 108 individuals breaks down as follows: Constantinople 40, Smyrna 27, Bereketli Maden 14, Samsun 12, Kastamonu 5, Vezir Köprü 4, 2 individuals in each of Tokat, Niğde, Zile, Kasaba [Turgutlu], 1 in Merzifon, and 1 in Amasya. The picture is very different when it comes to the active population settled in Andronikio: 11,8% (25 individuals from a total of 211) belongs to the highest bracket, 48,8% (103 individuals) in the middle, while the percentage for the lowest rises sharply at 39,3% (83 individuals).
  - 37 Pamuk, *ibid.*, p. 195.
  - 38 In Gelveri [Güzelyurt] for example "wealthy Gelveriotiots start building two-story, stone mansions after 1850", *Cappadocia...*, *ibid.*, p. 85. Concerning the churches A. Levidis tells us that "from 1830 to 1870 formerly abandoned monasteries and chapels undergo restoration in some fifteen villages", cited in I. Petropoulou, "I pnevmatiki zoi stin Kappadokia tou 19ou eona. Mia skiagrafiisi" [Spiritual life in 19th c. Cappadocia: an outline] in *Kappadokia...*, *ibid.*, p. 44.
  - 39 Moysiadis, *ibid.*, p. 46-49.
  - 40 CAMS, file: "Androniki", CP 59, Ch. VIII and Y. Tsourouktis, *Anamnisia apo to Andronikio* [Memories from Andronikio] (Athens 1964), p. 87, unpublished manuscript in the CAMS Cappadocia collection, 17.
  - 41 Some evidence on the salaries paid in Andronikio around the end of the century may offer a means of comparison for the cost of building the church. A priest's annual pay was about 1.500 kuruş or 15 lira, an income with which, according to Gianni Tsourouktis, one could live comfortably. Maria Palantzoglou recalls that the cost of having a rug weaved was a golden lira – or 100 kuruş – a sum that could cover one month's expenses (C.A. M. S., file: "Androniki", CP 61, Ch. VI).
  - 42 Moysiadis, *ibid.*, p. 38, 46-49.
  - 43 See especially O. Kurmuş, "The cotton famine and its effects on the Ottoman Empire" in *The Ottoman Empire and the World-Economy*, ed. Huri İslamoğlu-İnan (Cambridge: Cambridge University Press), p. 160-169.
  - 44 Kurmuş offers some interesting data about the expansion of cotton production: While in 1862 in Aydın, some 4,500 acres of cotton were cultivated, an additional 13,000 were added in 1863. In 1862 in Bayındır the 1.050 acres of cotton fields increased to 2,900 within a year.
  - 45 P. Karolidis, *Kappadokika iti pragmatia İstoriki ke Archeologiki peri Kappadokias* [Kappadokika, i.e. a historical and Archaeological Study of Capadocia] (Constantinople 1874), p. 357-358. I assumed that many of the names of sponsors belonged to Andronikians, although they were not followed by the standard native epithet "Andronikefs," since I managed to identify them in the birth/baptism registries. Residents of Aydın and Bayındır belong to this category.
  - 46 *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, etc.* (London: J. Murray, 1895), p. 82, 90, 129. See also Kontogiannis, *ibid.*, p. 283, 322-323.
  - 47 On the development of the train network in the Ottoman Empire see Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, (Montreal, 1964) p. 271-273.
  - 48 CAMS, file. "Androniki", CP 57, "Viografies Andronikioton Pliroforiodoton" [Biographies of Andronikian Informants]: Ourania Zahariadou, Maria Palancoğlu. Also CP 61, Ch. IV.
  - 49 The term refers to the period starting at 1831, when the Egyptian troops under the command of Governor Ibrahim Pasha took hold of Syria. During this period, which lasted until 1841, Syria, Palestine and Adana remained under the control of Egypt (t.n.)
  - 50 Franze Taeschner, "Adana", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill) v. I, p. 183.
  - 51 Gianni Tsourouktis, CAMS, file. "Androniki", CP 61, Ch. IV, "İkonomia: 4. Topi xenitias" [Economy: migration destinations] and Isaak Karamanoglou, *ibid.*, 5. "Epangelmata Xenitemenon" [Professions of Migrants]. Neighbourhoods in Andronikio were named after two other families Çurukç[u]oğlu and Donuğaroğlu. These were the actual placenames used by villagers as opposed to the formal names used in the 1834/5 census.
  - 52 Tsalikoglou, *ibid.*, p. 219.
  - 53 Kurmuş, *ibid.*, p. 166.
  - 54 According to Tsourouktis, *Anamnisia* [Memoirs]..., p. 57, M. Yağmur-oğlu had one of the best and largest houses in the village that included a pool table and a piano, just as western standards of housing prescribed. His fortune was estimated to be around 40.000 golden liras. Mystakidis, *ibid.*, notes that the only highway from Kayseri and Talas to

- der. Huri İslamoğlu-İnan (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987), s. 160-169.
- 44 Kurmuş (a.g.y.), pamuk tarımının yayılmasına ilişkin veriler sunar: Aydın'da 1862 yılında toplam 4500 dönümde pamuk yetiştirilirken, 1863 yılında bu toplama 13 bin dönüm daha eklenmiştir. Bayındır'da ise, pamuk ekilen arazilerin genişliği 1862 yılında 1050 dönüm iken, bir sonraki yıl 2900 dönüme çıkar.
- 45 Pavlos Karolidis, *Kapadokika iti Dokimion İstōrikis Perigrafis tis Arheas Kapadokias, ke idios ton eparhion Kesarias ke İkoniu* [Kapadokika: Eski Çağ'da Kapadokya ve özellikle Kayseri ve Niğde bölgeleri hakkında tarihsel ve arkeolojik kılavuz] (İstanbul: 1874), s. 357-358. Abonelerin adlarının yanında genellikle 'Endürlüklü' ibaresi olmasa da, kimlikleri köyün doğum/vaftiz kayıtlarından saptanmıştır. Aydın ve Bayındır'da yaşayan Endürlüklülere bu kategoride yer alır.
- 46 *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia, etc.* (Londra: J. Murray, 1985), s. 82, 90, 129. Ayrıca bkz. Kondoyanis, a.g.y., s. 283, 322-323.
- 47 Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu ağının gelişimiyle ilgili olarak bkz. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (Montreal: McGill Univ. Press), 1964 [Türkçe basımı: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2002], s. 271-273.
- 48 KAAM, Endürlük dosyası, KP 57, "Endürlüklü Kaynak Kişilerin Biyografileri": Urania Zahariadu, Maria Panancoğlu. Ayrıca bkz. Endürlük dosyası, KP 61, 6. Bölüm 6.
- 49 Mısır Valisi Kavalalı İbrahim Paşa'nın kumandasındaki ordunun 1831'de Suriye'yi ele geçirmesiyle başlayan dönem kast edilmektedir. 1841'e dek süren bu dönemde, Suriye'nin yanı sıra Filistin ve Adana da Mısır'ın idaresi altında kalmıştır. (ç.n.)
- 50 Franz Taeschner, "Adana", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill), c. I, s. 183.
- 51 Yanis Çurukçis: K.A.A.M., Endürlük dosyası, KP 61, 6. Bölüm, İktisat: 4. Gurbet yerleri ve İsaak Karamanoğlu: a.g.y., 5, gurbetçilerin meslekleri. Çurukçuoğlu ve Donuğaroğlu ailelerinin isimleri de Endürlük'ün mahallelerine verilmiştir. Bunlar, 1834-35 nüfus sayımında geçen, resmî yer isimleri değil, köyün sakinleri tarafından kullanılan isimlerdir.
- 52 Çalikoğlu, a.g.y., s. 219.
- 53 Kurmuş, a.g.y., s. 166.
- 54 Çurukçis, Mihalaki Yağmuroğlu'nun, bölgenin en güzel ve en büyük evlerinden birine sahip olduğunu, evde Batılı yaşam tarzına işaret eden bir bilardo masası ve piyano bulunduğunu ve Yağmuroğlu'nun varlığının ise 40 bin altın lira olarak hesaplandığını belirtir (*Anamnis... a.g.y.*, s. 57). Mistakidis de, Kayseri ve Talas ile Endürlük arasındaki, engebeli ve çukurlarla dolu olan tek araç yolunun bir kısmının, Yağmuroğlu'nun yaptığı bağışla (1891), beş kilometre uzunluğunda ve 10 metre genişliğinde, kullanılabilir bir yola dönüştürüldüğünü söylemiştir. (a.g.y.)
- 55 KAAM, Endürlük dosyası, KP 61, 6. Bölüm ve Çurukçis, a.g.y., s. 13. 1924 yılında Yunanistan'a bir ayakkabı tamircisi, bir kuyumcu, bir sarraf, bir din adamı, iki eğitimci ve bir kaymak satıcısı gitmişti (Maria Azvesti, *Epangelmatikes ashories ton Elinon tis Kapadokias* [Kapadokyalı Rumların meslekî uğraşları] (Atina: Epikerotita, 1980), s. 81.
- 56 K.A.A.M., Endürlük dosyası, KP 57, 5. Bölüm ve KP 61.
- 57 Endürlük'te yaşayan doktorların çocukları için düzenlenen vaftiz törenleri, köydeki toplumsal ilişkiler hakkında ipuçları sunmaktadır. Ailelerin, çocuklarının vaftiz anneleri ve vaftiz babalarını, kendileriyle aynı toplumsal sınıftan gelen ailelerden seçtikleri görülür. Örneğin, 'çorbacı' İsaak Nurluoğlu'nun oğlu Simeonakis'in oğlu İoanis'in vaftiz törenini, Kayseri Metropoliti Efstasios yönetmiştir (1872). 'Çorbacı', köylere ya da İstanbul'da mahallelere yönetici (muhtar) olarak seçilen kişilere verilen bir unvandı. Sonraları, bu unvan, Hıristiyan tüccarlar ve varlıklı kişiler için kullanılmıştır: İsmail H. Uzunçarşılı, "Corbadji", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill), c. II, s. 61.
- 58 Kapadokya'daki eğitim hayatı ile ilgili olarak bkz. Petropulu, a.g.y., s. 40-51; İ. Petropulu, "O ekselinizmos-eksarhaizmos ton onomaton stin Kapadokia ton 190 eona" [19. yüzyılda Kapadokya'da isimlerin Hellenleşmesi-Antikleşmesi], *Deltio KMS* [KAAM. Bülteni] 7 (1988-1989), s. 116; İlias Anagnostakis ve Evangelia Balta, *İ Kapadokia ton Zondon Mnimon* ['Yaşayan Anıtlar'ın Kapadokya'sı] (Atina: Poria, 1990), s. 68; Eleni Karaca, "İ pedia sto Gelveri tis Kapadokias" [Kapadokya'nın Gelveri (Güzelyurt) bölgesinde eğitim], *Deltio KMS* [KAAM Bülteni], s. 127-148.
- 59 Karamanlca yayımlanmış olan bu kitabın Endürlük'le ilgili bölümünün Yunanca çevirisi için bkz. KAAM, Endürlük dosyası, KP 62, "Kaynaklar ve Alıntılar".
- 60 19. yüzyılın başında Joseph Lancaster tarafından İngiltere'de geliştirilmiş ve Osmanlı coğrafyasındaki birçok Rum okulunda uygulamaya geçirilmiş; üst sınıftaki öğrencilerin, alt sınıftaki öğrencilerin eğitilmesi ve denetlenmesinden sorumlu olduğu, 'karşılıklı öğretim' anlayışına dayalı bir eğitim yöntemi. (ç.n.)
- 61 Karaca, a.g.y., s. 127, dipnot 2.
- 62 KAAM, Endürlük dosyası, KP 59, bölüm 8; M. Moisis, "Ekthesis Plit-hizmu ekpedeftikis ke eklisiastikis kiniseos tis nomarhias Angiras "Ankara Vilayeti'ndeki Eğitimsel ve Dinsel Hayata Dair Nüfus Raporu", *O Faros tis Anatolis* [Anadolu Feneri] 1902, s. 285 (KAAM, Endürlük dosyası, KP 62, 'Kaynaklar ve Alıntılar').

Andronikio was improved and made accessible due to the sponsorship of M. Yağmuroğlu (1891) who provided for the paving of a significant part of the road, 10 m wide and 5 km long.

- 55 CAMS, file: "Androniki", CP 61, Ch. VI and Tsourouktsis, *ibid.*, p. 13. 1 shoemaker, 1 jeweler, 1 money-lender, 1 priest, 2 teachers and 1 *kaymak* cream seller arrived to Greece in 1924. See Maria Asvesti, *Epangelmatikes ascholies ton Ellinon tis Kappadokias* [Professional Occupations of Greeks of Cappadocia] (Athens 1980), p. 81
- 56 CAMS, file: "Androniki", CP 57, Ch. V and CP61.
- 57 The baptisms of children whose parents are doctors reveal a lot about the relations between Andronikian families: godfathers are chosen from families that are social equals. In the baptism of Ioanis, son of Simeonakis, son of Çorbacı İsaak Nurluoğlu for example, the service was conducted by the Metropolitan of Caesarea Efstathios himself (1872). The title "Çorbacı" was given to community notables who were elected to serve in the village administration, or district administration in the came of Constantinople (cf. *muhtar*). Eventually it became a synonym for wealthy Christian merchants. İ. H. Uzunçarşılı, "Corbadji", *The Encyclopaedia of Islam* 2, v. II, p. 61.
- 58 For the educational system in Cappadocia see especially I. Petropoulou, "Intellectual life...», *ibid.*, p. 40-51 and, I. Petropoulou, "O exellinismos-exarchismos ton onomaton stin Kappadokia ton 19. eona" [Hellenization and Archaisation of Names in 19th century Cappadocia], *Deltio KMS* [CAMS Bulletin] 7 (1988-1989), p. 116. Also, I. Anagnostakis and E. Balta, *I Kappadokia ton Zondon Mnimion* [The Cappadocia of Living Monuments], (Athens, 1990), p. 68; Eleni Karatza, "I pedia sto Gelveri tis Kappadokias" [Education in Gelveri of Cappadocia], *Deltio KMS* [CAMS Bulletin] p. 127-148.
- 60 The translation of the excerpt in *Karamanlidika* that concerns Andronikio may be found in CAMS, file: "Androniki", CP 62, "Sources and Further Reading".
- 59 The term refers to an educational method based on "mutual teaching", according to which senior students were assigned the task of educating and inspecting younger students. This method was applied in various Greek Orthodox schools within the Ottoman territories. It was devised during the 19th century in England by Joseph Lancaster (t.n.)
- 61 Karatza, *ibid.*, p. 127, fn. 2.
- 62 CAMS, file: "Androniki", CP 59, Ch. VIII;· M. Moisisdis, "Ekthesis Plithysmou Ekpedeftikis ke ekklesiastikis kiniseos tis Nomarchias Angiras" [A Report on the population and on educational and ecclesiastical activities of Ankara], *O Faros tis Anatolis* [The Anatolian Lighthouse] (1902), p. 285 (included in CAMS., file: "Androniki", CP 62, "Piges ke Voithimata" [Sources and Further Reading]).

II. BÖLÜM

KAYSERİ ERMENİ VE RUM YAPILARI ENVANTERİ

CHAPTER II

**INVENTORY OF
ARMENIAN AND GREEK BUILDINGS
IN KAYSERI**

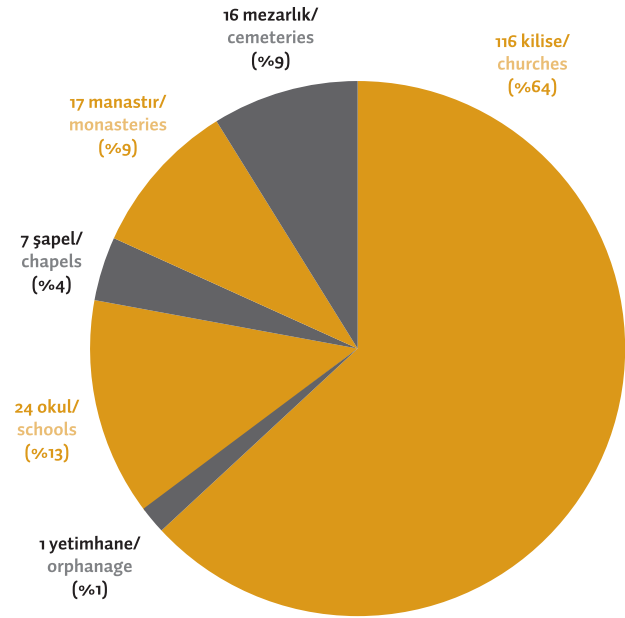
ÖN ARAŞTIRMA VE SAHA ÇALIŞMASI: YÖNTEM NOTLARI

Bir zamanlar Kayseri’de, Ermeniler ve Rumlar, birbirine yakın nüfuslarıyla, bölge demografisinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan iki gayrimüslim etnik-dinî topluluktu. Bu kimlik kategorileri için, kitabın –ve envanterin– amaçları doğrultusunda, özel terminolojik sınırlar belirlendi. Ermeni halkının resmen Hıristiyanlığa geçtiği yıl olduğu varsayılan MS 301’den sonra inşa edilmiş yapılar ‘Ermeni’ kategorisine kondu.¹ Yapıların mezhepsel aidiyetleri de (Apostolik, Katolik ve Protestan) belirtildi. Bu kitapta ele alınan Rum kültürel mirası ise yalnızca Türkiye Cumhuriyeti veya Osmanlı dönemlerini değil, Bizans dönemini de kapsayacak şekilde kavramsallaştırıldı. ‘Bizans’ burada ayrı bir etnik-dinî kategori olarak değil, bir döneme işaret etmek üzere kullanıldı; bu dönemin başlangıç tarihi olarak, Doğu Roma İmparatorluğu’nun Konstantinopolis’te resmen ayrı bir başkent kurduğu ve Hıristiyanlara imtiyazlar tanıdığı tarih olarak kabul edilen MS 330 yılı alındı. Ermenilere ait olduğu kesin olarak bilinen yapılar dışında, Bizans döneminden kalma kamu yapıları ‘Rum’ kategorisi içinde değerlendirildi. Bu tür keskin ayrılmış nominal kategorilerin yaratabileceği düzleştirici etkileri bir ölçüde de olsa giderebilmek amacıyla, burada ele alınan her mekâna dair tarihsel bilgiler, Hrant Dink Vakfı’nın hazırladığı interaktif çevrimiçi haritaya (www.turkiyekulturvarliklari.com) dahil edildi.

Kayseri’deki yapılara dair tarihsel bilgiler toplanırken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin yanı sıra birincil ve ikincil yazılı kaynaklar kullanıldı. İkincil kaynaklar arasında şunlar bulunuyor: Fransız coğrafyacı Vital Cuinet’in, 19. yüzyılın son döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nu konu alan araştırması; Türkiye Ermenileri Patrikliği tarafından 1912-1913’te, Adliye ve Mezahib Nezareti’ne sunulmak üzere oluşturulan, Aram Khaçaduri Safrastyan’ın derleyip yayına hazırladığı ve Zakarya Mildanoğlu’nun Ermeniceden Türkçeye çevirdiği, Ermeni kiliseleri ve manastırları listesi; Atina’daki Mikrasias-tis Anadolu Rum Vakfı’nın yayımladığı, 1912 yılındaki kiliseler

ve okullara dair istatistiksel çalışma; İoanis İoanidis’in, Kayseri Metropolitliği’ni konu alan, 1896 tarihli çalışması; Hüseyin Cömert tarafından yayıma hazırlanan 1872 Kayseri vergi kayıt defterleri; Şeyda Güngör’ün, 19. yüzyıl Kayseri kiliselerine ilişkin, yayımlanmamış doktora tezi ve çeşitli makaleleri; Raymond Kévorkian ve Paul Paboudjian’ın, Osmanlı Ermenilerini konu alan kapsamlı çalışması; Arşag Alboyacıyan’ın *Ermeni Kayseri’nin Tarihi* adlı kitabı; Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından yayımlanan, Kayseri’nin kültürel miras envanteri; Agos gazetesinin arşivleri; İngiliz seyyah ve jeolog William Ainsworth’ün 1841’de yayımlanan gezi raporları; Osman Köker’in, Calumeno Koleksiyonu’ndan derleyerek yayımladığı, 20. yüzyıl başında Türkiye’deki Ermenilerin yaşamından kesitler sunan kartpostallar.

Bu kitapta sunulan çalışmanın coğrafi kapsamı, günümüz Kayseri ilinin idari sınırlarına göre belirlendi. Bu durum, bazı noktalarda tarihsel açıdan anlamlı olmayabilecek coğrafi çizgiler çekmeyi gerekli kıldı. Örneğin, özellikle erken dönem Hıristiyan mirası bağlamında, tarihsel olarak Kayseri’den ayrılması mümkün olmayan geniş Kapadokya bölgesinin, çalışma kapsamının dışında tutulması gerekti. Kapadokya’nın, bugünkü Kayseri ili sınırları içinde kalan kısmında, özellikle Yeşilhisar ve İncesu ilçelerinde, bölgeye özgü kaya oyma mimarisiyle inşa edilmiş olan –ve doğusunda bulunan Kayseri şehriden ziyade batısındaki bölgenin mimari dokusunu anımsatan– çok sayıda yapı bulunuyor. Kayseri, sosyoekonomik ve siyasi olarak, farklı dönemlerde Sivas, Tokat

GRAFİK 1. Yerde tespit edilen yapılar

GRAPHIC 1. Buildings recorded in situ

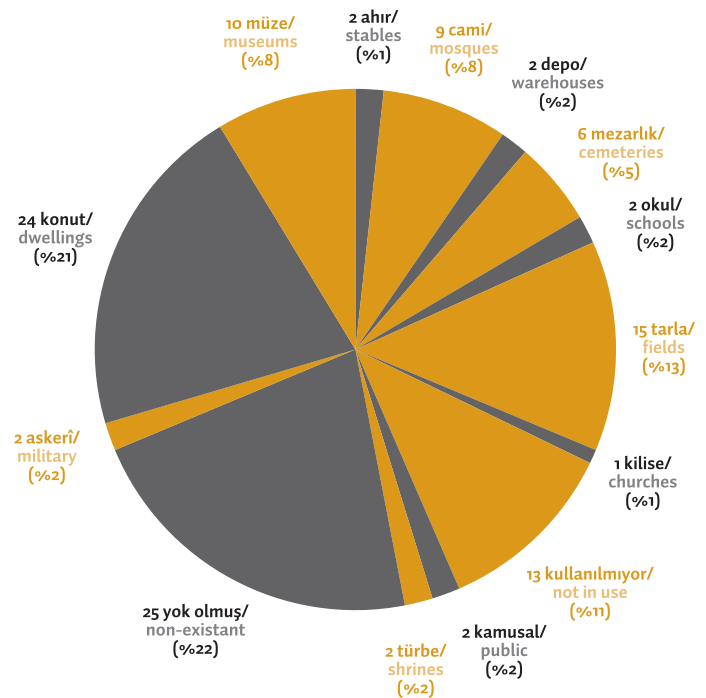
INVENTORY RESEARCH AND FIELDWORK: NOTES ON METHODOLOGY

Armenians and Greeks constitute, with almost equal demographic size, the two non-Muslim ethno-religious communities, which were once an integral part of Kayseri. These identity categories, for the purposes of this book –and the inventory— are assigned specific terminological boundaries: Buildings have been categorized as ‘Armenian’ starting from 301 AD, which is assumed to be the year when the Armenian community adopted Christianity.¹ The denominational (i.e. Apostolic, Catholic, and Protestant) specifications of buildings are also noted. Greek cultural heritage, on the other hand, has been conceptualized in this book to comprise not only the Turkish Republican and Ottoman periods, but also the Byzantine period. ‘Byzantine’ has been accepted here not as a separate ethno-religious category but as a period and its beginning has been attributed to 330 AD, when the Eastern Roman Empire is accepted to have officially set up a separate capital in Constantinople and, concurrently, Christians were granted privileges. Public buildings from the Byzantine period are categorized as ‘Greek,’ unless they demonstrably belonged to an Armenian community. Problems that may arise from the flattening effect of resorting to such nominal categories with clear-cut boundaries, have been partly overcome by the inclusion of field observations and historical information for each site, which can be found on the online interactive map (www.turkeyculturalheritage.com).

While gathering the historical information on Kayseri, archival sources from the Ottoman Archives of the Prime Minister’s Office (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) have been studied in addition to the printed primary and secondary sources. Among the latter are: French geographer Vital Cunet’s late 19th century survey of the Ottoman Empire; the list of Armenian churches and monasteries that was prepared between 1912 and 1913 by the Armenian Patriarchate of Istanbul to be submitted to the Ministry of Justice and

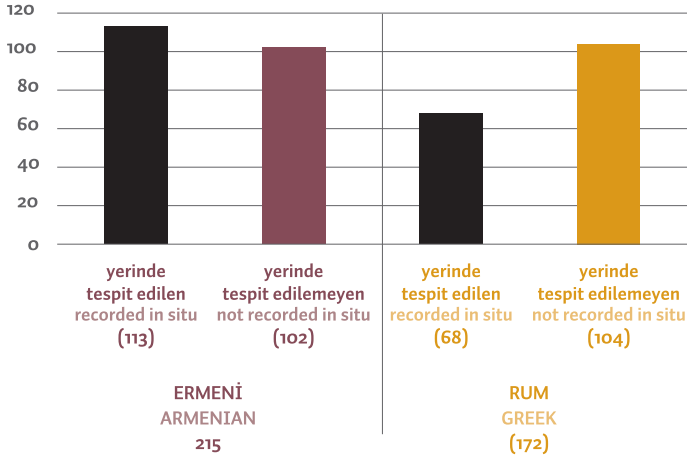
Religion (Adliye ve Mezahib Nezareti), edited and published by Aram Khachaduri Safrasdyan, and translated from Armenian into Turkish by Zakarya Mildanoğlu; the statistical study on churches and schools from 1912 that was published in Athens by the Anatolian Greek Foundation Mikrasiatis; a 1896 publication by Ioannis Ioannidis on the Holy Metropolis of Kayseri; Ottoman tax registers of Kayseri from 1872 that were edited and published by Hüseyin Cömert; the unpublished dissertation and several articles by Şeyda Güngör Açıkgöz on the 19th century churches in the Kayseri province; Raymond Kévorkian and Paul Paboudjian’s broader work on Ottoman Armenians; Arshag Alboyajian’s *History of Armenian Kayseri*; the cultural heritage inventory of Kayseri that was published by the Kayseri Metropolitan Municipality; archives of the Agos Weekly Newspaper; travel reports of William Ainsworth published in 1841; and postcards from the Calumeno collection reflecting facets of Armenian life in Turkey at the turn of the 20th century that were selected and published by Osman Köker.

The geographical extent of the study presented in this book is limited to the borders of the modern-day province of Kayseri. This has necessitated accommodating certain geographical divisions that are not always historically meaningful. For example, the larger Cappadocia region, which is historically inseparable from Kayseri, especially in terms of its early Christian heritage, had to be left out. The part of Cappadocia that has remained within the current

GRAFİK 2. Sahada tespit edilen yapıların güncel kullanıma göre dağılımı

GRAPHIC 2. Distribution of buildings recorded in situ according to current use

GRAFİK 3. yerinde tespit edilen / edilemeyen yapılar

GRAPHIC 3. buildings recorded / not recorded in situ

ve Ankara'ya bağlı olsa da, Osmanlı idari yapısı itibariyle uzunca bir dönem geniş Karaman Eyaleti'nin bir parçası sayılmıştır. Kayseri Vilayeti'nin adı ve sınırlarıyla birlikte fiziksel, idari, sosyal ve siyasi yapısı da zaman içinde değişmiştir. Örneğin, Kayseri'yi büyükşehir belediyesi olarak kabul eden ve idari bir birim olarak eski 'merkez'i geçersiz kılan yasanın çıkmasının ardından, Türkiye Cumhuriyeti idari yapısı içinde 'Kayseri Merkez' olarak tanımlanan birim, iki ilçeden (Melikgazi ve Kocasinan) oluşacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Tarihsel olarak Kayseri'nin bir parçası olan ancak bugün Yozgat'a bağlı bir ilçe statüsü taşıyan Boğazlıyan'daki yapılar da, geçmişte Ermeni sakinleri kendilerini Kayserili olarak tanımladıkları halde, bu çalışmanın dışında bırakıldı. İlçeler, mahalleler, köyler ve diğer yerleşimlerin günümüzdeki adlarının tarihsel bilgilerle eşleştirilmesinde başvurduğumuz iki temel kaynak, Sevan Nişanyan'ın Türkiye'deki yerleşim birimlerini geçmişte kullanılmış ve güncel adlarını belgeleyen çevrimiçi 'Index Anatolicus'u ve Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından 2006 yılında yayımlanan *Osmanlı Yer Adları* adlı sözlük oldu.

Bu bölümde sunulan, Kayseri'deki gayrimüslim kamu yapılarının araştırılmasında kullanılan envanter, 2014-2015 yılları arasında Hrant Dink Vakfı'ndan bir grup araştırmacı tarafından hazırlandı.² Envanter, Türkiye'deki Ermeni, Rum, Yahudi ve Süryani toplumlara ait manastır, kilise, şapel, okul, sinagog, bakımevi, hastane, yetimhane ve mezarlık gibi yapıları kayıt altına alıyor. Çok işlevli kullanımı olan ve diğer kategorileri de içeren yapı tipleri (örneğin bir kilise, bir şapel ve bir okuldan oluşan manastır kompleksleri), ek yapılar kaynaklarda bu şekilde belirtilmişse, tek bir giriş olarak verildi. Tanımı ve amacı yıllar içinde değişen işlevsel kategoriler de, mümkün olan en geniş anlamlarıyla kullanıldı. Örneğin, ayrı yapılarda faaliyet gösterdikleri bilinen ancak aynı kuruluşa ait olan kız veya erkek okulları ayrı ayrı listelenmiş olsa da, dinî veya seküler eğitim kurumlarına ev sahipliği

yapan yapılar, büyüklükleri veya kurumsal kapsamaları ne olursa olsun 'okul' başlığı altında yer aldı.

Hrant Dink Vakfı ekibi, 2015 yazında Kayseri'ye, ilki 9-20 Haziran, ikincisi 1-9 Eylül arasında olmak üzere iki araştırma gezisi düzenledi. Kültürel Mirası Koruma Derneği'yle ortaklaşa düzenlenen ilk gezi, art arda iki bölümden oluşuyordu: İlk hafta, Hrant Dink Vakfı araştırma ekibince hazırlanan Türkiye kültürel miras envanterinde Kayseri ilinde kayıtlı görünen yapılardan, ilçe merkezlerine yakın olanlar ile, ulaşımı ve değerlendirme yapmayı kolaylaştıracak şekilde bir araya getirilenler incelendi.³ Yerel rehberlerin yardımıyla 112 yapı yerinde görüldü, fotoğraflandı ve coğrafi, fiziksel ve sosyal özelliklerine göre tanımlandı. İkinci hafta ise, Kültürel Mirası Koruma Derneği'nden bir uzman ekip eşliğinde, acil müdahaleye ihtiyaç duyan yapılar ziyaret edildi.

Sahada toplanan bilgilerin değerlendirilip incelendiği bir dönemin ardından, Hrant Dink Vakfı ekibi, 2015 yılının Eylül ayında, Kayseri'ye bir gezi daha düzenledi.⁴ İlçe merkezlerinde ya da anayollar üzerinde olmayan ve yerel rehberlerin bilgisi dışında kalan yapıları kapsayan bu ikinci gezide, kamu yapılarına dair herhangi bir tarihsel iz bulunmayan yerler de dahil olmak üzere, geçmişte Ermenilerin ve Rumların yaşadığı ilçelere ve köylere gidildi. Eylül ayındaki gezide, araştırma kriterlerine uyan toplam 69 yapı yerinde incelendi. Yerel halkın deneyimlerini ve bilgilerini paylaşmakta gösterdiği cömertlik olmasaydı, Kayseri'nin gözden ırak, ulaşılması güç köşelerindeki bu yapıların yerlerini tespit etmek mümkün olmazdı.

Saha çalışması öncesinde, arşiv kaynakları ve ikincil literatürde yapılan taramayla, Kayseri'de gayrimüslimlere ait yapıların bir listesi çıkarıldı. 344 adet girişten oluşan bu liste, iki saha gezisinin bulguları ışığında yeniden düzenlendi. Sahada, yerinde görülen yapılardan 58'inin listedeki girişlerle eşleşmediği fark edildi. Bu yapılar listeye eklenirken, mükerrer giriş yapıldığı anlaşılan 13 yapı listeden çıkarıldı. Bunun sonucu olarak, Hrant Dink Vakfı'nın kültürel miras envanterinde, Kayseri'de bulunan yapıların sayısı 344'ten 387'ye yükseldi. Kayıt altına alınan 387 Ermeni ve Rum kamu yapısından 181 tanesi yerinde görüldü.

Hangi mahallede/köyde olduğu bilinmeyen 46 adet yapı, buldukları ilçenin merkez mahallesinde/köyündeymiş gibi kaydedildi. Bu girişler, merkez mahallelerdeki ve köylerdeki yapıların sayılarını, gerçekte olduğundan yüksek gösteriyor olabilir. Sahada keşfedilen 58 yapının bir kısmının, merkeze atfedilen bu 46 yapıdan bazılarıyla çakışıyor olması ihtimali de gözardı edilmemelidir. Kaynaklar çoğaltılıp, sahadan daha detaylı bilgiler toplandıkça, envanterdeki bu tür bilinmezlikler azalacaktır. Söz konusu 46 Ermeni ve Rum yapısının yerinin sahada tespit edilememesinde, coğrafi atıfların, yapıların gerçek yerlerine denk düşmemesinin de rol oynadığı söylenebilir. Öte yandan, mümkün olan en uç

boundaries of Kayseri, specifically in the districts of Yeşilhisar and İncesu, is replete with rock-cut architecture typical of the region –and reminiscent more of the fabric to its west, than to its east, where central Kayseri is situated. For an extensive period, the Ottoman administrative system, too, considered Kayseri as part of a larger Karaman province, whereby Kayseri was socio-economically and politically bound up with Sivas, Tokat, and Ankara during different times. Along with the name and boundaries of Kayseri province itself, those of its physical, administrative, social, and political divisions have also changed over time. A recent example is the fact that the administrative unit that had been designated as ‘Central Kayseri’ under the Republic of Turkey was redefined to accommodate two districts (Melikgazi and Kocasinan) following the legislation that determined Kayseri as a metropolitan municipality, obviating the old ‘center’ as an administrative unit. Another example is Boğazlıyan, now a district of the neighboring Tokat province but once a part of Kayseri, whose buildings have been left out of this study, even though its Armenian inhabitants used to refer to themselves as Kayserians. Sevan Nişanyan’s online ‘Index Anaticus’ that records current and historical names of places within Turkey and the dictionary of Ottoman place names published in 2006 by the General Directorate of the State Archives of the Prime Minister’s Office (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü) are the two main sources, among several others, that have been consulted in order to match the current names of districts, neighborhoods, villages, and settlements with historical information.

The inventory presented in this chapter, which has been used for the survey of the non-Muslim public buildings in Kayseri, was prepared by the Hrant Dink Foundation’s team of researchers throughout 2014 and 2015.² This inventory, together with its online interactive map, records monasteries, churches, chapels, schools, synagogues, nursing homes, hospitals, orphanages, and cemeteries of Armenian, Greek, Jewish, and Syriac communities in Turkey. Building types that correspond to multiple functions and subsume other categories (such as a monastery complex that comprises a church, a chapel and a seminary) are recorded as a single entry to the extent that their dependencies are identified as such in the sources. Functional categories whose definition and purpose has changed over time have been taken in their largest possible meaning. For example, buildings that have housed religious and non-religious educational facilities, regardless of their size and institutional sophistication, have been enumerated under ‘schools,’ even though girls’ and boys’ schools belonging to the same foundation have been separately listed when they are known to have been active in separate buildings.

The team from the Hrant Dink Foundation undertook two research trips to Kayseri in the summer of 2015 –between June 9 and 20, and between September 1 and 9. The first trip, which was organized in collaboration with the Association for the Protection of Cultural Heritage, consisted of two consecutive parts: During the first week, out of all the entries in the Kayseri section of the cultural heritage inventory prepared by the Hrant Dink Foundation’s research team that were surveyed, were the ones that are closer to district centers or are relatively easily accessible.³ With the help of local guides, 112 buildings were visited on site, photographed and identified with notes on their geographical, physical and social characteristics. During the second week, the team of experts from the Association for the Protection of Cultural Heritage was accompanied in their visits to the structures that were deemed to be in most urgent need of intervention.

After a period of assessing and evaluating the information that was gathered in the field, the Hrant Dink Foundation team took a second trip to Kayseri in September, 2015.⁴ During this second trip that involved visits to the buildings that lie outside of the district centers, main routes, and knowledge of local guides; districts and villages that had been home to Armenian and Greek communities were visited, even though there was no known historical trace of their public buildings. A total number of 69 sites that meet the criteria of the study were visited as part of the second field trip in September. Without the generosity of the local residents in sharing their experience and knowledge, it would have been impossible to locate these buildings in the less accessible and out of sight corners of Kayseri.

A list of buildings in Kayseri that belong to the non-Muslim communities had been put together from archival sources and secondary literature prior to the field work. The list comprising 344 entries was updated after the two field trips. 58 buildings were found in situ but could not be matched with entries in the list of buildings. These 58 buildings have been added to the list, and 13 buildings, which became evidently redundant or duplicates, have been removed. As a result, the total number of public buildings in the Hrant Dink Foundation’s cultural heritage inventory on Kayseri rose from 344 to 387. Of these 387 recorded Armenian and Greek public buildings, 181 have been visited in situ.

46 buildings that lack information on their neighborhoods/villages have been recorded as if they are in the central neighborhoods/villages of their districts. These entries potentially inflate the number of entries for central neighborhoods/villages. The possibility that some of the 58 buildings that have been discovered in the field may correspond to a portion of the 46 that have been attributed to

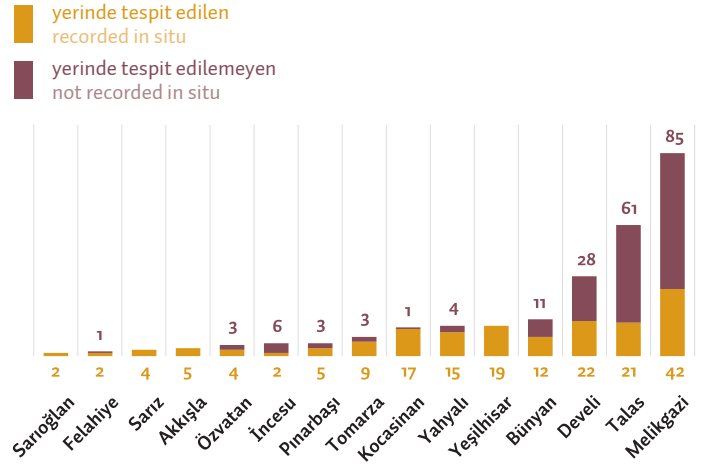
varsayımla, envanterde mahalle/köy bilgisi bulunmayan 46 yapının tümü yanlış konuma atfedilmiş olsa bile, saha gezisinde keşfedilen yapıların sayısı 30'dan az olamaz.

Hangi köy/mahallede olduğu bilinmeyen 46 yapıdan sekizinin, hangi ilçenin sınırları içinde olduğuna dair de bilgi bulunmuyordu. Saha çalışması öncesinde, envanterde –kesin bilgi elde edildiğinde düzeltilmek üzere– Melikgazi merkez ilçesine kaydedilen bu yapılar, saha çalışması esnasında, Melikgazi'nin içinde ve dışında tespit edilebilen yapılardan herhangi biriyle eşleştirilemedi. Dolayısıyla, envanterde Melikgazi ilçesine fazladan sekiz yapının atfedilmiş olması gibi bir olasılık bulunduğu da belirtilmeli.

Burada, Kayseri'nin coğrafi ve mimari özelliklerine dair birkaç noktanın altını çizmek, kitabın hazırlanış sürecinin anlaşılması açısından faydalı olabilir. İlk olarak, okurlar, bu kitabın, Kayseri'nin gayrimüslim mimari mirasının tamamını ortaya koymak gibi bir iddiası bulunmadığını hatırlatmalıdır. Bu envanter bağlamında, 'gayrimüslim' terimi, taşıdığı sınırlılıklar akılda tutularak kullanıldı. Terim, 'Müslüman' bir normun önkabulüne dayanarak kendini bu normun karşısında amorf bir 'tüm ötekiler'e denk düşecek biçiminde tanımlamakla kalmıyor, bununla bağlantılı olarak, sanki değişmez, yekpare ve ebedî bir olguya tekabül ediyormuş gibi, bu 'ötekiler' kategorisinin zamansal kapsamının ucunu da açık bırakıyor. Kuşkusuz, gelenekler, kimlikler ve inançlar, tıpkı tarihsel coğrafyalar gibi dinamiktir. Kayseri, Hitit ve Süryani yerleşimlerine ev sahipliği yapmış bir bölge. Dolayısıyla, Hıristiyanlık öncesi dinî yapılar, ancak ve ancak kiliseye çevrilmiş veya üzerlerine kilise inşa edilmişse ve halen ayakta duran antik yapının Ermeni veya Rum yapısı olarak işlev gördüğü biliniyorsa, envantere eklendi. Yahudilerin Kayseri'de tarihsel olarak var oldukları bilindiği halde, herhangi bir Yahudi kamu yapısının kaydına veya fiziksel kalıntılara rastlanmadığı için, Yahudi mirası bu kitaba dahil edilmedi.

Yukarıda da değinildiği gibi, Kayseri'de, kayalara oyulmuş mağaralardan oluşan birçok yerleşim bulunuyor. Söz konusu yerleşimlerdeki kimi yapıların, bu çalışmanın kapsamına giren kamu yapıları olup olmadığı belirlenemedi. Kayseri, oyma mimari açısından o kadar zengin bir bölge ki, bu yapıların belirlenip haritalarının çıkarılması, başlı başına bir araştırma başlığı oluşturuyor. Envanterde yer verilen oyma kiliseler ve şapellerin, lojistik ve zamanla ilişkili kısıtlamalar nedeniyle bu çalışmaya dahil edilemeyen sayısız yapı hakkında, okura bir fikir verebileceğini umuyoruz.

Bu kitapta, mülkiyet meselesine, kelimenin doğrudan anlamı bağlamında yer verildi. İstisnalar olabilse de, konu edilen yapıların hamisi, sahibi ve kullanıcılarının aynı topluluktan oldukları varsayıldı. Öte yandan, yazılı kaynaklardaki veriler ve saha çalışmasında yapılan gözlemler, mimari alanındaki bilgi birikimini belirli bir topluluğa atfetmenin o kadar

GRAFİK 4. Yapıların ilçelere göre dağılımı

GRAPHIC 4. Distribution according to districts

kolay olmadığına işaret ediyor. Özellikle, bir yapı malzemesi olarak taşın, taşla ilgili tekniklerin ve taş işçiliğinin yaygın kullanımı nedeniyle, Kayseri'deki farklı toplumlar arasında yerel mimari formların ve bezeme tarzlarının ortak paydalar taşıdığı söylenebilir. Örneğin, Ermeni bir mimar tarafından inşa edilen Tomarza Merkez Camii gibi bir 19. yüzyıl camisi ile, Develi'deki, sonradan camiye dönüştürülen ve şimdi adı Fatih Camii olan Surp Toros gibi bir 19. yüzyıl Ermeni kilisesi arasında yoğun benzerlikler bulunuyor. Bünyan'daki Ulu Cami'nin girişinde bulunan Ermeni işçinin imzasının da delalet ettiği üzere, gayrimüslim mimarlar ve işçiler genel anlamda Kayseri mimarisinin temel öğelerindedir.

Son olarak, Rum ve Ermeni toplumlarına ait olmayan yapıların, onları inşa edenlerin kimliğine bakılmaksızın, bu çalışmanın dışında bırakıldığını da belirtmeliyiz. Kayseri'de, başka yapılardan alınmış malzemeler kullanılarak inşa edilmiş birçok yapı bulunuyor. Ancak, bir yapının inşasında devşirme malzeme kullanılmış olması, envantere dahil edilmesi için yeterli neden olarak kabul edilmedi; bunlardan yalnızca, malzemelerini devraldıkları yapılar hakkında bilgi verdiği düşünülenler kayıt altına alındı.

NOTLAR

- 1 Ermeni halkının Hıristiyanlığa MS 301 yılında geçtiği genel kabul görse de, bu tarih, farklı tarihyazımı perspektiflerinde 'fazla geç' ya da 'fazla erken' olarak değerlendirilebilmektedir.
- 2 Envanter araştırma ekibi 2014 yılı süresince Nora Mildanoğlu Kayaer'in koordinatörlüğünde Mustafa Batman ve Ezgi Berk Çatal'dan; 2015 yılında ise Vahakn Keşişyan ve Merve Kurt'un koordinatörlüğünde Tuna Başıbek, Aleksandros Kamburis, Şahika Karatepe, Zeynep Oğuz ve Norayr Olgar'dan oluşuyordu.
- 3 Haziran 2015'te yapılan saha çalışmasının ilk haftasında, ekip, Hrant Dink Vakfı'ndan Tuna Başıbek, Vahakn Keşişyan ve Zeynep Oğuz ile, Kültürel Mirası Koruma Derneği'nden Çağla Parlak'tan oluşuyordu.
- 4 Eylül ayındaki saha çalışmasını yürüten araştırmacı ekibi Vahakn Keşişyan ve Zeynep Oğuz'dan oluşuyordu.

the centers should not be disregarded. This kind of shortcomings of the inventory will be overcome with more sources and field work. These 46 Armenian and Greek buildings could not be located in situ, which may be because of possible geographical misattribution. However, even in the most extreme case that the geographical attribution of all of the 46 buildings in the inventory with unknown neighborhoods/villages are inaccurate, the number of the newly discovered sites during the field trip cannot be lower than 30.

Among the 46 buildings without village/neighborhood information, 8 were found to be also lacking district information. These buildings, which had been tentatively recorded under the central district of Melikgazi in the pre-site-visit inventory could not be matched with the sites that have been identified in or outside of Melikgazi during the field trip. Hence, it should be noted that in the inventory presented here, an additional eight buildings may have been attributed to Melikgazi.

It may be useful to point out a number of geographical and architectural characteristics of Kayseri here, because they are crucial for understanding the making of the book. Of primary importance is to remind the reader that in no way does this book claim to represent Kayseri's entire non-Muslim architectural heritage. The term 'non-Muslim' in the context of this inventory has been used with awareness that it carries its own limitations. Not only does the term pre-suppose a 'Muslim' norm, against which it then defines itself as an amorphous group of 'all others;' but it also, and in relation to that, leaves the temporal scope of this category of 'others' open as if it corresponds to an unchanging monolithic timeless phenomenon. Needless to say, traditions, identities, persuasions are dynamic, as is their historical geography. Kayseri is home to ancient Hittite and Assyrian settlements. And yet, pre-Christian structures have only been included in the inventory when an ancient sacred site was built over or repurposed as a church and when a still-standing ancient structure is known to have functioned as an Armenian or Greek building. Because no record or physical remains of a Jewish public building could be found in Kayseri, Jewish heritage was left out of this book, even though historical Jewish presence in Kayseri is known.

As has been mentioned above, the Kayseri province is dotted with rock-cut cave dwellings. It has not always been possible to ascertain whether these groups of dwellings or settlements include the public buildings that are relevant to this study. In fact, rock-cut architecture is so abundant in Kayseri that a thorough identification and mapping of the rock-cut structures in the region would be a study of its own. It is hoped that the rock-cut churches and chapels that have been included in the inventory serve to exemplify

innumerable others that were left out due to concerns of logistics and time.

The issue of ownership in this book has been taken in its literal sense. Acknowledging that there may have been exceptions, it has been assumed that the patrons, owners, and users of a given building in Kayseri belonged to the same community. On the other hand, the research and the field work have shown that architectural knowledge is less prone to being attributed to a specific community. Due, in particular, to the common use of stone as building material, and the techniques and workmanship associated with it, local architectural forms and decoration styles appear to have been shared among different communities in Kayseri. For example, a 19th century mosque, such as the central mosque of Tomarza, which was built by an Armenian architect, can be veritably reminiscent of a 19th century Armenian church, such as Surp Toros in Develi, which was converted to a mosque and is now the Fatih mosque. As attested by the Armenian workman's signature at the entrance of the Great Mosque in Bünyan, the contribution of non-Muslim architects and workmen to the architecture of Kayseri at large has been very significant.

Buildings which were not owned or used by the Greek or Armenian communities have been left outside of this study regardless of the identity of their builders. Nor has the use of spolia been a criterion for inclusion in the inventory. Many buildings in Kayseri, public or otherwise, have been constructed with reused building materials. These buildings have been recorded only in so far as they provide information on the buildings, whose materials they incorporate.

NOTES

- 1 While 301 AD is traditionally considered to correspond to the adoption of Christianity by Armenians as their official religion, there are views that suggest earlier or later dates.
- 2 The inventory research team consists of Mustafa Batman and Ezgi Berk Çatal, who have conducted research throughout 2014 under the coordination of Nora Mildanoğlu Kayaer, and Tuna Başıbek, Alexandros Kampouris, Şahika Karatepe, Zeynep Oğuz, and Norayr Olgar, whose research throughout 2015 was coordinated by Vahakn Keshishian and Merve Kurt. In addition to the core group of researchers, several people have contributed to the inventory to varying degrees, including shorter-term researchers, volunteers, photographers, translators, and academics.
- 3 The team of the first week of the field work in June, 2015, comprises Tuna Başıbek, Vahakn Keshishian and Zeynep Oğuz from the Hrant Dink Foundation and Çağla Parlak from the Association for the Protection of Cultural Heritage.
- 4 The team of researchers who conducted the field work in September consists of Vahakn Keshishian and Zeynep Oğuz.

- Yerinde tespit edilen yapılar, envanter tablolarında coğrafi koordinatlarıyla birlikte ve siyah yazı stiliyle sunulmuştur.
- Ermenice ve Yunanca yapı ve yer adları, Türkçe transliterasyon kurallarına göre yazılmış, listenin kullanım kolaylığı göz önünde bulundurularak, İngilizce transliterasyonla tekrarlanmamıştır.
- Yanında yıldız işareti (*) bulunan kelimeler, yapıların orijinal değil güncel adlarıdır.
- Envanter tablolarının ilk sütununda görülen numaralar, envanter haritalarında, ilgili yapıları temsil etmek üzere kullanılmıştır. Bu bölümün sonunda yer alan fotoğraflar ve bir sonraki bölümdeki raporlar da bu numaralara göre sıralanmıştır.
- Yine kullanım kolaylığı gözetilerek, Ermeni ve Rum yapıları ayrı ayrı listelenmiş; bu listeler kendi içlerinde, önce yapının bulunduğu ilçenin adına, ardından yapının işlevine, son olarak da adına göre, alfabetik olarak sıralanmıştır.
- The buildings which have been recorded in situ are presented in the inventory tables with their geographical coordinates and are written with a black font.
- The building and place names are transliterations from Greek and Armenian into Turkish. The transliteration of these names into English was not included here in order to make the list easier to use.
- The building names that have an asterisk (*) next to them are not the original but the current names.
- The number of each building corresponds to the number with which it is represented on the inventory maps. Also, the sequence of the photographs at the end of this chapter and the reports in the next chapter is determined by these building numbers.
- Armenian and Greek buildings are listed separately for ease of access to information. The sorting within each list is done according to the name of the district, the building function and the building name in alphabetical order.

ERMENİ YAPILARI

ARMENIAN BUILDINGS

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
001	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Sıvgın	Yeni Mahalle	kilise church	38.781024, 36.092123	3
002	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Bünyan-Merkez	Dervişağa	kilise church		
003	Çoksorut*	Bünyan	Danişment	Gigi	kilise church	38.847103, 35.840607	1, 3
004	İbrahim Bey Camii*	Bünyan	Bünyan-Merkez	Dervişağa	kilise church	38.844712, 35.856116	1
005	Surp Asdvadzadzin	Bünyan	Köprübaşı	Ekrek, Akarag	kilise church		
006	Surp Asdvadzadzin	Bünyan	Bünyan-Merkez	Yeni Mahalle	kilise church		
007	Surp Nigoğayos	Bünyan	Danişment	Gigi	kilise church	38.847262, 35.857281	1, 3
008	Surp Toros	Bünyan	Köprübaşı	Ekrek, Akarag	kilise church	38.847101, 35.840599	1, 3
009	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	bilinmiyor unknown		manastır monastery		
010	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Köprübaşı	Ekrek, Akarag	mezarlık cemetery	38.847097, 35.840599	1, 3
011	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Karadayı		mezarlık cemetery	38.643445, 35.931672	1, 3
012	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Danişment	Gigi	mezarlık cemetery	38.896487, 36.020889	3
013	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Danişment	Gigi	okul school		
014	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Sıvgın	Yeni Mahalle	okul school		
015	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Köprübaşı	Ekrek, Akarag	okul school	38.847094, 35.840608	1
016	Mesrobyan	Bünyan	Sıvgın	Yeni Mahalle	okul school		
017	adı bilinmiyor unknown	Develi	Çayırözü	Sendiremmeke	kilise church		
018	adı bilinmiyor unknown	Develi	Fenese		kilise church		
019	adı bilinmiyor unknown	Develi	Şahmelik		kilise church	38.343434, 35.689328	2
020	adı bilinmiyor unknown	Develi	Şahmelik		kilise church	38.356532, 35.736924	2
021	adı bilinmiyor unknown	Develi	Çukuryurt		kilise church		
022	adı bilinmiyor unknown	Develi	Yaylacık	Kiske	kilise church	38.144475, 35.770983	2
023	Surp Asdvadzadzin	Develi	Karacaören	Karacaviran	kilise church	38.277028, 35.384588	2
024	Surp Asdvadzadzin	Develi	Bahçebaşı	İlibe	kilise church	38.386832, 35.476084	2
025	Surp Garabed	Develi	Yeşilyurt	Gömedi, Kazlı Gömedi, Yağdıburun	kilise church	38.289049, 35.640633	2

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
026	Surp Haç	Develi	Bahçebaşı	İlibe	kilise church		
027	Surp Hagop	Develi	Çomaklı		kilise church		
028	Surp Hagop	Develi	Yeşilyurt	Gömedi, Kazlı Gömedi, Yağdıburun	kilise church	38.300326, 35.632386	2
029	Surp Krikor Lusavoriç	Develi	Bahçebaşı	İlibe	kilise church		
030	Surp Krikor Lusavoriç	Develi	Çomaklı		kilise church		
031	Surp Toros	Develi	Develi-Merkez		kilise church	38.382058, 35.486873	2
032	Surp Toros	Develi	Yenice		kilise church		
033	Surp Toros	Develi	Çomaklı		kilise church		
034	Surp Toros	Develi	Fenese		kilise church	38.387308, 35.394179	2
035	adı bilinmiyor unknown	Develi	Yaylacık	Kiske	manastır monastery	38.142659, 35.768483	2
036	adı bilinmiyor unknown	Develi	Develi-Merkez		manastır monastery	38.391992, 35.484524	2
037	Karasun Mangants	Develi	Bahçebaşı	İlibe	manastır monastery		
038	Surp Asdvadzadzin	Develi	Develi-Merkez		manastır monastery		
039	adı bilinmiyor unknown	Develi	bilinmiyor unknown		mezarlık cemetery		
040	adı bilinmiyor unknown	Develi	Şahmelik		mezarlık cemetery	38.316800, 35.671144	2
041	adı bilinmiyor unknown	Develi	Gümüşören		mezarlık cemetery	38.255981, 35.624417	2
042	adı bilinmiyor unknown	Develi	Yeşilyurt	Gömedi, Kazlı Gömedi, Yağdıburun	mezarlık cemetery	38.289417, 35.639867	2
043	adı bilinmiyor unknown	Develi	Karacaören	Karacaviran	mezarlık cemetery	38.275466, 35.386886	2
044	adı bilinmiyor unknown	Develi	Çayırözü	Sendiremeke	okul school		
045	adı bilinmiyor unknown	Develi	Yenice		okul school		
046	adı bilinmiyor unknown	Develi	Fenese		okul school		
047	adı bilinmiyor unknown	Develi	Yeşilyurt	Gömedi, Kazlı Gömedi, Yağdıburun	okul school	38.299991, 35.633179	2
048	adı bilinmiyor unknown	Develi	Yeşilyurt	Gömedi, Kazlı Gömedi, Yağdıburun	okul school		
049	Aramyan	Develi	Bahçebaşı	İlibe	okul school		
050	Khrimyan	Develi	Çomaklı		okul school		
051	Mesrobyan	Develi	Fenese		okul school		
052	Rupinyan	Develi	Fenese		okul school	38.382519, 35.487443	2
053	Simpadyan	Develi	Karacaören	Karacaviran	okul school		
054	Surp Asdvadzadzin	Develi	Çomaklı		şapel chapel	38.448358, 35.545567	2
055	Amerikan Yetimhanesi	Develi	Develi-Merkez		yetimhane orphanage		

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
056	Surp Asdvadzadzin	Felahiye	Yeni Mahalle		kilise church	39.088662, 35.569977	1
057	Bartevyan	Felahiye	bilinmiyor unknown		okul school		
058	Surp Asdvadzadzin	İncesu	bilinmiyor unknown		kilise church		
059	Surp Toros	İncesu	bilinmiyor unknown		kilise church		
060	Stepanyan	İncesu	bilinmiyor unknown		okul school		
061	adı bilinmiyor unknown	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	kilise church	38.892159, 35.631710	1
062	Protestan Kilisesi	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	kilise church	38.892134, 35.619000	1
063	Surp Haç	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	kilise church	38.906609, 35.631667	1
064	Surp Minas	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	kilise church	38.891749, 35.628376	1
065	Surp Nişan	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	kilise church	38.892958, 35.629979	1
066	Surp Parseğ	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	kilise church	38.892688, 35.626659	1
067	Surp Toros	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	kilise church	38.877403, 35.344192	1
068	Surp Asdvadzadzin	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	manastır monastery	38.873344, 35.671553	1
069	Surp Krikor Lusavoriç	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	manastır monastery	38.749530, 35.482546	4
070	Eski Maşatlık*	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	mezarlık cemetery	38.892291, 35.619167	1
071	Aramyan	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	okul school	38.892465, 35.619167	1
072	Midzpınyan	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	okul school	38.892483, 35.619290	1
073	adı bilinmiyor unknown	Kocasinan	Güneşli	Muncusun	şapel chapel	38.892495, 35.619337	1
074	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	kilise church		
075	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Cami-i Kebir Mahallesi	İçerişar Mahallesi	kilise church		
076	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	kilise church		
077	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Battalgazi		kilise church	38.704458, 35.474833	4
078	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Esenyurt		kilise church	38.689492, 35.488812	4
079	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Turan Subaşı	Üskübü	kilise church	38.791501, 35.741669	1
080	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	bilinmiyor unknown	Nişe	kilise church		
081	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	bilinmiyor unknown	Söğütlüçeşme	kilise church		
082	Andaval Kilisesi*	Melikgazi	bilinmiyor unknown	Tos, Tus	kilise church		
083	Surp Antreas	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	kilise church		
084	Surp Asdvadzadzin	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	kilise church		
085	Surp Asdvadzadzin	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	kilise church		

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
086	Surp Asdvadzadzin	Melikgazi	Yeşilyurt	Mancusun	kilise church	38.792975, 35.624769	1
087	Surp Asdvadzadzin	Melikgazi	Cumhuriyet	Emir Sultan, Kışıkapı	kilise church	38.723325, 35.487354	4
088	Surp Haç	Melikgazi	Yeşilyurt	Mancusun	kilise church		
089	Surp Haç	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	kilise church		
090	Surp Haç	Melikgazi	bilinmiyor unknown	Büyükçeşmeönü	kilise church		
091	Surp Stepanos	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	kilise church		
092	Surp Stepanos	Melikgazi	Germir		kilise church	38.736854, 35.557167	4
093	Surp Kevork	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	kilise church		
094	Surp Kevork	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	kilise church		
095	Surp Kevork	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	kilise church	38.785225, 35.648540	1
096	Surp Krikor Lusavoriç	Melikgazi	Caferbey	Dışaşar Selaltı	kilise church	38.706671, 35.474980	4
097	Surp Krikor Nütsatzi	Melikgazi	Güzelköy	Nirze	kilise church		
098	Surp Mergerios	Melikgazi	Melikgazi-Merkez		kilise church		
099	Surp Parseğ	Melikgazi	Melikgazi-Merkez		kilise church		
100	Surp Sarkis	Melikgazi	Cumhuriyet	Emirsultan, Kışıkapı	kilise church		
101	Surp Stepanos	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	kilise church	38.781381, 35.654146	1
102	Surp Toros	Melikgazi	Güzelköy	Nirze	kilise church	38.766976, 35.671691	1
103	Surp Toros	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	kilise church		
104	Surp Toros	Melikgazi	Yeşilyurt	Mancusun	kilise church		
105	Surp Toros	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	kilise church	38.709883, 35.570833	4
106	Surp Yeğya	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	kilise church		
107	Surp Yeğya	Melikgazi	Mimarsinan Parkı	Mermerli	kilise church	38.718320, 35.486833	4
108	Surp Yeğya	Melikgazi	Tavukçu	Rumiyan, Kilise Mahallesi, Selimpaşa	kilise church		
109	Karasun Mangants	Melikgazi	Nazimbey	Bahçebağ	manastır monastery	38.712103, 35.486274	4
110	Surp Daniel	Melikgazi	Kayabağ	Gesi	manastır monastery	38.774950, 35.636000	1
111	Surp Garabed	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	manastır monastery	38.787659, 35.656624	1
112	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Selaldı	Deliklitaş	mezarlık cemetery	38.702770, 35.485683	4
113	Ermeni Mezarlığı*	Melikgazi	Kayabağ		mezarlık cemetery	38.757958, 35.672000	1
114	Ermeni Katolik Okulu	Melikgazi	Melikgazi-Merkez	Kışıkapı	okul school		
115	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Yeşilyurt	Mancusun	okul school		

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
116	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Caferbey	Dışaşar Selaltı	okul school	38.711790, 35.484088	4
117	Ermeni Katolik Okulu	Melikgazi	Tacetin Veli	Şiremenli Sempti	okul school	38.714564, 35.487833	4
118	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Cumhuriyet	Emirsultan, Kiçikapı	okul school		
119	Ermeni Protestan Kız Okulu	Melikgazi	bilinmiyor unknown	Büyükçeşmeönü	okul school		
120	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	okul school		
121	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	okul school		
122	Aramyan	Melikgazi	Yeşilyurt	Mancusun	okul school	38.798754, 35.631622	1
123	Azkasiradz	Melikgazi	bilinmiyor unknown	Eybakapu	okul school		
124	Bartevyan	Melikgazi	Germir		okul school		
125	Emanuelyan	Melikgazi	bilinmiyor unknown	Büyükçeşmeönü	okul school		
126	Erciyes Yüksekokulu	Melikgazi	Cumhuriyet	Emirsultan, Kiçikapı	okul school		
127	Hayguhyan Kız Koleji	Melikgazi	Cumhuriyet	Emirsultan, Kiçikapı	okul school		
128	Haygyan Enstitüsü	Melikgazi	Cumhuriyet	Emirsultan, Kiçikapı	okul school		
129	Hokesiratz Dignatz Barzasirats Derneği	Melikgazi	Seyitgazi	Poşalar	okul school	38.720638, 35.499909	4
130	Karamercan Ermeni	Melikgazi	Şehir Nazım Bey		okul school	38.708341, 35.485146	4
131	Margosyan	Melikgazi	Cumhuriyet	Emirsultan, Kiçikapı	okul school		
132	Mesrobyan	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	okul school		
133	Miatsyal Usumnaran	Melikgazi	Cumhuriyet	Emirsultan, Kiçikapı	okul school		
134	Nersesyan	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	okul school		
135	Sarkis Gümüşyan Erkek	Melikgazi	Caferbey	Dışaşar Selaltı	okul school	38.711692, 35.484316	4
136	Sarkis Gümüşyan Kız	Melikgazi	Caferbey	Dışaşar Selaltı	okul school	38.711676, 35.484077	4
137	Surp Garabed	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	okul school	38.787642, 35.656688	1
138	Surp Hagop	Melikgazi	Cumhuriyet	Emirsultan, Kiçikapı	okul school		
139	Torkomyan-Akabyan	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	okul school		
140	Surp Hovhannes Mıgırdiç	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	şapel chapel		
141	Surp Garabed	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	yetimhane orphanage	38.787859, 35.656924	1
142	adı bilinmiyor unknown	Pınarbaşı	bilinmiyor unknown	Sazlı	kilise church		
143	adı bilinmiyor unknown	Pınarbaşı	Methiye		kilise church	39.100379, 36.705417	3
144	adı bilinmiyor unknown	Pınarbaşı	Kaftangiyen		kilise church	39.065182, 36.776721	3
145	Surp Kevork	Pınarbaşı	Taşlıgeçit		kilise church		

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
146	Surp Yerrortutyun	Pınarbaşı	Pınarbaşı-Merkez		kilise church	38.723186, 36.390814	3
147	adı bilinmiyor unknown	Pınarbaşı	Şerefiye		manastır monastery	38.944612, 36.670267	3
148	adı bilinmiyor unknown	Pınarbaşı	Kaftangiyen		mezarlık cemetery	39.091475, 36.811238	3
149	adı bilinmiyor unknown	Pınarbaşı	Pınarbaşı-Merkez		okul school		
150	Surp Kevork	Sarıoğlan	Karaözü		kilise church	39.183719, 35.935794	1
151	Surp Toros	Sarıoğlan	Kaleköy		kilise church	39.142655, 35.887564	1
152	adı bilinmiyor unknown	Sarız	Yaylacı		kilise church	38.519888, 36.538764	3
153	adı bilinmiyor unknown	Sarız	Yaylacı		kilise church	38.516685, 36.516038	3
154	adı bilinmiyor unknown	Sarız	Küçüksöbeçimen		kilise church	38.483829, 36.594062	3
155	adı bilinmiyor unknown	Sarız	Küçüksöbeçimen		kilise church	38.489308, 36.608362	3
156	adı bilinmiyor unknown	Talas	Kiçiköy	Surp Asdvadzadzin	kilise church	38.689183, 35.558141	4
157	adı bilinmiyor unknown	Talas	Harman		kilise church		
158	adı bilinmiyor unknown	Talas	Yukarı Talas	Yukarı Mahalle	kilise church	38.685138, 35.565117	4
159	adı bilinmiyor unknown	Talas	Zincidere	Flaviana	kilise church	38.638987, 35.585032	1
160	adı bilinmiyor unknown	Talas	Zincidere	Flaviana	kilise church		
161	adı bilinmiyor unknown	Talas	Zincidere	Flaviana	kilise church	38.639837, 35.588354	1
162	adı bilinmiyor unknown	Talas	Zincidere	Flaviana	kilise church		
163	adı bilinmiyor unknown	Talas	Yukarı Talas	Yukarı Mahalle	kilise church		
164	Aynalı Kilise*	Talas	Yukarı Talas	Yukarı Mahalle	kilise church	38.693329, 35.558322	4
165	Surp Asdvadzadzin	Talas	Yukarı Talas	Yukarı Mahalle	kilise church		
166	Surp Asdvadzadzin	Talas	Derevank		kilise church		
167	Surp Asdvadzadzin	Talas	Başakpınar	İşbile	kilise church		
168	Surp Hagop	Talas	Yukarı Talas	Yukarı Mahalle	kilise church	38.686534, 35.556107	4
169	Surp Stepanos	Talas	Kiçiköy	Surp Asdvadzadzin	kilise church	38.687009, 35.558165	4
170	Surp Minas	Talas	bilinmiyor unknown	Parseğ Hayrabed	kilise church		
171	Surp Teodoros	Talas	Başakpınar	İşbile	kilise church	38.661571, 35.622971	1
172	Surp Toros	Talas	Derevank		kilise church	38.689670, 35.573985	4
173	Yerrortutyun	Talas	Aşağı Talas	Aşağı Mahalle	kilise church		
174	Surp Parseğ	Talas	Yukarı Talas	Yukarı Mahalle	manastır monastery		
175	Surp Sarkis	Talas	Derevank		manastır monastery	38.689025, 35.575339	4

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
176	adı bilinmiyor unknown	Talas	Yukarı Talas	Yukarı Mahalle	mezarlık cemetery		
177	adı bilinmiyor unknown	Talas	Endürlük	Andronikon	okul school		
178	adı bilinmiyor unknown	Talas	Zincidere	Flaviana	okul school		
179	adı bilinmiyor unknown	Talas	Zincidere	Flaviana	okul school		
180	adı bilinmiyor unknown	Talas	Zincidere	Flaviana	okul school		
181	adı bilinmiyor unknown	Talas	Endürlük	Andronikon	okul school		
182	Aşıkyan	Talas	Aşağı Talas	Aşağı Mahalle	okul school		
183	Hubeseryan	Talas	Aşağı Talas	Aşağı Mahalle	okul school		
184	Stepanosyan	Talas	Kiçiköy	Surp Asdvadzadzin	okul school	38.687528, 35.558379	4
185	Surp Tarkmançats	Talas	Derevank		okul school		
186	Vart Badrigyan Kız	Talas	bilinmiyor unknown	Hayasdanlık	okul school		
187	Vart Badrigyan Erkek	Talas	bilinmiyor unknown	Hayasdanlık	okul school		
188	adı bilinmiyor unknown	Tomarza	İmamkullu		kilise church	38.248082, 35.928350	2
189	adı bilinmiyor unknown	Tomarza	Çukuryurt		kilise church	38.213829, 35.715508	2
190	adı bilinmiyor unknown	Tomarza	Büyükcanlı		kilise church	38.343642, 35.961153	2
191	Surp Asdvadzadzin	Tomarza	Cücün		kilise church	38.453154, 35.676493	2
192	Surp Boğos Bedros	Tomarza	Tomarza-Merkez		kilise church	38.448500, 35.800293	2
193	Surp Pırgıç	Tomarza	Söğütlü		kilise church	38.306681, 35.785500	2
194	Surp Sarkis	Tomarza	Tomarza-Merkez		kilise church		
195	Surp Asdvadzadzin	Tomarza	Tomarza-Merkez		manastır monastery	38.441325, 35.804624	2
196	adı bilinmiyor unknown	Tomarza	Söğütlü		okul school		
197	Surp Sarkis	Tomarza	Cücün		okul school	38.453800, 35.675172	2
198	Torkomyan	Tomarza	Tomarza-Merkez		okul school		
199	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Kuzuluk	Göynük, Danaözü	kilise church	38.031982, 35.411200	2
200	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Dikme		kilise church	38.012999, 35.533239	2
201	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Kuzuluk	Göynük, Danaözü	kilise church	38.082416, 35.469100	2
202	Surp Asdvadzadzin	Yahyalı	Sazak		kilise church	38.042485, 35.526605	2
203	Surp Asdvadzadzin	Yahyalı	Taşhan		kilise church	38.104540, 35.526831	2
204	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Kirazlı		manastır monastery	38.054425, 35.393940	2
205	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Dikme		manastır monastery	38.014706, 35.534183	2

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
206	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Taşhan		mezarlık cemetery	38.102286, 35.530124	2
207	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Taşhan		mezarlık cemetery	38.103654, 35.525994	2
208	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Kuzuluk	Göynük, Danaözü	mezarlık cemetery	38.124346, 35.457311	2
209	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Kuzuluk	Göynük, Danaözü	mezarlık cemetery	38.080400, 35.462390	2
210	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Taşhan		okul school		
211	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Taşhan		şapel chapel	38.103537, 35.524054	2
212	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Karaköy		şapel chapel	38.038657, 35.584115	2
213	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Kuzuluk	Göynük, Danaözü	şapel chapel	38.083845, 35.469672	2
214	Surp Haç	Yeşilhisar	Musa Hacı	Musa Hacı	kilise church	38.218546, 35.300817	2
215	adı bilinmiyor unknown	Yeşilhisar	Musa Hacı	Musa Hacı	okul school	38.219019, 35.299758	2

RUM YAPILARI

GREEK BUILDINGS

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
216	adı bilinmiyor unknown	Akkışla	Kululu		kilise church	38.973904, 36.136900	3
217	adı bilinmiyor unknown	Akkışla	Kululu		kilise church	38.984208, 36.130212	3
218	adı bilinmiyor unknown	Akkışla	Kululu		kilise church	38.987304, 36.128283	3
219	adı bilinmiyor unknown	Akkışla	Alevkışla		kilise church	39.020976, 36.078492	3
220	adı bilinmiyor unknown	Akkışla	Ganişeyh		kilise church	38.987583, 36.234783	3
221	Ayios Nikolaos	Bünyan	Bünyan-Merkez		kilise church		
222	Ayios Yeorgios	Bünyan	Karacaören	Hamidiye	kilise church	38.971527, 35.952212	1, 3
223	İperayia Theotokos	Bünyan	Doğanlar	Gergeme	manastır monastery	38.847182, 35.840559	1
224	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Karacaören	Hamidiye	okul school	38.971532, 35.951879	1, 3
225	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Üskübü	Skopi	okul school		
226	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Üskübü	Skopi	okul school		
227	adı bilinmiyor unknown	Bünyan	Doğanlar	Gergeme	okul school		
228	adı bilinmiyor unknown	Develi	Develi-Merkez		kilise church		
229	adı bilinmiyor unknown	Develi	Gereme	Tekir	kilise church	38.453482, 35.432964	2
230	Ayios Konstantinos	Develi	bilinmiyor unknown		kilise church		
231	Ayios Nikitas	Develi	bilinmiyor unknown		kilise church		
232	Ayios Yeorgios	Develi	Karacaören	Karacaviran	kilise church	38.278581, 35.385712	2
233	Ayios Yeorgios	Develi	bilinmiyor unknown		kilise church		
234	Gavriil ke Mihail	Develi	bilinmiyor unknown		kilise church		
235	adı bilinmiyor unknown	Develi	Gereme	Tekir	manastır monastery	38.459409, 35.430896	2
236	adı bilinmiyor unknown	Develi	Karacaören	Karacaviran	mezarlık cemetery	38.278912, 35.389198	2
237	adı bilinmiyor unknown	Develi	bilinmiyor unknown		okul school		
238	adı bilinmiyor unknown	Develi	bilinmiyor unknown		okul school		
239	adı bilinmiyor unknown	Felahiye	Felahiye-Merkez		kilise church	39.089325, 35.568624	1

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
240	Ayios Dimitrios	İncesu	Yeni Camii		kilise church	38.622989, 35.175077	1
241	Ayios Efstasios	İncesu	Yarım		kilise church	38.619974, 35.178398	1
242	adı bilinmiyor unknown	İncesu	bilinmiyor unknown	Ayios Dimitrios	okul school		
243	adı bilinmiyor unknown	İncesu	bilinmiyor unknown	Ayios Dimitrios	okul school		
244	adı bilinmiyor unknown	İncesu	bilinmiyor unknown	Ayios Dimitrios	okul school		
245	adı bilinmiyor unknown	Kocasinan	Molu		kilise church	38.801653, 35.369494	1
246	adı bilinmiyor unknown	Kocasinan	Erkilet	Arhelais	kilise church	38.822736, 35.445486	1
247	adı bilinmiyor unknown	Kocasinan	Erkilet	Arhelais	okul school	38.820003, 35.440142	1
248	Kimisis Theotoku	Kocasinan	Erkilet	Arhelais	kilise church		
249	adı bilinmiyor unknown	Kocasinan	Molu		okul school	38.811634, 35.370828	1
250	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	kilise church		
251	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		kilise church		
252	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		kilise church		
253	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	kilise church		
254	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	kilise church	38.786625, 35.655167	1
255	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Küçükbüyüküz		kilise church	38.800566, 35.730615	1
256	Ayii Tesarakonda Martires	Melikgazi	Özlüce	Vekse	kilise church		
257	Ayii Theodori	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	kilise church		
258	Ayios Teodoros	Melikgazi	Germir		kilise church	38.736504, 35.557979	4
259	Ayios Merkurios	Melikgazi	Bahçeli	Efkere	kilise church		
260	Ayios Nikolaos	Melikgazi	Sarımsaklı	Puyandi	kilise church	38.893979, 35.715866	1
261	Ayios Prokopios	Melikgazi	Ağırnas		kilise church	38.809841, 35.718854	1
262	Ayios Vasilios	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	kilise church	38.735483, 35.555957	4
263	Ayios Vasilios	Melikgazi	Cumhuriyet	Emirsultan, Kiçikapı	kilise church		
264	Ayios Vasilios	Melikgazi	Tavukçu	Rumiyan, Kilise Mahallesi, Selimpaşa	kilise church	38.708152, 35.475012	4
265	Ayios Yeorgios	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	kilise church	38.781659, 35.657854	1
266	Ayios Yeorgios	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	kilise church		
267	Ayios Yeorgios	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	kilise church		
268	Yenisis Theotoku	Melikgazi	Özlüce	Vekse	kilise church	38.803146, 35.670344	1
269	Kimisis Theotoku	Melikgazi	Germir		kilise church	38.735659, 35.556312	4

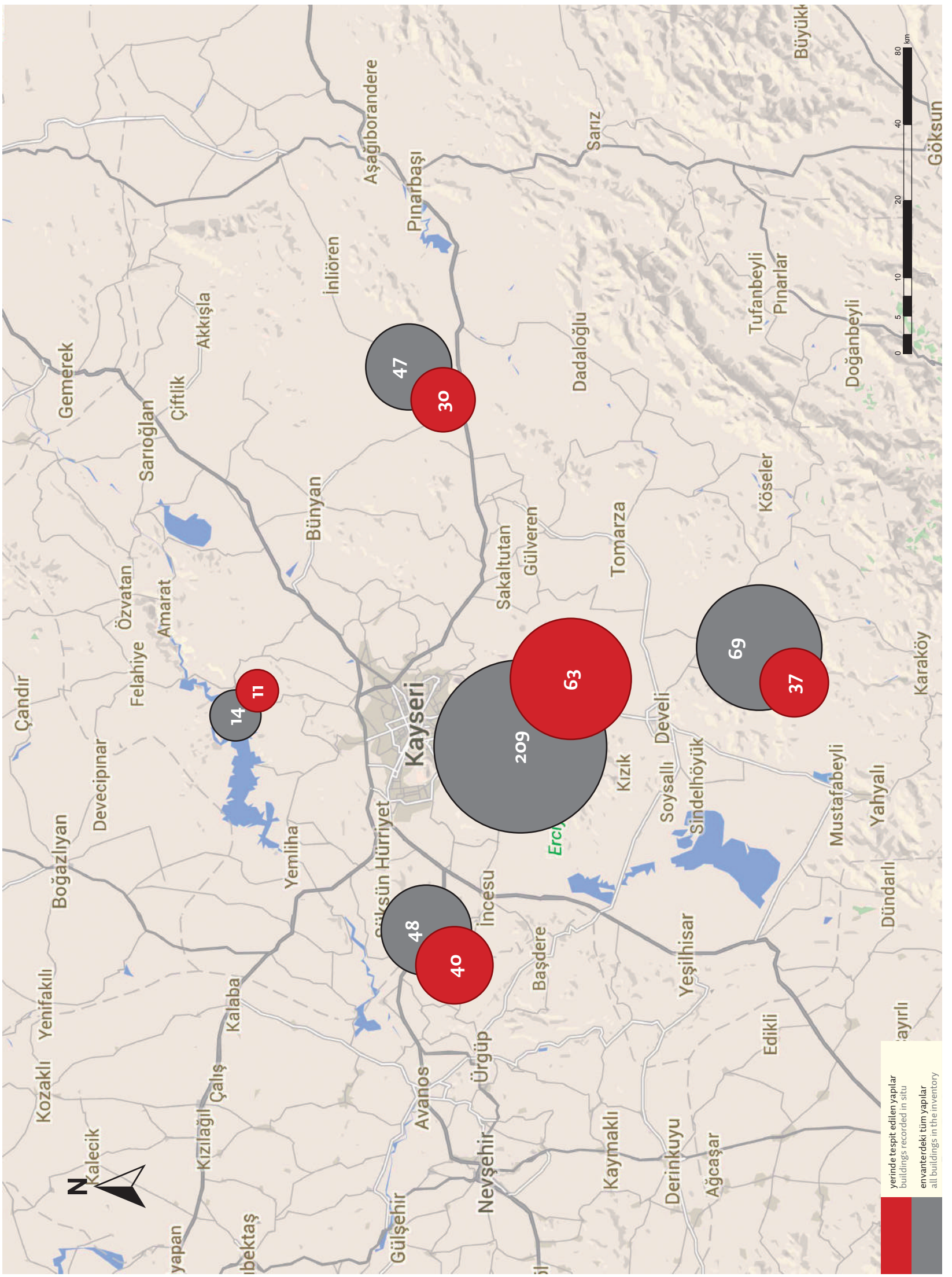
YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
270	Panayia	Melikgazi	Germir		kilise church	38.736642, 35.557167	4
271	Sarı Kilise*	Melikgazi	Küçükbüyüküz		kilise church	38.801870, 35.724338	1
272	Theotokos	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	kilise church		
273	Thia Metamorfozis	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	kilise church		
274	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	manastır monastery		
275	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	manastır monastery		
276	Ayios Yeorgios	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	manastır monastery		
277	Taksiarhis	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	manastır monastery	38.771625, 35.671688	1
278	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	mezarlık cemetery		
279	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Tavukçu	Rumiyan, Kilise Mahallesi, Selimpaşa	mezarlık cemetery		
280	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Çifteözü		mezarlık cemetery		
281	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		okul school		
282	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Özlüce	Vekse	okul school	38.802827, 35.670495	1
283	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	okul school		
284	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	okul school		
285	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	bilinmiyor unknown		okul school		
286	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Özlüce	Vekse	okul school		
287	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Özlüce	Vekse	okul school		
288	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Özlüce	Vekse	okul school		
289	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	okul school		
290	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	okul school		
291	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	okul school		
292	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	okul school		
293	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	okul school		
294	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Bağyurdu	Gesi	okul school		
295	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Ağırnas		okul school		
296	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		okul school		
297	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		okul school		
298	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		okul school		
299	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		okul school		

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
300	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		okul school		
301	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Kayabağ	Darsiyak	okul school		
302	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Sarımsaklı	Puyandi	okul school	38.893920, 35.716166	1
303	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		okul school	38.735159, 35.559333	4
304	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		okul school		
305	adı bilinmiyor unknown	Melikgazi	Germir		okul school		
306	Anargiri Kozmas ke Damianos	Melikgazi	Özlüce	Vekse	şapel chapel		
307	Ayios İoanis Hrisostomos	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	şapel chapel		
308	Ayios Minas	Melikgazi	Aydınlar	Tavlusun	şapel chapel		
309	Ayios Nikolaos	Özvatan	Özvatan-Merkez		kilise church	39.104858, 35.706710	1
310	Ayios Vasilios	Özvatan	Kavaklı	Rumkavak	kilise church	39.209134, 35.789586	1
311	Ayios Yeorgios	Özvatan	Taşlık		kilise church	39.170783, 35.814957	1
312	Zoodohos Piyi	Özvatan	Özvatan-Merkez		kilise church		
313	Timios Stavros	Özvatan	Özvatan-Merkez		manastır monastery		
314	adı bilinmiyor unknown	Özvatan	Kavaklı	Rumkavak	okul school		
315	adı bilinmiyor unknown	Özvatan	Taşlık		okul school	39.169950, 35.813333	1
316	adı bilinmiyor unknown	Talas	Han		kilise church		
317	adı bilinmiyor unknown	Talas	Harman		kilise church		
318	Andronikos	Talas	Endürlük	Andronikio	kilise church		
319	Arhangeli Mihail ke Gavriil	Talas	bilinmiyor unknown		kilise church		
320	Ayia Triada	Talas	Endürlük	Andronikio	kilise church	38.624950, 35.540414	1
321	Ayios Haralambos	Talas	Kiçiköy	Surp Asdvadzadzin	kilise church	38.688253, 35.558229	4
322	Ayios Haralambos	Talas	bilinmiyor unknown	Koycuk	kilise church		
323	Ayios Ioanis	Talas	Zincidere	Flaviana	kilise church	38.613320, 35.590593	1
324	Ayios Nikolaos	Talas	Kiçiköy	Surp Asdvadzadzin	kilise church		
325	Ayios Nikolaos	Talas	bilinmiyor unknown		kilise church		
326	Ayios Yeorgios	Talas	Endürlük	Andronikio	kilise church		
327	Ayios Yeorgios	Talas	Kiçiköy	Surp Asdvadzadzin	kilise church	38.692016, 35.557731	4
328	Ayios Yeorgios	Talas	Zincidere	Flaviana	kilise church		
329	Genesis Theotoku	Talas	Erciyes	Reşadiye, Stefana	kilise church	38.654950, 35.575500	1

YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
330	Kimisis Panayias	Talas	Zincidere	Flaviana	kilise church		
331	Kimisis Theotoku	Talas	Harman		kilise church	38.685783, 35.558876	4
332	Metamorfosis	Talas	Zincidere	Flaviana	kilise church	38.638543, 35.585322	1
333	Panayia	Talas	Endürlük	Andronikio	kilise church		
334	Protomartis Stefanos	Talas	Erciyes	Reşadiye, Stefana	kilise church		
335	Taksiarhis	Talas	Han		kilise church	38.684992, 35.558021	4
336	Taksiarhis	Talas	bilinmiyor unknown		kilise church		
337	Flavyana	Talas	Zincidere	Flaviana	manastır monastery		
338	Peleme	Talas	Endürlük	Andronikio	manastır monastery		
339	Sincedere Manastırı*	Talas	Harman		manastır monastery		
340	Timios İoanis Prodomos	Talas	Zincidere	Flaviana	manastır monastery		
341	Yanartaş Manastırı*	Talas	Harman		manastır monastery		
342	adı bilinmiyor unknown	Talas	Endürlük	Andronikio	mezarlık cemetery		
343	adı bilinmiyor unknown	Talas	Erciyes	Reşadiye, Stefana	mezarlık cemetery		
344	adı bilinmiyor unknown	Talas	Erciyes	Reşadiye, Stefana	okul school		
345	adı bilinmiyor unknown	Talas	bilinmiyor unknown	Arhangelu	okul school		
346	adı bilinmiyor unknown	Talas	Endürlük	Andronikio	okul school		
347	adı bilinmiyor unknown	Talas	Endürlük	Andronikio	okul school		
348	adı bilinmiyor unknown	Talas	Endürlük	Andronikio	okul school		
349	adı bilinmiyor unknown	Talas	Erciyes	Reşadiye, Stefana	okul school		
350	adı bilinmiyor unknown	Talas	Erciyes	Reşadiye, Stefana	okul school		
351	Astiki Sholi	Talas	Zincidere	Flaviana	okul school	38.641320, 35.586656	1
352	Analipsis	Talas	Zincidere	Flaviana	şapel chapel		
353	Ayii Theodori	Talas	Zincidere	Flaviana	şapel chapel		
354	Ayios Athanasios	Talas	Zincidere	Flaviana	şapel chapel		
355	Ayios Haralambos	Talas	Zincidere	Flaviana	şapel chapel	38.610257, 35.592288	1
356	Ayios Haralambos	Talas	Zincidere	Flaviana	şapel chapel		
357	Ayios Stefanos	Talas	Erciyes	Reşadiye, Stefana	şapel chapel		
358	Ayios Vasilios	Talas	Zincidere	Flaviana	şapel chapel		
359	Ayios Vasilios	Talas	Zincidere	Flaviana	şapel chapel		

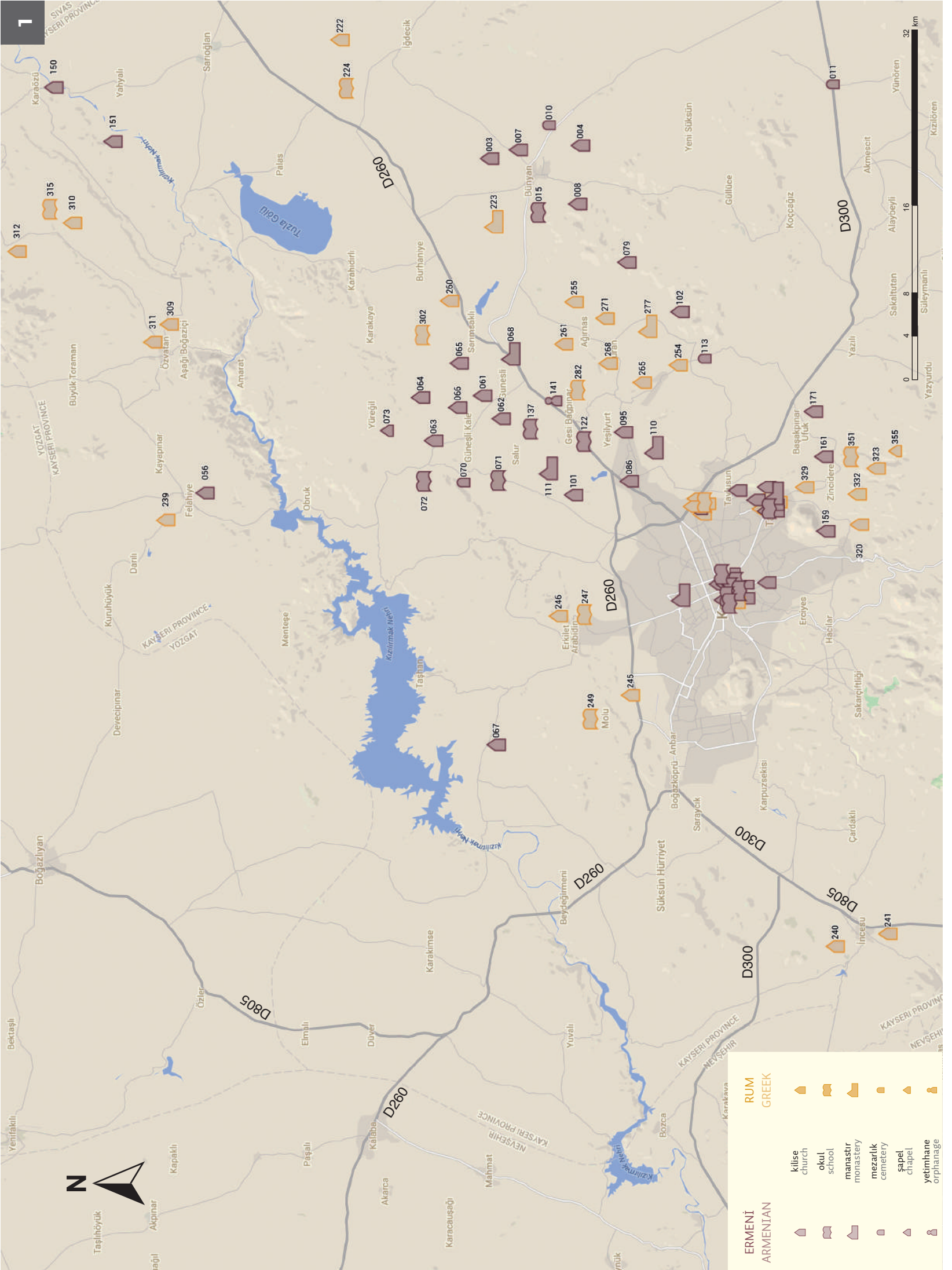
YAPI NUMARASI BUILDING NUMBER	AD NAME	İLÇE DISTRICT	MAHALLE/KÖY ADI NAME OF NEIGHBORHOOD/ VILLAGE	MAHALLE/KÖY ESKİ ADI OLD NAME OF NEIGHBORHOOD/VILLAGE	İŞLEV FUNCTION	KOORDİNATLAR COORDINATES	HARİTA MAP
360	Ayios Yeorgios	Talas	Erciyes	Reşadiye, Stefana	şapel chapel		
361	Ayios Yeorgios	Talas	Endürlük	Andronikio	şapel chapel		
362	Ayios Yeorgios	Talas	Endürlük	Andronikio	şapel chapel		
363	Panayia	Talas	Zincidere	Flaviana	şapel chapel		
364	Profitis İlias	Talas	Zincidere	Flaviana	şapel chapel		
365	Profitis Zaharias	Talas	Zincidere	Flaviana	şapel chapel		
366	Panayia	Tomarza	Turanlı		kilise church	38.491050, 35.836000	2, 3
367	Ayios İoanis Hrisostomos	Yahyalı	Çamlıca	Farasa	kilise church	37.913609, 35.486274	2
368	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Çamlıca	Farasa	manastır monastery		
369	adı bilinmiyor unknown	Yahyalı	Çamlıca	Farasa	okul school		
370	Panayia	Yahyalı	Çamlıca	Farasa	şapel chapel		
371	adı bilinmiyor unknown	Yeşilhisar	Güzelöz	Mavrucan	kilise church	38.382508, 34.958674	2
372	adı bilinmiyor unknown	Yeşilhisar	Başköy	Ortaköy	kilise church	38.396570, 34.937067	2
373	adı bilinmiyor unknown	Yeşilhisar	Başköy	Ortaköy	kilise church	38.393544, 34.938762	2
374	Ayios Efstatis	Yeşilhisar	Güzelöz	Mavrucan	kilise church	38.371191, 34.955204	2
375	Ayia Varvara	Yeşilhisar	Soğanlı	Soandos	kilise church	38.345394, 34.962702	2
376	Ayios Nikolaos	Yeşilhisar	Erdemli	Erdemesin, Atramyssos	kilise church	38.410592, 35.065929	2
377	Ballık*	Yeşilhisar	Soğanlı	Soandos	kilise church	38.344312, 34.966682	2
378	Geyikli*	Yeşilhisar	Soğanlı	Soandos	kilise church	38.344763, 34.965105	2
379	Karabaş*	Yeşilhisar	Soğanlı	Soandos	kilise church	38.348434, 34.970150	2
380	Kubbeli*	Yeşilhisar	Soğanlı	Soandos	kilise church	38.347992, 34.968529	2
381	Saklı*	Yeşilhisar	Soğanlı	Soandos	kilise church	38.347775, 34.968617	2
382	Saray Kilise*	Yeşilhisar	Erdemli	Erdemesin, Atramyssos	kilise church	38.414225, 35.065912	2
383	Tokalı*	Yeşilhisar	Soğanlı	Soandos	kilise church	38.354830, 34.990414	2
384	Yılanlı*	Yeşilhisar	Soğanlı	Soandos	kilise church	38.344810, 34.965618	2
385	Keşlik Manastırı*	Yeşilhisar	Keşlik	Keşişlik	manastır monastery	38.373958, 35.047867	2
386	Ayios Yeorgios	Yeşilhisar	Başköy	Ortaköy	manastır monastery	38.389875, 34.935833	2
387	adı bilinmiyor unknown	Yeşilhisar	Güzelöz	Mavrucan	şapel chapel	38.382616, 34.959407	2

yerinde tespit edilen yapılar
buildings recorded in situ
envanterdeki tüm yapılar
all buildings in the inventory

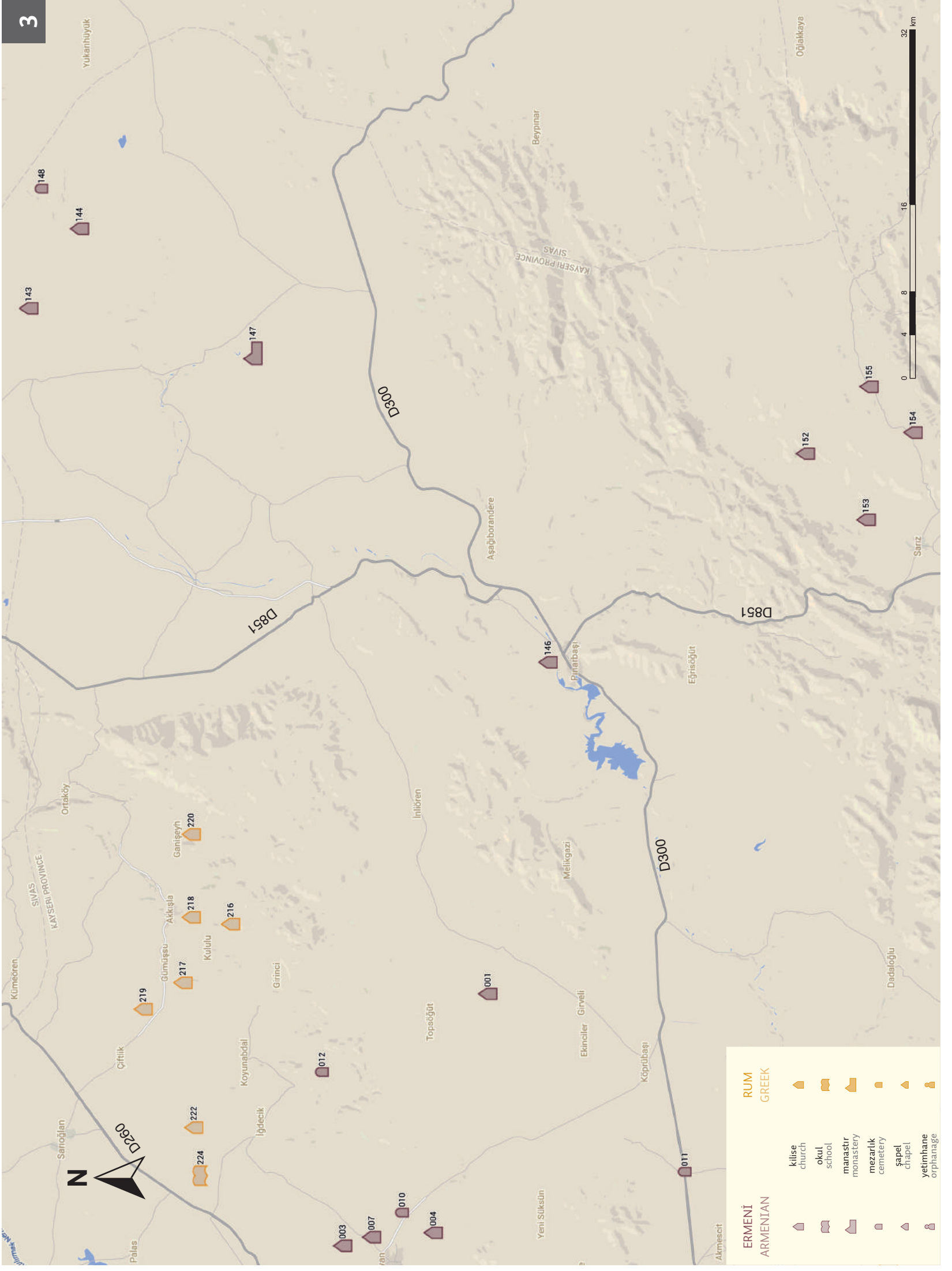

ARMENIAN	EREMENİ	RUM	GREEK
	EREMENİ		RUM
	church		GREEK
	school		
	manastir		
	mezarlık		
	sapel		
	yetimhane		
	orphanage		

004

Bünyan'ın merkezindeki Dervişağa mahallesinde yer alan **Ermeni kilisesi** camiye dönüştürülerek İbrahim Bey Camii adını almış.

The **Armenian church** in the Dervişağa neighborhood of downtown Bünyan has been converted to İbrahim Bey Mosque.

010

Bünyan'a bağlı Köprübaşı'ndaki **Ermeni mezarlığı**nda boş ve dağınık halde 300'den fazla Ermeni mezar taşı bulunuyor. Bunlara zamanla Müslüman mezar taşları da eklenmiş.

There are over 300 Armenian tombstones scattered in the **Armenian cemetery** in Köprübaşı near Bünyan, where Muslim tombstones have been added later.

012

Bünyan'a bağlı Danişment (halk arasında halen kullanılan eski adıyla Gigi) köyünün hemen dışında yer alan **Ermeni mezarlığı**, kısa süre önce, köyü ziyaret eden Ermenilerin girişimiyle onarılmış.

The **Armenian cemetery** near Bünyan's Danişment village (still known by its old name Gigi among the locals), has recently been renovated with the initiative of its Armenian visitors.

036

Develi'nin merkezindeki çay bahçesinde, muhtemelen, yok olmuş bir **Ermeni manastırından** alınmış olan duvar taşları, sütun başları, haç bezemeli bir taş ve aslan formunda bir heykel bulunuyor.

Ashlar blocks, column capitals, a stone decorated with a cross, and a lion statute, all of which likely belong to a non-extant **Armenian monastery**, lie about in a tea garden in central Develi.

040

Develi'ye bağlı Şahmelik mahallesinde, halen mezarlık olarak kullanılan alanda, **Ermeni mezarlığı**ndan kaldığı tahmin edilen, bezemeli, çok sayıda eski mezar taşı bulunuyor.

The cemetery in Develi's Şahmelik neighbourhood, that is still in use, has many decorated old tomb stones that are thought to be from an **Armenian cemetery**.

041

Develi'nin Gümüşören köyündeki eski mezarlıkta, örnekleri Develi'deki başka mezarlıklarda da görülen altı köşeli yıldız ve benzeri motiflerle bezeli, büyük olasılıkla bir **Ermeni mezarlığına** ait mezar taşları.

Tombstones in the old cemetery in Develi's Gümüşören village, are adorned with symbols such as the six-pointed star, examples of which can be seen in other Develi cemeteries. These are most probably from an **Armenian cemetery**.

056

Eski adı Rumdigin olan Felahiye ilçesindeki **Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi** artık mevcut değil. İlçenin sakinlerine göre, kilise eskiden merkezde, bugün meydan olan alandaymış.

Surp Asdvadzadzin Armenian Church in the district of Felahiye, the old name of which is Rumdigin, does not exist any more. It used to be on the site of the district's current central square according to the residents.

061

Kocasinan'ın Güneşli mahallesinde bulunan **Ermeni kilisesinin** yalnızca apsisi ayakta kalmış.

Only the apse of the **Armenian church** in Kocasinan's Güneşli neighborhood still stands.

077

Melikgazi'ye bağlı Battalgazi mahallesinde bulunan **Ermeni kilisesinin** çan kulesi, bir evin girişi ile Battalgazi Camii'nin arasında, halen ayakta.

The bell tower of the **Armenian church** in the neighborhood of Battalgazi in Melikgazi is still standing in between the entrance of a house and Battalgazi Mosque.

078

Melikgazi'ye bağlı Esenyurt mahallesindeki toplu konut bölgesinde, bir **Ermeni kilisesine** ait olduğu tahmin edilen apsis ile bitişindeki duvarların kalıntıları.

The ruins of an apse and adjacent walls in Esenyurt neighborhood near Melikgazi, which appear to be of an **Armenian church**, currently rest in a mass housing area.

087

Kayseri'nin merkezindeki Kışıkapı mahallesinde bulunan **Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi** 1831 yılında inşa edilmiş ve 1970'lerden itibaren uzun süre spor salonu olarak kullanılmış.

Surp Asdvadzadzin Armenian Church in the Kışıkapı neighborhood in central Kayseri was built in 1831 and was used as a sports facility until recently, starting from the 1970's.

147

Pınarbaşı'na bağlı Şerefiye köyünde yer alan ve halk arasında 'kale' olarak anılan anıtsal kalıntılar, muhtemelen bir **Ermeni manastırına** ait.

The monumental remnants in Pınarbaşı's Şerefiye, to which the local residents refer as "the castle," are probably of an **Armenian monastery**.

148

Pınarbaşı'nın Kaftangiyen köyünde, 'kale' denen kayalık tepeye çıkan yol üzerinde, **Ermeni mezarlığı** olarak bilinen bir alan ve düzgün satırlı, haç bezemeli taşlar.

The site, locally known as the **Armenian cemetery**, and ashlar blocks with crosses on the road leading up to the rocky cliff known as "the castle" near Pınarbaşı's Kaftangiyen village.

150

Sarioğlan'a bağlı Karaözü'nde, Dulkadiroğulları döneminden kalma Şah Ruh köprüsü. Köprü'nün yakınındaki eski Ermeni yerleşiminde olduğu bilinen **Surp Kevork Ermeni Kilisesi**'nin izine rastlanmadı.

Dulkadirid bridge of Şah Ruh in Karaözü in Sarioğlan. The **Armenian Church of Surp Kevork**, which is known to have been in the old Armenian settlement by the bridge could not be traced.

152

Sarız'ın Yaylacı köyünde, **Ermeni kilisesi** olduğu tahmin edilen yapı halen bostan olarak kullanılıyor. Tarlanın yakınında, köyün içinde ve Sarız'ın yeni camisinin bitişiğindeki parkta, yapıdan alınmış taşlar bulunuyor.

The place thought to be an **Armenian church** near the Yaylacı village of Sarız is being used as an orchard. Its spolia can be found around the orchard, in the village, and in the park adjacent to the new mosque of Sarız.

159

Talas'a bağlı Zincidere mahallesinde 1857 yılında inşa edilen camide, yanbaşıda bulunan, imha edilmiş **Ermeni kilisesinden** alınan yapıtaşlarının kullanıldığı söyleniyor.

The **Armenian church** in the Zincidere neighborhood of Talas was demolished. Building material from the church is said to have been reused in Zincidere Mosque, which was built nearby in 1857.

171

Talas'ın Başakpınar mahallesi. Burada 1535'ten önce inşa edildiği düşünülen **Surp Teodoros Ermeni Manastırı** yok olmuş durumda.

Başakpınar neighborhood of Talas. **Surp Teodoros Armenian Monastery** which is thought to have been built here by 1535, is no longer extant.

175

Talas'taki Derevank Vadisi'nin güney yamacında bulunan kalıntıların, 17. yüzyılda inşa edilmiş olan **Surp Sarkis Ermeni Manastırı**'na ait olduğu düşünülüyor.

The remains on the southern slope of the Derevank Valley of Talas are thought to belong to **Surp Sarkis Armenian Monastery**, which was built in the 17th century.

188

Tomarza'ya bağlı İmamkullu köyünün sakinlerine göre, köydeki Hitit kaya kabartmalarının yakınında bulunan höyük, bir **Ermeni kilisesinin** kalıntısı.

According to the residents of İmamkullu near Tomarza, the mound close to the Hittite rock reliefs outside the village is the remains of an **Armenian church**.

191

Tomarza'ya bağlı Cücün köyünde, 1835 yılında inşa edilen **Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi**'ne ait devşirme malzeme, köydeki çeşitli yapılarda kullanılmış.

The spolia from the **Surp Asdvadzadzin Armenian Church** built in 1835 in the village of Cücün at Tomarza have been used in various buildings.

195

12. yüzyılda inşa edilen, son olarak 1870'te onarımdan geçirilen ve halen yıkıntı halinde olan Tomarza **Surp Asdvadzadzin Ermeni Manastırı**, kültür varlığı olarak tescillenmiş.

Surp Asdvadzadzin Armenian Monastery in Tomarza, which was built in the 12th century and was last repaired in 1870, is currently in ruins. It is registered as cultural heritage.

199

Yahyalı'nın Kuzuluk mevkiinde, temelleri ve duvarları halen kısmen ayakta olan ve anıtsal olduğu anlaşılan yapı, muhtemelen bir **Ermeni kilisesiydi**.

The foundations and walls of the building that are partly standing in Kuzuluk near Yahyalı reveal that it is of a monumental scale and is likely an **Armenian church**.

201

Yahyalı'ya bağlı Kuzoluk köyünde bulunan anıtsal yapı kalıntısı, muhtemelen bir **Ermeni kilisesine** ait. Köyün sakinleri, yapının bir tonozunun 1990'lara kadar ayakta olduğunu söylüyor.

The residents of Yahyalı's Kuzoluk village attest that the remnants of a monumental building, which is probably an **Armenian church**, included a standing vaulted space until the 1990s.

203

Yahyalı'nın Taşhan köyünde 1882 yılında inşa edilen **Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi**, köyün sakinlerine göre, bugün caminin bulunduğu yerdedi. Caminin çevresinde kiliseden kalma taşlara rastlanıyor.

Surp Asdvadzadzin Armenian Church in Taşhan near Yahyalı, built in 1882, used to be on the site of the current village mosque. Spolia from the church can be found around the mosque.

206

Hıristiyanlık öncesi dönemde savunma amaçlı olarak kullanıldığı tahmin edilen bu anıtsal yapılar, Yahyalı'nın Taşhan köyü sakinlerine göre, sonraları **Ermeni mezarlığı** olarak kullanılmış.

According to the residents of the Taşhan village in Yahyalı, the monumental pre-Christian structures, which are thought to have been military, were later used as an **Armenian cemetery**.

217

Akkışla'ya bağlı Kululu köyündeki **Rum kilisesinin** bulunduğu, bugün 'Çataltepe' olarak bilinen bir höyük alanına dönüşmüş olan yerde, düzgün, anıtsal yapıtaşlarına ve define kazısı izlerine rastlanıyor.

The **Greek church** of Akkışla's Kululu village has become a mound, the current local name of which is "Çataltepe." Monumental building blocks and treasure hunters' digs can be spotted.

220

Akkışla'ya bağlı Ganişeyh'te, 'Melik Şah' için yapılan türbenin yer aldığı alanda, köy sakinlerine göre bir zamanlar bir **Rum kilisesi** bulunuyordu.

A tomb of a certain "Melik Şah" has been built in the village of Ganişeyh in Akkişla at the site, where the local inhabitants attest a **Greek church** once stood.

222

Bünyan'a bağlı Karacaören mahallesinde bulunan ve halen cami olarak kullanılan **Ayios Yeorgios Kilisesi**'nin orijinal çan kulesi ve kapısı halen ayakta.

The **Church of Agios Georgios** in the neighborhood of Karacaören in Bünyan, which currently functions as a mosque, has retained its original bell tower and gate.

223

Bünyan'a bağlı Doğanlar köyündeki **İperayia Theotokos Manastırı**'nın bir kısmı, yapı 1955'te tamamen yıkılana kadar ayakta kalmış.

A part of the **Iperagia Theotokos Monastery** in the village of Doğanlar at Bünyan was still standing until 1955 when it was totally demolished.

232

Develi'ye bağlı Karacaören köyündeki **Ayios Yeorgios Rum Kilisesi** camiye çevrilmiş ve 1966'da yenilenmiş.

Agios Georgios Greek Church in the village of Karacaören at Develi was converted into a mosque and was renovated in 1966.

235

Develi'nin Gereme mevkiinde yer alan ve yakınında bulunan kilise ve hamam yapılarıyla yok olmuş bir yerleşkeye işaret eden Bizans harabesinin, **Rum manastırı** olduğu düşünülüyor.

Along with the nearby ruins of a church and a bath complex, the Byzantine ruins in Gereme in Bünyan comprise a non-extant settlement, thought to be a **Greek monastery**.

241

İncesu'ya bağlı Yarım Mahalle'de, 1729'da büyütülmüş ve son eklemeleri 1912'de yapılmış olan **Ayios Efstathios Rum Kilisesi**.

Ayios Efstathios Greek Church located in Yarım Neighborhood of İncesu was enlarged in 1729 and its final additions completed in 1912.

245

Kocasinan'ın Molu köyündeki **Rum kilisesi**, harabeye dönmüş. Köyün sakinleri, kilisenin, halen konut olarak kullanılan eski bir yapının yerinde olduğunu söylüyor.

The **Greek church** in Kocasinan's Molu village has fallen into disrepair. Village residents point to an old building that is currently used for dwelling as the site of the church.

247

Kocasinan'a bağlı Erkilet mahallesindeki **Rum okulu** halen harabe halindedir. Çevresindeki yapılarda devşirme taş kullanıldığı görülüyor.

The **Greek school** in the neighborhood of Erkilet in Kocasinan is currently in ruins. The use of spolia is evident in the surrounding buildings.

254

Melikgazi'nin Gesi mahallesinde, 1925'te camiye çevrilmiş bir **Rum kilisesi** olduğu söylenen ve halen postane olarak işlev gören bir yapı.

A building in Melikgazi's Gesi neighborhood, which is said to be a **Greek church** converted to a mosque in 1925, currently functioning as a post office.

261

Melikgazi ilçesinin Ağırnas mahallesinde, 1857 yılında inşa edilmiş olan ve bugün müze olarak kullanılan **Ayios Prokopios Rum Kilisesi**.

Agios Prokopios Greek Church in the Ağırnas neighborhood of the Melikgazi district, which was built in 1857, and is currently a museum.

264

Melikgazi'ye bağlı Tavukçu mahallesinde bulunan kalıntıların **Ayios Vasilios Rum Kilisesi**'ne ait olduğu, kalın ve dolgulu duvarlarının erken Bizans döneminden kalmış olabileceği tahmin ediliyor.

The ruins located in the neighborhood of Tavukçu in Melikgazi, likely belong to **Agios Vasileos Greek Church** with its thick ashlar walls filled with rubble and mortar, which appears to date from the early Byzantine period.

268

Melikgazi'nin Vekse köyünde bulunan ve 1950'lerin başından beri özel mülk statüsünde olan **Yenisis Theotoku Rum Kilisesi**.

Genisis Theotoku Greek Church in Vekse vill in Melikgazi, which is private property since the early 1950's.

271

Melikgazi'ye bağlı Küçükburüngüz mahallesindeki **Rum kilisesi** artık mevcut değil, ancak yapının yeri de, taşlarının mahalledeki okulun ve caminin inşaatında kullanılmış olduğu da, bölge sakinlerince biliniyor.

The Greek church in the Küçükburüngüz neighborhood in Melikgazi is non-extant, but the site of the church and that spolia from it were used in the neighborhood school and mosque, are known by the residents of the region.

303

Melikgazi ilçesine bağlı Germir mahallesinde bulunan, 1800 yılında inşa edilmiş **Rum okulu**.

The **Greek school** in Melikgazi district's Germir neighborhood, built in 1800.

309

Özvatan ilçesi merkezinde 1810 yılında inşa edilmiş olan **Ayios Nikolaos Rum Kilisesi**'nin çanı halen ayakta. Onarım kitabesinde, 2002 yılında Anastias Panaprotidis tarafından restore edilmiş olduğu belirtiliyor.

The bell tower of the **Agios Nikolaos Greek Church**, which was built in central Özvatan in 1810, is still standing. The building inscription states that it was renovated by Anastias Panaprotidis in 2002.

311

Özvatan'a bağlı Taşlık köyünde bulunan ve onarılması için 1906'da resmî başvuru yapılmış olan **Ayios Yeorgios Rum Kilisesi**, Taşlık Camii'ne dönüştürülmüştür.

The **Agios Georgios Greek Church** in the village of Taşlık near Özvatan, for which an official restoration request was submitted in 1906, has been converted into Taşlık Mosque.

331

Talas'ın Harman mahallesinde bulunan kilise binasının yıkılmasından sonra, 1890 yılında onun yerine yapılmış olan **Kimisis Theotoku Rum Kilisesi**, bugün Yaman Dede Camii.

The building of the **Kimisis Theotokou Greek Church** in the Harman neighborhood of Talas, built in 1890 over the demolished original church, is now Yaman Dede Mosque.

367

Yahyalı'ya bağlı Çamlıca köyündeki **Ayios İoannis Hrisostomos Rum Kilisesi**, Çamlıca Köyü Camii'ne dönüştürülmüştür.

The **Agios Ioannis Hrisostomos Greek Church** in the village of Çamlıca in Yahyalı was converted into the village mosque of Çamlıca.

371

Yeşilhisar'ın Güzelöz köyünde, köy sakinlerinin eski **Rum kilisesi** olarak işaret ettiği alandaki yapılar, bütünlüklü duvar bezemeleriyle dikkat çekiyor.

The site in the Güzelöz village of Yeşilhisar district, where the local inhabitants say was once a **Greek church**, stands out with its holistic wall decorations.

372

Yeşilhisar'a bağlı Başköy'de bulunan **Rum kilisesi** bakımlı durumdadır; boş olsa da ayaktadır ve yapının çatısı yerindedir.

The vacant **Greek church** in Başköy near Yeşilhisar is in good condition and has retained its roof.

375

Yeşilhisar'ın Soğanlı köyünde açık hava müzesi olarak düzenlenmiş bir kaya oyma yerleşim alanında yer alan ve MS 5. ya da 6. yüzyılda yapıldığı düşünülen **Ayia Varvara Rum Kilisesi**.

The Agia Varvara Greek Church in the rock-cut settlement-turned-open-air-museum in Yeşilhisar's Soğanlı village, thought to date back to the 5th or 6th century AD.

382

Yeşilhisar'ın Erdemli köyünde bulunan, kayadan oyma **Rum kilisesi**. Halk arasında 'Saray Kilise' olarak anılan, görkemli fakat ulaşımı zor bir kilisedir.

The rock-carved **Greek church** in Yeşilhisar's Erdemli village. Locally known as the "Palace Church", it is magnificent, yet hard to access.

384

Yeşilhisar'ın Soğanlı köyündeki açık hava müzesinde yer alan, halk arasında 'Yılanlı Kilise' olarak bilinen **Rum kilisesi**. İnşa tarihi bilinmemese de, 14. yüzyılda yeniden resimlendirildiği bilinmektedir.

Greek church in the Soğanlı openair museum in Yeşilhisar district, locally known as "Yılanlı Church". Its construction date is unknown, though it is known that it was redecorated with wall paintings in the 14th century.

387

Soğanlı'nın dışında, Mavrucan köyünün yakınında, kayaya oyma yerleşim alanında bulunan **Rum şapeli**. Alandaki mağaralar depo veya araba parkı olarak kullanılıyor. Köy halkının onarılmasını istediği şapelin, 1950'lerde yol yapımı sırasında zarar gördüğü söyleniyor.

Greek chapel in the rock-cut settlement near Mavrucan village, outside of the Soğanlı touristic area. Other caves in the settlement are currently used for storage and parking. The villagers say the chapel was damaged during the road construction in the 1950s, and that they want it restored.

096

Melikgazi ilçesinin merkezinde, Caferbey Mahallesi'nde yer alan **Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi**, Anadolu'da halen ibadete açık olan altı Ermeni ibadethanesinden biridir. Kayseri'de Hıristiyanlığa geçtikten sonra, 301 yılında Ermenistan kralının ve devletinin Hıristiyan olmasına önderlik etmiş olan ve Ermeni Kilisesi'nin kurucusu sayılan Aziz Krikor Lusavoriç'e adanmıştır. 11. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. 1883-85 yılları arasında yeniden inşa edilmiş ve son olarak 1996 yılında onarımdan geçirilmiştir.

The Armenian Church of Surp Krikor Lusavoriç in the Caferbey neighborhood of Melikgazi is among the six Armenian churches that are still open in Anatolia. The church is dedicated to Saint Gregory the Illuminator, founder and first official head of the Armenian Apostolic Church, who adopted Christianity in Kayseri and in turn led the king and the state of Armenia to adopt Christianity in 301. It is said to date back to the 11th century. It was renovated in 1883-85 and last restored in 1996.

III. BÖLÜM

TEHDİT ALTINDAKİ KÜLTÜREL MİRAS: 18 YAPININ RİSK ANALİZİ

CHAPTER III

**CULTURAL HERITAGE
UNDER RISK:
RISK ASSESSMENT OF
18 BUILDINGS**

Kayseri'deki Ermeni ve Rum toplulukların tehlike altındaki mimari mirasını belgeleme çalışması çerçevesinde, bu mirası oluşturan yapıların değerlerini, sorunlarını, potansiyellerini tanımlamak ve bu yapılardan acil müdahaleye ihtiyaç duyanları tespit etmek amacıyla, Kültürel Mirası Koruma Derneği'nden uzmanlar, Hrant Dink Vakfı araştırma ekibiyle birlikte 15-20 Haziran 2015 arasında bir saha çalışması yaptı.¹

Uzman ekibin yerinde analiz edeceği yapıların seçilmesinde, Hrant Dink Vakfı çatısı altında hazırlanan kültür varlıkları envanterinden yararlanıldı. 9-15 Haziran arasında yapılan ön araştırmada, envanterde yer alan çeşitli yapılar yerinde tespit edilerek fotoğraflandı. Ardından, Yunanistan Kültür ve Spor Bakanlığı'nda görevli yüksek mimar İoannis Murtos ve Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden öğretim üyelerinin de katılımıyla Erciyes Üniversitesi'nde yapılan toplantıda ön araştırmanın bulguları değerlendirildi ve daha ayrıntılı bir şekilde incelenecek yapılar belirlendi.

Ekip üyeleri, 15-20 Haziran arasında 20'den fazla yapıyı ziyaret ederek, bunlardan 18'ini uzmanlık alanları çerçevesinde, mimarlık tarihi, sanat tarihi, mimari koruma ve restorasyon, statik açısından incelediler. Kaynaklarda planı bulunmayan ya da yok olma tehlikesi altında olan yapıların, kabaca da olsa rölöveleri alındı.²

Yerinde incelenen yapılara dair gözlemler sistemli bir şekilde bir araya getirilerek ayrı ayrı envanter fişleri hazırlandı. Bu fişlerde, yapının çevresiyle ilişkisine, mimari özelliklerine, tarihine, kullanımına, strüktürel ve malzemeyle ilgili sorunlarına dair bilgilere yer verildi. Ayrıca, Kültürel Mirası Koruma Derneği tarafından geliştirilmiş olan bir puanlama

yöntemiyle her yapının 'değeri' ve 'tehdit durumu' belirlendi. 'Değer'in strüktürel durum, ulaşım, deprem yüklerine dayanıklılık, rüzgârın ve yağmurun etkilerine açıklık, zemin yapısı, su baskını olasılığı ve insan tahribatına açıklık kriterleri çerçevesinde; 'tehdit durumu'nun ise miras olarak önem, özgünlük, iç mekân / dış cephe özellikleri ve algılanabilirlik kriterleri çerçevesinde hesaplandığı bu puanlama yöntemiyle, yapılarla ilgili bir risk analizi tablosu oluşturuldu ve acil müdahaleye ihtiyaç duyan ilk dört yapı belirlendi.

Bu bölümde yer alan raporlar, ekip üyelerinin hem tarihsel kaynaklardaki araştırmalarına, hem de sahada beraber tuttıkları gözlem notlarına dayanmaktadır.

NOTLAR

- 1 Prof. Dr. Evangelia Şarlak (sanat tarihçisi, Işık Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Banu Pekol (mimarlık tarihçisi, Özyeğin Üniv.), İsmail Yavuz Özkaya (yüksek mimar), Dr. Elmon Haçer (sanat tarihçisi), Alin Pontioğlu (yüksek mimar), Mesut Dinler (restorasyon doktora öğrencisi, Politecnico di Torino) ve İoannis Murtos'tan (yüksek mimar) oluşan ekibe, arazi çalışmalarının bir kısmında Erciyes Üniversitesi'nden öğretim görevlileri de yardımcı oldu.
- 2 Burada ele alınan 18 yapının planlarına ilişkin bilgilere Hrant Dink Vakfı'ndan ve Kültürel Mirası Koruma Derneği'nden ulaşılabilir.

As part of the recording of Armenian and Greek cultural heritage in Kayseri, a team of experts from the Association for the Protection of Cultural Heritage conducted a field work together with the research team from the Hrant Dink Foundation on June 15th-20th. The goal was to define the value, problems, and potential of the buildings that constitute this heritage, as well as to determine the ones that require intervention most urgently.¹

The inventory produced by the Hrant Dink Foundation's cultural heritage inventory was used for the selection of the buildings that would be analyzed by the team of experts.¹ Numerous buildings from the inventory had been recorded and photographed in situ during the preliminary phase of the field work between June 9th and June 15th. Thereafter, a meeting was held at Erciyes University, whereby the preliminary findings were evaluated and buildings to be analyzed further were determined together –with the participation of faculty members from the university's school of architecture, as well as Ioannis Mourtos, architect with Greece's Ministry of Culture and Sports.

From June 15th to June 20th, the members of the team visited over 20 buildings and analyzed 18 of them according to their area of expertise, such as architectural history, art history, architectural preservation and restoration, statics. Approximate measurements of the buildings that are under immediate risk of collapse or are without published plans have been taken.²

Observations on each building have been systematically synthesized into spread sheets comprising information on

a given building's architectural features, history, function, structural and material problems, as well as its relationship to its context. By using an evaluation system developed by the Association for the Protection of Cultural Heritage, each building was graded according to its 'vulnerability' and 'significance': 'vulnerability' was assessed in terms of various risks faced by buildings such as structure instability, difficulty of access, earthquake, wind and rain erosion, soil instability, flooding, and anthropogenic risks; while 'value' was assessed based on a building's importance as cultural heritage, originality, interior and exterior façades and the intactness of its form. Four buildings that require the most urgent interventions were thus determined.

Reports presented in this chapter comprise both field notes and research by the team members.

NOTES

- 1 The team consisting of Evangelia Şarlak (Prof., Işık University, art historian), Banu Pekol (Asst. Prof., Özyeğin University, architectural historian), İsmail Yavuz Özkaya (M. Arch.), Elmon Hançer (PhD., art historian), Alin Pontioğlu (M. Arch.), Mesut Dinler (PhD candidate, Politecnico di Torino) and Ioannis Mourtos (M. Arch., Ministry of Culture and Sports, Greece) have been assisted by the academics from Erciyes University in some parts of the field study.
- 2 For the plans of the 18 buildings in this chapter, please contact the Hrant Dink Foundation or the Association for the Protection of Cultural Heritage.

SURP ASDVADZADZİN KİLİSESİ (AŞAĞI FENESE)

envanter no: 24

ALİN PONTİOĞLU

konumu:	Develi ilçesi, Aşağı Feneşe mahallesi
inşa dönemi/yılı:	19. yüzyıl
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Ermeni Apostolik
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	KVTVKK, 31.01.2007, 716
mülkiyet durumu:	Develi Belediyesi'ne ait

TARİHÇE

Binanın yapılışı ve tarihsel gelişimi hakkında yazılı kaynak bulunamamıştır. Kilise plan şeması, inşa tekniği ve tezyinat özelliklerinden, 19. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

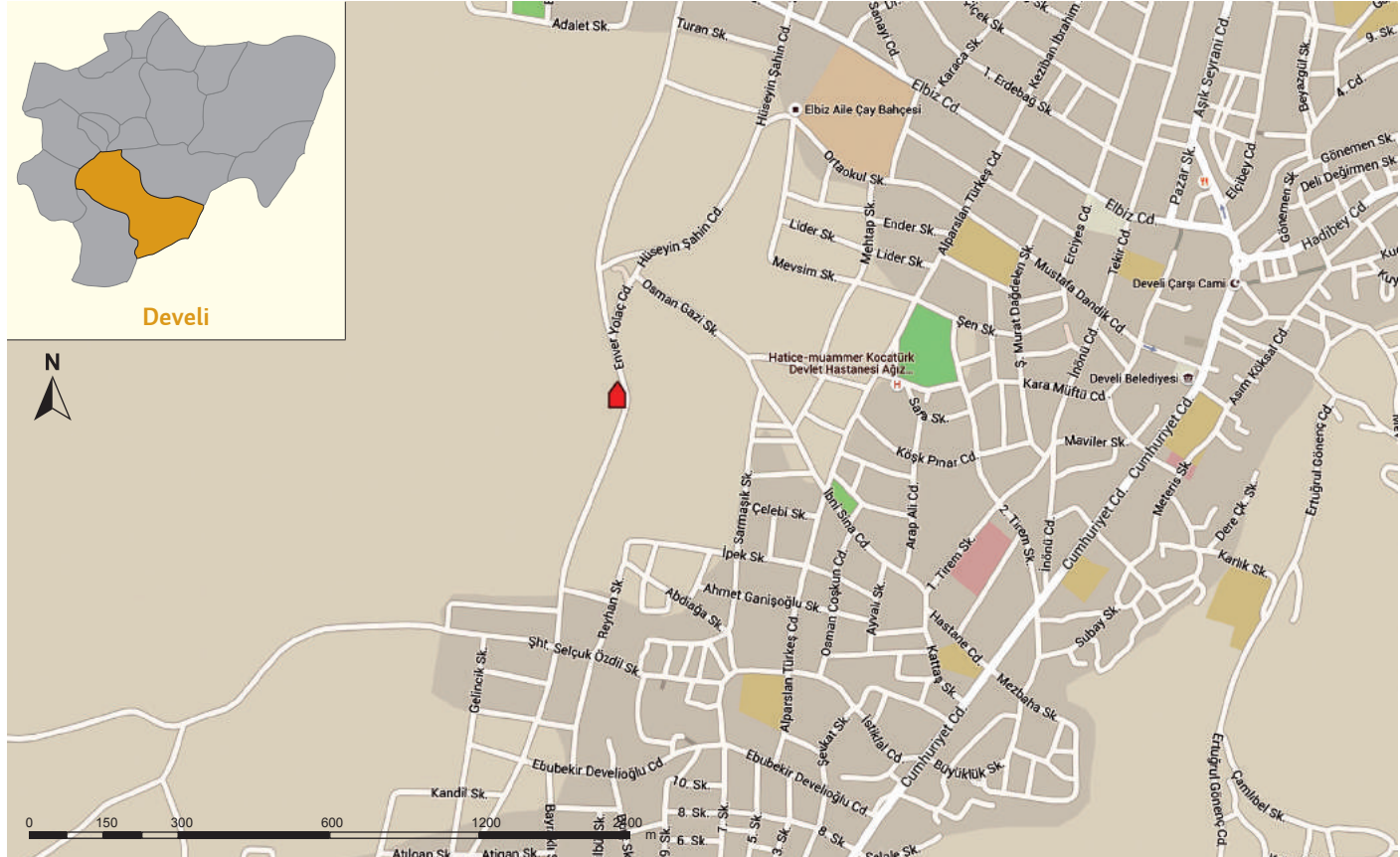
MİMARİ

Tamamı kaya içine oyularak inşa edilmiş, üç nefli ve kubbeli bazilika plan şemalı bir yapı olan kilise, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Narteks, nef ve apsis olmak üzere üç

bölümden oluşmaktadır. Narteksin her iki yanında, birkaç basamakla yükseltilmiş kısımlar ve yer seviyesinin altında, kuzey narteks kısmından ulaşılan bir oda bulunmaktadır. Bu bölümden, kayaya oyulmuş, yarım daireyi andıran, kullanım amacı bilinmeyen bir mekâna geçilmektedir. Kilise, orta nef ve yan nefler şeklinde, üç bölümden oluşmakta ve nefler arasında altışardan iki sıra sütun bulunmaktadır. Yan nefleri beşiktonozla örtülü olan mekân, doğu yönünde sütun başlıklarının üzerine, batı yönünde ise kemere oturan kubbeye örtülüdür. Batı girişin ana aksından orta nefe, oradan da, yapının doğu kısmında bulunan, kayaya oyulmuş, yarım daire şeklindeki apside ulaşılmaktadır. Apsisin ortasındaki açıklıktan geçilerek, apsis hacminin arkasında bulunan, kayaya oyulmuş, dairesel bir arka odaya ulaşılır. Apsisin her iki yanında, yarım daire şeklinde apsisler bulunmaktadır. Narteks kısmı 11,81 x 6,29 metre, ana mekân ise 8,46 x 10,35 metre ölçülerindedir. Kubbe yüksekliği 5,46 metredir.

Duvarların bir kısmı kayadan yapılmıştır, bir kısmı ise kerpiç yığmadır. Kilisenin içi kireç sıvayla kaplıdır; yer yer küçük parçalar halinde freskler görülür. Sütunların tamamı kesilmiştir ancak sütun başlıkları, kemerler ve tonozlar durmaktadır.

Köye giden yokuşun sol tarafında bulunan kayanın üzerindeki kapı açıklığından ulaşılan kilisenin cepheleri dışa tamamen kapalı ve penceresizdir. Üst örtü toprak dolgudur ve iki yerden kare açıklıkları bulunmaktadır.

SURP ASDVADZADZIN CHURCH (LOWER FENESE)

inventory no: 24

ALIN PONTIOĞLU

location:	Develi district, Lower Fenese neighborhood
period/year of construction:	19 th century
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Armenian Apostolic
present function:	not in use
date and number of registry:	KVTVKK, 31.01.2007, 716
ownership status:	property of Develi Municipality

HISTORY

No records have been found on the construction date and historical development of the building. Based on its plan, construction technique, and decorative elements, it is assumed that the church was built in the 19th century.

ARCHITECTURE

Entirely carved into rock, the domed church has a three-naved, basilical plan extending on an east-west axis. It is composed of three parts, namely the narthex, the naos,

and the apse. Both sides of the narthex are raised with a few steps and an underground chamber underneath is accessible from the northern narthex. This space leads to a rock-carved space with a plan that is an approximate half-circle, the purpose of which is unknown. The church consists of three sections, a nave in the middle and two aisles, each lined with a set of six columns. Aisles are covered with barrel vaults, while the main dome rests on capitals on the east and on an arch on the west. The nave, accessible from the west through the main gate, leads to the semi-circular rock-carved apse on the east. An opening through the apse leads to a circular backroom carved into the rock behind the apse. Semi-circular apses are found on either side of the apse. The narthex is 11.8 x 6.29 meters while the main space is 8.46 x 10.35 meters. The dome reaches 5.46 meters in height.

Some parts of the walls are of rock while some others are mud brick masonry. The interior of the church is plastered with lime, with small fresco fragments appearing in some places. All of the columns are cut, but capitals, arches, and vaults are in place.

The church is accessible through the door above the rock to the left of the slope that leads to the village. The closed façades have no windows. The roofing is earth-filled and has two separate square openings.

GÜNCEL DURUM

Bir müddet ahır olarak kullanılmış olan kilise bugün metruk durumdadır. Kaya içine inşa edilmiş olan yapı, özgün plan şemasını kaybetmemiş fakat hem doğal nedenlerle, hem de insan müdahaleleriyle tahribata uğramıştır. İç mekândaki sütunların hepsi kesilmiştir. İç duvarlarda sıva bozulmaları görülür. Fresklerin hemen hemen hepsi yok olmuştur. Kubbe pandantifinde renkli melek tasvirleri ve apsis iç duvarında kalem işi motifler görülmektedir.

Anayola çok yakın olmayan bir noktada bulunan ve başka yapılarla çevrili olan kiliseye rehbersiz ulaşmak zordur. Bilgi tabelası ve bilenler dışında ziyaretçisi bulunmamaktadır.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Yapı, hem strüktürel durumu, hem de insan ve doğa tahribatına açık olması itibarıyla risk altındadır. Dıştan kolayca fark edilemez durumdadır. Vandalizme ve –çatı örtüsünün iki yerden açık kalmış olması nedeniyle– rüzgâr ve yağmurun etkilerine açıktır. Tüm sütunları kesilmiştir; deprem yüklerine karşı dayanıksız, kötü ve bakımsız durumdadır. Strüktürel olarak acil müdahaleye ve korumaya ihtiyacı vardır. Yakın çevresinde kazılar yapılarak özgün kotlarla ilgili daha fazla bilgiye ulaşılması gerekmektedir. Çatısı ve kapısındaki açıklıklar örtülerek, iç mekânın daha fazla tahribata uğraması engellenmelidir. Kaya kiliselerine güzel bir örnek teşkil eden yapı, onarılarak, inanç turizmi kapsamında değerlendirilebilir. Temizlenmeli, korumaya alınmalı ve bilgi tabelası konmalıdır.

PRESENT CONDITION

Once used as a stable, the church is currently abandoned. The original plan of the rock-carved structure is intact, but has suffered from human intervention and natural damage over time. All of the interior columns are cut, and the plaster is damaged. Frescoes are almost entirely lost. Colored angel figures on the pendentives and wall-painted motifs on the interior wall of the apse are visible.

As it is not close to the main road and surrounded by other structures, the church is difficult to locate without a guide. No sign exists, and the only visitors are those who already know about the structure.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

Due to its structural condition and vulnerability to anthropogenic and natural damage, the church is under risk and unrecognizable from outside. The building is exposed to vandalism in addition to the effects of the wind and rain through the two openings in the roof. With all its columns cut, the structure is vulnerable to earthquake, left neglected, and in bad condition. It needs urgent structural intervention and preservation. Excavations must be carried out in its vicinity to obtain more information about its original levels. The openings on the roof and door must be covered to prevent further damage to the interior. A fine example of a cave church, the structure can be restored to serve faith tourism purposes. It needs cleaning, preservation, and a sign.

SURP STEPANOS KİLİSESİ (GERMİR)

envanter no: 92

ALİN PONTİOĞLU

konumu:	Melikgazi ilçesi, Germir mahallesi
inşa dönemi/yılı:	1860
mimar:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Ermeni Apostolik
mevcut işlevi:	ahır ve konut
tescil tarihi ve numarası:	Kayseri KVTVKK, 06.11.1993
mülkiyet durumu:	özel mülk (bakımı Kayseri Valiliği'nin sorumluluğunda)

TARİHÇE

Kilise, köyün girişine yakın, düz bir arazi üzerinde, duvarlarla çevrili bir avlunun içinde yer almaktadır. Seyyahların, hakkında "Rum kilisesine göre daha yeni ve güzel bir okulu vardır" (İlter, 1989: 1675) yorumunu yaptığı kilisenin, Surp Asdvadzadzin'e adanmış ve 1858 yılında yanmış olan kilisenin yerine inşa edildiği, 1860 yılında kubbesinin yapıldığı ve 1919 yılında ayakta olduğu bilinmektedir. (Sağır, 2005: 40)

MİMARİ

Doğu-batı yönünde uzanan, dikdörtgen planlı, üç nefli bir bazilika olan yapının kuzey ve güney duvarları yıkık olduğundan, plan şeması hakkında yeterince veri yoktur. Kareye yakın dikdörtgen planlı naos bölümü, batıda anayola bakan iki katlı narteksin duvarı, doğuda ise evlere bakan yol üzerinde apsis duvarı, plana dair fikir veren yegâne kalıntılardır.

Yöre kiliseleri gibi tümüyle kesme taştan yapılmış olan yapının kalıntı duvarlarından apsinin iç kubbe yüzeyinde beyaz sıva görülmektedir. Bazı öğelerin üzerinde mavi ve mor boya ile yapılmış bezeme kalıntıları vardır.

İç kısmı tamamen yok olmuş olan yapının naos bölümü 23,05 x 17,67 metre boyutlarındadır. Kuzey-güney duvarındaki sütun izlerinden, ikişerden altı sütunu olduğu anlaşılmaktadır. Bugüne ulaşan doğu duvarında, apsis seçilmekte ve dışa açılan penceresiyle sol taraftaki absidal yarım kubbesinin yükselerek sonlandığı görülmektedir. Bu kalıntılar, kilisenin iç yüksekliğine ve sütun-kemer-başlık ilişkisinin yapıda nasıl kurulduğuna dair ipuçları vermektedir. Yarım kubbenin iç silmesinin altındaki duvarda sıva ve renkli kalem işi motifler, narteksin iç duvarında ise yine beyaz sıva ve mavi kalem işi motif mevcuttur.

Sade, düzgün, kesme taştan yapılmış olan ve apsinin dış yayını çizen doğu dış duvarının orta aksında düz atkılı,

SURP STEPANOS CHURCH (GERMİR)

ALİN PONTİOĞLU

inventory no: 92

location:	Melikgazi district, Germir neighborhood
period/year of construction:	1860
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Armenian Apostolic
present function:	stable and dwelling
date and number of registry:	Kayseri KVTVKK, 06.11.1993
ownership status:	private property (under the auspices of Kayseri Governorship)

HISTORY

The church is situated on a courtyard surrounded with walls close to the village entrance. Referred by travelers as “newer and better school compared to that of the Greek church” (İlter, 1989: 1675), the church is known to have been constructed in place of a former church dedicated to Surp Asdvadzadin which burned down in 1858, that its dome was constructed in 1860, and that it was still standing in 1919. (Sağır, 2005: 40)

ARCHITECTURE

The structure spreads on a rectangular, three-naved basilical plan from east to west. The north and south walls of the church are destroyed, therefore we do not have enough information on its plan. The only remaining elements that give a glimpse of the structure are the squarish rectangular naos, the wall of the two-story narthex to the west on the main road, and the apse to the east on the road facing the houses.

Just like other churches in the region, the structure is entirely made of ashlar blocks, with white plaster found on the surface of the apse’s remaining inner dome. There are remnants of decorations painted with blue and purple on some elements.

The interior of the church is entirely destroyed. The measurements of the naos are 23.05 x 17.67 meters. The traces of columns on the north-to-south wall indicate a total of six columns grouped in two. The apse can be located on the surviving east wall, with the window opening outward which reveals the apsidal semi-dome rising to the left. These remnants offer clues about the interior height of the church as well as the organization of the columns, arches, and capitals. Interior molding of the semi-dome includes plaster and colored wall-paintings while the inner wall of the narthex has white plaster and a blue wall-paintings.

kareye yakın bir pencere açıklığı mevcuttur. Duvarın üst çatı sınırı belli değildir. Günümüzdeki kalıntılar, yapının, basık, boyuna düzenli planlı, doğu ve batıda yanlara taşan hacimleri olan, beşiktonozlu örtüleriyle yuvarlak kemerli açıklıklara sahip bir kilise olduğuna işaret etmektedir.

GÜNCEL DURUM

Günümüzde, duvarlarının bir kısmı, iç sütunları ve bölümleri bulunmayan kilise, ahır ve konut olarak kullanılmaktadır. Yapının batı ve güney duvarlarına konut yerleşmiştir. Apsis duvarları ve batı duvarı hâlâ ayakta. Narteks kısmı konut olarak kullanıldığı için yapıya kuzeybatı duvarından girilmektedir. Narteksin üst katı, kemer iç dolgularından anlaşılacağı gibi, moloz taş örgüyle sonradan kapatılmıştır. Ortaya ve yanlara küçük birer pencere açılmıştır.

Yapı, zaman içinde geçirdiği bozulmalar sebebiyle net bir plan şeması sunmamaktadır ancak, kısmen ayakta kalmış olan dış duvarlar ve iç yüzeylerdeki izler, plana dair bir fikir vermektedir. Çatısı günümüze ulaşmamış olan yapının duvarlarının açıkta kalmış olması nedeniyle, özgün iç yüzeydeki sıva kalıntıları korumasız, doğa ve insan tahribatına açık durumdadır.

Yaklaşık 2710 metrekarelik bir alanı kaplayan arazi düzdür ve köyün girişine yakın konumdadır. Yapının doğu kısmı taş evlerin oluşturduğu sokağa, batı kısmı ve önünde uzanan geniş avlusu ise köyün girişinden geçen anayola cephelenmiştir. Kiliseyi batı ve güney yönlerde çevreleyen avlu duvarının üzerinde yer alan ve bugün kapatılmış olan iki adet açıklığın özgün kapılar olduğu düşünülmektedir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Germir'de 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış tek Ermeni kilisesi (İlter, 1989: 1676) olan yapı, günümüze, büyük kısmını ve birçok özelliğini yitirmiş halde ulaşabilmiştir. Çevresindeki birçok yapı gibi bakımsız ve tahribata açık durumdadır. Ev olarak kullanılması nedeniyle özgün özelliklerinin pek çoğu bozulmuş ve mimari dokusu bakımsız kalmıştır. Deprem yüklerine dayanıksız durumdadır; strüktürel olarak acil müdahaleye ve korumaya ihtiyaç duymaktadır. Yapı alanı, içinde bulunduğu çevre için hazırlanacak rehabilitasyon ve restorasyon projesi çerçevesinde ele alınarak, kalan duvarlar tahrip edilmeden, yeni fonksiyonlar için planlanmalı, temizlenmeli, korumaya alınmalı, bilgi tabelası konmalıdır. Yapı, kalan duvarları korunarak tamamlanabilir, çok amaçlı salon haline getirilebilir veya mevcut haliyle korunarak turistik amaca hizmet edebilir.

There is a squarish window on the central axis of the east exterior wall, built in plain and even ashlar. Limits of the upper roof of the wall are not clear. The remaining elements point out to a church with a low ceiling, a longitudinal plan barrel vaults and round arches.

PRESENT CONDITION

Parts of the walls, interior columns, and spaces of the church have not survived. Today it serves as a stable with a house appended to it on the west and south walls. The walls of the apse and the west wall are still standing. The entrance to the structure is through the northwest wall since the narthex is currently a part of a residence. As is evident from the inner inlays of the arch, the upper story of the narthex is later walled up with rubble, leaving small window openings in the middle and on the sides.

Although the plan of the structure is hard to map out due to alterations over time, the partly standing exterior walls and traces on the interior surfaces give an idea about the plan. The roof of the structure did not survive, hence the building remains uncovered, with plaster remnants on the original surfaces vulnerable to natural and human damage.

The structure is located close to the entry to the village on a flat site that extends over an area of nearly 2710 square meters. The eastern side of the structure faces the street lined with stone houses while the west side and the wide courtyard in the front are across the main road leading to the neighborhood. The courtyard walls surrounding the church from west to south as well as the two openings now filled in are assumed to be the original doors.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The only Armenian church in Germir built in the second half of the 19th century (İlter, 1989: 1676) is in large part in ruins with most of its features destroyed. Similar to many surrounding buildings, it is left to neglect and external damage. Its use as dwelling has left most of its original features in poor condition. The church is vulnerable to earthquake and needs urgent structural intervention and protection. The structure should be considered as part of a rehabilitation and restoration project that should pay attention not to cause any damage to the surviving walls and that can attribute new functions to the church. The area needs to be cleaned out, protected, and marked by a sign. As long as the remaining walls of the structure are kept safe, the building can be reconstructed as a multi-purpose hall or preserved in its current state for touristic purposes.

SURP STEPANOS KİLİSESİ (EFKERE)

envanter no: 101

ELMON HANÇER

konumu:	Melikgazi ilçesi, Bahçeli köyü
inşa dönemi/yılı:	1857-1858
mimarı:	Hovhannes Amira Serveryan
etnik ve dinî aidiyet:	Ermeni Apostolik
mevcut işlevi:	depo
tescil tarihi ve numarası:	GEEAYK, 12.3.1977, 360
mülkiyet durumu:	özel mülk

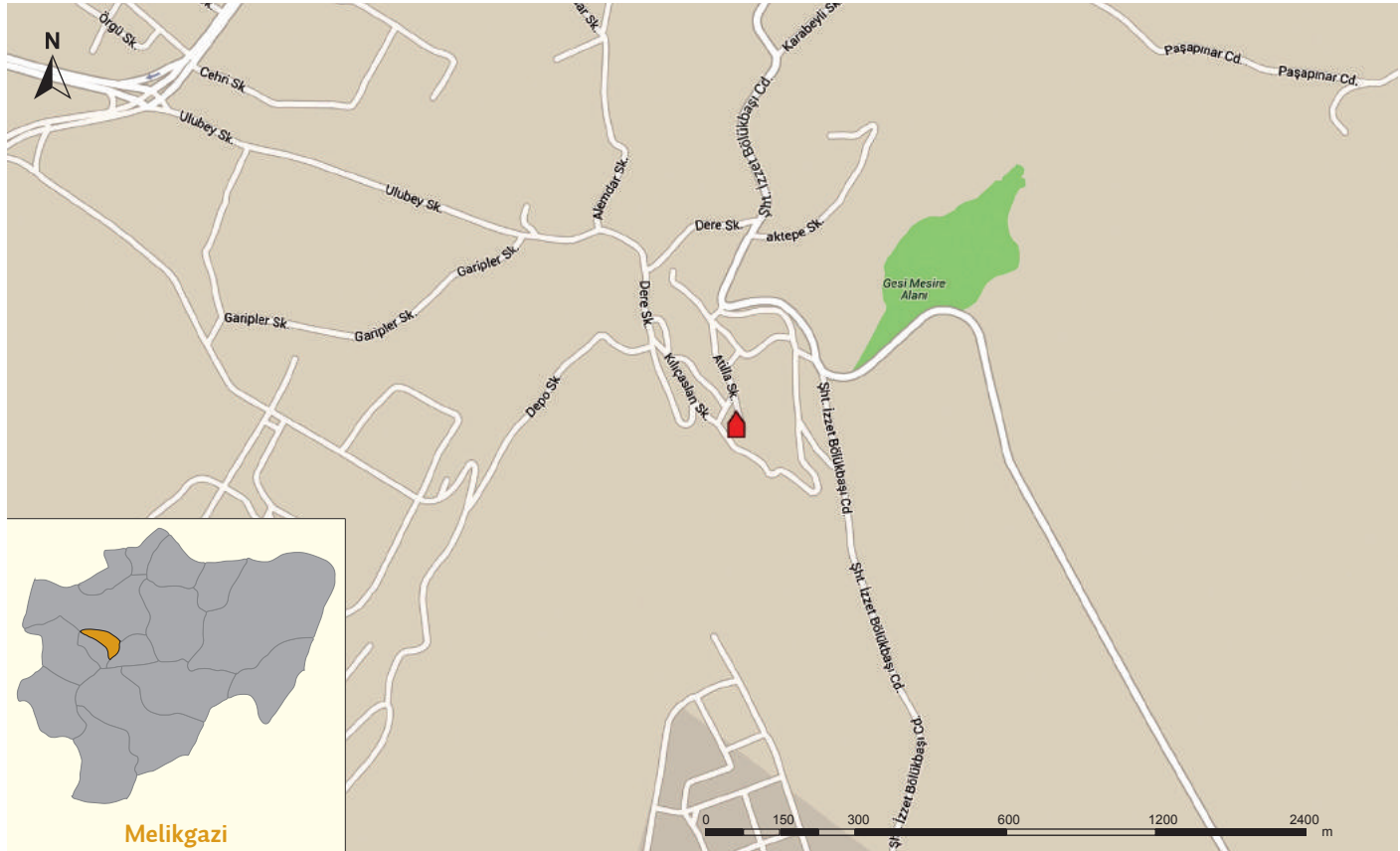
TARİHÇE

Kayseri'nin 19 km. kuzeydoğusunda bulunan ve bugünkü resmî adı Bahçeli olan Efkere'nin kuruluş tarihi, köyde Vaftizci Yahya'nın kemiklerinin bulunduğu, adı ilk kez 1206 tarihli bir kaynakta geçen Surp Garabed Manastırı'yla ilişkilendirilebilir. Efkere'de, 19. yüzyılın başlarında dört Ermeni ve bir Türk mahallesi vardı. 1683 tarihli dinî bir elyazmasında adı geçen ve Demirci mahallesinde bulunduğu bilinen Surp Stepanos, köyün ana kilisesi olarak zikredilmektedir. Yapının halen görünür durumda olan mimarisinin Ördek Minas'a ait olduğu

söylense de bu kesin bir bilgi değildir; Garabed Balyan'la birlikte saray mimarlığı yapmış ve Balyanların projelerinde yer almış olan Hovhannes Amira Serveryan tarafından yapılmış veya yaptırılmış olması daha güçlü bir olasılıktır. Kilise, Patrikhane kayıtlarına göre 1857 (Hicri 1274) (Safrastyan, 1966: 7, 56), Alboyacıyan'a göre ise 1871 yılında inşa edilmiştir (1937, c. 1: 775-785). Kévorkian, 1871'de binanın inşa değil restore edildiğini belirtir (2012: 228). İltér, kilisenin bu yörede yaşanan yıkıma yol açan 1835 depreminden sonra, 19. yüzyılın ortalarında yapılmış olduğunu zikretmektedir (1982: 363). Tehcirin ardından bir süre işlevsiz kalan yapı 1957'de şahıslarca Hazine'den satın alınmış ve 25 yıl konut olarak kullanılmıştır. (Açıkgöz, 2007: 59-61)

MİMARİ

Alboyacıyan, Surp Stepanos'u "bir haç şeklinde, yüksek kemerleri, güzel kubbesi ve çan kulesi ile aydınlık ve görkemli bir kilise" olarak tanımlamaktadır (Alboyacıyan, 1937, c. 1: 780). Eğimli bir arazi üzerinde, doğu-batı aksında yapılmış olan kilise, Kayseri ve çevresindeki, bugüne ulaşan kiliselerden farklı olarak, haçvari planlıdır. Mimarının, İstanbul'un Beşiktaş semtindeki Meryem Ana Kilisesi'nin plan tasarımını uyguladığı anlaşılmaktadır. Yapının batı cephesinde bulunan bir ana ve iki yan kapı ile nartekse girilmektedir. Narteks, 8,95 x 13 metre boyutlarında, enine gelişmiş dikdörtgen planlı naosa geçiş vermektedir.

SURP STEPANOS CHURCH (EFKERE)

inventory no: 101

ELMON HANÇER

location:	Melikgazi district, Bahçeli neighborhood
period/year of construction:	1857-1858
architect:	Hovhannes Amira Serveryan
religious-ethnic community:	Armenian Apostolic
present function:	warehouse
date and number of registry:	GEEAYK, 12.3.1977, 360
ownership status:	private property

HISTORY

Located 19 km northeast of Kayseri and officially named Bahçeli today, the history of Efkere is related to Surp Garabed Monastery, which hosts the relics of John the Baptist and is mentioned for the first time in 1206 in a document. There were four Armenian and one Turkish neighborhoods in Efkere in the early 19th century. Surp Stepanos Church, which is cited in a religious manuscript dating from 1683 and which is known to be located in Demirci neighborhood, is mentioned as the main church of the village. While the architect

of the structure standing today is speculated to be Ördek Minas, this information is inconclusive. It is more probable that the church was constructed or was commissioned by Hovhannes Amira Serveryan, who served as royal architect together with Garabed Balyan and cooperated in the construction projects of the Balyans'. The patriarchate records show that the church was constructed in 1857 (Safrasdyan, 1966: 7, 56), while Alboyajian dates it to 1871 (Alboyajian, 1937, v. 1: 775-785). Kévorkian argues that the church was not constructed anew but only renovated in 1871 (Kévorkian, 2012: 228). İlder maintains that the church was constructed in the mid-19th century, following the devastating earthquake of 1835 (İlder, 1982: 363). The church was out of use for a certain period of time after the exchange of populations, until it was purchased from the treasury by individuals in 1957 and used as residence for 25 years. (Açıkgöz, 2007: 59-61)

ARCHITECTURE

Alboyajian describes Surp Stepanos as “a cross-shaped, sunny and grandiose church with high arches, a beautiful dome, and a bell tower” (Alboyajian, 1937, v. 1: 780). Built on a sloping terrain on the east-west axis, the church has a cross-shaped design unknown in other existing churches in Kayseri and its neighboring area. It is evident that the architect of the church applied the design of Surp Asdvadzadzin (Meryemana) Church in Beşiktaş, İstanbul. The narthex of

Naosun doğusunda bema ve apsis, kuzeyinde ise bemaya bağlanan ve dışarı da açılan vaftizhane yer almaktadır. Vaftizhane şapelinin doğusundaki apsidyal nişten, ana apside kuzeyden bağlanan protesise geçilmekte, apsisin güneyinde ise diakonikon bulunmaktadır. Günümüzde duvarlardaki izler, özgün tasarımda galerinin iki katlı olduğuna işaret etmektedir.

Kilise, düzgün kesme taş bloklar kullanılarak, yığma tekniğiyle inşa edilmiştir. Ana malzeme olarak volkanik tüf taşı, ayıca demir, ahşap ve kireç harcı kullanılmıştır. Duvar örgüsü yanaşık derz tekniğinde ve çift cidarlıdır. İç ve dış cidarlar, 25-30 cm. ebadında, düzgün kesme taş bloklarla örülmüştür. Duvar dokusunda kimi yerlerde devşirme taşlar ve taşçı işaretleri göze çarpmaktadır. 1913'te çekilmiş bir fotoğrafta, döşemesi günümüze ulaşmamış olan zeminin taş kaplı olduğu görülmektedir (Varjabedian, 2015; Açıkgöz, 2007: 63). Çatı takriben 10 x 35 x 70 cm.'lik taş bloklarla kaplanmıştır. Sadece narteks kemerinde kullanılmış olan demir gergi, kuzey ve güney cephelerindeki berkitme kılıçlarıyla dışarı yansımıştır. Naosta moloz arasında bulunan kenet parçası, yapıdaki diğer demir aksamdır. Özel kalıplarla üretilmiş olduğu anlaşılan alçı

konsol ve kabartma motifler, kornişe çivilerle sabitlenmiştir. Diakonikonun tavanında 15 cm. çapında ahşap kirişler vardır. Kalan izlerden, günümüzde ortadan kalkmış olan galeri döşemesinin ahşap kirişlerle taşındığı ve pandantiflerdeki fresklerin de bağıdadî tekniğindeki yüzey üzerine yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ana taşıyıcı sistemi oluşturan 108 cm. kalınlığındaki duvarları birbirine bağlayan dört askı kemeri, dört pandantifle geçilen kubbeyi taşımaktadır. Narteksi örten beşiktonozun yükü, 135 cm. kalınlığındaki yan duvarlarla zemine aktarılmaktadır. Vaftizhane, apsis ve diakonikon duvarlarındaki nişler ve kutsal sunağın yer aldığı apsis bölümünün zeminden yüksek platformunu bemadan ayıran taş korkuluk, günümüze ulaşmış öğelerdir. Yapının batı cephesi ve iç dekorasyon tasarımında neoklasik üslup ve 19. yüzyılın seçmeci üslubu hâkimdir. Hem dış cepheler, hem de iç mekâna yansıyan bu etkiler; duvar, kemer ve apsis yarım kubbesindeki alçı bezemelerde kendini göstermektedir. Akantus yapraklı başlıklarla taçlanmış yivli pilasterlerle bölünen duvar yüzeyleri, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen panolarla hareketlendirilmiştir. Panoların içinde, basık kemerli pencereler ve kimilerinde yuvarlak madalyonlarla süslenmiş ikincil panolar dikkat çekmektedir. İç mekânda kat ayrımlarını vurgulayan korniş, korniş destekleyen akantus yapraklı konsollar ve kornişin alt yüzeyindeki kasetlerde asma yaprağı / üzüm kabartmaları görülür. Apis yarım kubbesi, kubbe anahtarından kubbe kasnağına doğru büyüyen boyutlarda haç dizileriyle bezenmiştir. Kemer karınlarında üçgen ve eşkenar dörtgen kabartmalar bulunmaktadır. Alçı dekorasyonu ile farklılaşan kilisenin pandantiflerinde bulunan, parlak sarı ve mavi renklerinin hâkim olduğu madalyonlarda İncil yazarlarının portreleri yer almaktadır.

Kilisenin batı cephesi, antik sanata gönderme yapan neoklasik bir üslupla biçimlenmiş yoğun mimari plastik bezemelere sahiptir. Yamaca yaslı olduğundan doğu cephesi dışardan görülemeyen yapının kuzey ve güney cepheleri daha yalın bırakılmıştır. Kapı ve pencere söveleri, kat ve saçak silmeleri, pilasterleri ve sütun başlıklarıyla bezenmiş olan görkemli, üç yatay bölüme ayrılmış batı cephesi, giriş, üst kat ve üçgen alınlıkla tanımlanmaktadır. Yapının batı cephesinde öne doğru çıkma yapan düşey orta aksında, günümüzde mevcut olmayan sütunlarla taşınan bir kemer ve yanlarında birer pencere ile tasarlanmış giriş kapısı, ince profillerle çevrelenmiş, üzerinde oval bir madalyon bulunan, enine dikdörtgen, kitabesi tahrip edilmiş bir pano ile taçlanır. Silmelerle çerçevelenmiş alınlığın merkezinde, profillerle çevrili, dört yapraklı yonca formlu penceresi ve üzerinde yükselen büyük merkezî kubbesiyle, son derece etkili bir giriş cephesi kompozisyonu yaratılmıştır.

the church is accessible through one main gate and two side doors on the western façade of the structure. The narthex opens to a 8.95 x 13 meter, rectangular naos whose width is more than its length. On the east of the naos is a bema and the apse, and on the north is a baptistery that connects to bema and opens outside. The apsidal niche on the east of the baptistery chapel leads to the prothesis which connects to the main apse on the north. On the south of the apse lies the diaconicon. The current traces on the walls show that the gallery was two-storied in its original form.

The church structure is ashlar masonry. Main materials of construction are volcanic tuff stone, iron, wood, and lime mortar. The double walls are close jointed. Internal and external walls are built with even ashlar blocks of 25-30 cm. On some parts of the wall it is possible to discern spolia and mason's marks. A photograph dating from 1913 shows that the floor, which could not survive to the present day, was laid with stones (Varjabedian, 2015; Açıkgöz, 2007: 63). The roof is covered with stone blocks of approximately 10 x 35 x 70 cm. The iron spreaders used only in the narthex arch are reflected on the north and south façades by means of spreader locks. Another iron accessory used in the structure is the

clamp found among the debris in the naos. Cast gypsoplast corbels and relief motifs are fixed to the cornice with nails. On the roof of the diaconicon are wooden beams with 15 cm diameter. Existing traces show that wooden beams used to carry the gallery floor which did not survive to the present day and the frescoes on the pendentives were applied onto a surface made of lath.

The four arches connecting the 108 cm thick walls which compose the main load-bearing system of the structure carry the dome above four pendentives. The barrel vault covering the narthex is weighted onto the floor via 135 cm thick side walls. The niches on the walls of the baptistery, apse, and the diaconicon, along with the stone balustrade separating the bema from the high platform of the apse where the sacred altar is located, have survived. The western façade and the interior space design bear characteristics of neoclassicism and the eclectic style of the 19th century. These architectural styles dominate both the exterior façades and the interior, and space are visible in the gypsoplast ornaments on the walls, arches, and on the semi-dome of the apse. The surface of the walls, separated by fluting pilasters with acanthus-leaved capitals is further ornamented with rectangular

GÜNCEL DURUM

Konut olarak kullanıldığı dönemde, yapıda, özellikle narteksi etkileyen bazı ekler ve değişiklikler yapılmıştır. Üzeri ahşap bir kirişli döşemeye kapatılmış olan narteks ile naos arasında bir duvar örülmüştür. Kilisenin içindeki tüm pencereler ve kapılar örülerek kapatılmıştır. Naosun kuzeyindeki bir pencerenin örülerek tuvalete dönüştürülmüş olması gibi çeşitli değişiklikler göze çarpmaktadır. Batı girişindeki pencereler ve kapı boşluğu küçültülmüş, yeni kapının üzerinde koridoru aydınlatacak bir pencere açılmış, kalan izlerden başka değişiklikler de yapılmış olduğuna işaret eden izler görülmektedir. Galeriler ve çan kulesi ortadan kalkmıştır. 1919'da köye dönen Ermeniler, kubbenin ve sunağın yerinde olmadığını belirtmişlerdir. (Güngör Açıkgöz, 2007: 65)

Defincilerin uğrak yeri haline gelmiş olan bu ibadethane, içten ve dıştan ciddi bir şekilde tahribata maruz kalmıştır. Kubbenin yıkılması da yapıyı dış etkenlere karşı korunaksız bırakmıştır. Hem hava koşulları, hem de vandalizm nedeniyle, tüm bezeme detaylarında, kornişlerde, pandantiflerdeki portrelerde ve dış cephelerde, silme ve yüzeyle aşınma ve hasar görülmektedir. Üst örtü kaplamasındaki kırılmalar nedeniyle çatıda bitkilenme olmuştur. Kuzey ve güney cephelerindeki üçlü pencere gruplarının alt kısımlarında ve batı cephesinde, alınlıktan galeriye uzanan çatlaklar, önemli yapısal bir hasar olarak göze çarpmaktadır.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Özellikle kubbenin yıkık olması nedeniyle hava şartlarına karşı korunaksız kalmış ve yapısal hasara uğramış yapı için acil önlemler alınmalıdır. Yapı, içinde oluşturulan tüm eklerden arındırılmalı ve temizlenmelidir. İstanbul Ermeni kiliselerinin sanatsal değeriyle boy ölçüşecek nitelikteki bu yapının hayatiyet kazanabilmesi için, özgün tasarımına uygun bir restorasyona tabi tutulması gereklidir. Kiliseye güncel, kültürel bir işlev kazandırılmasının yanı sıra, ithaf edildiği Aziz Stepanos'un isim gününde dinî ayine izin verilmesi de, üzerinde durulması gereken bir noktadır.

panels that have rounded edges. Inside the panels are windows with low arches and secondary panels, some of which are decorated with round medallions. The interior space has a cornice that helps to distinguish stories. The cornice, the corbels decorated with acanthus leaves that support the cornice, and the slabs on the lower part of surfaces underneath the cornice are decorated with grapes and grape-leave-shaped reliefs. The semi-dome of the apse is ornamented with a series of crosses increasing in size from the dome key towards the drum. Triangular and rhombus reliefs adorn the intradoses. Distinguished with its gypsum decorations, the church pendentives have medallions in bright yellow and blue with the portraits of the four Evangelists.

The western façade of the church is decorated with rich plastic ornaments in the neoclassical style that harken back to antique art. The eastern façade rests against the hill, and is therefore invisible from the outside while the northern and southern façades are more plain. Decorated with door and window jambs, moldings and eaves, and pilasters and column corbels, the grandiose western façade is composed of three parts, namely the entrance, upper storey, and the triangular pediment. Along the mid-vertical axis extending forward on the western façade is an entrance originally designed along with an arch supported by columns not present today and with windows on either side. The entrance is further embellished with a horizontally extending rectangular panel framed with thin pilasters and supports an oval medallion and a destroyed inscription. The four-leaf -lover-shaped window, which is framed by molding and situated at the center of the pediment, and the large central dome rising above give the entrance a certain grandeur.

PRESENT CONDITION

When it was used as a dwelling, several additions and alterations were made on the building, which are especially visible in the narthex. A wall is erected between the naos and the narthex, covered by wooden beamed slabs. All windows and doors inside the church are filled. Further alterations include the closing off of a window on the northern wall of the naos and its modification into a lavatory. The windows and doorway on the west are made smaller, and a new window is built above the new door to let light in to the corridor. The remaining traces indicate further alterations. The galleries and the bell tower are destroyed. Armenians who returned to the village in 1919 reported that the dome and the altar were no longer there. (Güngör Açıkgöz, 2007: 65)

The interior and exterior parts of the sanctuary have been severely damaged by the activities of treasure hunters. Furthermore, the collapse of the dome left the building

exposed to external damage. Both weather conditions and vandalism have resulted in erosion and damage in the ornamental details, cornices, portraits on the pendentives, external façades, moldings, and surfaces. There is vegetation on the roof triggered by the fractures on the cladding. The fractures on the lower parts of the sets of three windows on the northern and southern façades and the pediment on the western façade with its fractures extending towards the gallery stand out as serious structural damages.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

Immediate measures are necessary as the church is already structurally damaged and exposed to weather conditions due to its demolished dome. All the additions to the structure must be cleared out. The church, whose artistic value can compete with the Armenian churches in Istanbul, must undergo restoration in accordance with the original design of the building. The permission for organizing rituals on the name day of Surp Stepanos, to whom this church was dedicated, is another objective to be taken into consideration in the attempts to provide the church with a current cultural function.

SURP TOROS KİLİSESİ (TAVLUSUN)

ELMON HANÇER

envanter no: 105

konumu:	Melikgazi ilçesi, Aydınlar köyü
inşa dönemi/yılı:	1835
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Ermeni Apostolik
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	KKTVKK, 05.08.1988, 260
mülkiyet durumu:	köyün ortak mülkü

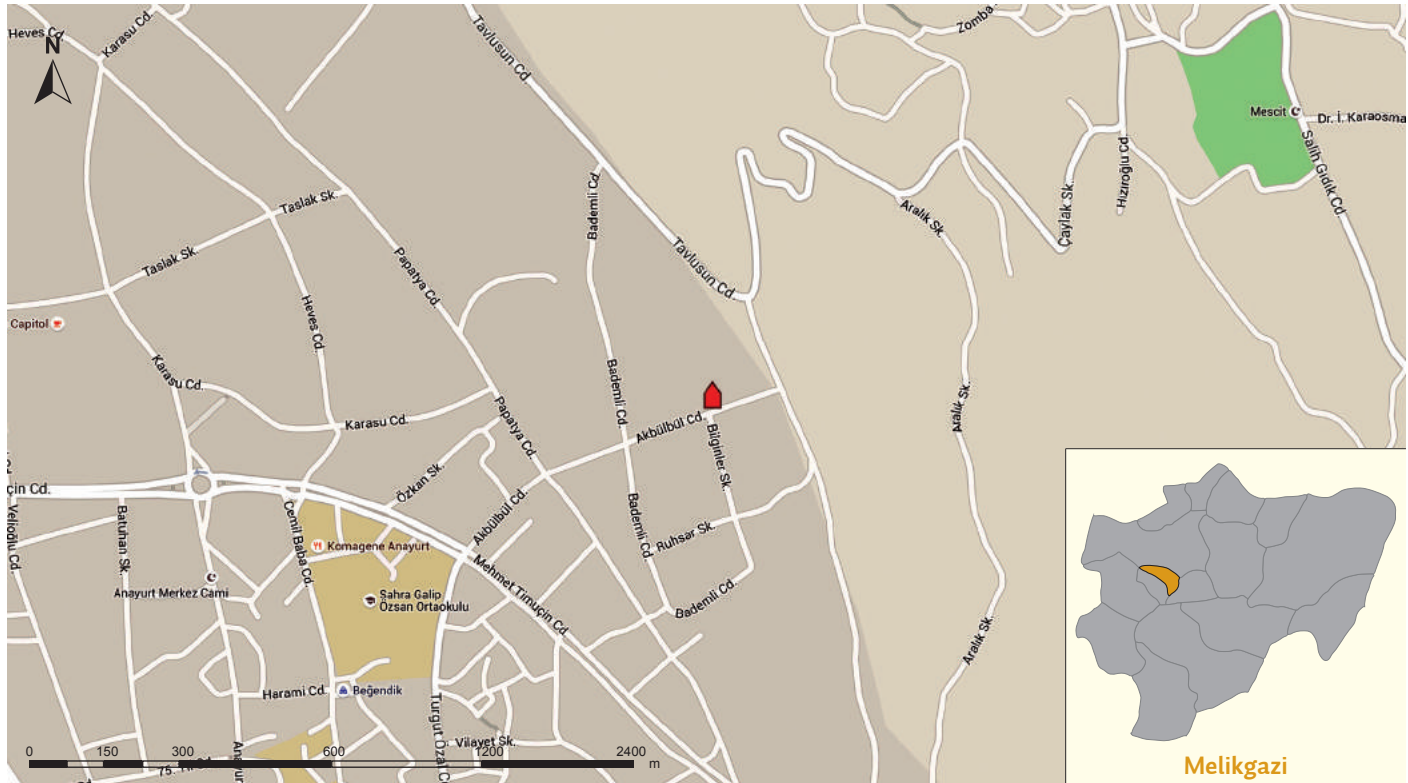
TARİHÇE

Ermeni tarihçi Alboyacıyan'a göre, Ermeniler, Germir ve Talas arasında yer alan Derevank vadisinin kuzeydoğusunda bulunan ve günümüzde Aydınlar köyü adını almış olan Tavlusun'da 17. yüzyıldan itibaren yaşamaya başlamıştır (Alboyacıyan, 1937, c. 1: 759-760). Surp Toros Kilisesi'ne dair kayıtlar, 1835 tarihli onarım fermanı ve 1872 yılı tapu kayıtlarında yer alan, "Aşağı Ermeni Mahallesi, Kilise Sokağı'nda yer aldığı zikredilmiş olan Ermeni ibadethanesi" şeklinde bir bilgiden ibarettir (Açıkgöz, 2007: 43). Tarihçi Safrastyan ise, Ermeni kilise ve manastırları ile ilgili kitabında onarım fermanının tarihini "Hicri Rebiyülevvel 1250" olarak yazmıştır;

bu tarih 1834 yılına tekabül etmektedir (Safrastyan, 1966: 56) 1907'de papaz yokluğundan ötürü köydeki kilise bir süre kapanıp geri açılmış, 1914'te sadece 115 Ermeni'nin yaşadığı köyde, tehirden kurtulan Ermenilerin evlerini terk etmek zorunda kaldıkları 1933'e kadar kilise ve okul varlığını sürdürmüştür (Kévorkian, 2012: 225; Alboyacıyan, 1937, c. 1: 760-761; Açıkgöz, 2007: 37, 43). Bundan sonra tamamen sahipsiz kalan okul yıkılmış, kilise zamanın ve insan eliyle yapılan tahribatin etkileriyle, günümüze ancak harabe halinde ulaşabilmiştir. Köyde yaşayanlardan, 20 -25 yıl öncesine kadar kilisenin bir görevlisi olduğu ve yapının o dönemde sağlam olduğu öğrenilmiştir.

MİMARİ

Surp Toros Kilisesi, Ayios Vasilios Kilisesi'nin kuzeybatısında, eğimli bir arazide inşa edilmiştir. Alışıl gelmiş batı-doğu aksı yerine, güney-kuzey doğrultusunda, tek nefli, dikdörtgen biçiminde bir kilise olan yapının iç mekânı yüksekçe bir beşiktonozla tamamlanmış, dıştan çift eğimli kırma bir çatıyla kaplanmıştır. Yapıyı çevreleyen avlu duvarının güneydoğusundan, dıştan düz lentolu, içten yuvarlak kemerli bir girişle avluya geçilmektedir. Kiliseye, güney cephenin ortasında ana giriş olarak düzenlenmiş bir kapıdan girilmektedir. Burada günümüzde bir galeri katının bulunmayışı doğrudan naosa geçildiği izlenimi verse de, yapının özgün durumunda bir üst katın varlığına işaret eden izler göze çarpmaktadır. Olasılıkla, dışarıdan bir merdiven galeri katına bağlanmakta, güneydoğu köşesinde halen örülü olan bir geçişle

SURP TOROS CHURCH (TAVLUSUN)

inventory no: 105

ELMON HANÇER

location:	Melikgazi district, Aydınlar village
period/year of construction:	1835
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Armenian Apostolic
present function:	not in use
date and number of registry:	KKTVKK, 05.08.1988, 260
ownership status:	common property of the village

HISTORY

According to Armenian historian Alboyajian, Armenians settled in Aydınlar village, formerly Tavlusun, in the 17th century. The village is located between Germir and Talas to the north-east of Derevank valley (Alboyajian, 1937, c. 1: 759-760). The only record on Surp Toros Church is the phrase “Armenian house of worship reportedly on Kilise Street in the Lower Armenian neighborhood” cited in the order of restoration dated 1835 and title deeds dated 1872 (Açıkgöz, 2007: 43). On the other hand, in his book on Armenian churches and monasteries, historian Safrasdyan marks the order of restoration as “1250 of the Islamic Calendar” which corresponds to Gregorian 1834

(Safrasdyan, 1966: 56). In the absence of a priest, the village church was closed down for a certain period in 1907 only to be reopened later on. Both the church and its school survived until 1933 when the remaining Armenians, who had counted 115 in 1914, were forced to abandon their homes (Kévorkian, 2012: 225; Alboyajian, 1937, c. 1: 760-761; Açıkgöz, 2007: 37, 43). The school was thereafter entirely derelict, left to ruins and human damage. Villagers report that the church used to have a gatekeeper until about twenty five years ago, when the church was still intact.

ARCHITECTURE

Surp Toros Church is built on a slope to the northwest of Agios Vasileos Church. Unlike the east-west axis common to other churches, the structure is a single-nave, rectangular church with a somewhat high-rising barrel vaulted interior and covered with a pitched roof. The courtyard is accessible from the southeast of the surrounding courtyard wall through a door that is topped with a lintel on the exterior and with a semi-circular arch on the interior. The entry to the church is through a main door in the middle of the south façade. Although the absence of a gallery today suggests a direct entry to naos, there are traces of an upper story in the original form of the structure. Probably an external staircase went up the gallery from the southeast corner through a passage still in place. Ruins on the south of the courtyard must belong to either Mesrobian School or the parsonage.

galeriye çıkış sağlanıyordu. Avlunun güneyindeki kalıntılar ise Mesrobyan Okulu'na veya papaz evine ait olmalıdır.

Yapı, yöresel tüf düzgün kesme taşla, yığma tekniğiyle inşa edilmiş ve kıtıklı kireç harçlı sıvayla kaplanmıştır; kimi detaylarda alçıya yer verilmiştir. Galeri döşeme ve korkulukları ile koro bölümünü ayıran korkuluk ve bölmeler büyük olasılıkla ahşaptandı. Tonoz gergileri, pencere parmaklıkları, kandil halkaları ve uçlarından sarkan zincirler demir aksamını oluşturmaktadır. Duvar, yanaşık derz tekniğinde, çift cidarlı olarak yapılmıştır. Dış duvar örgüsünde 25-30 cm. yüksekliğinde düzgün kesme taş bloklar kullanılmıştır. İç mekânda batı beden duvarının kaba yontulmuş taş dokusu, sıva altında kalacak yüzeylerin bu şekilde örülmüş olduğunu veya 1835 öncesi eski kiliseye ait olabileceğini düşündürmektedir. İç mekânda, naosun batı duvarında pilasteri taçlandıran ve kırılmış olan alçı başlığın alt seviyesinden yapıyı çevreleyen silmenin alt tarafındaki sıvasız duvarın kaba yontusu, bu kısımların eski kiliseye ait olduğuna işaret etmektedir. Döşmeden günümüze kalan tek iz, apsisi naostan ayıran taş basamaktır. Yapının beşiktonozu kesme taşlarla örülmüş, dıştan oluklu taş bloklardan bir çatıyla kaplanmıştır. Apsis yarım kubbesinde, –tahribat sonucu açığa çıkmış olan– konstrüksiyonu da hafifletme işlevi gören, çapları takriben 16-18 cm. ve derinlikleri 32-35 cm. olan akustik küpleri göze çarpmaktadır.

Surp Toros Kilisesi, tek nefli, dikdörtgen planlı, kuzeyinde yarım daire biçiminde bir apsisle sonlanan, 7,94 x 14,03 metre boyutlarında, bazilikal formda, İstanbul'a özgü bir mimari plan tasarımına sahiptir. Apsisin kuzeybatısında, apsisle bağlantılı protesis ve apsisle bağlantısı bulunmayıp naostan girilen ve birbirine açılan üç bölümlü diakonikon yer almaktadır. Naosun batı duvarında, apsisle doğru, vaftiz kurnası yerleştirilmiştir. Batı beden duvarı kısmen toprağa yaslandığından sağırdır. Doğuda dört adet kemerli, güneyde ana kapının yanında iki, üst kotta üç, kuzeyde ise apsisin üzerinde oval bir pencere açıklığı bulunmaktadır.

Yapının taşıyıcı sistemi duvarlarla sağlanmış, doğu-batı doğrultusunda taşkın profilli üç büyük kemerle desteklenen kaburgalı beşiktonozun yükü doğrudan yan duvarlara aktarılmıştır. Batı duvarının kalınlığı ölçülemez ancak doğu duvarının kalınlığının 1,45 metredir. Tonoz, demir gergilerle güçlendirilmiştir. Apsis bölümü, naos döşemesinden yüksekçe bir platform üzerinde, naosa açılan iki sağır niş yan sunaklar şeklinde, apsis kubbesinin altında yükselen ana sunakla birlikte üç sunaklı bir tasarım oluşturmaktadır.

İç mekân beden duvarları ile kemer ve apsis yarım kubbesi, bitkisel motifli madalyonlar ve yeşil kartuşlarla konturlanmış kırmızı ve mavi eşkenar dörtgenlerle, renkli dairesel geçmeler ve akantus yapraklı bir frizle bezenmiştir. Mavinin tonlarıyla renklendirilmiş tonozun her bir bölümü, dinî

The structure is stone masonry with local tuff ashlar, coated with haired mortar and plaster in some places. The floor and balustrades of the gallery as well as the choir stall and compartments were most probably made of wood. Vault spreaders, window grills, oil lamp holders, and chains dangling from them are iron. The church has double walls with close joints. Ashlar stones of 25-30 cm height are used for the walls. Rough hewn stones are used for the western main wall of the interior, which suggests either that other walls made up of similar stones were also covered with mortar or that this part belongs to the former church dating earlier than 1835. Other possible surviving elements of the previous church could be the rough-hewn stones of the naked wall below the molding that surrounds the structure from below the plaster capital on the west wall of the naos. The only remaining trace of the floor is the stone step that separates the apse from the naos. The barrel vault of the structure is made of ashlar and roofed with fluted stone blocks on the exterior. The semi-dome of the apse, laid bare after the damage to the structure, appears to be interspersed with earthen jars for acoustics, of nearly 16 to 18 cm in diameter and 32 to 35 cm in depth, which also bear the weight of the structure.

Surp Toros Church is a single-nave, rectangular, basilical church that ends with a semi-circular apse in the north measuring 7.94 x 14.03 meters and is of an architectural design

unique to Istanbul. To the northwest of the apse are prothesis joining the apse and tripartite diaconicons which open into each other and are accessible through the naos but not connected to the apse. To the west wall of the naos is a baptismal font facing the apse. The western main wall is blind as it is partly built against the earth. There are four arched window on the east, two next to the main gate in the south, three on the upper level, and an oval one above the apse in the north.

The load-bearing system of the structure are walls, with a ribbed barrel vault supported with three large arches spreading from east to west conducting the weight to side walls. The thickness of the west wall cannot be measured, but that of the east wall is 1.45 meters. The vault is reinforced with iron spreaders. The apse rises above a platform higher than the naos floor with two side altars on two blind niches opening to the naos and one main altar rising toward the apse dome.

The interior main walls as well as the arch and the semi-dome of the apse are decorated with medallions with vegetal motifs, red and blue rhombuses contoured in green, interlocking colored cartridge, and a frieze adorned with acanthus leaves. The vault is painted in shades of blue, each part accentuated with religious symbols and inscriptions. The blind west wall is decorated with frames in vegetal

semboller ve yazılar içeren madalyonlarla vurgulanmıştır. Sağır batı duvarı, doğu duvarındaki pencere düzenlemesine öykünen, bitkisel motifli çerçevelerle hareketlendirilmiştir. Bema duvarında İncil taşıyan melek figürleri yer almakta, bema kemeri ise İncil'den bir vecizle naosa açılmaktadır. Apsis yarım kubbesi tepe noktasında yıldızlarla çevrelenmiş, kutsal üçlüyü sembolize eden altın yaldızlı ışınsal üçgen içindeki göz imgesiyle vurgulanmıştır. Batılılaşma dönemine özgü neoklasik, Barok ve Rokoko üsluplarına ait öğelerin biçimlendirdiği bezeme repertuarında perde motifi de yer almaktadır. Tonoz eteği seviyesinde bir silme tüm beden duvarlarını kuşatmakta, tonoz kaburgalarını alt duvarlarda devam ettiren pilasterlerde siva izleri görülmektedir.

Yapının iç mekânı zengin bezeme programına, dış cephe-leri ise çok yalın bir düzenlemeye sahiptir. Güney cephesi ve diğer cephe-leri tek katlıdır. Bezemeli tek öge, güney cephe-sindeki ana giriş kapısıdır. Neoklasik biçime özgü simetrik iki pilasterin taşıdığı korniş ve bir kemerle taçlanan kapı, üzerinde yazıtı kazanmış dikdörtgen bir kitabe levhası ile tamamlanmaktadır. Kapının iki yanında, cephenin düşey simetrisini güçlendiren birer dikdörtgen pencere, cephenin üst kotunda ortada basık, yanlarda yarım dairesel, tamamı profilsiz söve-lerle biçimlenmiş pencere açıklıkları yer almaktadır.

Kuzey ve güney cephe-leri üçgen alınlıkla noktalanan yapının batı cephesi, saçakla biten sağır ve yekpare bir duvar dokusuna sahiptir. Doğu cephesinde, apsis yönünde, ikinci kat seviyesinde kemerli üç pencere açıklığı sıralanmaktadır. Güneydoğu noktasında, narteksin üstünde yükselen galeri girişine işaret eden, döşeme seviyesindeki bir silme, alttaki sağır kısmı ayırmaktadır. Kuzey cephesini oluşturan apsisin dairesel taşkın dış cephesi ve yan mekânlar, yapıdan daha alçak seviyede bir avlu duvarıyla çevrelenmiştir. Bu duvardaki iki çörten, apsis bölümünün çatısından akan suyu toplamaktadır. Saçak kornişiyile sonlanan üçgen alınlığın ortasında, dikdörtgen bir açıklığın içinde, oval bir pencere bulunmaktadır.

GÜNCEL DURUM

Günümüzde dış cephe-lerde alt ve üst sıralardaki taşlarda yüzey aşınmaları ve kırılmaları mevcuttur. Halen yıkık olan bir merdivenle avluya açılan doğu duvarındaki girişin ve güney avlu duvarındaki kapı ve pencerelerin, kilise işlevini yitirdikten sonra kapatıldığı düşünülebilir. Diakonikonun güneyinde yer alan ve şapel olduğu düşünülen mekânın avluya açılan kapısı kapatılmıştır. Galeri katı tamamen ortadan kalkmış, kırma çatının üzerinde ana giriş aksının üzerinde yükselen çan kulesinden günümüze sadece izler kalmıştır. Ana girişin iki yanındaki bezemeli taşlar sökülmüş, kitabenin metni kazınarak silinmiştir. Apsis penceresinin demirleri kırılarak sökülmüş, iç dekorasyonu oluşturan bezemeler ve duvar resimleri tahrip edilmiştir. Naos döşemesinin tamamının

defineciler tarafından sökülerek götürüldüğü anlaşılmakta, açılan çukurların 2003 yılında muhtarlık tarafından toprakla doldurulduğu bilinmektedir (Açıkgöz, 2007: 47). Güneye açılan avlu kapısının önündeki alanda, okul veya papaz evi olan yapının harabe halindeki kalıntıları görülmektedir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Kilisede daha çok bakımsızlıktan meydana gelmiş olan bir tahribat görülmektedir. Silme seviyesinin altındaki duvarların sıvalarının büyük bir bölümü dökülmüştür. Tonozlardaki siva dökülmelerinin üst noktalarda yoğunlaşması ve kimi yerlerdeki çiçeklenme izleri, yapının örtüsünün su aldığını göstermektedir. Hava koşullarının, çatıdan ve tonozlardan akan suyun yarattığı rutubet, cephe-lerin duvar dokusunda kayba yol açmaktadır. İç mekânda beden duvarlarını saran silmede kopma ve kırılmalar, çatıda doğu ve batı duvarlarının saçak silmesi altında kimi noktalarda bitkilenme, avlu duvarlarının üst sıra taşlarında dökülmeler göze çarpmaktadır. Yapının pencere demirlerinde paslanma oluşmuştur. Eski kiliseye ait olduğu düşünülen avlu duvarında da aşınma ve yüzey kayıpları vardır.

Tavlusun Surp Toros Kilisesi, Kayseri havalisinde günümüze oldukça iyi durumda ulaşabilmiş ender 19. yüzyıl Ermeni kiliselerinden biridir. Yapının, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma döneminde İstanbul'da inşa edilmiş Ermeni kiliselerini tanıyan veya uygulayan bir yapı ustası tarafından, özenli bir mimari ve zengin bir bezemeye yenilenmiş olması dikkate değerdir. Yanıbaşında bulunan kalıntıların incelenerek tanımlanması ve kiliseyle birlikte değerlendirilmesi doğru olacaktır. Yapının çevresinden bağımsız konumu, burada yürütülecek iyileştirme çalışmalarını kolaylaştıracaktır. Kilise binasında, avlusunda ve çevresinde yapılacak temizleme, koruma ve düzenlemeler ile, sonraki aşamada restorasyonun gündeme alınması önemlidir. Yapıya kamuya açık, kültürel bir işlev kazandırılması bu yörenin canlanmasına ivme kazandıracaktır. Yılda bir kez, Surp Toros gününde, Ermeni halkının katılacağı dinî bir ayin yapılması da anlamlı bir uygulama olacaktır.

motifs similar to the window arrangement on the east wall. The bema wall has angel figurines carrying a bible, and its arch opens to the naos with a verse from the Bible. The peak of the semi-dome of the apse is circled with stars and is underscored with an eye inside a gilded, radial triangle to symbolize the holy trinity. Along with a curtain motif, the ornaments include elements in neoclassical, Baroque, and Rococo styles which belong to the era of Westernization. A molding on the vault plinth runs the length of all main walls while remnants of plaster are found on pilasters extending from vault ribs towards lower walls.

The interior of the structure is richly decorated while the façades are notably plain, the main gate on the south façade being the only decorated element. All the façades are single-story. The gate, which is the only decorated element, is crowned with two neoclassical symmetrical pilasters supporting the cornice and is topped with a rectangular inscription block, the writing on which is no longer legible. Two rectangular windows on each side of the gate reinforce the vertical symmetry of the façade. There is a rectangular window on the upper level of the façade and a semi-circular one on the sides, all contoured with plain door jambs.

The west façade of the structure ends in a triangle pediment on the north and the south as well as a blind monolith with a molding. Three arched windows line the east façade on the second-story towards the apse. The lower blind wall is separated with a molding on the ground level facing the entry to the gallery that rises above the narthex. The exterior circular side of the apse extending outward and the side spaces are surrounded with a courtyard wall lower than the structure. Two gargoyles on this wall collect the water from the roof of the apse. There is an oval window within the rectangular opening in the middle of the triangle pediment which is lined with a cornice.

PRESENT CONDITION

The façades and stones on upper and lower parts of the wall have corrosion on their surface and are broken off in various places. It is possible that the entry to the courtyard from the east wall, accessible with a staircase which is destroyed now, as well as the doors and windows on the courtyard wall were closed when the structure lost its function as a church. The door to the courtyard from what is assumed to be a chapel on the south of diaconicon is filled in. The gallery is completely gone. Only few traces remain of the bell tower rising from the hip roof in the axis of the main entrance. The decorated stones on both sides of the entrance are removed, and the inscription is scraped off. The iron elements of the apse window are broken and taken away, interior decorations and murals are damaged. Apparently the entire floor of

the naos is dismantled and stolen by treasure hunters, while the holes dug therein are known to be infilled with earth by the neighborhood governance in 2003 (Açıkgöz, 2007: 47). The area before the courtyard door to the south reveals the ruins of what was formerly a parsonage or a school.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The church is mostly damaged due to neglect. The plaster on the walls below the molding has in large part fallen off. The upper parts of the vaults are damaged by plaster flaking off and efflorescence, suggesting a leakage from the roofing. Humidity caused by the climate and the water leaking from the roof and the vault destroys the exterior walls. The molding running the main walls on the interior is broken in places. There is vegetation in some places below the cornices of the east and west walls while upper level stones have fallen off from the courtyard walls. The iron spreaders of the windows are rusting. The courtyard wall which is thought to belong to the old church is corroded, with some parts of the surface missing.

Tavlusun Surp Toros Church is a rare 19th century Armenian Church that has survived in a fairly good condition. It is important to note that with its rich decoration and elaborate architectural style, the church was renovated by a master builder who was well-versed in Armenian churches built in Istanbul during the Westernization period of the Ottoman Empire. The ruins next to the structure must be examined, identified, and assessed along with the church itself. The independent position of the church will facilitate improvement work on the site. Cleaning, protection, and rearrangements in the church, courtyard, and the surrounding area must be followed with restoration. A public and cultural function to the structure would add vibrancy to the surrounding region. Holding an annual mass for the Armenian population on Surp Toros day would be meaningful.

SARKİS GÜMÜŞYAN OKULU (DIŞAŞAR SELALDI)

envanter no: 135

ELMON HANÇER

konumu:	Melikgazi ilçesi, Caferbey mahallesi
inşa dönemi/yılı:	1826
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Ermeni Apostolik
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	KVTVKK 28.07.1981
mülkiyet durumu:	Kayseri Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Apostolik Kilisesi Vakfı'na ait

TARİHÇE

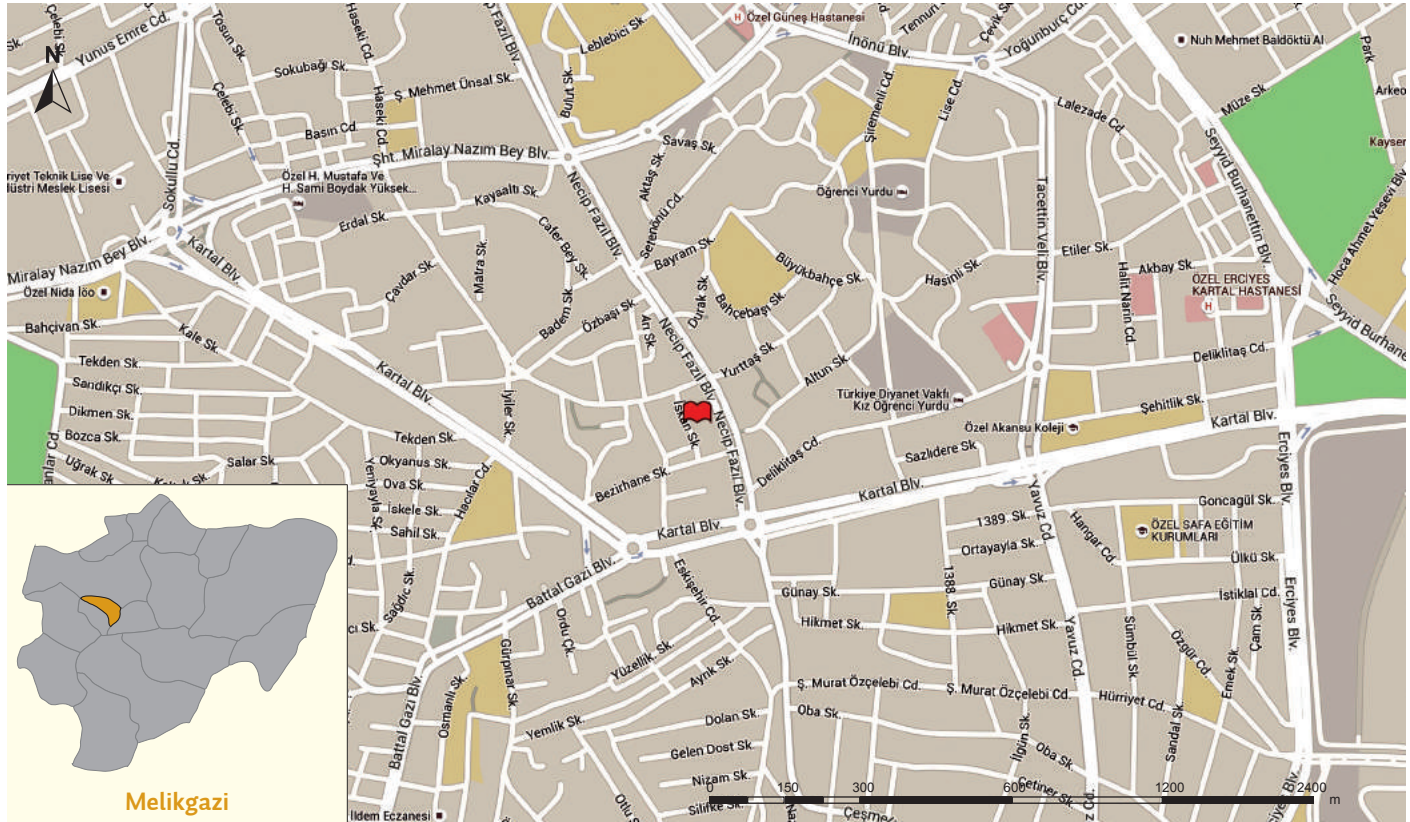
Alboyacıyan'a göre, 1826 yılında, Hacı Sarkis Ağa Gümüşyan (Gümüşzade), 'dışa şar'da (dışarı şehir) yaşayan fakir Ermeni çocuklar için, şehrin güneybatısında, dar ve kirli sokaklarla çevrili fakir bir semtte bulunan, Surp Sarkis Kilisesi'ne ait büyük bir evi yenileyip uygun değişiklikler yaparak okul haline getirmiştir. Kurucusu, okul için sabit bir gelir temin etmek üzere birkaç dükkân ve başka mülkler satın alarak okula tahsis etmiştir. Semt okulu niteliğindeki kurum, fakir öğrencilerin okula nalinlarıyla gitmesinden

dolayı, halk arasında 'Nalinlı Mektep' olarak anılmıştır. Hacı Sarkis Gümüşyan'ın oğulları Taniel ve küçük kardeşi Hovhannes, babalarının izinden giderek Gümüşyan adını ölümsüzleştirmişlerdir. 1868 yılında Kayseri Surp Lusavoriç Kilisesi'nin avlusuna bitişik evleri satın almış, Gümüşyan Okulu'nu inşa ettirmiş, okula gelir sağlamak üzere mülk ve bir fon vakfetmişlerdir.

Öğrenci sayısının binlere ulaştığı yıllarda, 1859'da inşa edilmiş olan Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nin üst galerisindeki iki bölüm, sınıf olarak kullanılmaya başlamıştır. Alboyacıyan'ın, 1901 tarihli bir istatistikten aktardığına göre, bu tarihte, anaokulu, ilkokul ve iki yıllık tamamlamalı bir bölümden oluşan Gümüşyan Okulu'nun 680 ücretli, 250 burslu öğrencisi ve 14 öğretmeni vardı. Tehcirden sonra Kayseri'deki Ermeni cemaatinin ibadethanesi ve okulu olarak sadece Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi, Gümüşyan Okulu ve bitişikteki yapılar kalmıştır. 1920 yılında, Gümüşyan Okulu yetimhane-okul işlevini üstlenmiş, ancak birkaç yıl sonra, öğretmen yokluğundan ötürü eğitim hayatı son bulmuş ve buradaki 300 yetim çocuk Kıbrıs Melkonyan Okulu'na nakledilmiştir. Gümüşyan Okulu'nun vakfiyesi günümüzde Türkiye Ermenileri Patrikliği nezdinde seçilmiş bir heyet tarafından yönetilmektedir.

MİMARİ

Alboyacıyan'ın aktardığı bilgilere göre, kubbeli kilisenin sağ duvarına bitişik, tek katlı bir yapı olan okul, 131 metre karelik ve 630 metre küplük bir alana sahiptir (Alboyacıyan, 1937, c.

SARKIS GÜMÜŞYAN SCHOOL (DIŞAŞAR SELALDI)

inventory no: 135

ELMON HANÇER

location:	Melikgazi district, Caferbey neighborhood
period/year of construction:	1826
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Armenian Apostolic
present function:	not in use
date and number of registry:	KVTVKK 28.07.1981
ownership status:	Kayseri Surp Krikor Lusavorich Apostolic Church Foundation

HISTORY

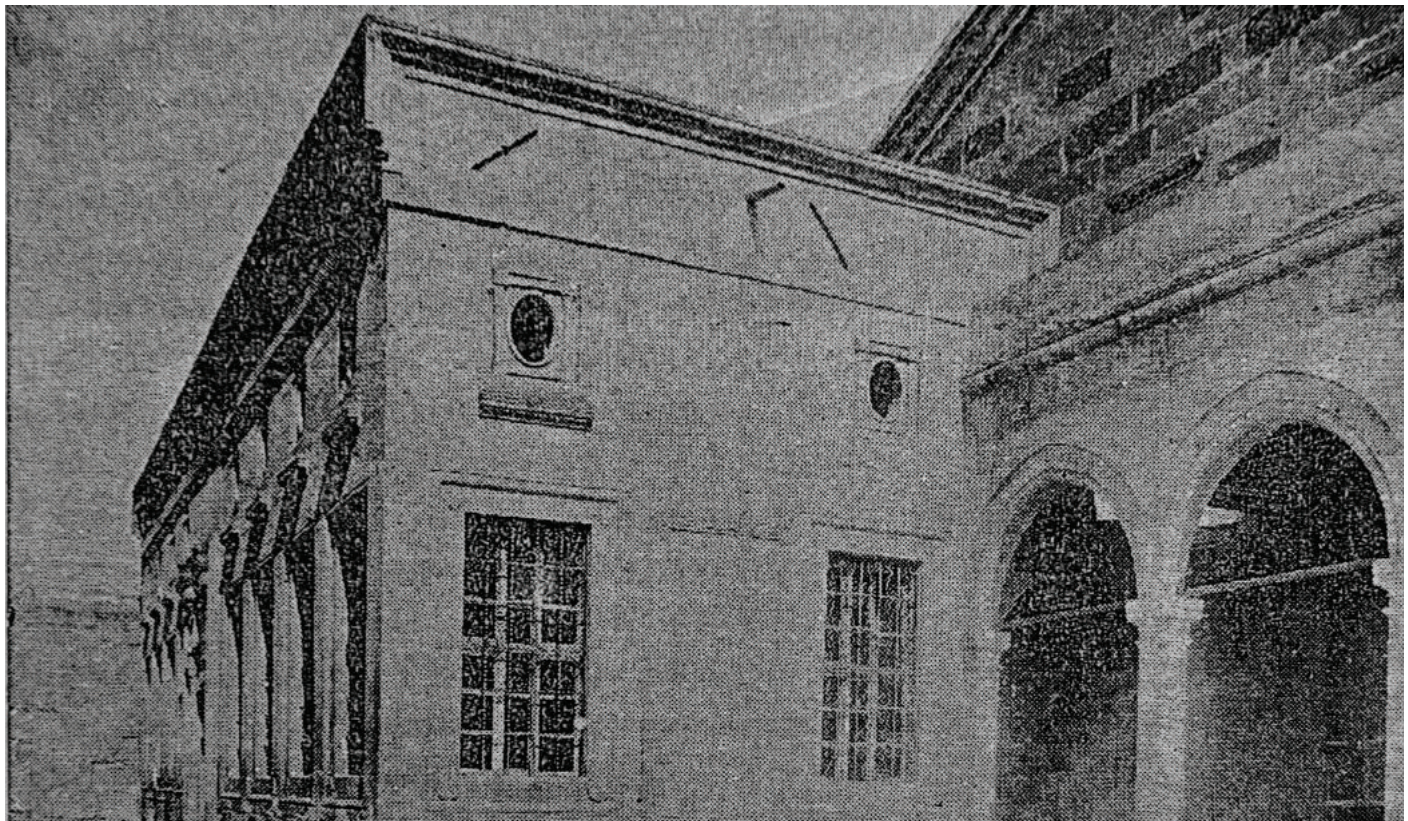
According to Alboyajian, in 1826, Hacı Sarkis Agha Gümüşyan (Gümüşzade) renovated and modified a large house owned by Surp Sarkis Church, located in the southwest of the city within a poor neighborhood full of narrow and dirty streets, and converted the house into a school for poor Armenian children living in 'dışa şar' (the outer city). The founder also acquired several other stores and property to secure regular income for the school. Being a neighborhood school with poor students in pattens (nalin), the school came to

be known as 'Nalınli School'. Gümüşyan's sons Taniel and his younger brother Hovhannes followed their father's footsteps and immortalized the name Gümüşyan. They bought the houses next to the Kayseri Surp Lusavorich Church in 1868, built the Gümüşyan School, and endowed a fund and some properties as a foundation for the school.

During the years when the number of students reached a thousand, two spaces on the upper gallery of the Surp Krikor Lusavorich Church built in 1859 came to serve as classrooms. According to statistics reported by Alboyajian in 1901, Gümüşyan School consisted of a kindergarten, a primary school, and a two-year secondary school in 1859 with 680 tuition-paying students, 250 students on scholarship, and 14 teachers. Following the deportation, the only houses of worship and schools of the Armenian community in Kayseri were Krikor Lusavorich Church, Gümüşyan School, and their adjacent buildings. In 1920, Gümüşyan School started to serve as an orphanage-school only to lose this function in a few years due to a lack of teachers. 300 orphans in the school were then transferred to Cyprus Melkonian School. The deed of trust of the Gümüşyan School is today administered by a committee selected by the Armenian Patriarchate of Istanbul.

ARCHITECTURE

According to the reports of Alboyajian, the single-story school was adjacent to the right wall of the domed church spreading over an area of 131 square meters and 630 cubic

1: 1106). Okulun 15 metre uzunluğundaki duvarı boyunca büyük pencere açıklıkları sıralanmaktaydı. Kilisenin kuzeydoğusundaki vaftizhane şapeli, okulun içine doğru uzanmıştı. Okulun kalan kısmı ise ancak 4 metre enindeydi. Kilisenin 8 metrelik sağ kanadının yarısı okulun kullanımına ayrılmıştı. Ortasında yer alan yekpare sütun, yapının tüm yükünü taşıdığı izlenimi veriyordu. Gümüşyan Okulu'nun bu binası daha sonra anaokulu olarak da hizmet vermiştir.

Gümüşyan Okulu'nun ilk mekânları zamanla yetersiz kaldığından, sonradan ek bölümler inşa edilmiştir. 1887'de M. Sarkis Ağa Sellian yeni bir okul/derslik ve kilisenin ruhani lideri için bir bölüm, ikisinin arasında kemerli bir bölüm (narteks), mütevelli heyeti ve rahipler ile zangoçlar için ayrı birer oda yaptırmıştır. Bunlar daha sonra okulun kullanımına tahsis edilmiştir. Nüfusun ve dolayısıyla öğrenci sayısının artması nedeniyle, 1889 yılında, Anna Mindigyan tarafından, kilise avlusunun kuzeyinde, 25 arşın (yaklaşık 19 metre) uzunluğunda, 10 metre eninde ve yüksekliğinde, daha aydınlık ve geniş bir bina yaptırılmıştır. (Uğurluyan, 2014: 88-89)

1890 yılında mütevelli heyeti, kiliseye bitişik olan birkaç evi satın alıp, okula eklenen yeni sınıfları barındıran bir bina daha yaptırmıştır. Bu yeni yapının kapısının sağında ve solunda birer sınıf ve her ikisinin de iç cephe duvarında camlı bölmelerle ayrılmış birer kütüphane-müze oluşturulmuştur. Sınıf işlevi de gören bu aydınlık ek yapının, içerdeki büyük salona ve kilisenin avlusuna açılan, büyük boyda üç penceresi vardı. Sınıfları ayıran ana girişin karşısında, dipte, iki taraftan çalışma masalarıyla ayrılmış altı pencere ve çatıya doğru yükselen pencereleriyle, aydınlık bir çalışma odası yer alıyordu. Yapının uzunluğu 25, genişliği 10 arşındı (yaklaşık 19 x 7,6 metre). (Alboyacıyan, 1937, c. 1: 1108)

1899 yılında, mütevelli heyeti, avluya bakan bir evi satın almış, 50 metrekarelik bir alanda temelden bir salon ve iki sınıf daha yaptıırıp ana sınıfına tahsis etmiştir. (Alboyacıyan, 1937, c. 1: 1108; Püzantion, s. 997)

1900'lü yılların başlarında, toplam 2207 metrekarelik bir alanda, Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi ile, onu kuzeyden ve güneyden çevreleyen okul binaları yer alıyordu. Gümüşyan Okulu, kiliseyi çevreleyen, dar avlularla ayrılmış irili-ufaklı 10 kadar taş sınıftan meydana geliyordu. Sınıfların pencereleri ve kapıları, kiliseye gelenlerin de kullandığı bu dar avlulara açılırdı.

Yapı malzemesi, yöresel volkanik tüf taşıdır. Yapının, yağma tekniğiyle, taşın yanı sıra demir, ahşap ve alçı da kullanılarak inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir.

GÜNCEL DURUM

Yapı harap ve yıkık bir durumda olduğundan iç mimari özellikleri tanımlanamamaktadır. Kitabeye kadar yükselen batı cephesi, ana girişinden bir detay ve doğu cephesinin cüzi bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Kitabeli giriş cephesi değerlendirilerek, yapının Batılılaşma dönemine has neoklasik üsluba ait özellikler gösterdiği söylenebilir. Günümüzde yapının üst örtüsü, yan mekânları ve yapıyı bütünleyen diğer cepheler neredeyse tamamen yok olmuştur. Mevcut duvar ise, yapının gerisinin yok olmuş olmasından dolayı, hem kendi bütünlüğü, hem de çevresi açısından tehlike arz etmektedir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Kayseri kentinin ve Ermeni halkının geçmişine tanıklık eden yapı, yüksek derecede çökme riski taşımaktadır. Yapının kurtarılabilmesi için bir an önce korumaya alınması ve restorasyon çalışmalarının uygulanması şarttır. Özgün biçimine kavuşturulması için olanakların mevcut olduğu yapıya, çok amaçlı, kültürel bir işlev (müze, kütüphane, konferans salonu) kazandırılması önerilir.

meters (Alboyajian, 1937, c.1: 1106). Large windows ran the length of the 15 meter-long wall. The baptistery chapel to the northeast of the church extended towards the interior of the school. The width of the other sections of the school was only 4 meters. Half of the 8 meter-wide right wing of the church was allocated to the school. The monolithic column in the center gave the impression of bearing the weight of the entire structure. This building that belonged to Gümüşyan School later served as a kindergarten.

The initial capacity of the Gümüşyan School building proved insufficient over time and required later additions. In 1887, M. Sarkis Ağa Selliyan built a new school/classroom, a compartment for the religious leader of the church, an arched section (narthex) in between, and separate rooms for the board of trustees, priests, and bell ringers. All these additions were later allocated to the school. Due to the rising population of students, Anna Mındigyan commissioned a better lit and more spacious building measuring nearly 19 meters in length and 10 meters in width to the north of the church courtyard. (Uğurluyan, 2014: 88-89)

In 1890, the board of trustees purchased several houses near the church and constructed another building to house newly added classrooms. There was one classroom on each side of this new structure and a library-museum separated with glass interior walls. This sunlit new addition, which also served as a classroom, had three wide windows opening to the large interior hall and to the courtyard of the church. There were six windows at the far end separated by desks on two sides, other windows rising towards the roof, and a sunny study room to the opposite of the main gate that divided the classrooms. The building was nearly 19 x 7.6 meters. (Alboyajian, 1937, c.1: 1108)

The board of trustees purchased a house facing the courtyard in 1899 and built from scratch a hall and two more classrooms over an area of 50 square meters. (Alboyajian, 1937, c.1: 1108; Püzantion, s.997)

In early 1900s, Surp Krikor Lusavorich Church and school buildings surrounding the church from north to south spread over an area of 2207 square meters. Gümüşyan School had about 10 classrooms of various sizes built of stone separated by narrow yards around the church. Windows and doors of the classrooms opened to these narrow yards that were also used by those who visited the church.

The building material of the structure is local volcanic tuff. It is assumed that it was built in stone masonry, and other building materials are iron, wood, and plaster.

PRESENT CONDITION

As the structure is in ruins, it is impossible to identify interior architectural elements. The only surviving parts are the

west façade rising up to the level of the inscription, a detail of the main gate, and a small fragment of the east façade. It can be assumed that the front façade with the inscription was modified with neoclassical features from the Westernization era. The roof of the structure, its side spaces, and most of the façades completing the structure have almost completely disappeared. As the rest of the structure is destroyed, the single remaining wall is a threat both to its own integrity and its surroundings.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The structure is a testament to the history of Kayseri and the Armenian population. However, it is under a grave risk of collapse and needs urgent protection and restoration in order to survive. The structure is in a condition that would allow restoration to its original form and can serve as a multi-purpose cultural space today. (i.e. museum, library, conference hall)

SURP BOĞOS BEDROS KİLİSESİ (TOMARZA)

envanter no: 192

ELMON HANÇER

konumu:	Tomarza ilçesi, Cumhuriyet mahallesi
inşa dönemi/yılı:	1570
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Ermeni Apostolik
mevcut işlevi:	depo
tescil tarihi ve numarası:	GEEAYK, 13.01.1978, 926
mülkiyet durumu:	Tomarza Belediyesi'ne ait

TARİHÇE

Kayseri'nin güneydoğusunda, şehre 55 km. uzaklıkta bulunan Tomarza, 1953 yılında Develi'den ayrılıp ilçe haline getirilmiştir. Adına 1570'ten itibaren rastlanan Surp Boğos Bedros Şapeli, 1835 yılında verilmiş bir izinle 1837 yılında inşa edilmiştir (Açıkgöz, 2007: 123 – kaynak: 198:159/3; BOA, C.ADL. no: 2885 Ra 1251; Alboyacıyan, 1937, c. 1: 858; Kévorkian, 2012: 230; Moltke, 1995: 273). Kayseri Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün girişimiyle ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını

Koruma Kurulu'nun 11.7.1992 tarih ve 1298 numaralı kararıyla kabul edilmiş olan restorasyon ve dönüşüm projesi bağlamında, plan, rölöve ve yapısal sorunları içeren bir öneri raporu hazırlanmış, ancak restorasyona dair herhangi bir çalışma yapılmamıştır. (Açıkgöz, 2007: 123)

MİMARİ

Kilise simetrik bir düzende, üçer sütunla ayrılmış, doğu-batı yönünde uzanan, üç nefli, bazilika planlı bir yapıdır. Batı cephesindeki izler, zamanla ortadan kalkmış olan narteks ve üzerinde yükselen galeri katına her iki yandan çıkan birimlere işaret etmektedir. Yarım daire kubbeyle örtülü apsis bölümü, naos zemininden 80 cm. yüksek olan bir platformun üzerinde yer almaktadır; içten yarım dairesel planlı, dıştan düz cephelidir. Mevcut izlerden, kuzey ve güney kanadında, apside içerden bağlanan ve yan neflere kemerli geçişlerle açılan pastoforyumların iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Orta nefin merkezî bölümü çapraztonozlarla, diğer bölümler ve yan nefler ise beşiktonozlarla örtülüdür.

Kilise, yöresel geleneğe uygun olarak, düzgün kesme taş bloklarla, yığma tekniğiyle inşa edilmiştir. Duvar örgüsü, sütunlar, örtü ögesi ve çatı kaplaması taştır. Duvarlar, iç mekânın beden duvarlarında ve dış cephelerde yanaşık derzli, iç cidarı moloz dolguludur. Özellikle dış cephe dokusunda devşirme taş kullanıldığı dikkat çekmektedir. Demir, alçı

SURP BOGHOS BEDROS CHURCH (TOMARZA)

inventory no: 192

ELMON HANÇER

location:	Tomarza district, Cumhuriyet neighborhood
period/year of construction:	1570
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Armenian Apostolic
present function:	warehouse
date and number of registry:	GEEAYK, 13.01.1978, 926
ownership status:	property of Tomarza Municipality

HISTORY

Located 55 km southwest of the center of Kayseri, Tomarza was under the administration of Develi until 1953 when it became a district. The earliest records of Surp Boghos Bedros Chapel go back to 1570. It was constructed in 1837 upon its authorization in 1835 (198:159/3: BOA, C.AdL. no: 2885 Ra 1251, cited in Açıkgöz, 2007: 123; Alboyajian, 1937, c. 1: 858; Kévorkian, 2012: 230; Moltke, 1995: 273). A project of restoration and transformation was started upon the initiative

of Kayseri Directorate of Surveying and Monuments and the decision No. 1298 dated 11.7.1992 by Regional Council for the Conservation of Cultural and Natural Property. As part of the project, a proposition report was drafted on the plan, surveying, and structural problems; however, no restoration work took place. (Açıkgöz, 2007: 123)

ARCHITECTURE

The church stretches over a three-naved basilical plan on an east-west axis in a symmetrical form separated by three columns on each side. Traces on the west façade suggest elements leading to the now destroyed narthex and to both sides of the gallery rising above the narthex. The apse with a plan that is semi-circular on the interior, angular on the exterior, is covered by a semi-circular dome rises above a platform 80 cm higher than the naos. Current traces suggest the existence of a two-story pastophoriums in the south and north connecting to the apse from the interior and opening to side naves under arches. The central part of the middle nave is covered by groin vaults while side naves are covered by barrel vaults.

In harmony with local tradition, the church is built in masonry with fine ashlar blocks. The walls, columns, roofing, and roof covering are made of stone. The inner layer of the double walls and façades are close-jointed and in-filled with rubble. The façades notably reveal spolia. Iron,

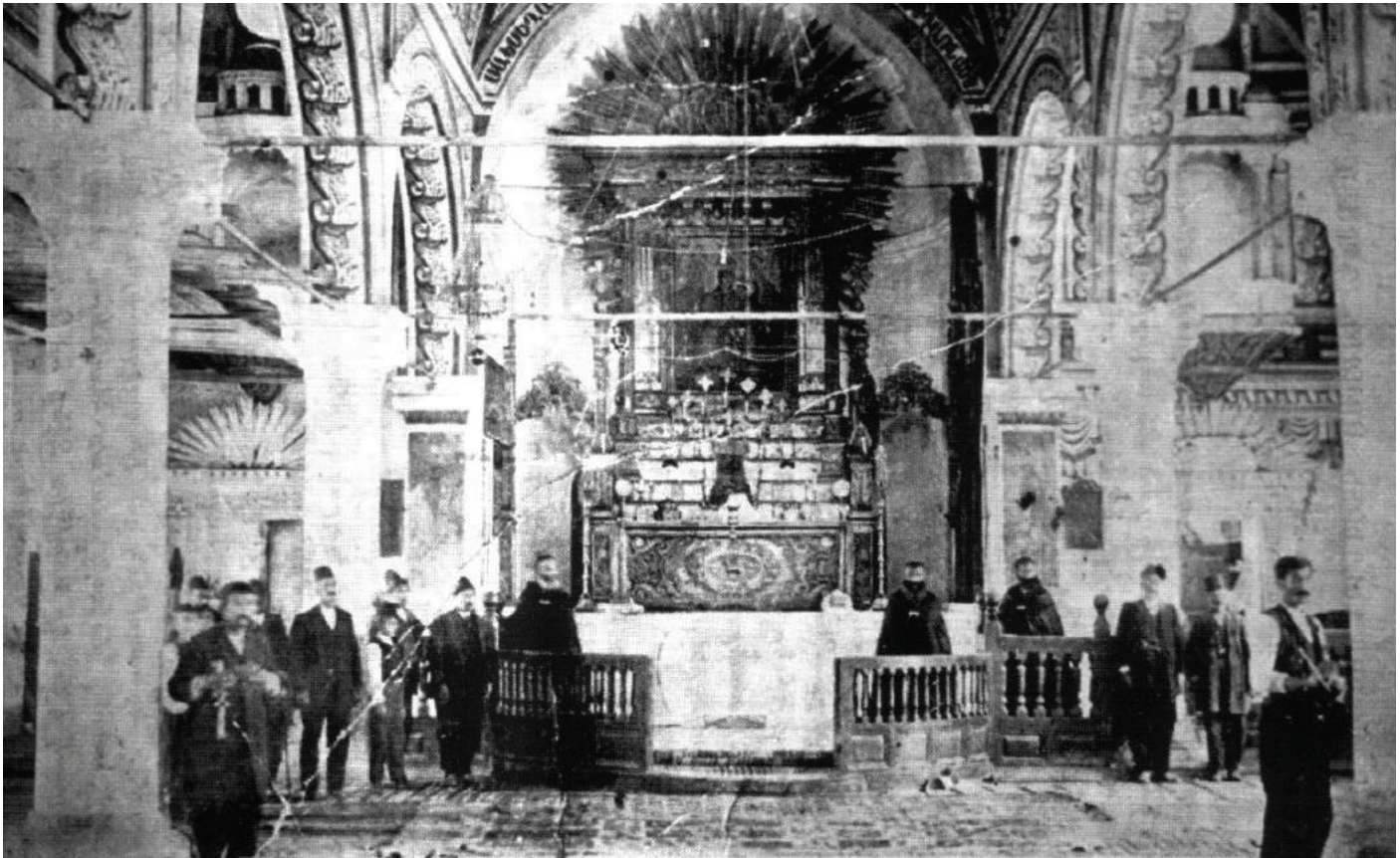
ve ahşabın da kullanıldığı yapının demir aksamını gergiler, kılıçlar, kandil halkaları, pencerelerin lokmalık parmaklıkları oluşturmaktadır. Tüm iç mekân yüzeyleri kıtıklı kireç harcıyla sıvanmış; duvarlarda, tonozlarda ve kalıpla biçimlendirilmiş alçıdan sütun başlıklarında kalem işi bezeme yapılmıştır.

Naosun iç mekânı yaklaşık olarak 14,45 x 22,5 metredir. Dikdörtgen planlı üç nefli naosun yan neflerden daha yüksek tutulan orta nefi 6,36 metre, yan nefler ise 3,3 metre enindedir. Batı-doğu aksında konumlanan yapının doğusunda apsis ve pastoforyumlar yer almaktadır. Kuzeydoğudaki protesis 3,48 x 3,79 metre ölçülerinde yani yaklaşık kare planlı, güneydoğudaki diakonikon ise 3,47 x 5,47 m. boyutunda, dikdörtgen planlıdır. Naosa doğru uzanan izlerden, apsis ile yan mekânlar arasındaki duvar çeperinin içinden çıkılan merdivenlerin üstteki katlara bağlandığı anlaşılmaktadır. 20. yüzyıl başlarına ait bir fotoğrafta, bu katların konsollarla desteklendiği görülmektedir.

Orta nefin merkezî bölümü yükseltilmiş bir çapraz tonozla, diğer bölümler ve yan nefler beşiktonozlarla örtülüdür. Yapının taşıyıcıları, kemerlerle bağlanan duvarlar ve 60 cm. çapındaki yekpare sütunlardır. 1,25 metre kalınlığındaki yan duvarlar, yük aldıkları noktalarda pilasterlerle desteklenmiştir. Kemer açılmalarını önlemek üzere, sütun başlıklarının üzerine her iki doğrultuda yerleştirilmiş olan 5 x 1 cm. boyutunda demir gergiler, açık kılıçlarla kuzey ve güney duvarlarına yerleştirilmiştir. Kuzey ve güney iç beden

duvarlarında sütun ve tonozlarla bölünmüş her yüzeyde, alt katta yuvarlak kemerli, yüksek, dikdörtgen, üst katta ise oval madalyon pencere açıklıkları sıralanmaktadır; bunların tamamı profilsizdir. Ayrıca, apsis ve yan mekânlarda birer oval pencere açıklığı, apsisi tamamlayan beden duvarının saçak altı noktasında ikişer pencere açıklığı, batıda ise tepe noktasını vurgulayan dört yapraklı yonca formunda bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Büyük olasılıkla, yıkılmış olan batı cephesinde de, alt kademede kapının her iki yanında birer, üstte ise üçer pencere açılmıştır. Apsiste ve yan mekânlarda kemerli birer niş, bemada karşılıklı yerleştirilmiş, dikdörtgen formulu iki niş görülmektedir.

Kilise, iç mekânda zengin bir bezemeye sahiptir. Sıva üstü boyamalar, yumurta frizleri ve volütlerle biçimlenmiş başlıklar, yapının Barok biçimini aksettiren öğelerdir. Sarı ve mavinin hâkim olduğu bitkisel motifler, litürjik öğeler ve kuzey-güney beden duvarlarındaki perde motifli konsollu, akantus yapraklı bezeme repertuarı, iç mekâna zengin bir görsellik kazandırmıştır. Tonozlarda bitkisel motifli madalyonlarla ve merkezî çapraz tonozun yüzeyinde dinsel bir sembolizmle oluşturulmuş kompozisyonlar yer alır. Apsisin naosa açılan yüksek bema kemerinde yer alan, "Bu kutsal masadır, üzerinde Mesih kurban oldu" anlamındaki Ermenice cümle ve apsis alınlığında yer alan, Kutsal Ruh'un imgesi olan ışınal güvercin, yapının kutsiyetini vurgulayan detaylar olarak dikkat çekmektedir.

plaster, and wood are used in the structure. Iron parts include spreaders, spreader locks, oil lamp holders, and square window grills. All interior walls are coated with haired mortar while walls, vaults, and capitals cast in plaster reveal painted decorations.

Interior measurements of the naos are approximately 14.45 x 22.5 meters. The middle nave of the rectangular three-naved plan is higher than the side naves, measuring 6.36 in width while side naves are 3.3 meters in width. To the east of the structure spreading from east to west are the apse and pastophoriums. The prothesis on the northwest is a squarish of 3.48 x 3.79 meters while the rectangular diaconicon on the southeast is 3.47 x 5.47 meters in size. Traces leading up to the naos suggest that the stairs accessed from inside the wall between the apse and the sides lead to upper stories. A photograph from the early 20th century reveals that these stories had been reinforced with corbels.

The central part of the middle nave is covered with a raised cross vault while other sections and side naves are covered with barrel vaults. Load-bearing elements of the structure are walls joined by arches and monolithic columns 60 cm in diameter. Side walls are 1.25 meters thick and are supported by pilasters to support the weight of the structure. Iron spreaders of 5 x 1 cm placed on the capitals in two directions help prevent cracks in the arches resting on north and south walls with open locks. Window apertures line each

surface divided with columns and vaults within interior main walls to the south and the north. Round arched, high-rising, and rectangular window apertures are found on the lower floor while those on the upper floor are oval, medallion shaped windows, all of which are lacking panes. There are oval windows in the apse and the sides, one in each; two below the molding of the main wall that completes the apse, and another in the form of a four-leaf clover underscoring the peak on the west. There were most probably lower windows on both sides of the door to the now-destroyed west façade and three more on the upper side. There is an arched niche on the apse and the side spaces and two rectangular niches face each other in the bema.

The interior of the church is rich in decoration. Coloring on coated surfaces, egg-and-dart frieze, and capitals with volutes reflect Baroque style. Vegetal motifs predominantly in yellow and blue, liturgical elements, corbels with curtain motifs, and acanthus leaves on the north-south main walls give an ornate air to the interior. Vaults are decorated with medallions with vegetal motifs. The central cross vault is enriched with a composition of religious symbolism. On the high bema arch opening to the naos from the apse is an Armenian inscription that reads “This is a holy table on which Jesus sacrificed himself” and on the apse fronton is a radial dove symbolizing the Holy Ghost. Both details highlight the sacredness of the structure.

Yükseltilmiş, çift eğimli kırma bir taş çatıyla tamamlanmış olan kilisenin doğu cephesinde, ortadaki apsis dairesel, yan mekânlar ise eğimli çatılarla kaplanmıştır. Yapının gösterişli iç mekânıyla tezat oluşturacak şekilde, yalın bırakılmış olan iki katlı dış cepheleri saçak silmesiyle çevrelenmiştir. İki katlı bir pencere düzenine sahip olan yapının üst kademedeki oval pencere açıklıkları madalyon çerçevelerle, alt kademedeki dikdörtgen pencere açıklıkları ise söveli ve boşaltma kemerli çerçevelerle konturlanmış, lokmalı demir parmaklıklarla sınırlanmıştır. Görece iyi durumdaki dış yan cephelerin detayları arasında, pencereler, 'S' ve 'C' kıvrımlı saçakları, içten dışa yansıyan ve cephelere belirli bir hareket kazandıran pilasterleri ve bunları taçlandıran kıvrımlı profilli başlıklar, kimi devşirme parçalar (rozetler), demir gergileri dışarı yansıtan kılıçlar sayılabilir. Apsisin gerisinde yükselen, oval madalyon pencereci naosun duvarının özgün cephesi, üçgen bir alınlıkla tamamlanmıştır.

GÜNCEL DURUM

Bir zamanlar, Tomarza'da Ermenilere ait dört mahallenin keşişme noktasında yer alan çan kulesi ve muhtemelen yapıyı çevreleyen avlu ortadan kalkmıştır. Yoğun hasar görmüş olan doğu cephesinde, bemaya ve güneydeki yan mekâna (diakonikon) açılan kapılar ile alt ve üst kademedeki tüm pencereler örülmüştür. Apsis cephesindeki dış cidarın yıkılması sonucunda içteki moloz taş dolgu malzemesi ortaya çıkmıştır.

Günümüzde batı cephesi özgün halini tamamıyla yitirmiş, narteks ve galeri yıkılmış, kemerlere moloz taşlarla dolgu yapılmış, sadece kuzey-güney köşelerinde galeriye ait izler kalmıştır. Yapının batı cephesindeki özgün ana kapısı yerine, batı duvarı üzerine demir bir kapı açılmıştır; günümüzde batıdaki bu kapıdan girilerek doğrudan naosa geçilmektedir. Köşelerde yer alan, merdiven çıkışı olduğu

düşünülen tonozlu birimler moloz dolguyla kapatılmıştır. Doğu cephesinde, bema ve diakonikona açılan kapılar kapatılmıştır. Bu yan mekânların taşıdığı üst balkonlardan, günümüze sadece döşeme izleri kalmıştır. Yapının zeminine beton dökülmüştür. Oval pencerelerin çevresine dıştan ahşap çiteler çakılmıştır. Gergi demirlerinin de bir kısmı kesilmiştir. Doğu cephesindeki badanalı yüzeyler kilisenin duvarlarına yaslanan dükkân kalıntısı olmalıdır. Bölgedeki diğer kiliselerden daha az tahribata ve yağmaya uğramış olsa da, apsis döşemesindeki çukur, bu kilisede de kaçak kazı yapıldığına işaret etmektedir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Çatı kaplama taşlarındaki çatlaklar ve kırıklar yapının içinde rutubet probleminin neden olmuştur. Apsis ve tonozlarda çiçeklenme ve sıva dökülmeleri olduğu, bakımsızlıktan ötürü çatıların otla kaplanmasının, saçak silmelerinde aşınma, kırılma ve çatlaklara yol açtığı saptanmıştır. Sütun ve duvarların alt kısımlarındaki sıva dökülmeleri, yapının kilise işlevini kaybettiği dönemden sonra, dikkatsiz ve kötü kullanımdan kaynaklanmış olmalıdır. Strüktürel bir hasar saptanmamış olmakla birlikte, dış cidarlardaki yıkılma zamanla yapıya zarar verecektir.

Tarihsel ve mimari açıdan değerli bir kültür mirası olan Tomarza Surp Boğos Bedros Kilisesi'nin yıllar önce planlanan ancak yürürlüğe konmayan restorasyon çalışmalarının başlatılması ve yapıya kamuya açık kültürel fonksiyonlu bir mekân olarak işlev kazandırılması önem taşımaktadır. Kilisenin ithaf edildiği azizlerin gününde, Ermeni cemaatine ibadet hakkının verilmesi de anlamlı olacaktır.

The church is finished with a raised, pitched roof made of stone. The apse in the middle of the east façade is covered with a curvilinear roof, while the sides are covered with slope roofs. In contrast with the ornate interior, the two-story façades are left unadorned with only a molding running the length of the exterior. The structure has a two-story window arrangement. Oval window apertures on the upper level are contoured with medallion frames while rectangular windows on the lower level are framed in relieving arches and square iron spreaders. The side façades are in relatively good condition, including details such as curved eaves in 'S' and 'C' form, pilasters crowned with curved capitals spreading from inside and adding movement to the façades, some spolia (rosettes), and locks corresponding to iron spreaders. The original wall of the naos with an oval medallion window rises at the back of the apse and is finished with a triangle pediment.

PRESENT CONDITION

The bell tower standing at the junction of four Armenian neighborhoods in Tomarza and the courtyard that most probably surrounded the tower have disappeared. On the severely damaged east façade are doors opening to the bema and the area in the south (diaconicon) opening to the naos. These doors on the damaged east façade along with all of the upper and lower windows are filled in. The outer layer of the double wall of the apse is destroyed, revealing the rubble filling of the wall.

The west façade has completely lost its original form, with the narthex and the gallery destroyed and the arches filled in with rubble. The only remaining traces are those of the gallery in north and south corners. The original main gate of the west façade is replaced by an iron gate rising

inside the west wall which serves as the current entrance to the structure, directly leading to the naos. Vaulted elements in the corners presumably served as stairs in their original form, but are now filled in with rubble. The doors opening to the bema and diaconicon on the east side are filled in as well. The only surviving traces of upper balconies supported by these side areas are of the floor. The floor of the entire structure has been covered with cement. Wood laths are nailed around the oval windows. Some of the iron spreaders are cut out. Whitewashed surfaces on the east façade must be remains of the stores abutting the walls of the church. Although the church is less damaged and pillaged compared to other churches in the region, the hole in the apse floor suggests illegal excavation.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

Cracks and fractures in the roofing stones have caused humidity inside the structure. The apse and vaults have efflorescence and plaster falling from the surfaces. Vegetation on the roof has corroded the molding of the eaves and caused cracks and fractures. Plaster falling off the columns and walls might be due to neglectful, improper use of the structure after it lost its function as a church. While no structural damage has been identified, the collapsed outer layer of the double walls will cause harm on the structure over time.

Tomarza Surp Boghos Bedros Church is a valuable cultural heritage from both architectural and historical perspectives. It is essential that the restoration work planned years ago but never realized is adopted again to help provide the structure with a public and cultural function. Another meaningful action would be to give the Armenian community the right to worship on the day of the saints to whom the church is dedicated.

AYİOS DİMİTRİOS KİLİSESİ (İNCESU)

envanter no: 240

EVANGELİA ŞARLAK

konumu:	İncesu ilçesi, Yeni Cami mahallesi
inşa dönemi/yılı:	1730
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	Kayseri KVTVKK, 25.9.2003, 3397
mülkiyet durumu:	İncesu Belediyesi'ne ait

TARİHÇE

Yapının atfedildiği aziz ve inşa tarihiyle ilgili görüşler çeşitlidir. İnşa yılı için 1724 ve 1730 bilgisi var olsa da, son araştırmalar, yapının 1730 yılında inşa edilmiş olduğuna işaret etmektedir (Açıkgöz, 2007: 86). Çeşitli kaynaklarda ve Osmanlı arşivlerindeki belgelerde, İstanbul Rum Patrikhanesi tarafından yayımlanan, Levidis'in 1905 numaralı yıllığında, yapının 1835 ve 1868 yıllarında onarımdan geçirildiği bilgisi yer alır.

MİMARİ

Üç nefli bazilika planlı, doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş bir yapıdır. Batıda dokuz birimden oluşan narteks, doğuda yarım yuvarlak apsis yer alır. Narteksin güneybatısındaki ve kuzeybatısındaki birimleri doğuya yönelmektedir.

Yığma tekniğiyle inşa edilmiştir. Ana malzeme düzgün kesme tüf blok, diğer malzemeler ise ahşap, demir ve kireç harcıdır. Duvar örgüsü, yanaşık derz tekniğinde ve çift cidarlıdır. Çatı, oluklu volkanik levhalardan inşa edilmiştir.

Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlı naos, dörder sütunla üç nef ayrılmıştır. Sütunlar kare kaideler üzerinde oturmaktadır. Sütun başlıkları Korint düzenindedir; akantus yaprakları, volütler ve rozetlerle tezeyin edilmiştir. Naosa, batıdaki narteks birimlerinde yer alan üç kapı ve yan duvarlarda yer alan kapılardan girilmektedir.

Naos 19,29 x 13,71 metre boyutlarındadır. Üç nef de doğu-batı doğrultusunda beşiktonoz örtülüdür. Sütunlar birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlıdır. Sütun başlıkları geniş bir abaküse sahiptir. Abaküsün altında dar Korint düzenli bir başlık bulunur. Kemerler demir gergilerle güçlendirilmiştir. Duvarlar ise, kemerlerin altında yer alan pilasterlerle desteklenmiştir.

Doğuda, kuzey-güney doğrultusunda yer alan dikdörtgen planlı bema, beşiktonozla örtülüdür. İçten yarım yuvarlak şeklinde olan üç apsisten ana apsis, dış cepheden, kütle halinde dışarı taşmaktadır.

AGIOS DIMITRIOS CHURCH (INCESU)

inventory no: 240

EVANGELIA ŞARLAK

location:	İncesu district, Yeni Cami neighborhood
period/year of construction:	1730
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	not in use
date and number of registry:	Kayseri KVTVKK, 25.9.2003, 3397
ownership status:	property of İncesu Municipality

HISTORY

There are various suggestions on the date of construction of the church and the saint associated with it. Despite certain information on its date of construction (1724 and 1730), recent research indicates that the structure was built in 1730 (Açıkgöz, 2007: 86). Various resources and the chronicles for 1905 by Levidis published by the Ecumenical Patriarchate of Constantinople and kept in the Ottoman archives note that the building was renovated in 1835 and 1868.

ARCHITECTURE

The structure is built on a three-naved basilical plan that extends from east to west. There is a semi-circular apse on the east and a nine-unit narthex on the west, with southwestern and northwestern sections facing the east.

The structure is built with ashlar masonry with tuff blocks and other materials such as wood, iron, and lime mortar. The church has double walls with close joints. The roof is built with fluted volcanic panels.

The rectangular naos spreading from east to west is separated into three naves on either side with four columns with square pedestals. Capitals of the columns are Corinthian style, decorated with acanthus leaves, volutes, and rosettes. Entrance to the naos is through three doors of the narthex on the west and through doors on sidewalls.

The measurements of the naos are 19.29 x 13.71 meters. All three naves are covered with barrel vaults extending from east to west. Columns are joined with round arches, and capitals are capped with a wide abacus under which there is a narrow Corinthian capital. Arches are reinforced with iron spreaders, and the walls with pilasters under the arches.

The rectangular bema extending from north to south on the east is covered with a barrel vault. The main apse, one among three interior semi-circular apses, jots out to the exterior as a whole.

Batıdaki narteksteki izler, üstte 'U' biçiminde uzanacak şekilde yan nefler üzerinde birer birim genişletilmiş bir kadınlar bölümünün (*gynekaion*, *yinekiyon*) varlığına; güney duvarında yer alan izler ise, bu duvara yaslanmış ahşap bir merdivenle bu bölüme ulaşıldığına işaret eder.

Naosun kuzey ve güney duvarlarında dörder, apsis yarım yuvarlağında iki, apsisin iki yanındaki doğu duvarında (protesis ve diakonikonda) birer pencere yer alır. Apsisin alınlığında, ortada büyük, yanlarda küçük olmak üzere üç oval pencere bulunur. Aynı düzenin geçmişte nartekste de tekrarlanmış olabileceği düşünülmektedir.

Sütun başlıklarındaki mimari tezyinatın yanı sıra, be madaki protesis, diakonikon ve apsis duvarlarında yer alan farklı büyüklüklerdeki nişler de dikkati çeker. Diğer tezyinat öğeleri, tonoz silmeleri, kemer aralarındaki madalyonlar ve kemerlerdeki kilit taşlarıdır. İç mekânda, kuzey, güney duvarlarda, tonoz silmelerinin altında, apsisin yarım kubbesinde ve orta nefin örtüsünde, fresk tekniğinde yapılmış, yoğun bir ikonografik program göze çarpar.

Sade bir cephe düzenine sahip olan kilisenin özgün batı cephesi bugün mevcut değildir. Doğu cephesi iki bölümden oluşur. Alt bölüm dairesel planlı apsis ve çatı alınlıkla sona erer. Saçak, geniş profilli bir silmeye sahiptir. Kapı ve pencere söveleri düzdür. Kapıların üzerinde yer alan pencerelerde kilit taşları, vurgulu kemer alınlarında ise haç kabartmaları yer alır.

GÜNCEL DURUM

Narteks ve galerinin, yıkılmış olup daha sonra açıkta kalan kemerleri, moloz ve kaba yonu taş duvarlar örülerek kapatılmış ve bu şekilde oluşturulan mekânlara kapılar açılmıştır.

Pencerelerin bazıları örülerek kapatılmıştır. Çatının kaplama taşlarının çoğu dökülmüştür, saçak silmesi yer yer kırıktır. Çatı örtü yüzeyini ot kaplamıştır. İç mekânda, zemin, defin kazıları nedeniyle algılanamaz durumdadır. Pencere demirleri sökülmüştür. Apsis ve sütunlarda çatlaklar dikkati çeker. Freskler ve zemin tahrip edilmiştir. Çan kulesine dair bir iz görülmemektedir.

Yapı anayola yakın, ulaşılabilir nitelikte, yerleşim alanıyla ilişkili bir konumdadır. Bilgi tabelası net değildir; hakkında bilgisi olanlar dışında, ziyaretçisi olmadığı gözlemlenmiştir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Yapının planı ve mekânsal özellikleri tamamen algılanabilir durumdadır. Yapı araştırılmış, ancak herhangi bir kazı veya kapsamlı bir ikonografik araştırma yapılmamıştır. İnsan tahribatına açık olması, yapı için en büyük güncel tehlikedir. Kötü, bakımsız ve deprem yüklerine dayanıksız haldeki yapının acil strüktürel müdahaleye ihtiyacı vardır. Yakın çevresinde kazılar yapılarak, özgün kotlarla ilgili daha fazla bilgiye ulaşılması gerekmektedir. Yapı temizlenmeli, korunmaya alınmalı ve bilgi tabelası konmalıdır.

Yapının acilen koruma altına alınması, girişin kontrol edilebilmesi için kilitlenebilen bir kapı yapılması, çatıdaki otların temizlenerek örtü sisteminin güçlendirilmesi gerekmektedir. Burada yaşayan halkı yörenin daha önceki demografisi hakkında bilinçlendirerek farkındalık yaratılması ve bu yapının, köyün tarihsel gelişim sürecinin bir diğer örneği olan Efstasios Kilisesi'yle birlikte turizme alternatif katma değer olarak sunulması önerilir.

Traces on the narthex on the west indicate a slightly expanded U-form gynaecium above the side naves, while traces on the south wall suggest the presence of a wooden staircase against the wall leading up to the gynaecium.

There are four windows each on the north and south walls of the naos, two on the semi-circle of the apse, and one each on the two eastern walls of the apse (on the prothesis and diaconicon). The pediment of the apse has three oval windows, a large one in the middle, and two smaller ones on the sides. It is assumed that the same arrangement might have been used in the narthex, as well.

Along with the decorations on the column capitals, niches of various sizes on the prothesis of the bema, diaconicon, and apse walls attract attention. Other decorative elements include vault moldings, medals between the arches, and keystones on the arches. A dense iconographical programme in fresco is found on the interior of the north and south walls, below the vault moldings, on the semi-dome of the apse, and on the roof of the middle nave.

The church, the west side of which has been destroyed, has a modest façade. The eastern façade is made of two sections: the lower section ends with the apse and the roof pediment. The eaves have a wide molding. The front door and window jambs are undecorated. Windows above the doors have keystones and arch pediments have cross reliefs.

PRESENT CONDITION

The destroyed and exposed arches of the narthex and the gallery are walled with rubble and uneven stones and the resulting spaces are provided with new entrances. Some windows are also filled in. Most of the stone cladding of the

roof has fallen off, with the molding broken in some places. The roofing is covered with vegetation. The floor of the interior is unrecognizable due to treasure hunters' excavations. Window grills are dismantled. There are visible cracks on the apse and the columns. The frescoes and the floor are damaged. No trace of the bell tower survives.

The structure is accessible from and close to the main road and is in connection with the surrounding residential area. The sign is not legible, and it has been observed that those who already know about the church are its only visitors.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The plan and the spatial features of the building are entirely recognizable. Research has been conducted, but no excavation or a far-reaching iconographic study has been done so far. The biggest threat to the structure today is its exposure to human damage. Deteriorated, neglected, and vulnerable to earthquake, it requires immediate structural intervention. Excavations in the vicinity could provide the required information on its original levels. The structure needs cleaning, protection, and a sign.

Also necessary for the structure are urgent protection, a gate to regulate access, and reinforcement of the roof system by clearing it of vegetation. We suggest informing the locals of the area's former demographics and promoting the structure as a contribution to an alternative approach to tourism along with Efstathios Church, another example of the process of historical development of the village.

MOLU RUM OKULU

İOANNİS MURTOS

envanter no: 249

konumu:	Kocasinan ilçesi, Molu köyü, 1261 m, 38.4807, 35.2227
inşa dönemi/yılı:	19. yüzyıl
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	tescilli değil
mülkiyet durumu:	özel mülk

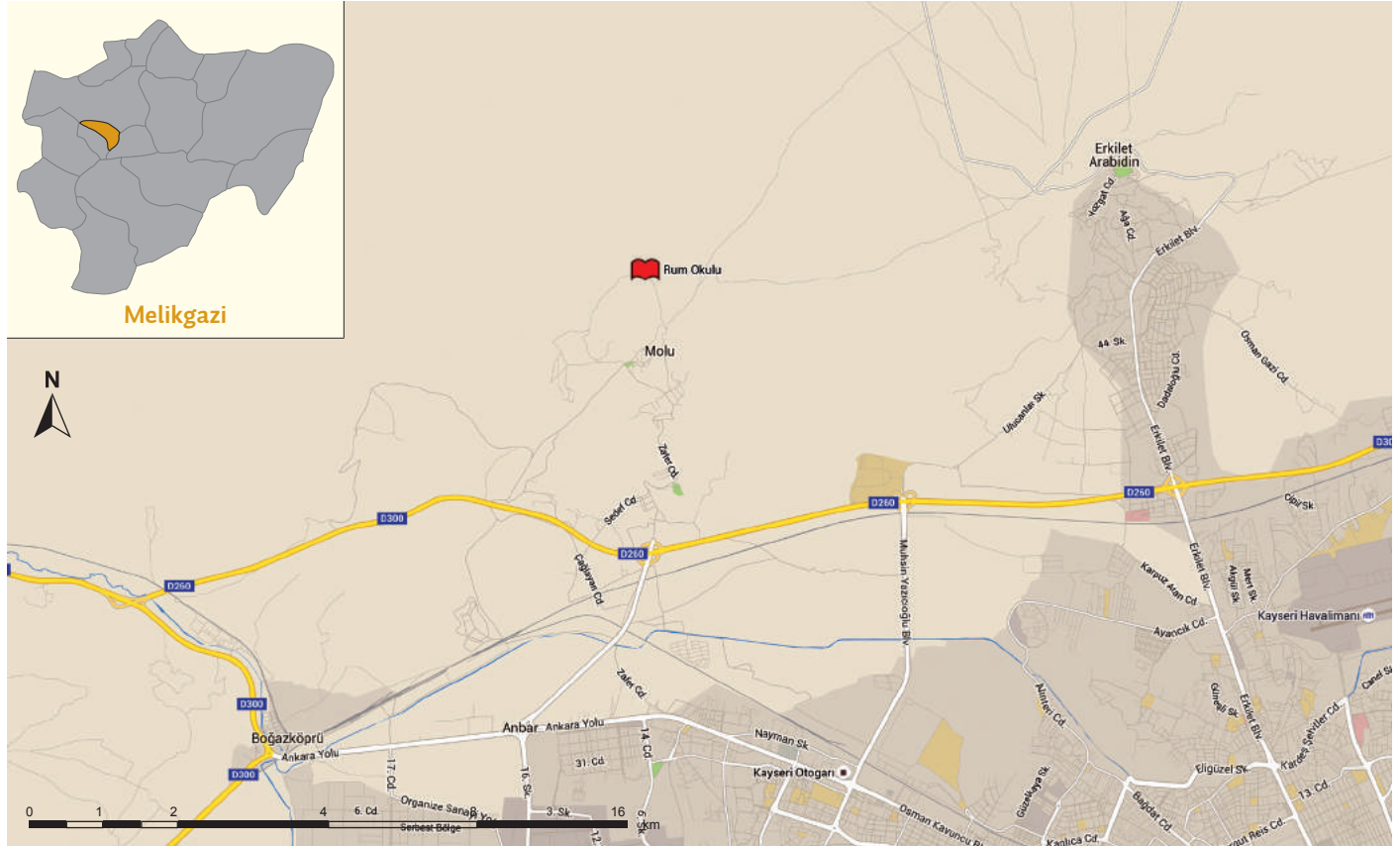
TARİHÇE

Molu, Kayseri'ye 19 km uzaklıkta, şehrin kuzeybatı kısmında yer alan, küçük bir köydür. Kuruluşuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir; bölgeyle ilgili çalışmalarda ve kaynaklarda adı az geçmektedir. Merkezden uzakta, izole bir bölgede, bir tepenin eteğine, dere kenarına kurulmuş olan köy, suyunun bolluğundan ve zengin olmasından dolayı, sakinleri tarafından 'Küçük Mısır' olarak da anılıyordu.

1871-1872 yılı kaynaklarına göre köyde 15 Hıristiyan (Rum) aile bulunuyordu (Elinikos Filologikos Silogos, 1871-1872: 201). 1899'da ise köyün 500 sakininden yalnızca 50 kadarını Türkçe konuşan Rumlardan oluşturuyordu (Sarantidu, 1899: 120). Köyde bir Rum okulu (*pedagogio*) (Elinikos Filologikos Silogos, 1871-1872: 201) ile, papazı olmayan –ve bugüne ulaşamayan– bir kilise vardı. Köyün Rum sakinleri, cehri (kırmızı boya elde edilen bir bitki) tarımıyla veya 'arayıcılık' yaparak, yani çöplüklerden, toprak yığınlarından ve yanmış evlerden topladıkları değerli veya yarı değerli metal eşyaları veya taları eritip satarak geçiniyordu.

Sözlü tanıklıklara göre, Molu'nun Rum sakinleri 19. yüzyıl sonlarında başka köylere, Kayseri'ye, İncesu'ya, hatta İstanbul'a göç edip yerleşmiştir. İncesu'ya o kadar çok Molulu taşınmıştır ki, burada bir Molulu mahallesi kurulmuştur. Köyden iki-üç erkek de Endürlük'e yerleşip kendi ailelerini kurmuş, bu sülale sonraları 'Molulu' adını almıştır. (Renieri, 1993: 24)

Sözlü tanıklıklara göre, Molu'nun Rum Ortodoks sakinlerinin köyü terk etmelerinin nedeni, büyük ölçüde, bölgede yaşayan Türklere gördükleri baskı ve daha iç bölgelerde başka Hıristiyan yerleşim yerlerinin olmamasıydı. O dönemde sadece bir ağanın, köyün Hıristiyan sakinlerine yardım ettiği ve dostluk gösterdiği; Hıristiyanların 1924 yılında köyden ayrılırken, Meryem Ana'ya adanmış olan kiliseyi, depo olarak kullanması ve kesinlikle ahır yapmaması koşuluyla, bu kişiye bıraktıkları anlatılmaktadır.

THE GREEK SCHOOL IN MOLU

inventory no: 249

IOANNIS MOURTOS

location:	Kocasinan district, Molu village, 1261 m, 38.4807, 35.2227
period/year of construction:	19 th century
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	none
date and number of registry:	not registered
ownership status:	private property

HISTORY

The small village of Molu is located 19 km northeast of Kayseri. There is no information regarding its earliest settlement, and bibliographic references to the village are scant. It was built in an isolated area, on a hillside next to a stream to which its inhabitants often referred by its alternative name “Küçük Mısır” (Little Egypt) on account of its abundant water supply and wealth.

It was an ethnically mixed village that, according to the available sources, hosted 15 Christian (Greek) families in 1871-1872 (Ellinikos Filologikos Syllogos, 1871-1872:201), while in 1899 only 50 out of 500 inhabitants were Turkophone Greeks (Sarantidou, 1899:120). The village had a Greek elementary school (*Pedagogio*) (Ellinikos Filologikos Sillogos, 1871-1872:201) and a church without a minister that has not survived to our day. Its Greek Orthodox inhabitants were, for the most part, buckthorn farmers or were of the “arayıcı” profession, i.e. hoarders of precious metals and jewels from deposits, rubble, and the debris and ruins of burned houses, which they would subsequently melt and resell.

Oral testimonies suggest that the Greek inhabitants of Molu migrated to other places such as Kayseri, İncesu, and even Istanbul, towards the end of the 19th century. Their community in İncesu was large enough to form its own neighborhood, “Molulu mahallesi,” while two or three men from Molu settled in Endürlük where they founded family lines that received the name “Molulu” (Renieri, 1993:24).

According to oral testimonies, the departure of the Greek Orthodox from Molu was mostly due to the oppression they suffered at the hands of the Turkish residents of the area, combined with the absence of other Christian settlements in the vicinity. Only one local agha is mentioned as a philanthropist and a friend to the Christians, to whom the Christian inhabitants entrusted their church of Panagia when

MİMARİ

Tarihsel bilgi

İnşasına dair herhangi bir bilgi bulunmayan okulun adı, yalnızca tek bir kaynaktan, İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti tarafından yayımlanan derginin 1871-1872 tarihli altıncı cildinde yer alan 'Eğitim Komisyonunun Taşradaki Eğitim Kurumlarının Mevcut Durumlarına Dair Raporu' başlıkla makalede geçer. Dolayısıyla okulun, dinî aidiyetlerine bakılmaksızın tüm vatandaşların eşitliğini öngören Hatt-ı Şerif'in yayımlanmasından sonra, 1840 ile 1870 yılları arasındaki bir tarihte inşa edilmiş olduğunu varsayabiliriz.

Plan analizi

Okulun inşasında, 19. yüzyılda kamu binalarında kullanılan neoklasik üslubun, köyün küçük Rum toplumunun sınırlı ihtiyaçlarına uyarlandığı görülmektedir.

İki katlı, dikdörtgen, uzun bir yapı olan okulun kuzeydoğu tarafında, zemin kata bitişik, tek katlı, dikdörtgen, 'L' planlı, muhtemelen mutfak olarak kullanılmış bir müstemilat vardır. Ana yapıda mekân, sade, 19. yüzyıl yapılarının standart tipolojisine uygun bir şekilde düzenlenmiştir.

Üst kat, doğu-batı ekseninde yerleştirilmiş bir duvarla, biri kuzey, diğeri güney tarafında olmak üzere iki kanada ayrılmıştır. Bu iki mekânın arasında, iki taraftaki odalara geçişi sağlayan, yarı açık alan bulunur. Zemin kat da benzer şekilde düzenlenmiştir; ancak burada, kuzey-güney ekseninde, kuzey kanadını doğu ve batı taraflarında iki küçük bölmeye ayıran bir iç duvar daha bulunmaktadır. Bu bölmeler, muhtemelen ofis ve yedek alan olarak kullanılıyordu. Ancak söz konusu alana ulaşmak mümkün olmadığından bu bilgi teyit edilememiştir.

Yapının güney cephesinde, binaya paralel olarak dışarıdan üst kata çıkan merdivenler yer almakta; kuzey cephesinde, yapıya dik olarak, kısmen entegre edilmiş, müstemilattan doğrudan ana yapının üst katına uzanan bir merdiven daha bulunmaktadır. Zemin kata kuzey cephede yan yana duran iki kapıdan girilebilmekte, üst kata ise güney cephesindeki merdivenle çıkılmaktadır. Yapının iki katta da iki kanada bölünmüş olması, özgün plan şemasına sonradan yapılmış bir müdahale değilse, mekân düzenlemesinin, okulun kız ve erkek öğrencileri için ayrı bölümler oluşturacak şekilde yapılmış olmasına bağlanabilir.

İnşa tekniği ve malzemeler

Okulun inşasında 19. yüzyılın tipik teknikleri kullanılmıştır. Ana strüktürü kesme taş yığma duvarlar ile ahşap kirişler oluşturur; yer yer metal öğelerle ve zemin katta taş sütunlarla güçlendirme yapılmıştır. Döşemeler, tavan ve iç mekândaki bazı bölmeler ahşaptan yapılmıştır. Metal kenetler yalnızca üst katın kuzey tarafında bulunan yarı açık alandaki kemerleri birbirine bağlamak için kullanılmıştır.

İç mekân

Yapının içine girmek mümkün olmadığından, iç mekânlara ilişkin olarak, ancak dışarıdan gözlemlerle elde edilen, sınırlı bilgi mevcuttur. Bu nedenle, yapının zaman içinde uğramış olabileceği dönüşüm ve değişimleri tespit etmek güçtür.

Üst katta halen mevcut olan renk izlerinden, iç mekânda duvarların sıvalı ve boyalı olduğu anlaşılmaktadır. Görünür durumdaki süsleme öğeleri, üst katın tavanında, kalp şekilli küçük açıklıkları olan birkaç alçı rozetten ibarettir. Dış duvarlardaki pencerelere ek olarak, merkezî alan ile yan odalar arasında bulunan iç duvarlardaki kapılar ve dikdörtgen pencereler, dışarıdaki pencerelerle simetrik, doğrusal bir şekilde düzenlenmiştir.

Dış cephelerde ve yarı açık alanda çok sayıda pencere olması, yapının okul işlevinin gerektirdiği şekilde, içeri bol güneş ışığı girmesine olanak sağlamaktadır.

Dış mekân

Neoklasik üsluba has özelliklerin biraz sadeleştirilerek kullanıldığı cephelerde ritmik tekrarlar, ekstenel bir yapı, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultularında simetrik uygulamalar göze çarpar. Ancak, yapıda bir asimetri de mevcuttur: Ek binadan merkez binaya çıkan iç merdivenin plana dâhil edilebilmesi için, kuzey cephede bulunan kemerlerin yerleri hacmin merkezine doğru birazcık değiştirilmiştir. Bugün batı kanadından büyük görünen doğu kanadının, binanın özgün durumunda böyle olup olmadığını netleştirmek için de bir kazi araştırması gerekmektedir. Ayrıca, binanın bu kısmının birçok müdahaleye ve değişikliğe maruz kaldığı varsayılmaktadır. Doğru kanadının üst katında kullanılan malzemeler, bu kısmın sonradan tekrar inşa edildiğini düşündürmektedir.

Batı cephesindeki pencereler, sabit oranlarla ve zemin kat ile üst kat arasında var olan bir paralellikle ritmik bir tekrar gösterirken, kuzey cephesindeki merkezî kütlede zemin kat pencereleri de üst kattaki kemerlerle paralellik göstermektedir. Batı cephesinde daha çok pencere vardır ve bunlar simetrik düzenlenmemiştir.

Yapının dış cephesinin süslemeleri sadedir; yalnızca, çatının profilli silmesinde, bu silmenin hemen altında kalan, kalp şeklindeki küçük açıklıklarda, kuzey cephesindeki sütunların ve pilastierlerin başlıklarında ve merkezî kütlede geniş açıklıklarının üstündeki kemerlerin farklı renkte kilit taşlarında süsleme vardır. Yine de, süslemeler cepheleri uyumlu bir şekilde tamamlamakta, aşırıya kaçmadan yapının özelliklerini vurgulamakta, binadaki anıtsallığı ve zarafeti açığa çıkaran kemerlerle yapıyı zenginleştirmektedir.

Cephe düzenlemesine bakıldığında, yapının kat silmeleri ve çatı saçağı ile dikeyde giriş katı, üst kat ve çatıdan oluşan üçlü bir kompozisyonla ayrı parçalara bölündüğü görülür. Ancak çatı günümüze ulaşmadığından, oranlarını net olarak

in 1924 they departed for Greece, on the condition that he would use it as storage, and definitely not as a stable.

ARCHITECTURE

Historical overview

There is no information on the construction of the school. It is only mentioned once in an article that was published in the sixth volume of the Greek Philological Association of Constantinople periodical under the title "A Report of the Committee on Education Regarding the Current State of Provincial Schools" in 1871-1872. We may therefore safely assume that the school was built some time between 1840 and 1870, following the issue of the imperial edict of Hatt-ı Şerif in 1839, which prescribed equality before the law for all subjects regardless of confessional affiliation.

Analysis of the plan

The school appears to be following an adaptation of the traditional model of 19th-century neoclassical public buildings that accommodates the needs of the small Greek community in the village.

It consists of a two-storey, long rectangular building, with an adjacent subsidiary "L"-plan building to its north-east, which may have been used as a kitchen. Spatial arrangement in the main building is simple and follows a standard typology from the repertoire of the 19th century.

The first floor is divided by a wall set on the east-west axis into two wings, namely north and south. Between the latter is a semi-open space in the middle, from which various rooms on both sides are accessed. The spatial arrangement of the ground floor is similar, but with an additional internal wall set on the north-south axis that further divides the northern wing into two smaller parts in the east and west, which may have hosted offices and auxiliary spaces. However, since access to these small spaces has not been possible, these observations could not be ascertained on site.

An external stairway leading to the upper floor extends parallel to the building on its southern side, while another stairway is found on the northern side, perpendicular and partly integrated to the building, leading from the annex directly to the upper floor. The ground floor may be entered from two different adjacent doors on the northern side, while access to the upper floor is possible through the southern stairway. If that is not a later intervention, then the division of both floors of the building into two wings may be explained as an original arrangement into separate sections for girls and boys.

Construction technique and materials

The construction techniques employed in the school are typical of the 19th century. The structural system consists of

ashlar masonry and wooden beams and is further reinforced in certain places with metal elements and on the ground floor with supporting monolithic columns. The floors, the ceiling, and some of the partitioning walls are made of wood. Metal spreaders have only been employed for connecting the arches of the semi-open space at the northern side of the upper floor.

Interior

Because it is currently impossible to enter the building, the limited information that we have is limited to observations from outside. As a result, it is difficult to identify renovations or transformations.

As we may deduce from traces of colour still discernible in the upper floor, the interior walls were originally plastered and painted on the inside. The only visible ornamental features are a few stucco rosettes with small heart-shaped openings. In addition to the openings on the exterior walls, the doors and rectangular windows on the interior walls between the main space and the adjacent rooms are arranged in a linear fashion and symmetrical to the exterior windows.

In terms of the lighting of the interior, the large number of windows on the exterior and the semi-outdoor space allow for penetration of ample light, as required by the building's function as a school.

Exterior

The façades, in line with neoclassical prescriptions in a somewhat simplified form, are characterized by rhythmic repetitiousness, axuality, and symmetries along the north-east and east-west axes. In addition, an intended asymmetry is observed on the central volume of the northern façade, whose arched openings are somewhat displaced towards the centre of the volume in order to accommodate the internal staircase that leads from the annex to the central building. Excavations are needed in order to determine whether the scale difference in the eastern wing, which appears larger than the western one today. Nonetheless, it is evident that this particular part of the building has received a number of interventions and alterations. The materials used on the upper level of the eastern wing suggest that this section is a later addition.

The windows of the western wing are characterized by rhythmic repetitiousness maintaining the same proportions and a tight symmetry between the ground and the upper floor. The central volume of the northern façade has an equal number of windows on the ground floor and arched openings on the upper floor. In contrast, the windows of the western wing, which are higher in number, are not arranged symmetrically.

belirlemek zordur. Kaldı ki, çıkıntı yapan çatı saçağındaki taş işçiliği, bu kısmın sonradan yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Sofanın olduğu orta akstaki bölüm yanlardan daha yüksekte bitmekte, bu da kuzey ve güney cephe merkezine düşeyde bir hareket katmaktadır.

Yapının dışından yapılan gözlemler, bu alanda okuldan önce başka bir yapının var olduğuna işaret eden herhangi bir ize rastlanmamıştır. Ancak yapı, özgün planını daha da tanınmaz hale getirmiş olabilecek müdahalelere uğramıştır.

GÜNCEL DURUM

Yapıdan geriye yalnızca duvarların ve döşemenin bir kısmı kalmıştır. Hem planda hem de cephelerde, özellikle de dış duvarların yeniden yapılmış olduğu batı kanadında değişiklikler ve tahrifat görülmektedir. Özgün planın ne ölçüde tahrif edilmiş olduğu belirsizdir. Zemin katın iç mekânlarında da değişiklikler gözlemlenmektedir, ancak üst katın döşemesi çökmüş olduğu için, bunların tespit edilmesi mümkün değildir. Okulun güney cephesinde yer alan dış merdivenin özgün hali ve okulun kuzeyinde bulunan ek binayla ilişkisi ve bağlantısı da bilinmemektedir.

Yapının karşı karşıya olduğu en ciddi sorunlar, çatının ve içerideki döşemelerin çökmüş olmasıyla ilişkilidir.

Strüktürel sistem büyük oranda bozulmuştur; yapının malzemelerinin yıpranmış olmasından dolayı daha da belirgin hale gelen, gözle görülür denge sorunları vardır. Çatı ve döşemeler yok olduğundan, yığma duvarlar arasında yatay düzlemde bağlantı kalmamış; duvarlar, ayrıca, ince olduklarından çatlamış ve eğilmiştir. Taş doku içine yerleşmiş ahşap hatıl ve kirişlerde büyük yıpranmalar gözlemlenmektedir; metal aksamlar pasla kaplanmıştır. Okulun ana yapı malzemesi olan kesme taşlarda da, insan müdahaleleri, rutubet seviyesindeki sık ve hızlı değişimler ve yapının farklı noktalarını sarmış olan yabancı otlar nedeniyle, hasar ve tahrifat görülmektedir.

Okul, köyün bugün neredeyse tamamen metruk durumda olan bölümünde, yerleşimin olduğu bölgeye kısa bir mesafede bulunmaktadır. Başka evlere ait harabeler ve etrafı saran yabancı otlar, yapının yerini tespit etmeyi ve ulaşımı güçleştirmektedir. Okula giden eski patikalar, komşu yapıların yıkıntıları ve yoğun otlarla kapanmış olduğu için, yapıya köyün anayolundan, ancak yaya olarak, güçlükle ulaşılabilir. Okulun çevresinde, bugün halen kullanılmakta olan bir ev dışında, onunla aynı döneme ait, benzer üsluba sahip yapıların yıkıntılarından başka hiçbir şey yoktur.

The external decoration of the building is plain and limited to the protruding eaves of the roof, the small heart-shaped openings of the upper floor right below the eaves, the capitals of the columns and plasters on the northern façade, and the different color of the keys of the arches over the large openings of the central volume. Nevertheless, the decoration harmoniously complements the façades and brings out the structure while avoiding extravagance, and the stone arches bestow a sense of monumentality and grace upon the building.

The vertical arrangement of the façades appears to be tripartite, consisting of the ground floor, upper floor, and roof, the separation of which is achieved through a cornice on the upper floor and the protruding eaves of the roof. It is difficult to accurately determine the proportions of this arrangement, however, as the roof is not extant. Furthermore, stonework suggests that the extension of the masonry over the eaves is the result of a later intervention rather than an initial intention. The part on the central axis corresponding to the sofa ends at a higher point than the sides, which adds a vertical movement to the center of the southern and northern façades.

According to observations from the outside of the building, there is no evidence of an earlier structure on the site.

However, the building has received extensive interventions that may have further obscured the original layout.

PRESENT CONDITION

Only the walls and a small section of the floor are still standing. Alterations and distortions are observable on both the plan and the façades, especially on the rebuilt walls of the western wing, which have suffered significantly. The degree to which the plan has been altered is uncertain. Alterations are also observable on the interior spaces of the ground floor, but it is impossible to evaluate them because of the collapse of the floor of the upper level. Similarly, the original state of the external stairway of the southern façade and its relation and connection to the annex by the northern façade remain unknown.

The most critical problems faced by the building arise from the collapse of the roof and the floors. Its structural system has been largely disrupted; it has obvious static issues that are further aggravated by the wearing out of its materials. Its masonry walls are no longer laterally held together by a roof and floors, and because of their thinness they have suffered cracks and tilting. The wooden lintels and beams in between the stones have suffered greatly, and

Son derece bakımsız halde olan ve sakinlerinin çoğu tarımla uğraşan köyün günlük yaşamında herhangi bir rol oynamayan yapı, genellikle özel merak nedeniyle ya da bilimsel veya akademik amaçlarla olmak üzere, az sayıda kişi tarafından ziyaret edilmektedir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Yapı, önümüzdeki yıllarda tamamen çökmesine neden olabilecek, doğa ve insan kaynaklı büyük tehlikelerle karşı karşıya bulunmaktadır. Hem doğa, hem de insan kaynaklı tehlikelerin derecesi son derece yüksektir, çünkü bunları öngörmek ve kontrol altında tutmak imkânsızdır.

Doğayla ilgili en ciddi tehdidi hava koşulları (yağmur, kar, rüzgâr ve güneş), anıtın çevresinde ve üstünde çıkan yabancı otlar, özellikle de depremler oluşturmaktadır. Çatı ve yer döşemeleri olmadığından yapının içine yağmur ve kar girmekte, bu durum rutubeti artırmakta, malzemelerin ve yapı unsurlarının yıpranmasını hızlandırmaktadır. Etrafı saran yabancı otlar ise yapının daha da fazla çürümmesine neden olmaktadır. Herhangi bir sarsıntıyla, zaten yıpranmış olan binada yeni çatlaklar oluşacak ve bina muhtemelen tamamen çökecektir.

İnsan faktörünün oluşturduğu diğer ciddi tehlikeler arasında, yapının genel bakımsızlığının yanı sıra vandalizm, kaçak define kazıları ve başka yapılarda kullanılmak üzere yapıtaşlarının alınması da sayılabilir. Yapının mimari ve –az sayıdaki– dekoratif unsurlarının yok edilmesi bir yana, tüm bu etmenler de, taşıyıcı sistemini doğrudan tehdit etmekte ve yıkılma tehlikesini artırmaktadır.

Bundan dolayı, doğal ve insan kaynaklı risk faktörlerinin önüne geçmek için derhal önlem alınmazsa, yapı daha fazla hasar görerek çok kısa bir süre içinde tamamen yok olabilir. Hava koşullarına karşı geçici bir örtü, deprem etkilerine karşı da, yapı esaslı bir onarımdan geçirilene kadar, geçici destek unsurları yapılması gerekmektedir.

Anıtın gelecekte kullanılabilmesi için koruma altına alınması, bakımının yapılması ve restore edilmesi gerekmektedir. Okulun özgün görünüşüne ve planına dair veriler sınırlı olsa da, kazı çalışmalarını da içeren, daha ayrıntılı bir incelemeyle, yapıya dair değerli bilgiler elde edilebilir. Diğer yandan, metal ve cam gibi çağdaş malzemelere dayalı, gerektiğinde özgün dokuya zarar vermeden kaldırılacak eklerle yapılacak minimal bir restorasyon, yapının özgün kabuğunun korunmasını ve ortaya çıkarılmasını sağlayabilir.

Yapının kullanımı için pek çok yeni işlev önerilebilir ancak çok az kişinin yaşadığı, küçük kırsal bir yerleşim biriminde bulunması seçenekleri sınırlamaktadır. Onarımın ardından, örneğin, yeniden okul veya köyün kültür merkezi, ya da bölgenin doğal çevresine araştırılması ve korunmasına dönük çalışmalar yürütecek bir araştırma merkezi olarak kullanılabilir. Ancak, anıtın restore edilmesine yönelik herhangi bir çabanın bu okulla sınırlı kalmayıp, köyün mimari ve tarihi önem taşıyan diğer yapılarını da, tematik bir bütünlük oluşturacak şekilde kapsamayı yerinde olacaktır.

Sonuç olarak, Molu okulu, kilisesi yok olmuş olan köyün o dönemden ayakta kalmış tek kamu binası olarak, bu yerleşimin Hıristiyan nüfusunun tarihine dair kıymetli bir tanıklık oluşturması nedeniyle, özel bir önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, Kayseri yöresinde 19. yüzyıldan günümüze ulaşabilmiş çok az sayıda eğitim yapısından biri olarak, söz konusu yüzyılda, özellikle de Tanzimat döneminde bölgede yer alan Rum Ortodoks okullarında neoklasik mimarinin gelişimine dair önemli bilgiler sunmaktadır.

the metal spreaders have accumulated rust. Damage and distortion due to human factors and the swift changes in humidity along with the vegetation that has taken over several parts of the building are also evident on the ashlar masonry, which constitutes the main building material of the school.

The school building is located at the part of the settlement that is almost abandoned today, in a short distance from the part that is still inhabited. The monument is surrounded by the ruins of old dwellings and dense vegetation, which make it difficult to locate and access it. Entrance to the school is possible from the main road of the village only on foot and with great difficulty, since the old paths that used to lead there have been shut by the debris of nearby buildings and the towering overgrowth of vegetation. Apart from a house that is still inhabited, the surroundings feature nothing but ruins from the same period and of similar style as the school.

Since the settlement appears dilapidated overall, with most of its inhabitants engaged in agriculture, the monument plays no role in the everyday life of the settlement. Its few visitors are for the most part tourists who visit the monument out of a specialized interest, for scientific or academic purposes.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

Natural and anthropogenic risks may lead to the collapse of the building in the next few years. Because neither of these factors are controllable or predictable, the level of risk posed by them is very high.

Weather conditions (rain, snow, wind, and sunlight), the surrounding vegetation and earthquakes pose the most serious natural risks. The missing roof and floors let in rainwater and snow, which intensifies the problem of humidity and erosion of materials and structural elements. Furthermore the vegetation that covers the surfaces of the monument causes further disruptions to its structure. Similarly, any seismic activity may inflict further cracks and possibly lead to the collapse of such a vulnerable building.

As far as the human factor is concerned, one may add to the list of risk posed vandalism, treasure hunting inside and outside the building, and the removal of building blocks to be used elsewhere to the overall lack of maintenance. All these factors have an immediate and destructive effect on the structural system of the monument and increasing the risk of collapse, let alone the destruction of architectural and –the very few– decorative elements.

As a result, unless immediate action is taken against natural risk factors and human activities, there will soon be further damages that may lead to the complete destruction of the building. For its protection from weather

conditions, it is necessary to construct a temporary roof, while protecting the building from seismic activity calls for temporary counter supports before a full restoration of the building is undertaken.

The protection, preservation, and restoration of the building constitute major prerequisites for any future usage of the space. Despite the scarcity of evidence on its original plan or form, a close study of the building, including excavation work, may offer valuable information. On the other hand, a modern, minimal restoration by means of light contemporary materials, such as metal and glass whose interventions may later be reverted, could protect and bring out the original shell of the building.

The building can be repurposed in various ways, but its location in a small rural settlement limits the possibilities. After its restoration, the building could be used again as a local school, or yet as a local cultural centre or a research centre for the study and protection of the natural environment of the region. It would be preferable, however, if the prospective restoration project does not only focus on the school but also integrates other buildings in the village that present architectural or historical interest and could form a thematic unity.

In conclusion, the special importance of the school of Molu lies in its being the only public building of its period that has survived in the village following the collapse of the church, and is therefore a valuable source of information about the history of the settlement's Christian inhabitants. At the same time, it is one of the very few surviving 19th century educational buildings in the region of Kayseri, and as such offers important information on development of neo-classical architecture in Greek Orthodox schools of the area in that period and especially during the Tanzimat era.

AYİOS TEODOROS KİLİSESİ (GERMİR)

ALİN PONTİOĞLU

envanter no: 258

konumu:	Melikgazi ilçesi, Germir mahallesi,
inşa dönemi/yılı:	1725
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	Kayseri KVTVKK, 06.11.1993
mülkiyet durumu:	özel mülk (bakımından Hazine sorumlu)

TARİHÇE

19. yüzyıla tarihlenen Ayios Teodoros Kilisesi'nin bulunduğu muhitin eski adı Aziz Theodoros'tur. Kilise 16 Aralık 1725 tarihinde ibadete açılmış ve 1835 yılında onarımdan geçirilmiştir. Bir kaynakta, dönemin derebeyi Ahmet Paşa'nın bankeri Hacı Andon Ağa'nın kiliseye yaptığı bağışlardan bahsedilmektedir.

Eski ihtişamını kaybetmiş ve son yüzyılda ahır olarak kullanılmış olan yapı, bugün boş ve terk edilmiş durumdadır.

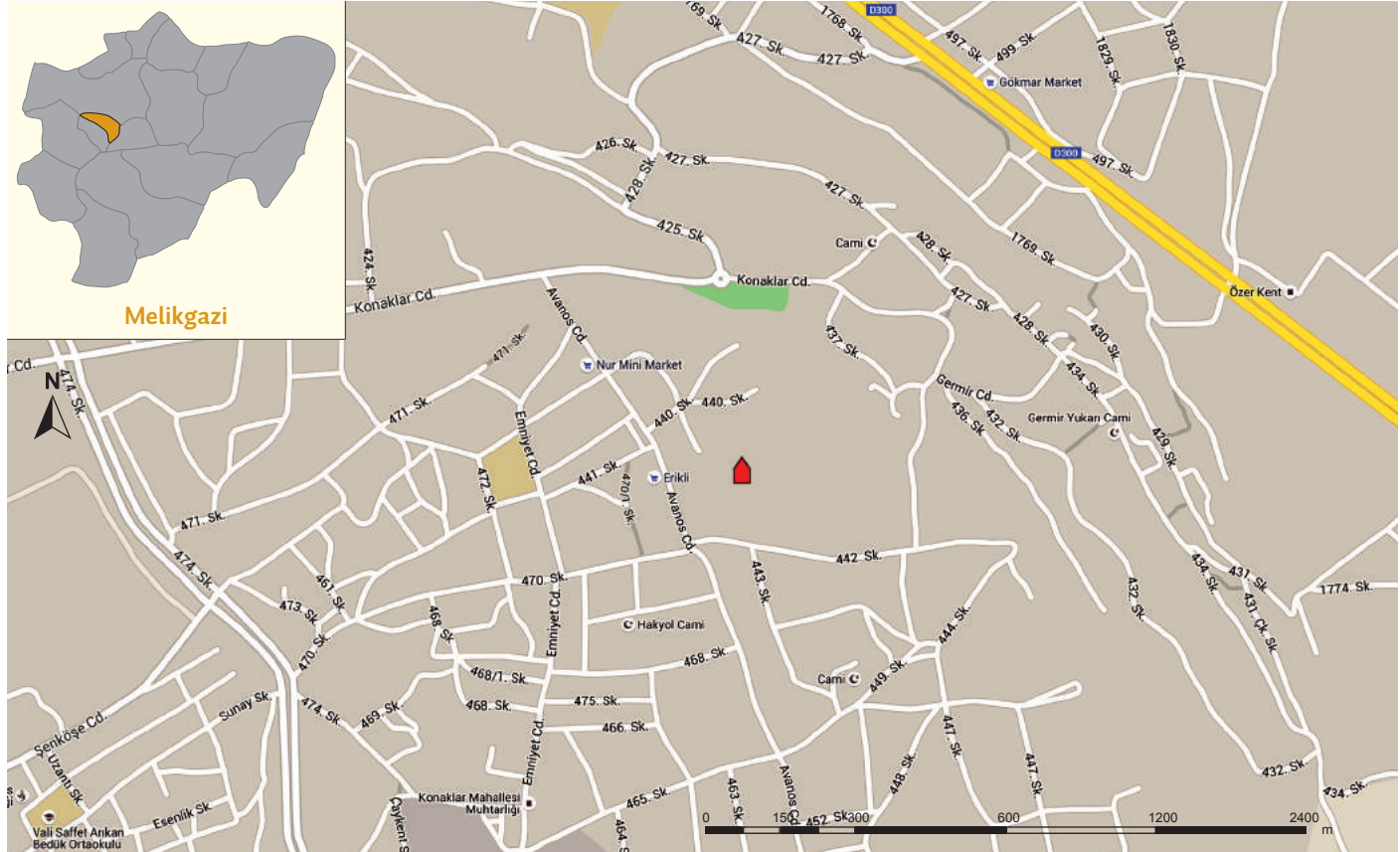
MİMARİ

Gerek topoğrafyayla ilişkisi, gerek yöresel dokuyla uyumu açısından dikkat çekici olan yapının önemli ölçüde yıkıldığı, sonrasında devşirme taşlarla bir şekilde onarım gördüğü, üzerindeki kimi izlerden anlaşılmaktadır. Cephesindeki taşların düzensiz yerleşimi, bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Yapı, sokak kotundan yüksekte, eğimli bir arazinin düzeltilmesiyle elde edilen alanda inşa edilmiştir. Çevre konutlarla özdeşleşmiş durumdadır. Giriş cephesinden biraz uzakta ki taş istinat duvarı, kilisenin önünde iki kademeli bir bahçe olduğunu düşündürmektedir. Bahçe olduğu tahmin edilen yerde iki adet kuyu bulunmaktadır. Düzgün kesme taş duvarlı, yalın görümlü bir yapı olan kilisenin hemen güneyinde bir papaz evi yer alır.

Yapı üç nefli kubbeli bazilika planlıdır. İçten içe 16,6 x 1 3,45 metre boyutlarında olan naos, iki sıra olarak dizili sekiz adet sütun ile, –orta nef daha geniş olmak üzere– üç nef ayrılmıştır. Kesme taşlarla örülerek oluşturulan sütunlar, 0,65 x 0,65 metre boyutlarındadır ve sivri kemerlerle bağlanmaktadır. Kemer aralarına gergi demirleri yerleştirilmiş olduğunu gösteren kare kesitli izler vardır. 2,16 metre yüksekliğindeki sütunların üzerlerinde, yaklaşık 34 cm. yüksekliğinde, profilli sütun başlıkları bulunur.

Planı kareye yakın dikdörtgen gibi görünse de, batı dış duvarında kemerinin izlerinin yer aldığı narteks bölümünün yıkıldığı düşünüldüğünde, özgün planın doğu-batı yönünde

AGIOS THEODOROS CHURCH (GERMİR)

inventory no: 258

ALİN PONTİOĞLU

location:	Melikgazi district, Germir neighborhood
period/year of construction:	1725
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	not in use
date and number of registry:	Kayseri KVTVKK, 06.11.1993
ownership status:	private property (under the auspices of the Treasury)

HISTORY

Agios Theodoros Church dating from the 19th century is located in a neighborhood formerly known as Saint Theodoros. The church started to serve worshippers on December 16, 1725 and underwent repair in 1835. A record mentions donations to the church by Hacı Andon Agha, the banker of a feudal lord at the time of Ahmet Pasha.

Having lost its former grandeur and having served as stable in the last century, the structure is left desolate today.

ARCHITECTURE

The structure is noteworthy both due to its relationship to the topography of the region and its harmony with the local environment. Traces suggest that it was destroyed in large part and later repaired with spolia. The irregular course of stones on the façade confirms this suggestion.

The structure is built above the street level on a formerly sloping land that was evened out. It stands in harmony with the surrounding houses. Stone sustaining walls slightly ahead of the main façade suggest a terraced garden in the front yard of the church. There are two wells in what was presumably a garden. The church has a plain outward form with ashlar walls. There is a parsonage to the south of the church.

The structure has a three-naved, domed basilical plan. The interior measurements of the naos are 16.6 x 13.45 meters, and it is divided into three naves, the middle being larger than the other two, by eight columns, four on each side. Built in ashlar, the columns are 0.65 x 0.65 meters and join each other with pointed arches. Traces of square cross sections reveal former iron spreaders spanning the arches. Columns measuring 2.16 meters in height are covered with profiled capitals of nearly 34 cm in height.

The plan looks square-like rectangular at first sight. However, traces of the now-destroyed narthex arches remain on the external wall to the west, making it clear that it was a rectangular plan extending from east to west in its

uzanan bir dikdörtgen olduğu anlaşılmaktadır. Kilise kayalık bir yamaca yaslandığı için, yalnızca batı, kuzey ve güney cepheleri toprak üzerindedir.

Yapının doğusunda, apsis ve arkasındaki mekân, kayalık yamaca kısmen gömülü durumdadır. Doğu apsis bölümü kayaya oyularak yapılmıştır. Paralel iki sıra olarak düzenlenmiş sekiz sütunun yer aldığı ana mekânda, birbirinden ayaklar ve sivri kemerlerle ayrılan nefler, doğu-batı doğrultusunda beşiktonozlarla örtülüdür. Ana nef, merkezde kubbeyle örtülmüştür.

Batı dış duvarındaki kemer izleri, kilisenin bugüne ulaşmamış bir narteksi olduğuna işaret etmektedir.

Güney ve kuzey duvarlarında alt seviyede ahşap hatil izleri durmaktadır. Her iki duvarda, aynı seviyede, tek sıra halinde yer alan pencereler, bir metreye yaklaşan derinlikleri ve tonozlara doğru uzanan yükseklikleriyle dikkat çeker.

Yapının ana malzemesi olan kesme taştan yapılmış duvarlar, tonozlar, kemerler, apsis örtüleri, pandantifler, kubbe (yıkılmış) ve ayaklar beyaz bir sıvayla kaplanmıştır. Sıva üzerine dinî tasvir ve mavi renkte motifler işlenmiştir. Kemerlerin iç kısımlarında çiçek ve yıldız benzeyen motiflerin yanı sıra girift dalların oluşturduğu bitkisel kompozisyonlar da yer alır. Kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde İncil yazarı azizler resmedilmiştir. Resimlerin altlarında yazıların yanı sıra, belirleyici öğe olarak betimlemeleri çerçeveleyen çizgiler görülmektedir. Mavinin yanı sıra sarı ve yeşil renkler de kullanılmıştır.

Doğu kısmı tamamen kayaya oyulmuştur ve ortada daha geniş, yarlarda ise daha dar olmak üzere üç adet yarım daire şeklinde apsisten oluşur. Bu bölümün tavanı kubbe formundadır. Apsis duvarlarının iç yüzeyinde ve orta apsis ile yan apsislerin birleştiği duvar önlerinde nişler yer alır.

Cephelerde pek çok devşirme bulunur. Batı cephesi olarak görülen duvar, gerçekte narteksin iç duvarını ve galeriye sonradan örülmüş olan üst kat duvarını oluşturmaktadır. Güney cephesinin bir kısmı, kayalık yamaca doğru setler şeklinde yükselen taş sokağa gömülmüştür. Yaklaşık 19,6 metre olan bu cephe, sade bir görünüme sahiptir. Düzgün olmayan kesme taş ve Horasan harcıyla inşa edilmiş olan cephede, taş lento ve sövelerle zenginleştirilmiş üç adet pencere vardır.

Kesme taşlarla örülü kuzey cephesinin bir kısmı da kayaya oyulmuştur; toplam cephe uzunluğu 19,3 metredir. Bu cephede, kuzey cephesine benzer beş adet pencere bulunur. Duvar yüzeyinde, yerden yaklaşık 1,55 metre yükseklikte, 2,1 metre uzunluğunda, dörtgen taşlarla oluşturulmuş birtakım çıkıntılar bulunmaktadır. Bunların mevcut halleriyle süsleme olup olmadıkları ya da işlevleri anlaşılamamıştır.

GÜNCEL DURUM

Yapı günümüzde tamamen terk edilmiş durumdadır. Yapının kapısı yoktur; çatı örtüsünün yüzeyi toprakla kaplanmış ve

aksları bir miktar kaymıştır. Kayalık yamaçtan düşen taş ve toprağın etkisiyle kilise giderek daha da gömülmektedir.

Giriş ve narteks bölümü tamamen yok olmuş olan kilisenin naos bölümü, duvar ve sütunlarıyla durmaktadır. Kaya içine oyulu olan apsisi ve bağlı arka odalar mevcuttur. 1988'den beri yıkık olduğu bilinen kubbe açıklığı betonla kapatılmıştır (Tanış, 2006: 128). Kilisenin iç duvarlarında, alt kısımların sıvaları dökülmüştür; sütun başlıklarının ve tonozların üzerindeki sıvalar ise halen durmaktadır. Pandantifler dışında, sıvalar çoğu yerde dökülmüştür. Sıva üstü kalem işi bezemeler ise, renklerdeki bozulmalara rağmen yer yer fark edilebilmektedir. Çatı örtüsüne tamamen toprak dolmuş olduğundan, kullanılan malzeme hakkında bilgi edinilememektedir. Orta apsiste sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Duvara sonradan açıldığı düşünülen niş, yapının bir dönem cami olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

Germir'in konut dokusuyla uyumlu olan kilisenin sade taş görüntüsü, bir metre uzağındaki papaz evini daha da dikkat çekici kılmaktadır. Bu eve, kilisenin güneyinden çok dik olmayan bir rampadan çıkılarak ulaşılır.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Yapı, strüktürel özellikleriyle olduğu kadar bezemeleriyle de, yörenin kilise mimarlığında önemli bir yere sahiptir. Yamaca dayanmış olan yapı, her yönden taş ve toprak dökülmesi nedeniyle giderek zemine gömülmektedir. Kilise, çevresindeki birçok yapı gibi bakımsız bırakılmıştır. Duvarlar ve diğer öğeler güçlü kuruluşları sayesinde günümüze gelebilmiş, fakat kubbe çökmüştür. Strüktürel durumunun zayıflığı, yapının depreme karşı direncini de azaltmaktadır.

Yapı, bulunduğu çevre için hazırlanacak rehabilitasyon ve restorasyon projesi kapsamında ele alınarak, bahçesi ve papaz eviyle birlikte, yeni bir işlev çerçevesinde değerlendirilebilir.

original form. The church rests on a rocky slope, with only west, north, and south façades above the ground.

The apse and the rear area to the east of the structure are partly under the rocky slope. The eastern apse is carved into the rock. Naves divided by piers and pointed arches in the main area lined with eight columns are covered with barrel vaults on an east to west axis. The main nave in the center is covered with a dome.

Traces of arches on the external wall on the west side suggest a narthex that has not survived to the present day.

Traces of bond beam show on the lower parts of the north and south walls. Windows lined on the same level on both walls rise to the vaults and stand out with their nearly one meter depth.

The main material used in walls, vaults, arches, apse roof, pendentives, dome (destroyed), and piers, which are all plastered, is ashlar. Numerous religious imagery and blue motifs are applied over the paint. The inner side of arches are decorated with flower and star-like motifs as well as intricate vegetal compositions. Depictions of Four Evangelists adorn the pendentives joining the dome. The images are demarcated with lines and have inscriptions underneath. Blue, yellow, and green are used in the decorations.

The east part of the church made up of three semi-circular apses, the middle one of which wider than those on the sides, is entirely carved into the rock. The roofing is in the form of a dome. There are niches on the interior surface of the apse walls as well as on the front part of the walls joining the middle apse with side apses.

The façades have numerous spolia. The wall now considered the western façade originally constituted the interior

narthex wall and the upper story wall built later over the gallery. A part of the south façade has remained underneath the stepped stone street that leads up to the rocky hillside. This façade is nearly 19.6 meters and is plain in form. The façade is built with uneven ashlar and Khorasan mortar and has three windows embellished with stone lintels and jambs.

A part of the north façade built in ashlar is also carved into the rock and is 19.3 meters in length. It has five windows similar to those on the south façade. On the wall are several quadrilateral stone protrusions measuring nearly 1.55 meters in height above ground and 2.1 meters in length. In their current form it is not clear whether they used to be decorative elements or served another purpose.

PRESENT CONDITION

The structure is abandoned today. It lacks a door while the roofing is laid over with earth and the axis is slightly dislocated. Stones and soil falling from the rocky hillside further embed the church underground.

The entrance and narthex have entirely disappeared while the naos stands with its walls and columns. The apse carved into the rock and back rooms connected to it are in place. It is reported that the dome was destroyed in 1988, the opening of which is infilled with concrete (Tanış, 2006: 128). Plaster flaked off from the lower interior walls, but is still in place on capitals and vaults. Most plaster fell from the surfaces except that of the pendentives. Painted decoration on the plasters are partly recognizable despite discoloration. The roofing is completely overlaid with earth which makes it impossible to identify the original material. There is a niche with a pointed arch in the middle apse. Presumably carved later in time, it suggests that the structure might have served as a mosque for a certain period.

The unadorned stone façades of the church markedly contrast the parsonage located in one meter distance which is in harmony with the residential architecture of Germir. A slight ramp from the south of the church leads up to the parsonage.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The structure is significant among churches of the region not only in terms of its structural features but with its decoration as well. It rests on a hillside and sinks deeper underground as a result of the falling stones and soil from all sides. Just like most other buildings in its vicinity, the church is left to neglect. The strength of the walls and other elements has helped it survive to the present day, but the dome has collapsed. Its weakness in terms of structural features makes the building vulnerable to earthquake. A rehabilitation and restoration project for the area can assign a new function to the church, garden, and the parsonage.

AYİOS VASILİOS KİLİSESİ (TAVLUSUN)

envanter no: 262

EVANGELİA ŞARLAK

konumu:	Melikgazi ilçesi, Aydınlar mahallesi
inşa dönemi/yılı:	19. yüzyıl
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	Kayseri KVTVKK, 05.08.1988, 260
mülkiyet durumu:	özel mülk

TARİHÇE

Tavlusun yerleşiminin 6. yüzyıldan itibaren var olduğu bilgisinden hareketle, burada erken tarihlerde bir Rum kilisesi bulunduğu tahmin edilebilir. Kilisenin içinde bulunduğu bahçenin güney bölümünde ve doğu bölümünün üst seviyesinde görülen çevre duvarı kalıntıları, yapının özgün durumunda bir duvarla çevrili olduğuna işaret etmektedir. Yapının kuzeydoğusunda, kare planlı, örtüsü yıkılmış bir mekân bulunmaktadır.

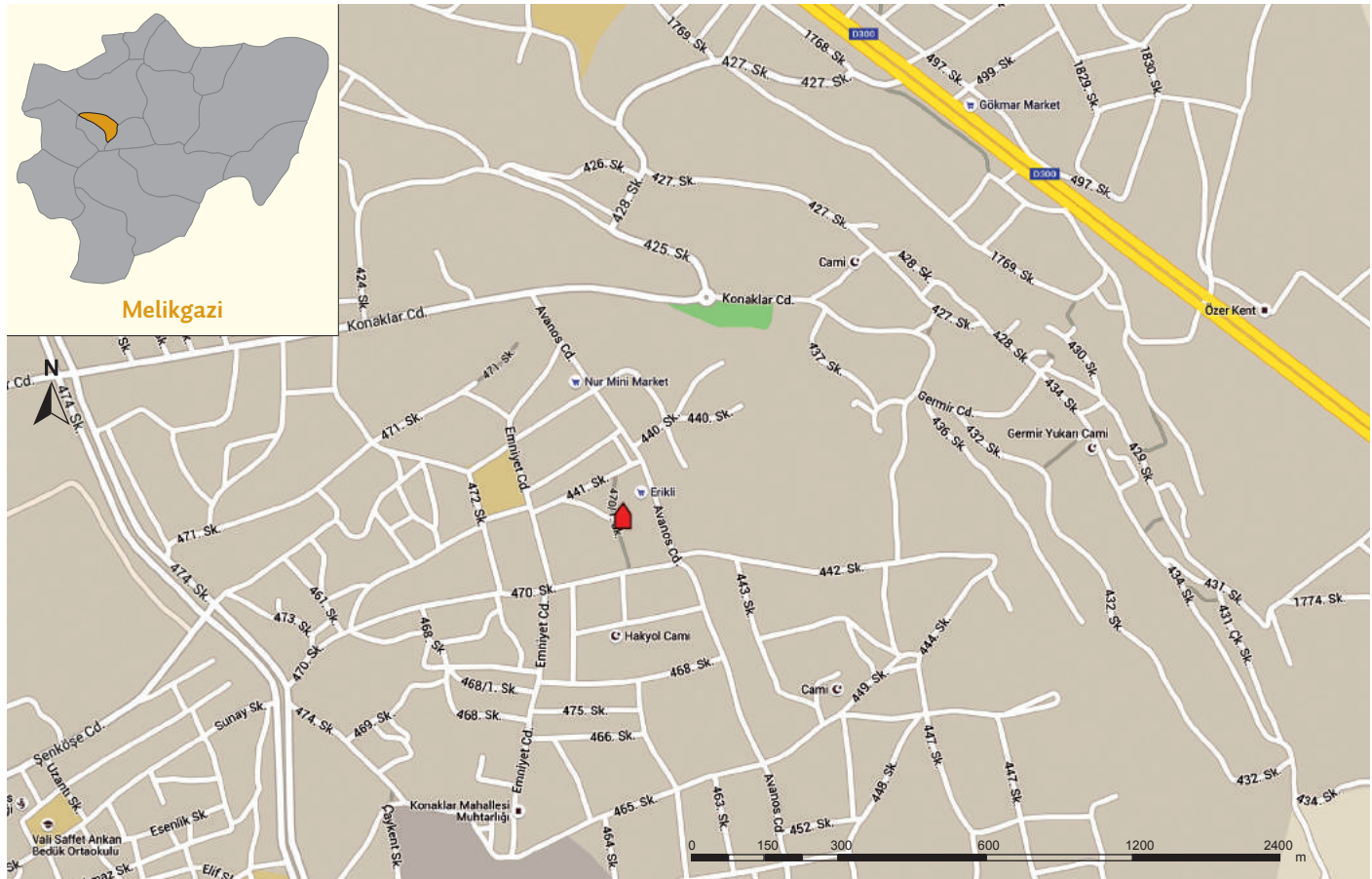
Günümüzdeki yapının inşa kitabesi yoktur. Kaynaklarda, II. Mahmut'un izniyle 1819 yılında onarım gördüğü belirtilir. 1872 yılına ait tapu kayıtlarında "Herdem Mahallesi Kilise Sokağı'nda Ortodoks Kilisesi" olarak geçer (Açıkgöz, 2007: 38). Mübadele'nin ardından 1965'e kadar, yapı pastırma üretim yeri ve ahır olarak kullanılmıştır (Pekak, 2014: 897). Yapının batısında ve güneydoğusunda duvar kalıntıları ve mezar taşları bulunmaktadır. Dikdörtgen formdaki mezar taşlarının birinin üzerinde Yunanca harflerle 'SEMEN OĞLU' kelimeleri, bir diğerinde ise 'TON' kelimesiyle sona eren, silinmiş bir yazı dikkat çeker.

MİMARİ

Yapı, üç nefli bazilika planında inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan naos dikdörtgen planlıdır. Batıda çapraz tonozlu üç bölümlü narteks, doğuda yarım daire apsis, apsinin iki yanında protesis ve diakonikon yer alır.

Düzgün kesme taş bloklarla, yığma yapım tekniğiyle inşa edilmiş olan yapıda, ana malzeme olarak volkanik tüf, ayrıca ahşap, demir ve kireç harcı kullanılmıştır. Duvar örgüsü yavaşık derz tekniğinde ve çift cidarlıdır. Zemin tahrip edilmiş olmakla birlikte, taş bloklardan oluştuğu görülmektedir.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, dörder sütunla üç nef ayrılmıştır. Naosa, biri kuzey cepheden, diğeri narteksin orta bölümünden olmak üzere iki kapıyla

AGIOS VASILEOS CHURCH (TAVLUSUN)

inventory no: 262

EVANGELIA ŞARLAK

location:	Melikgazi district, Aydınlar neighborhood
period/year of construction:	19 th century
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	not in use
date and number of registry:	Kayseri KVTVKK, 05.08.1988, 260
ownership status:	private property

HISTORY

Considering that settlement in Tavlusun goes back to the 6th century, it is fair to assume the existence of a Greek church in the region earlier in history. The remains of an enclosure wall visible in the south and the east of the garden, in which the church currently stands, suggest that the church used to be surrounded by a wall in its original form. There is a square-planned space with no roofing to the northwest of the structure.

There is no inscription that gives information on the church today. Records indicate that it underwent repair in 1819 with the authorization of Mahmud II. State registers dated to 1872 refer to the structure as an “Orthodox Church on Kilise Street in Herdem Neighborhood” (Açıkgöz, 2007: 38). The structure was used as a pastrami production plant and a stable after the exchange of populations until the year 1965 (Pekak, 2014: 897). There are remains of a wall and tombstones to the west and to the southeast of the structure. A Greek inscription on a rectangular tombstone reads “SEMEN OĞLU” and another illegible one terminates with the letters “TON.”

ARCHITECTURE

The structure is built in a three-naved basilical plan with a rectangular naos extending on an east to west axis. To the west lies a groin vault, tripartite narthex, to the east a semi-circular apse, and on both sides of the apse a prothesis and diaconicon.

The structure is masonry with ashlar blocks, with volcanic tuff as the main building material in addition to wood, iron, and lime mortar. The double walls have close joints. The floor, which is now damaged, is made up of stone blocks.

The rectangular naos spreading from east to west is divided into three naves with four columns on either side. The

girilmektedir. Güney nefin batı duvarında, eksenin güneyinde yer alan kapı, narteksin güney bölümüne açılmaktadır. Sonradan kapatılan narteksin, biri batıda biri kuzeyde olmak üzere iki girişi bulunur.

Naos 13,25 x 11,38 metre boyutlarındadır. Naos dörder yivsiz sütunla üç nefe ayrılmaktadır. Orta nef yan neflerden geniştir. Her üç nef de doğu-batı doğrultusunda beşiktonoz örtülüdür. Sütunlar birbirlerine yarım yuvarlak kemerlerle bağlıdır. Sütun başlıkları geniş bir ekinusa ve klasik boyutlarda bir abaküse sahiptir. Ekinusun abaküslere bağlantı yerinde, dört tarafta, yivli stalaktit benzeri birer tezyinat bulunur. Kemerler demir gergilerle güçlendirilmiştir. Doğuda, kuzey-güney doğrultusundaki dikdörtgen planlı bema, beşiktonoz örtülüdür. İçten yarım yuvarlak olan üç apsisten ana apsis, dıştan beşgen cepheli, kuzey ve güney apsisler ise düz duvardır. Apsisler yarım kubbeyle örtülüdür. Ana apsis, kuzey ve güney apsislerden daha geniştir.

Kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş, dikdörtgen planlı narteksin üst katında dikdörtgen planlı bir kadınlar bölümü bulunur. Orta nef ve yan nefler beşiktonozla örtülüdür.

Kilisenin kuzey ve güney duvarlarında, içte kemerli, dışta dikdörtgen biçimli üçer pencere, apsis, protesis ve diakonikonda, altta ve üstte olmak üzere, içten kemerli, dıştan dikdörtgen, ikişer pencere bulunur. Galeri katında orta ve kuzey neflerin hizasında iki, galerinin güney duvarında ise bir pencere yer alır.

Mimari tezyinat genel olarak sütunlarda, kemer ve tonoz birleşimlerindeki sarı/beyaz boyalı bordürlerde yoğunlaşmıştır. Sütunlar ve kemer karınlarına mermer taklidi stükko bezeme yapılmıştır. Protosis, diakonikon, apsis duvarları ve bemaya bakan yüzeylerde nişler bulunur.

Dış cephe yalındır. Kuzeybatısında bulunan dışa taşkın üç sütunlu revak ve kuzeydoğuda yer alan, çevre duvarına bitişik çan kulesi, yapıyı dış cephede hareketli kılmaktadır. Revaklı bölümü meydana getiren üç sütun iç mekândaki sütunlarla benzerlik göstermekle birlikte, bu kez bezemesiz olarak tekrarlanır. Revaktaki sütunları birbirine bağlayan kemerler hafif sivrileşmektedir. Batı cephesinde, çift meyilli çatı sistemindeki alınlık kısmında çıkıntılı saçak silmesi yer alır. Silme diğer cephelerde de devam eder. Silmenin üç sıra taş aşağısında, bir silme daha bulunur. Doğru cephesinde üç bölümlü bir apsis düzeni vardır; ortadaki apsis dış cephede beş kenarlı, yandaki diğer iki apsisin dış cephesi ise düz olarak düzenlenmiştir. Pencere ve kapılar sövelidir. Taş kaplı olan çatıda taş yağmur olukları vardır.

GÜNCEL DURUM

Yapının planı ve mekânsal özellikleri tamamen algılanabilir durumdadır. Beden duvarları, apsisi, narteksi ve örtüsü sağlam olduğundan, net olarak görülebilmektedir. Batıdaki

narteks, kemer açıklıkları kapatılmış olmakla birlikte, cephede algılanabilir durumdadır. Güney nefinin batı duvarındaki pencere, örülerek kapatılmıştır. Çan kulesinin üst bölümü yıkılmıştır. İç mekânda, zemin, defin kazıları nedeniyle algılanamaz durumdadır; boya ve sıvalar dökülmüş, gergiler paslanmış, pencere söveleri yer yer sökülüş, pencere korkulukları paslanmışdır. Cephelerde, silmede ve kornişte kırıklara rastlanmaktadır. Portikodaki sütunlarda, kabuklanma nedeniyle, yer yer yüzey kaybı ve çatıda büyüyen bitkilerden kaynaklanan deformasyon gözlemlenmektedir.

Yapı anayola yakın, ulaşılabilir bir konumdadır ancak bilgi tabelası bulunmamaktadır. Yerleşim alanından kopuk olan yapıya, hakkında bilgisi olanlar dışında ziyaretçi gelmemektedir. Kuzeydoğu tarafında, yapıya ait olduğu düşünülen yıkık bir yapı bulunmaktadır.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Kötü ve bakımsız durumda olan kilisenin karşı karşıya olduğu en büyük güncel tehlike, insan tahribatına açık olmasıdır. Yapı, strüktürel olarak acil müdahaleye ve korumaya ihtiyacı duymaktadır; deprem yüklerine de dayanıksız haldedir. Yakın çevresinde kazılar yapılarak özgün kotlarla ilgili daha fazla bilgiye ulaşılması gerekmektedir.

Yapının ve çevresinin temizlenerek koruma altına alınması, bilgi tabelası konması, burada yaşayan halk yapı ve kültürü hakkında bilinçlendirilerek farkındalık yaratılması önerilir. Köyün tarihsel gelişim süreci içinde burada yaşayan başka bir etnik grup olan Ermenilere ait Surp Toros Kilisesi ile birlikte turizme alternatif katma değer olarak sunulması doğru olur.

naos is accessible from two gates, one on the north façade and the other in the middle of the narthex. The door to the south of the west wall of the south nave opens to the south of the narthex. The narthex, later filled in, has two areas of access, one in the north and one in the south.

The naos, divided into three naves with four non-fluted columns on either side, is 13.25 x 11.38 meters. The middle nave is wider than the side naves. All three naves are covered with barrel vaults that extend from east to west. The columns are joined with semi-circular arches and are topped with a wide echinus and an abacus of classical size. On all four sides of the joint between echinus and the abacus is a decorative element similar to a fluted stalactite. The arches are reinforced with iron spreaders. To the east, the rectangular bema spreading from north to south is covered with a barrel vault. There are three concave, semi-circular apses. The main one has a pentagonal exterior while the north and south apses are straight walls on the exterior. The apses are covered with a half-dome; the main apse is wider than the north and south apses.

The rectangular narthex extending from north to south contains a rectangular gynaecium on the upper floor. The middle and side naves are covered with barrel vaults.

The north and south walls of the church have three windows each, arched on the interior and rectangular on the exterior. The apse, prothesis, and diaconicon have one upper and one lower window similarly arched on the interior and rectangular on the exterior. There are two windows in the middle of the gallery at the level of the north naves, and one on the south wall of the gallery.

Architectural decoration mostly reveals itself on the columns and the yellow and white borders of the joints of arches and vaults. The columns and intradoses are decorated with marble-like stucco. There are niches on the prothesis, diaconicon, apse walls, and surfaces facing the bema.

The exterior façades are plain. The three-column stoa to the northwest of the building spreading outward and the bell tower to the northeast next to the enclosure wall add movement to the exterior of the structure. The three columns of the stoa show similarities to those in the interior, but these are unadorned versions. The arches joining the columns of the portico are slightly pointed. To the west façade, the pediment of the pitched roof has a protruding eave with a ribbed molding running the length of the façades. Another molding is found three stone courses below this ribbed molding. The east façade has a tripartite apse structure, with the middle apse in pentagon form on the exterior and the two side apses flat on the exterior. The windows and doors are framed. There are rain gutters on the stone-clad roof.

PRESENT CONDITION

The plan and the spatial features of the structure are entirely recognizable. The main walls, apse, narthex, and the roofing are still standing. The narthex on the west is walled and its arches are filled but it is still observable from the façade. The window on the west wall of the south nave is walled in. The upper part of the bell tower is destroyed while the interior floor is unrecognizable due to treasure hunting excavations. Interior paint and coating have flaked off the walls, spreaders and window grills are rusting, and some window frames are removed. Molding and cornices are broken in certain parts on the façades. Incrustation causes damage on the columns of the portico while vegetation growth on the roof affects deformation.

The structure is close to and accessible from the main road, but lacks a sign. As a building disconnected from the settlement, the structure receives no visitors other than those who already know about it. There is a now-destroyed structure to the northwest, presumably a part of this church.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The biggest current threat to the already neglected structure is exposure to human damage. Vulnerable to earthquake, it requires immediate protection and structural intervention. Excavations in the vicinity could provide the required information on its original site.

The structure also needs cleaning, protection, and a sign. Awareness raising activities can be done about the structure and its cultural significance for locals. Along with the Surp Toros Church that belongs to Armenians, another ethnic group in the village, the structure can serve as an alternative tourist destination.

AYİOS YEORGİOS KİLİSESİ (DARSIYAK)

envanter no: 265

BANU PEKOL

konumu:	Melikgazi ilçesi, Gesi kasabası, Kayabağ (Darsiyak) mahallesi
inşa dönemi/yılı:	19. yüzyıl
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	depo
tescil tarihi ve numarası:	KKTVKK, 14.12.2007
mülkiyet durumu:	köyün ortak mülkü

TARİHÇE

Kilisenin adı ve inşa tarihine dair bir kayıt bulunmamaktadır, ancak bölge hakkında çalışmalar yapmış bazı araştırmacıların yazıları ışığında birkaç olasılıktan söz edilebilir. Levidis'e göre, bu bölgede 1722'de yaptırılmış bir 'Ayios Yeorgios Kilisesi' vardır (Levidis, 1904: 141). Diğer olasılık, yapının 1880'lerden beri kapalı kaldığı aktarılan Surp Andreas Kilisesi olmasıdır (Alboyacıyan, 1937: 801-803). Ancak, konuma ilişkin açıklamalar açısından, Levidis'in anlatımı bu kiliseye daha uygundur. Köyün bugünkü muhtarı, yapının geçmişte köyün ortak etkinlikleri için, ardından da bir dönem ahır olarak kullanıldığını, ancak strüktürel sorunlarının başgöstermesiyle depoya dönüştürüldüğünü aktarmıştır.

Yapının üzerinde bulunan bir kitabede 1866 tarihi görülmektedir ancak bu kilisenin onarıldığı tarihe veya başka bir bağlantılı tarihe işaret ediyor olabilir; hatta kitabenin, devşirme olarak kullanılmış, ilgisiz bir taş olması da mümkündür. Yine de, kitabe, yapının bu tarihten geç inşa edilmiş olmayacağına dair bir kanıt olarak kabul edilebilir.

MİMARİ

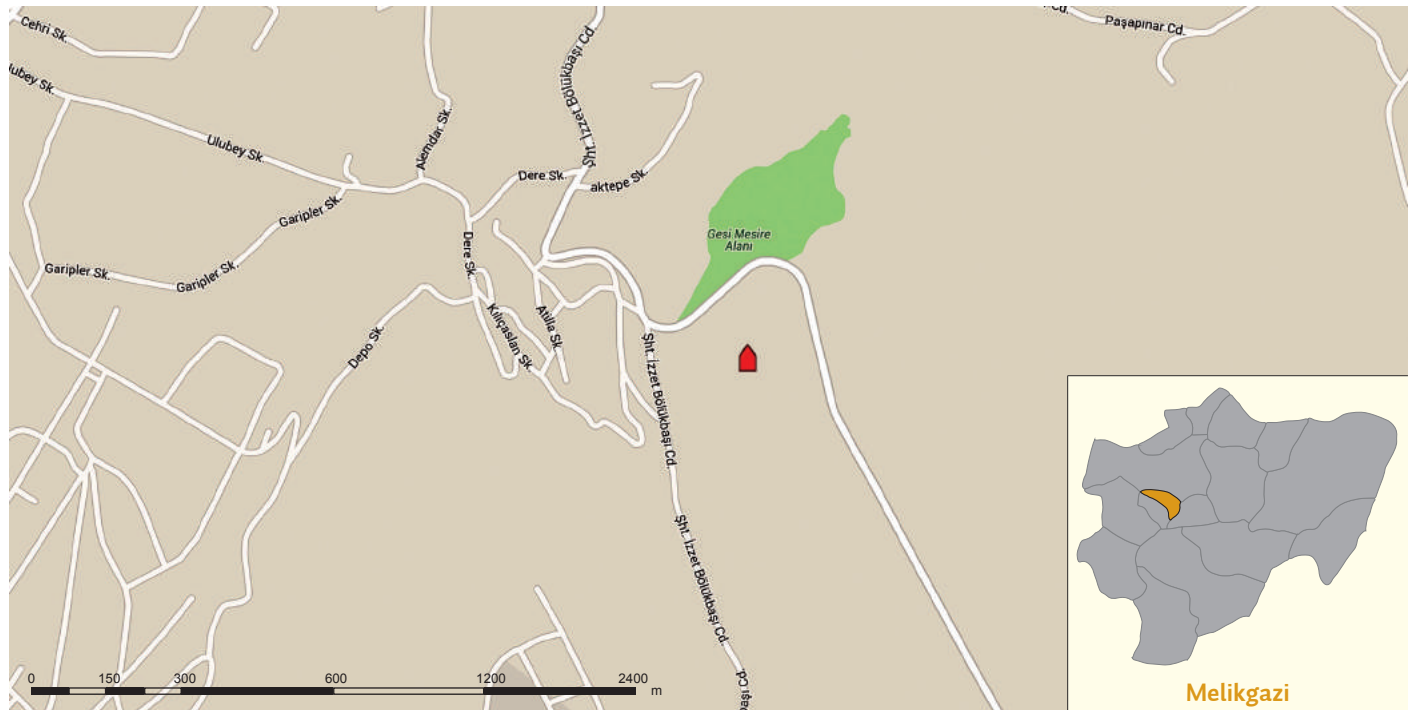
Bir yamacın üzerine inşa edilmiş olan kilisenin batı cephesi yamacın içine uzanır ve sokak seviyesinin altında kalır. Kilisenin yanında, kuzey-güney istikametinde uzanan bir sokaktan, kuzeyindeki bahçeye ulaşılır.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan yamuk bir dikdörtgen şeklindeki kilise, alışılmış planların aksine, enine gelişir. Üç nefli bazilika planlı kilisenin yarım daire planlı apsisi orta nefin ucunda, naos zemininden iki adım yüksektedir. Apsisin yarım daire şekli, kilisenin dışarısından da okunabilmektedir. Nefler, doğu-batı doğrultusunda iki sivri kemerle ayrıştırılmıştır.

Narteksi olmayan kilisenin tek girişi, kuzey duvarının sokağa yakın olan batı ucundadır; bu kapıdan doğrudan yan nefe girilir.

Yamaç tarafındaki batı duvarı sağırdır; kuzey ve güney cephelerde küçük, dışa doğru daralan, kemerli pencereler bulunur. Dolayısıyla iç mekân yeterince doğal ışık almaz. Batı duvarında, kuzey nefte, iki tane alt, iki tane üst kısımda olmak üzere dört; apsinin içinde bir, üstünde üç; güney nefte ise üst kısımda, bir tane kemerli pencere vardır.

Yapının kuzey ve güney cepheleri paraleldir. Doğru cephesi bu yan cephelerle dik açı yaratsa da, batı cephesi muhtemelen yamacın eğimine uyum sağlaması için yamuk yapılmıştır.

AGIOS GEORGIOS CHURCH (DARSİYAK)

inventory no: 265

BANU PEKOL

location:	Melikgazi district, Kayabağ neighborhood
period/year of construction:	19 th century
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	warehouse
date and number of registry:	KKTVKK, 14.12.2007
ownership status:	common property of the village

HISTORY

No records survive on the name and construction date of the church; however, the writings of researchers who studied the region point out to a few possibilities. According to Levidis, there used to be a church named 'Agios Georgios' built in the area in 1722 (Levidis, 1904: 141). Another possibility is that the structure is the Surp Andreas Church, reportedly closed since the 1880s (Alboyajian, 1937: 801-803). In terms of its details on the location of the church, the description of Levidis is more likely to be true. The current mukhtar of the village has reported that the monument was formerly used for collective events in the village and later as a stable until it was finally turned into a warehouse due to emerging structural issues.

An inscription on the structure reads 1866, but this date might refer to something else such as the year of a renovation. The inscription may as well be a completely unrelated piece, a form of spolia, but it may still be considered as evidence that the structure was built no later than 1866.

ARCHITECTURE

The west side of the church extends towards the hill on which the church is built and stands below street level. A northbound street lies on the side of the church which opens to the garden in the north.

The church is built in the form of a trapezoid to the north, and contrary to ordinary structures, spreads on a horizontal plan. The semi-circular apse of the three-naved basilical church stands two steps above the naos at the end of the nave. The semi-circular apse is visible on the exterior of the church. The naves are separated eastward with two pointed arches.

The church has no narthex and the only entrance is through the west end of the north façade close to the street. The door directly opens to the side nave.

The west wall on the hill is blind while north and south sides have small arched windows narrowing on the exterior. As a result, the interior of the church doesn't receive sufficient sunlight. There are two lower and two upper arched windows on the west wall of the north nave; the apse has one window inside and three on the upper side, while the south nave has one upper arched window.

North and south sides of the structure are parallel to each other. Although the eastern side is perpendicular to

Kilisenin kuzey duvarında basamak izleri, batı duvarında giriş boşlukları ve döşeme izleri görülür. Bu izler, kilisenin, özgün formunda ahşap bir galeriye sahip olduğuna işaret etmektedir. Kuzey nefi orta neften ayıran kemer ayağının batı kısmındaki açıklığın, galeriler arasında geçiş sağladığı düşünülmektedir.

Yapı, düzgün kesme taş bloklar kullanılarak, yığma tekniğiyle inşa edilmiştir. İnşaatta bölgenin yerel tüf taşı kullanılmıştır; bu taş döşemede ve çatıda da görülür. Duvarlar yanaşık derzli, çift cidarlı olarak örülmüştür.

Yapıda, kandil parmaklıkları ve pencere demirlerinde demir kullanılmıştır. Ayrıca, duvardaki izler, galeriyi oluşturan parçaların (kirişler, döşeme, korkuluklar, merdiven) ahşap olduğuna işaret etmektedir.

Yapının nefleri, bölgedeki kiliselerde görülen sütunlarla değil, kuzey-güney doğrultusunda uzanan birer kemerle tanımlanmıştır. Naostaki kemerlerin beden duvarında yüklerini aktardıkları kısımlar kalınlaştırılmış, payanda olarak şekillendirilmiştir.

Yapıdaki tüm kemerler sivridir, doğu-batı yönü kemerleri diğerlerine göre daha basıktır.

Apsis zemini naos döşemesinden yüksektedir; kuzey ile güney duvarları boyunca dolaşan, naos zemininden 20 cm. kadar yüksekte sekiler bulunur.

Yapıda, batı ve doğu duvarları ile apsiste pek çok niş bulunmaktadır. İç mekândaki kemerlerin birinin kilittaşının üzerindeki beyaz renkli haç çizimi dışında bir süsleme yoktur.

Cephenin yalınlığı dikkat çekicidir; üzerinde herhangi bir süsleme ya da tarihlendirmeye yarayacak başka bir iz bulunmamaktadır. Dış cephedeki yegâne hareket, güney cephesindeki köşe pahları ve doğu cephesindeki apsisin, yan neflerin doğu duvarlarından daha alçakta bitip arkasında naos duvarının yükselmesidir. Güney cephesindeki kapının üzerinde lento vardır. Alt kısmı pahlı bir saçak silmesi, yapının tamamını çevrelemekte, silmede basit çörtlenler bulunmaktadır. Ayrıca, doğu cephedeki apsis yarım dairesinin yan duvarla birleşiminden saçağa kadar yükselip saçakla birleşen, yuvarlak pilasterler vardır.

Ayrıca, yapının kuzey cephesindeki bir kesme taşın üzerine kazınmış, Yunanca bir yazı ve tarih vardır. 'Peder Petros-Tgiordan (?) - Yıl 1886 - 23 Mart' olarak çevrilen bu yazı, yukarıda belirtildiği gibi, kilisenin onarım tarihine veya başka bir olaya işaret ediyor olabilir; söz konusu taş binayla ilgisiz, devşirme bir öge de olabilir. Yapının dış duvarlarındaki diğer taşlarda da grafiti şeklinde haç kazımaları görülmüştür.

GÜNCEL DURUM

Yapının özgün dokusunda pek çok hasar olduğu görülmektedir. Galerinin yalnızca duvar ile bitişme noktasına dair izler vardır, bunun dışında hiçbir parçası günümüze

ulaşmamıştır. Naosun güneydeki yan nef ile orta nef arasındaki kemer açıklığı örülmüş, yan nef ayrı bir oda şeklinde düzenlenmiştir. Ekin, bu duvarın, kilisenin düğünlerde kullanılmak üzere düzenlendiği 1940'lı yıllarda örüldüğü bilgisine ulaşmıştır (Ekin, 2005: 90). Kilisenin doğu ve güney cephesindeki pencereler doldurularak kapatılmıştır. Ayrıca, güney duvarının dışına, zemine betonarme bir çiçeklik yapılmıştır.

Çatı örtüsü yoğun olarak bitkilenmiştir; bu durum örtüyü zayıflatmakta ve rutubetlenmeye bağlı olarak tonozlara zarar vermektedir. Duvarların üst kısımlarında çiçeklenme görülmektedir. Duvarlarda ve tonozlarda sıva dökülmeleri ile, içeride ateşler yakılmış olması nedeniyle islenme vardır. Saçak silmesinin bazı bölümleri kırılmıştır. Cepheledeki kesme taşlar yer yer dökülmüştür.

Yapının asıl bozulmaları çatlaklarındadır. Bunların, bölgedeki bazı kiliselerin tamamen yıkılmasına sebep olduğu söylenen 1835 depremiyle başlamış olduğu ve kilisenin yamaçta olmasının daha da artıracağı zemin oturmalarıyla pekiştikleri düşünülmektedir. Batı ve doğu cephesinde, kuzey duvarı penceresinin altında ve üstünde, orta nef tonozunun kuzeybatı ve güneydoğu köşelerinde önemli çatlaklar vardır. Bunların bazılarının çimentoyla onarılmaya çalışılmış olduğu görülmektedir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Yapının beden duvarları ve örtüsünün yerinde olmasına rağmen, duvarlar ve örtü sistemindeki derin çatlaklar giderek büyümekte, bu çatlaklar ve kopmuş olan taşlar, yapının acilen sağlamlatmaya ihtiyaç duyduğuna işaret etmektedir. Planı anlaşılır, mekânsal özellikleri tahmin edilebilir durumda bu tipik, küçük köy kilisesi, bakımsız bırakıldığı sürece daha ciddi yapısal hasar görecektir. Bilgi tabelası bulunmamaktadır. Kapısının kilitli olması iç mekânı vandalizme karşı korumaktadır, ancak bu yeterli bir önlem değildir.

Özgün özelliklerinin büyük bir kısmı yerinde olan kilise, deprem yüklerine karşı dayanıksız durumdadır; yapının mimari dokusu rüzgâr ve yağmurun etkilerine açık, zemini zayıftır.

Yapının bir an önce sağlamlatılması ve korunmaya alınması gerekmektedir. Geçmişte köy ahalisinin bir araya geldiği, çok amaçlı bir faaliyet salonu olarak kullanılmış olan bu kilise, yine aynı işlevle kullanılmak üzere düzenlenebilir. Bu düzenlemede, özgün dokuya zarar verilmeden, muhdes eklerin çıkarılması önerilir. Yapının özgün galeri katının eklenmesi de düşünülebilir. Bu sayede, geçmişte başarılı bir şekilde işlev değişikliği geçiren ve köyün bir ihtiyacını karşılayan yapı, köy halkı tarafından benimsenerek ve mimari özellikleri korunarak yaşatılabilir.

these lateral façades, the west side is trapezoid in shape, most probably to adjust to the sloping hillside.

There are traces of steps towards the north wall of the church along with girder openings and traces of floor on the west wall. These traces indicate a wood gallery in the original form of the church. The opening in the west abutment of the arch separating the north nave and the middle nave presumably served as a passage between galleries.

The structure is masonry built of even ashlar stones with local tuff which is also used for the floor and roof. The double walls are built with close joints.

Oil lamp racks and window grills are made of iron. Traces on the walls indicate that the elements of the gallery (girders, floor, banisters, and stairs) were made of wood.

Unlike other churches in the region which have arcaded naves, naves in this structure are formed with an arch extending northward. Arches on the naos are thicker towards the main wall to serve as buttress.

All arches in the structure are pointed, with those extending northward flatter than the others.

The floor of the apse is higher than the naos floor, with platforms about 20cm higher above the naos surrounding the north and south walls.

There are numerous niches on the west and east walls as well as on the apse. No decorative elements are found except the white cross on the keystone of one of the interior arches.

The façades are notably plain, devoid of any elements such as ornaments to help dating. The only prominences on the exterior are beveled corners on the south and naos walls rising behind side naves lowering towards the east wall. There is a lintel above the door on the south side. A beveled cornice on the bottom surrounds the entire structure, with simple gargoyles on the molding. There are round pilasters rising between the sidewall and the semi-circular apse on the east which join the cornice above.

There is a Greek engraving with a date on an ashlar stone on the north side which translates as 'Father Petros-Tgiordan (?) - Year 1886 - 23 March'. As mentioned above, the engraving might refer to a date of renovation or another event related to the church. The stone can be a form of spolia, completely unrelated to the structure. There are graffiti cross engravings on other stones found on the exterior walls.

PRESENT CONDITION

The original form of the structure is severely damaged. The only surviving traces are from the walls and the joints of the gallery. There is a wall in the arch span separating the side and middle naves to the south of the naos, with the side

nave serving as a separate room. Ekin reports that the wall was built in 1940s to host weddings (Ekin, 2005: 90). The windows on the east and south sides of the church are filled in. A reinforced concrete flower pot is found on the outer side of the south wall.

Dense vegetation growth weakens the roofing, with humidity damaging the vaults. Upper side of the walls also have efflorescence. Plasters flake off the walls and vaults, which are further damaged with soot due to fires lit inside. Some parts of the beveled cornice are broken while ashlar on the exteriors are missing in some places.

The main damage to the structure are the cracks presumed to have emerged during the earthquake in 1835 which completely destroyed some of the churches in the region. These cracks are further deepened with ground subsidence resulting from the sloping site on which the church is built. There are severe cracks on west and east sides, below and above the north wall, and the northwest and southeast corners of the middle nave vault. There are traces of efforts to fill in some of the cracks with concrete.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

Although the main walls and roofing of the structure survive, the deep cracks on the walls and the roofing have extended over time. The cracks and missing stones of the structure call for an urgent consolidation. This small, typical village church with a clear plan and predictable spatial characteristics will be further damaged if left to neglect. There is no sign. The gate, which protects the interior against vandalism, is kept locked, but this measure is not enough.

Even though a decent amount of original features of the church have survived, its current architectural status is resilient to earthquake, exposed to the effects of rain, and sits on a vulnerable ground.

The structure needs to be consolidated and protected immediately. The church was formerly used as a multi-purpose event venue where villagers used to gather. The same function can be revived. We propose the removal of later additions, with due attention given to keeping the original features undamaged. The original gallery of the structure can be reconstructed. Efforts to preserve the architectural characteristics will enable the church live on, with villagers reclaiming the church for their social needs.

PANAYİA KİLİSESİ (GERMİR)

İOANNİS MURTOS

envanter no: 270

konumu:	Melikgazi ilçesi, Germir köyü, 1110 m, 38.73596, 35.55806
inşa dönemi/yılı:	1837
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	terk edilmiş
tescil tarihi ve numarası:	KVTVKK, 06.11.1993 -1619
mülkiyet durumu:	özel mülkiyet

TARİHÇE

Germir (Kermira), Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak 1590-1620 arasındaki çalkantılı döneminde, Celali İsyanları sırasında yaşana nüfus hareketinin bir sonucu olarak kurulmuştur (Grisword, 1981: 338-339). Köyün ilk sakinleri, çevre bölgelerden gelip bu korunaklı, küçük vadiye yerleşmiş olan, dericilik işiyle uğraşan Hıristiyan Ermenilerdir; köyün adı da, Ermenicede tabakhane anlamına

gelen 'karmir' sözcüğünden gelmektedir. (Rizos, 1856: 72-73; Levidis, 1885: 264)

1700 yılından sonraki bir tarihte köye az sayıda Rum da yerleşmiş, Rum nüfusu kısa zamanda artarak, Ermenilerin ve köye kendileriyle aynı dönemde yerleşmiş olan Müslüman Türklerin nüfusunu aşmıştır. Kaynaklara göre, 1840 yılında, köydeki 400'ü Rum, 300'ü Ermeni, 100'ü Türk olmak üzere, yaklaşık 800 hane bulunuyordu (Sarkoğlu, 1959). 1899'a geldiğinde oranların hafifçe değişmiş olduğu görülür; kayıtlara göre, o tarihte, köy nüfusu, yaklaşık olarak 3000 Türkçe konuşan Rum Ortodoks, 2000 Ermeni ve 1000 Türk'ten oluşuyordu (Sarantidu, 1899: 114-115). Fakat, 1924'teki mübadelenin hemen öncesinde, çevredeki pek çok köyde olduğu gibi, göçten dolayı Rum nüfusunda çok ciddi bir düşüş olmuştur; kayıtlara göre, bu dönemde köyde 1000 Ermeni ve Türk yaşarken, Rum nüfusu sadece 211'dir. (Murelos, c. II, 2004: 83)

Rumlar, köye yerleşmelerinden itibaren özellikle ticaretle uğraşmış, kısa sürede amanla önemli bir zenginlik elde etmişlerdir. Dolayısıyla, maddi koşullar, Germir'de çok sayıda Rum okulu kurulmasını mümkün kılmış ve böylece Germir, Kayseri ve Zincidere'den sonra, bölgenin 19. yüzyıldaki en önemli eğitim merkezi durumuna gelmiştir. Aynı dönemde, köyde iki büyük kilise inşa edilmiş; kısmen yerin altında olan Aziz Teodoros Kilisesi 1725, iki katlı bir çan kulesi olan Panayia (Kimisis tis Teotoku) Kilisesi ise 1837 yılında ibadete

THE PANAGIA CHURCH (GERMİR)

inventory no: 270

IOANNIS MOURTOS

location:	Melikgazi district, Germir village, 1110 m, 38.73596, 35.55806
period/year of construction:	1837
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	not in use
date and number of registry:	KVTVKK, 06.11.1993 -1619
ownership status:	private property

HISTORY

Germir (Kermira) is a typical example of a settlement founded in a period of upheaval for the Ottoman Empire, sometime between 1590 and 1620, as a result of population movements during the Celali rebellions (Grisword, 1981: 338-339). Its first inhabitants were Armenian Christians probably from the surrounding area who settled in this small, protected valley and gave the settlement the name “Karmir”

which means tannery in Armenian. (Rizos, 1856: 72-73; Levidis, 1885: 264)

A small number of Greeks settled in the village after 1700, and soon their numbers increased, overshadowing the Armenian population as well as the Muslims that had also settled there in the meantime. In 1840 sources speak of some 400 Greek, 300 Turkish, and 100 Armenian households out of a total of about 800 (Sarkoglou, 1959). By 1899, this ratio had somewhat changed with the registries counting some 3000 Turkish-speaking Greek Orthodox, 2000 Armenians, and 1000 Turks (Sarantidou, 1899: 114-115). Nevertheless, shortly before the 1924 population exchange, similar to most villages in the area, Greek population had dropped sharply due to migration: According to the registry, there were only 211 Greek Orthodox amidst 1000 Turks and Armenians. (*Exodos*, v. II, 2004: 83)

Since their initial settlement in the village, the Greeks had been active mainly in commerce, accumulating significant wealth in a short period of time. As a result, funding was available for the foundation of a number of Greek schools, making 19th-century Germir the third most important educational centre of the region after Kayseri and Zincidere. Furthermore, two large churches were constructed during the same period, the Agii Theodori (SS. Theodores) (partly underground) in 1725 and Panagia (Kimiseos tis Theotokou or Annunciation of Mary) with a two-storey belfry in 1837. In

açılmıştır. Bu iki kilisenin yanı sıra, üç Ermeni kilisesi, önemli sayıda konut, bazı mağara yapıları ve küçük bir taş köprü günümüze ulaşabilmiştir.

MİMARİ

Tarihsel bilgi

Meryem'in göğe yükselişine adanmış olan Panayia (Kimisis Teotoku) Kilisesi, günümüze ulaşamamış olan kitabesine göre, bitişindeki çan kulesiyle birlikte 1837 yılında inşa edilmiştir. Yapı, muhtemelen, elimizde hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan daha küçük bir kilise yıkılarak, onun yerine yapılmıştır. Dinî aidiyetine bakılmaksızın vatandaşlara eşit muamele hakkı tanıyan Hatt-ı Şerif'in ilan edildiği 1839 yılından iki yıl önce, resmî olarak kilise inşa etmenin yasak olduğu bir dönemde yapılmış olduğundan, kubbesi ve çan kulesi büyük ihtimalle sonradan eklenmiştir.

Plan analizi

Üç nefli, kubbeli bir bazilika olan yapının narteks ve üst katında yinekiyon, doğu duvarında ise pastoforyum vardır. Genel planı Bizans dönemine ait yapılardaki gibidir; aynı zamanda, dönemin baskın eğilimi olan neoklasik üslubun etkileriyle çağdaştırılmıştır.

Dikdörtgen planı sıkı bir geometrik bölümlenmeye dayanarak geliştirilen yapı, iki temel işlevsel bölgeye ayrılır: narteks –ve üst katındaki yinekiyon– ile ana nef (ve bema). Genellikle olduğu gibi, yapının ana eksenini doğu-batı doğrultusunda yer almakta ve bu orta aksın güney ve kuzeyine paralel uzanan sütun dizileri ile, yapı, planda üç kısma ayrılmaktadır. Doğü cephesinde, duvarın içinde, ortada ana apsis (sunak nişi), iki yanında protesis ve diakonikon hücreleri yer almaktadır. Batı cephesinde ise ana giriş, narteks ve galeri katında yinekiyon, bir eksen üzerinde sıralanmıştır. Güney ve kuzey cephelerde, üst katta dar galeriler oluşturulmuştur. Güneydeki galeriye doğu duvarında bulunan bir merdivenden ulaşılır; merdivenle, oradan dışarıya, yapının çatısına çıkılabilir. Kilisenin kuzeybatısında, ondan bağımsız, üç katlı bir çan kulesi yer alır.

İnşa tekniği ve malzemeler

Kilisenin inşasında, özellikle neoklasik üsluptan gelen, kesme taş ve metal aksam gibi yenilikler itibarıyla, 19. yüzyılın tipik teknikleri kullanılmıştır.

Yapı, yığma tekniğinde inşa edilmiştir; dış cidarları kesme ve kabayonu taşı, dolgusu harç ve moloz olan çift cidarlı bir örgü tekniğine sahiptir. İstisna olarak, yapının sütunları ve sunağını tanımlayan ayakları yekpare taştır. Taşıyıcı elemanlar duvarlar, kemerler, kubbeler ve çapraz tonozlardır. Tüm yapısal öğeler birbirleriyle –hem gizli, hem de görünür şekilde– metal gergiler ve kılıçlarla birleştirilmiş, böylece yapı içten ve dıştan 'bağlanmış'.

İç mekân

İç mekânda neoklasik üsluba sadık şekilde düzenlenmiş olan mimari ve strüktürel öğeler zarif ve kentli bir etki yaratmakta, kırsal çevreyle keskin bir tezat oluşturmaktadır.

Taş yapı elemanlarının istisnasız olarak hepsi (duvarlar, sütunlar, kemerler, kubbeler), sıkı bir geometrik ızgaraya uygun olarak, kenar neflerde bire bir, orta nefte ise bire iki düzeninde yerleştirilmiştir. Izgara düzeni yalnızca, oranların iki katına çıktığı kubbe altında farklılaşır. Strüktürel öğelerin ve açıklıkların düşey düzenlemesinde de benzer bir ızgara sistemi kullanılmıştır; yalnızca orta nefin çatı hizasındaki pencerelerinde küçük farklılaşmalar görülür.

Genel iç ölçüleri 14,75 x 13,15 m olan kilisede ana eksenler uzunlamasına ve düşey eksenlerdir; bunlar sunak ve kubbenin bulunduğu mekânlara derinlik kazandırır. Çatının, açıklıkların ve bezeme öğelerinin geometrik eğrileri de, mekânın yüksekliğinin daha fazla vurgulanmasını sağlarken, zeminin köşeli geometrisi ile gösterdikleri tezat, yapıya bir hafiflik ve zarafet katmaktadır. Üst katta, yinekiyon ve galeriler kilisenin iç mekânını genişletirken, uzunlamasına aksın daha iyi vurgulanmasına katkıda bulunurlar.

Kabartma tekniğinde bezemeler iç mekânda sadece üst seviyelerde, sütun başlıklarında, bemada kare ayakların kemerlerini destekleyen konsollarda, galeri duvarlarını süsleyen kemerlerin küçük pilasterlerinde bulunmaktadır. Sütun başlıkları, galerideki pilasterlerin yalın görünümlü başlıklarının aksine, neoklasik üsluba uygun şekilde, Dor düzeninin, dört köşede ek bezemeler barındıran bir varyasyonu biçimindedir.

Fresklerdeki ikonografik programın nasıl düzenlenmiş olduğuna dair veriler çok sınırlı olduğu için, bu konuda kesin sonuçlara varmak mümkün değildir. Portikodaki fresklerden, yalnızca bir episkopos (muhtemelen, köydeki diğer Rum Ortodoks kilisesinin adanmış olduğu Aziz Teodor) tasviri korunabilmiştir. Sağlam kalabilmiş olan diğer birkaç parça bezeme, ikonografinin Bizans normlarını takip ettiğini ortaya koyar ama aynı zamanda Batı etkileri taşır ve yerel bir nitelik de sergiler. Bugüne ulaşabilmiş freskler, kubbenin kasnağında yer alan pencerelerin arasındaki boşluklardaki bir dizi aziz (muhtemelen episkoposlar) tasviri; kubbenin pandantiflerinden birinin içinde yer alan, dört havariden birinin tasviri, yinekiyon ile orta nef arasındaki pilasterlerin üzerinde yer alan küçük boyutlu aziz tasvirleridir. Kemerlerdeki bitkisel ve geometrik bezemeler ile, sütun başlıklarındaki, Dor düzenine özgü heykelsi bezemeleri taklit eden freskler de büyük ölçüde günümüze ulaşabilmiştir.

İç mekânın temel unsurlarından biri, günışığını sınırsızca içeri alan büyük pencerelerdir. Zemin katında ve üst katta, içerden kemerli, dışardan dikdörtgen biçiminde, sade açıklıklar bulunmaktadır. Çatı seviyesindeki oval ve yuvarlak pencereler, bezeme ögesi olarak da işlev görürler. Kubbe

addition to these two churches, three Armenian churches, a significant number of houses, some cave structures, and a small stone bridge have survived.

ARCHITECTURE

Historical overview

According to a now lost dedication inscription the church of the Panagia (Kimiseos tis Theotokou), which is dedicated to the Annunciation of Mary, was built in 1837 together with its nearby belfry. They possibly occupied the position of an earlier, smaller temple that had been demolished and about which we have no information. Given that it was built two years prior to the 1839 imperial edict of Hatt-i Serif, which prescribed equal treatment of all subjects regardless of confessional affiliation, it is very probable that the dome and the belfry were added shortly after, since their construction would have been illegal before the issue of the edict.

Analysis of the plan

The temple is a domed, three-nave basilica with a narthex and a gynaecoon on its upper level, as well as pastophoria on its eastern wall. Its overall layout in accordance with Byzantine standards was also modernised through influences from Neoclassicism, which was the dominant architectural style of the period.

Its rectangular plan is based on a strict grid and consists of two basic functional zones: the narthex (topped by the gynaecoon) and the nave (including the bema). As is customary, the main axis follows the east-west direction, two colonnades along which divide the plan into three aisles. The eastern end consists of the central niche of the altar, with the prothesis and the diaconicon on either side while the western side hosts the main entrance, the narthex, and the elevated gynaecoon in an axial arrangement. The northern and southern sides both have narrow open galleries on their upper level; the southern is accessed by a staircase on the eastern wall, which continues externally onto the roof. To the north-east of the church lies an independent three-storey belfry.

Construction Technique and Materials

The construction techniques employed in the building, especially in its distinctly neoclassical innovations such as the use of ashlar and metal, are typical of the 19th century.

The building is double-walled with finely and semi-finely cut ashlar blocks with rubble and mortar infill. The columns of the colonnade and the piers defining the altar constitute an exception. The structural system is composed of load-bearing walls, arches, domes, and cross vaults. All structural elements are connected by metal spreaders and locks (both

hidden and visible), which “bind” the construction internally and externally.

Interior

The architectural and structural elements of the interior follow closely the Neoclassical models, creating an elegant and urban effect, which contrasts sharply with the rural surroundings of the temple.

All of the stone structural elements (masonry walls, columns, arches, and domes) are placed on a strict geometrical grid, governed by a proportion of 1:1 in the lateral aisles, and 1:2 in the nave. The proportions of the grid diverge only under the main dome, where it is doubled. A similar grid is employed in the vertical deployment of structural elements and the windows, with a small differentiation towards the ceiling of the nave.

The longitudinal and vertical axes dominate the interior, which measures 14.75 m. x 13.15 m., emphasising the perspective towards the altar and the dome. At the same time, the curved geometries of the ceiling, the windows, and the decorative elements further emphasise the height of the space, while forming an antithesis with the rectangular geometries of the base and bestowing lightness and elegance upon the construction. In the upper level, the gynaecoon and the lateral galleries expand the interior, further underscoring the longitudinal axis.

The sculpted decoration in the interior is limited in the upper zone and the capitals of the columns, the corbels supporting the arches extending over the piers of the bema, and the small pilasters that decorate the walls of the galleries. In keeping with the Neoclassical conventions, the column capitals are a variation of the Doric order that is embellished with additional corner ornaments, unlike the plainer capitals of the pilasters of the gallery.

Regarding the painted decoration, the evidence is too limited to allow for concrete conclusions as to how the iconographic programme was articulated. From the painted decoration of the portico only the mural of a bishop survives, probably St. Theodore Tyron, to whom the other Greek Orthodox church of the village had been dedicated. Other surviving fragments suggest that its iconographic style follows Byzantine norms but also demonstrates Western influences and a somewhat provincial character. Some individual paintings have survived on the drum in the space between the windows –where a series of saints (possibly hierarchs) are identifiable–, in one of the pendentives supporting the dome that depict an evangelist, and on the pilasters between the gynaecoon and the nave hosting a series of small representations of saints. The floral and geometrical motifs painted on the arches and the painted decoration that imitates the

seviyesinde ise, daha karmaşık, yonca biçiminde yapılmış olan açıklıklar, doğrudan doğruya bezeme işlevi taşırlar.

Dış mekân

Kilisenin dış yüzeylerindeki mimari ve strüktürel öğelerde de neoklasik üslup temel alınmış, ancak basitleştirilerek ve kaba oranlar kullanılarak uygulanmıştır. Doğu-batı yönünde cepheler simetrik ve aksiyel ve ritmik bir tekrar gösterir; kolon ve pencere gibi tekil unsurlar, iç mekândaki geometrik ızgara planına göre düzenlenmiştir.

İlk bakışta anlaşılmasa da, yapının kütlesi, naosun ve –üstündeki yinekiyonla birlikte– narteksin hacimlerinin bir araya gelerek oluşturdukları güçlü ve baskın bir kübik etkiye sahiptir; bu etkiyi sadece girişteki narteksin kolonlu portikosu ve bemanın alçak tavanı böler. Doğu duvarının (sunak) nişlerinin duvarın hacmi içine gömülü olduğu ve apsis gibi, duvarın dışına taşmadığı belirtilmelidir.

Yontu işi dış bezemeler seyrek; yalnızca pencerelerin ve kubbenin hafif çıkıntılı yatay kornişlerinde, yonca biçimindeki açıklıkların taş bantlı çerçevelerinde ve sütunların başlıklarında görülür. Kilisenin ana hacim sade bir şekilde bezenmişken, kubbede, belki de daha sonra inşa edilmiş

olduğu için, daha yoğun bezeme görülür. Yine de, bu bezemeler, abartıdan dikkatle kaçınılarak, cepheleri uyum içinde tamamlayacak ve yapının zarafetini öne çıkaracak şekilde, kompozisyona entegre edilmiştir.

GÜNCEL DURUM

1923'teki nüfus mübadelesi sırasında, köy sakinlerinin burayı terk etmeden hemen önce fresklerin üzerini kapattıkları anlaşılmaktadır; daha önceki dönemlere ait yapıların varlığına ya da sonradan yapılmış müdahalelere işaret edebilecek herhangi bir ize rastlanmamıştır. Yapının bugünkü durumunda, özgün plana dair herhangi bir tahrifat ya da değişim görülmemektedir, ancak yinekiyonun bir kısmı çökmüş, ana nefin strüktürel öğeleri ve malzemeleri yoğun hasara uğramış olduğundan, yapı kötü durumdadır. Narteksin alt katı biraz daha iyi durumdadır ama burada da, taşıyıcı öğelerde eğilmeler, yarıklar, tonozun üst örtünün geri kalan kısmından ayrılması ve bütün kılıçların yerinden çıkmış olması gibi önemli hasarlar vardır.

Ana nefte, çok sayıda pencere molozla doldurulmuş, mermer döşeme sökülmüş, yerinde kalabilmiş olan kılıçlar ise paslanmış. Yüksek rutubet nedeniyle bütün strüktürel

sculpted elements of the Doric order on the column-capitals has largely survived.

The large windows that let in plenty of sunlight constitute a fundamental element of the interior. On the ground and the upper floors, the openings are simpler, with an arched frame on the inside and a rectangular one on the outside, while the windows towards the ceiling are oval and circular in form, which emphasizing the overall decorative effect. At the level of the dome, however, they become overtly decorative, featuring more composite clover-shaped frames.

Exterior

The architectural and structural elements of the exterior are also Neoclassical although plainer and of more robust proportions. The façades have east-west symmetry and are characterized by axially and rhythmic repetitiveness, while all individual elements, including the supporting columns and windows are arranged on the same grid as the interior.

Although it is not obvious at first, the building's architectural volumes consist of the individual volumes of the naos and the narthex (with the gynaecoon above it), which create an imposing and robust cuboid construction whose structure is disrupted only by the colonnade of the narthex and the lower height of the ceiling above the bema. It is worth noting that the niches of the eastern wall (altar) are integrated inside the volume of the masonry and do not protrude like an apsis.

The external sculpted decoration is sparse and limited at the small protruding horizontal frames of the windows and the dome, whose trefoil openings are framed by stone strips and columns with capitals. Unlike the plain decoration of the main volume of the temple, the dome is more extensively decorated, perhaps because it had been constructed at a later stage. Nevertheless, it has been integrated to the composition so as to complement the façades harmoniously, bringing out the elegance of the structure while carefully avoiding extravagance.

PRESENT CONDITION

No traces of earlier structures or later interventions have been discovered, while evidence suggests that the noticeable covering of the frescos was undertaken by the inhabitants themselves, shortly before their departure from the village during the 1923 population exchange. Although the structure presents no distortions or alterations of the original plan, its current condition is not particularly good, since part of the gynaecoon has collapsed and the structural elements and materials of the nave have suffered extensive damage. The ground floor of the narthex is in a somewhat

better condition but also presents significant damages, such as tilting of load bearing elements, cracks, dislodgement of the vaults from the ceiling, and removal of all its spreaders.

In the area of the nave, a large number of windows have been filled with rubble and the marble floor-tiles have been removed, while the few surviving metal spreaders have suffered from oxidation. All structural elements have received significant damage from high humidity, which has damaged the plaster and the wall paintings.

Stone roof tiles have been damaged or removed and vegetation growth is apparent on the surface. The dome is still standing (a rare instance among the churches in the area) but has suffered heavy damages: the binding mortar has eroded which pits the dome under the risk of imminent collapse.

The church occupies a prominent position on an artificial plateau in the outskirts of the settlement and virtually abuts a high rock. It may be accessed by vehicle from the main road of the village until a certain point after which the visitor must proceed on foot along a cobbled path. The ground around the building is covered with large stones that remain *in situ* since the time the temple was built, thus defining the outer limits of its courtyard.

öğeler büyük hasar görmüş, sıva kaybı ve fresklerde parçalanma olmuştur.

Taş örtü kaplaması hasar görmüş ve yer yer sökülmiş, çatı yüzeyi bitki örtüsüyle kaplanmıştır. Kubbe halen ayakta (ki bölgedeki kiliselerde bu duruma nadiren rastlanmaktadır) ancak büyük hasar görmüştür; kubbe taşları arasındaki derzler boşalmış olduğu için her an çökme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Günümüzdeki yerleşimin dışında bulunan, yapay bir plato üzerinde yer alan ve yüksek bir kayaya yaslanmış olan yapıya ulaşım, köyün anayolundan ancak belirli bir noktaya kadar araçla sağlanabilmekte; sonrasında, yaya olarak, engebeli bir patikadan ilerlenmesi gerekmektedir. Yapının etrafında, inşa edildiği zamandan kalmış, avlunun sınırlarını belirleyen, iri taşlar vardır.

Anıtın etrafında bazı depolama alanları ve evler yer alır. Yapının, yerleşim yerinin dışında, gözlerden uzak konumunun yanı sıra, metruk ve harap durumda olması, köyün sakinlerinin günlük hayatında herhangi bir rol oynamadığına işaret etmektedir. Çoğu özel merak nedeniyle ya da bilimsel ve akademik amaçlarla gelenler, veya aile kökenlerini arayan Yunanistanlı ikinci veya üçüncü kuşak Rum mübadiller olmak üzere, az sayıda kişi tarafından ziyaret edilmektedir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Anıtın bugün karşı karşıya olduğu en önemli tehlike, önümüzdeki yıllarda doğal nedenlerle veya insan faktörüne

bağlı olarak tamamen çökme ihtimalidir. Her iki faktör de, öngörülmesi ve kontrol altında tutulmaları imkânsız olduğundan, çok yüksek bir risk oluşturmaktadır.

Doğal olaylar arasında en önemli tehdidi hava koşulları (yağmur, kar, rüzgâr ve güneş ışığı), yapının etrafında ve üzerinde gelişen bitki örtüsü ve deprem oluşturmaktadır. Açıklıklarda cam olmaması, çatıdaki kiremitlerin sökülmesi ve kubbedeki küçük delikler, yağmur ve karın içeri girerek rutubeti artırmaya ve yapısal malzemeye hasar vermesine neden olmaktadır. Dış yüzeyi (çatıyı ve duvarları) kaplayan bitki örtüsü de yapıya zarar vermekte ve yağmur suyunun içeri girmesini kolaylaştırmaktadır. Herhangi bir sarsıntı, taşıyıcı sistemi halihazırda fazlasıyla hasar görmüş olan yapıda, özellikle de kubbe yeni çatlaklar ve çöküntüler oluşmasına neden olabilir.

İnsan faktörüne bağlı riskler arasında, yapıya gereken ilginin gösterilmemesi ve bakımsızlığın yanı sıra, vandalizm, yapının içinde ve dışında yapılan kaçak define kazıları ve yapıtaşlarının başka inşaatlarda kullanılmak üzere yerinden sökülmesi sayılabilir. Mimari öğeler ve bezeme öğelerinin kaybı dışında, bu risk unsurları da anıtın strüktürel sistemini doğrudan ve olumsuz yönde etkilemekte, yıkılma riskini üst seviyelere çekmektedir.

Doğa şartları ve insan faktörüyle ilgili olarak acilen önlem alınır, yapının mimarisindeki ve bezemelerindeki bozulma durdurulabilir. En büyük risk, yapının strüktürel sistemiyle, özellikle de en hassas noktası olan kubbeyle ilgilidir. Yapının depremden korunması için ya geçici askılarla desteklenmesi,

The area around the monument hosts a few dwellings and warehouses. Its isolated position in the outskirts of the settlement, combined with its abandonment and general state of decay suggest that it has not played any role in the everyday life of the inhabitants. Its few visitors consist mainly of tourists who visit the monument out of a specialized interest, for scientific and academic purposes, or second and third-generation refugees who visit from Greece in search of their family origins.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The gravest natural or anthropogenic risk that the monument currently faces is complete collapse within the years to come. Since both natural and human causes are unpredictable and uncontrollable, the risk they pose is very high.

In terms of natural causes, weather conditions (rain, snow, wind, and sunlight), the surrounding vegetation and earthquakes pose the most serious threats. The lack of fenestration, the removal of roof tiles, and the small holes on surface of the dome facilitate the penetration of rainwater and snow, thus intensifying the problem of humidity and erosion of structural elements. Furthermore, the vegetation that covers the exterior surfaces (walls and roof) of the building causes further disruptions to its structure, in addition to exacerbating the inflow of rainwater. Similarly, any seismic activity may inflict further cracks on and the eventual collapse of an already weakened building –especially its dome.

As far as the human factor is concerned, one may add to the list of risks vandalism, gold-digging excavations inside and outside the building, and the removal of building blocks for usage in other structures to the overall lack of concern and maintenance. These factors have an immediate and destructive effect not only on the decorative elements, but also, and directly, on the structural system of the monument, bringing the risk of collapse to very high levels.

If immediate action is taken against natural and anthropogenic, further destruction of the architectural and painted decoration can be prevented. The most serious risk involves its structural system, particularly the dome, which is one of the most vulnerable sections of the building. Protecting the building from seismic activity requires the construction of temporary counter-supports, or a full restoration of the building so as to minimize the risk.

Finally, special attention must be paid to the belfry rising nearby the structure, surviving intact, and exhibiting the same neoclassical style with the church. Although it has not sustained heavy damages, it requires immediate conservation and restoration.

The protection, preservation and restoration of the building constitute major prerequisites for its future use. The arrangement of the façades and the plan according to a grid could make it possible to reconstruct the missing sections relatively accurately by using the original building materials that are scattered in the courtyard. Old photographs could be used for reconstructing the non-extant

ya da hasar görme riskinin azaltılması için bütünüyle restore edilmesi gerekmektedir.

Yapının yanında yükselen ve sağlam halde günümüze ulaşabilmiş olan, kiliseyle aynı neoklasik üslubu sergileyen çan kulesine özel bir ilgi gösterilmelidir. Büyük hasar görmüş olmasa da, kulenin acilen bakıma alınması ve onarılması gerekmektedir.

Yapının gelecekte kullanılabilmesi için koruma altına alınması, bakımının yapılması ve restore edilmesi gerekmektedir. Cephelerdeki ritme ve yapının ızgara planına bağlı kalınarak ve avluya dağılmış olan, özgün yapıya ait inşa malzemeleri kullanılarak, eksik kısımlar aslına uygun şekilde yeniden yapılabilir. Pencere camları, kapılar ve iç mekândaki bezeme öğeleri gibi, yok olmuş öğelerin yeniden üretilmesinde eski fotoğraflar da faydalı olabilir.

Dinî niteliği ve ölçüleri, yapının gelecekte kullanımına dair alternatifleri sınırlamaktadır. Kayseri'ye çok yakın, az sayıda sakini olan, küçük bir kırsal yerleşimde bulunan yapının, kendi özgün işlevini sergileyecek şekilde restore edilmesi ve yenilenmesi, ya da ona bu özgün işlevle çelişmeyecek, nötr bir yeni işlev verilmesi mümkündür. Örneğin, tarihî fotoğrafların ya da kutsal emanetlerin sergilendiği bir mekâna ya da galeriye, veya kültür merkezine dönüştürülebilir.

Her halükârda, restorasyon projeleri kiliseyle sınırlı tutulmamalı, köydeki okul ve bazı konutlar gibi, mimari ya da tarihi açıdan önem taşıyan, tematik bir bütünlük oluşturabilecek diğer yapıları da kapsamalıdır. Kilisenin komşu yerleşimlerdeki farklı etnik ve dinî toplumlara ait dinî ve seküler yapıları da içeren, daha geniş bir restorasyon ağına entegre edilmesi ilginç olacaktır.

Sonuç olarak, Germir Panayia (Kimisis tis Teotoku) Kilisesi, Kapadokya'da, günümüze iyi durumda ulaşabilmiş az sayıdaki kiliselerden biri olması, ve Endürlük'te ondan iki yıl önce yapılmış olan Ayia Triada (Kutsal Üçlü) Kilisesi'yle birlikte, 19. yüzyılda, özellikle Tanzimat Dönemi'nde bölgede neoklasik üsluptaki Rum Ortodoks kiliselerinin mimari gelişimi hakkında değerli bilgiler sunması itibarıyla, özel bir önem taşımaktadır.

details such as the fenestration and decorative elements of the interior.

There are few alternatives for possible future uses of the building due to its religious character and its size. The fact that it is located within a small rural settlement of only few inhabitants but only a short distance from the center of Kayseri suggests that the building could either be restored and renovated to showcase its original function or it could receive some neutral new use that would not contradict its original function, such as a gallery or an exhibition space for historical photographs or reliquaries, or a cultural centre.

In any case, it is important that any restoration project does not deal exclusively with the building in isolation but also considers other historical buildings in the village, such as the other Greek church, the Armenian churches, and certain old houses, so as to form a thematic unity. Finally, it would be more interesting for the church to be integrated into a wider network of restored monuments that would include religious and non-religious buildings of various ethnic and religious communities in the nearby settlements.

In conclusion, the special importance of the temple of Panagia (Kimiseos tis Theotokou) in Germir lies in the fact that it is one of the very few Cappadocian churches that have survived in a good condition, and that, together with the church of Agia Triada in Endürlük (whose construction preceded it by two years), it offers valuable information about the development of neoclassical architecture in Greek Orthodox churches of the area in the 19th century –especially during the Tanzimat era.

TAKSİARHİS KİLİSESİ (DARSIYAK)

envanter no: 277

BANU PEKOL

konumu:	Melikgazi ilçesi, Kayabağ mahallesi
inşa dönemi/yılı:	1835-1842
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	GMEEAYK, 12.03.1977, A 360; Kayseri KVTVKK, 22.09.2000
mülkiyet durumu:	Hazine

TARİHÇE

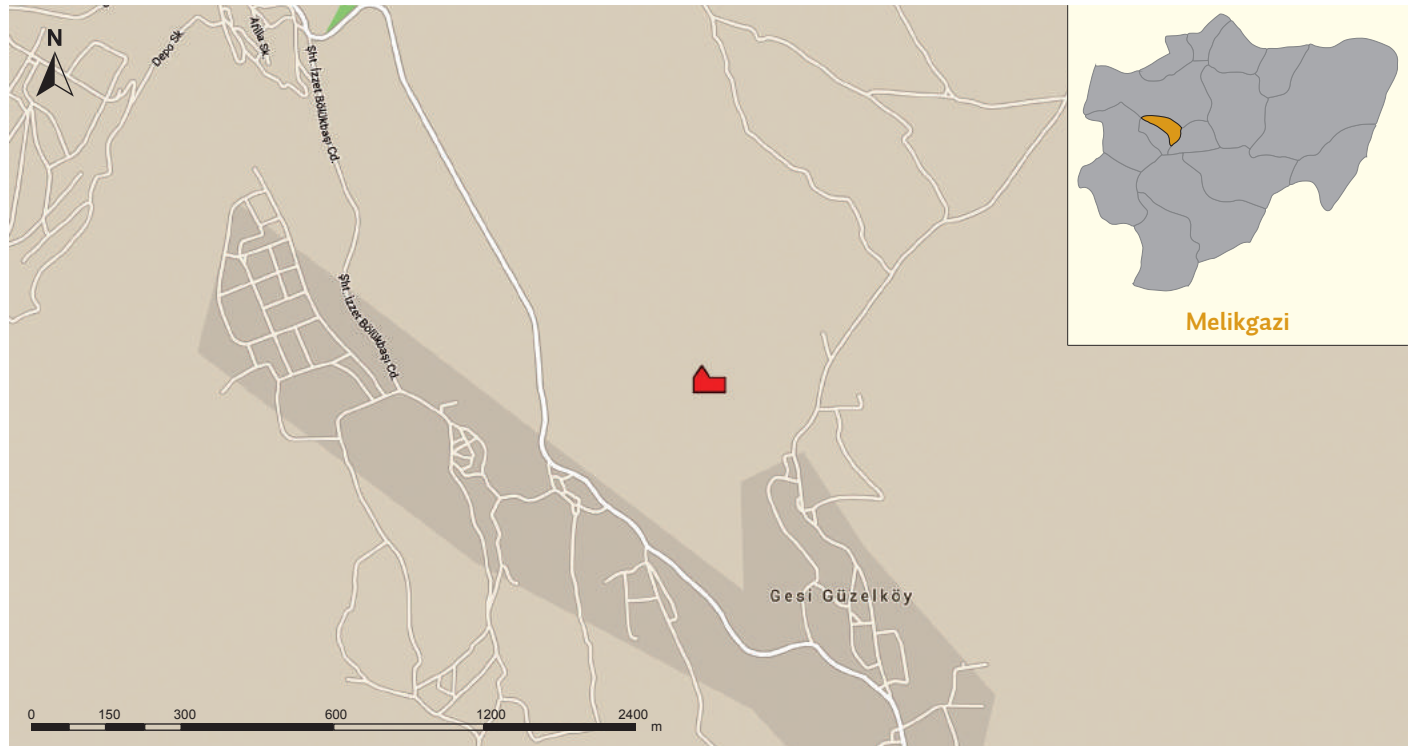
1835 yılında bölgeyi ziyaret eden İngiliz jeolog ve seyyah William John Hamilton, bu köyde yer alan bir manastır ve kilisenin, 'Yanartaş Kasabası' olarak anlattığı Kayabağ'ın önemli yapıları arasında yer aldığını belirtir (Hamilton, 1842: 264). Hamilton ve sonraki gezgin ve araştırmacıların yazıları ve mekân düzenlemesi, yapının söz konusu manastırın kilisesi olduğuna işaret etmektedir. (Naumann, 1893: 14)

Levidis, buranın 1750'de kadınlar manastırına dönüştürüldüğünü, yeni araziler alınarak genişletildiğini ve 1826'da kilisenin karşısına papaz evi inşa edildiğini yazar; ayrıca, 1835'te bir fermanla okul ve şapel eklendiğini belirtir. (1904: 139)

Yanartaş adının kökenine dair çeşitli yorumlar vardır. Kimi yazarlara göre, Konstantin'in annesi Helena, kilisenin bir duvarında, yüksek bir noktada bulunan, 'lapis specularis' türü, değerli bir taşı, kilisenin inşa edildiği yerde bulmuştur (Hamilton, 1842: 264). Lapis specularis, cam üretiminde günümüz teknolojisinin olmadığı dönemlerde, pencere açıklıklarında kullanılan bir taştır. 19. yüzyılda cam üretimi bulunduğu için, kilisenin aktif olduğu dönemde yapıda bu tip bir taşın var olması, devşirme bir taş olduğunu düşündürmektedir. Kilisenin doğu cephesinde apsinin üzerine rastlayan, iki yanında Mikael ve Gabriel'in temsil edildiği oval bir boşluk vardır; bu boşluk, –günümüze ulaşmamış olan– söz konusu taşın yeri olabilir. Cuinet ise, bu taşın kubbe yer aldığı ve yakınlarda bulunan, yıkılmış başka bir manastırdan getirilmiş, kızıl renkli 'kornalin' taşı olabileceğini öne sürer. (1890: 318-319)

Helena'nın adı pek çok gezginin yazısında geçer. Helena, Konstantinopolis'ten Kudüs'e giderken Kayabağ'da konakladığında, rüyasında melek Gabriel'i (Naumann, 1893: 14) veya Mikael'i görmüştür (Levidis, 1899: 87) ve bu melek ondan, meleğin onuruna burada yeni bir kilise yapmasını istemiştir. Köyün eski adı olan Darsiyak, başmelek anlamına gelen 'Taksiarhis' kelimesinin bozulmuş halidir; bu da, başmelekler Gabriel ve Mikael'in, manastırın kilisesi ve adıyla ilişkisini açıklamaktadır.

Cuinet, yapının 1835 depremi nedeniyle yıkılan kilisenin yerine inşa edilmiş olduğunu yazar (1892: 318-319). Yapıda, diakonikonun galeri seviyesindeki duvarında, 1842 ya da 1849 tarihi okunmaktadır (el yazısı olan son hanenin '2' mi yoksa '9' mu

TAXIARCHIS CHURCH (DARSIYAK)

inventory no: 277

BANU PEKOL

location:	Melikgazi district, Kayabağ neighborhood
period/year of construction:	1835-1842
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	not in use
date and number of registry:	GMEEAYK, 12.03.1977, A 360; Kayseri KVTVKK, 22.09.2000
ownership status:	Treasury

HISTORY

British geologist and traveler William John Hamilton who visited the region in 1835 reports that a monastery and a church were important monuments in the village he refers to as “Town of Yanartaş,” known as Kayabağ today (Hamilton, 1842: 264). Writings by Hamilton and subsequent travelers and researchers in addition to clues from the rearrangement of space indicate that the structure is the church of the said monastery. (Naumann, 1893: 14)

Levidis refers to the conversion of the structure into a women’s monastery in 1750, expanded with land acquisitions and the construction of a parsonage right across from the

church in 1826. He also writes that a school and a chapel were added with a decree issued in 1835. (1904: 139)

There are various speculations on the etymology of the name ‘Yanartaş’ (burning stone). Some writers argue that Helena, wife of Constantine, found a lapis specularis, a precious stone in the area where the church was built and had it placed high on one of the walls of the church (Hamilton, 1842: 264). Lapis specularis was used in former times to build window-apertures in the absence of today’s technology for glass manufacturing. As glass was manufactured in the 19th century, the presence of such a stone in the active days of the church indicates that it was perhaps a form of spolia. There is an oval opening with representations of Michael and Gabriel on both sides above the apsis on the east side of the church. This opening might be the former location of the stone which has not survived. Cuinet, meanwhile, argues that the stone was part of the dome and could be a red ‘carnelian’ stone brought in from the ruins of another nearby monastery. (1890: 318-319)

Helena’s name is found in the writings of many travelers. She dreamed of angel Gabriel (Naumann, 1893: 14) or Michael (Levidis, 1899: 87) the night she stopped over in Kayabağ on her journey from Constantinople to Jerusalem. The angel in her dream asked her to build a new church in that town. Darsiyak, the former name of the village, is the distortion of the word ‘Taxiarchis’ which means archangel, hence this explains the relationship between archangels Gabriel and Michael with the monastery’s church as well as its name.

olduğu tam olarak anlaşılmamaktadır). Ekin, naosun zemininde yıkıntılar arasında bulunan bir kitabede 8 Şubat 1871 tarihini tespit etmiş, ancak kitabedeki diğer yazılar silikleşmiş olduğundan, içeriğini okuyamamıştır. (2005: 51)

MİMARİ

Kilisenin yer aldığı, köye hâkim konumdaki arazinin etrafında bir çevre duvarı bulunmaktadır. Bu duvarın çevrelediği manastır arazisinde, günümüzde, anıtsal kapının doğusunda iki adet mekân vardır; eskiden, kilisenin yanı sıra, yardımcı yapıların da bulunduğu tahmin edilmektedir. Kilisenin kuzeybatısında şu an kullanılmamakta olan Kayabağ İlköğretim Okulu binası vardır. Bu yapının manastıra ait yetimhane binası olduğu düşünülmektedir. Günümüzde araziye, muhtemelen özgün durumunda da olduğu gibi, kilisenin kuzeybatı yönüne rastlayan, çapraz tonoz örtülü, kemerli, anıtsal bir kapıdan girilmektedir.

Narteksin batısında, muhtemelen yapının altındaki bir mekâna giriş sağlayan, dikdörtgen bir açıklık vardır, ancak burası günümüzde toprakla doludur.

Kilise, doğu-batı doğrultusunda uzanan, dikdörtgen şeklinde, üç nefli bazilika planlı, merkezî tek kubbelidir. Bu kubbe, merkezdeki dört sütun üzerine yükselen, pandantiflerle geçilen kasmağa konumlanmıştır.

Naosun yaklaşık ölçüleri 16 x 21 metredir. Apsisin önünde bulunan bema zemini, naos döşemesinden yüksektir. Doğu duvarında, yarım daire planlı ve yarım kubbeyle örtülü apsis ve pastoforyum mekânları, yapının dikdörtgen çepirinden dışarı taşmaktadır.

Kilisenin ana girişi orta nef ekseninde, batı duvarında yer alır. Kuzey ve güney duvarlarda, duvarların batı duvarıyla birleşimine yakın noktalarda da, yan neflere girişi sağlayan birer yan kapı bulunur.

Naosun batısında, yuvarlak kemerlerle bağlanan, batıda altı, kuzeyde ve güneyde ikişer adet, Toskana düzeninde sütunla sınırlanan, beşiktonoz örtülü beş birimden oluşan ve naos zemininden daha alçakta olan bir narteks vardır. Narteksin orta birimine rastlayan ana giriş kapısının üzerinde profilli bir söve ve çerçeveli bir dikdörtgen pano bulunur.

Naos üç nefe ayrılmıştır. Orta nef, yan neflerden geniştir. Naosta yer alan, birbirlerine sivri kemerlerle bağlı, kare kaidelere oturan ikişer sıra sütun, kubbeyi taşır. Apsis yönünde ve önceki sütunlarla aynı ekseninde, bema zemini üzerinde yer alan iki diğer sütun, nefin bağlantısını tamamlar. Aynı ekseninde, batı cephesinde bulunan iki sütun ise narteks duvarına gömülüdür. Sütunların duvarlara bağlanan kemerleri, kuzey, güney ve batı duvarlarında, kemerlerin aktardığı yükü karşılamak üzere kalınlaştırılmış duvarlardaki yuvarlık pilasterlerle karşılanmaktadır. Neflerin örtüsü, doğu-batı yönünde ve beşiktonoz şeklindedir.

Naosun kuzey ve güney duvarlarında, alt ve üst seviyede, karşılıklı simetrik üçer; narteksin üst katında birer; naosun batı duvarında yani ana kapının iki yanında, kuzey ve güney cephelerinin doğu köşesine yakın, alt seviyede birer; apsisde iki; pastoforyumlarda birer; batıda üst ve alt seviyede ikişer pencere vardır. Ayrıca, doğu ve batı alınlık duvarlarında karşılıklı iki oval açıklık; narteksin cephesindeki üç pencerenin üzerinde birer küçük pencere daha bulunmaktadır.

Naosun kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde, galerilere içeriden çıkış sağlayan, naosun yan duvarlarına paralel merdivenler vardır. Bu merdivenlerden, naosu batı, kuzey ve güneyden 'U' şeklinde saran galeriye çıkılır. Galerinin doğu uçlarında iki ayrı mekân vardır; bunların halkın değil, rahiplerin kullanımı için olduğu düşünülmektedir. Galerinin batı kısmının yinekion olarak kullanılmış olması ihtimal dahilindedir. Güney galerisinin güneydoğu köşesindeki mekânın kuzey duvarındaki kapı ve basamaklarla, apsisin çatısına, oradan da naos çatısına çıkış sağlanmıştır.

Düzgün kesme taştan, yığma tekniğiyle inşa edilmiş olan kilisenin ana malzemesi volkanik tüftür. Bu taş hem duvar örgüsünde, hem –tonozlar ve yıkık kubbe de dahil olmak üzere– örtü öğelerinde, hem de döşemelerde ve çatı kaplamasında kullanılmıştır. Duvar örgüsü yanaşık derz tekniğinde ve çift cidarlı olarak yapılmıştır. Çatıdaki taşlar oluk şeklinde oyulmuş, suyun akışını saçaklara doğrudan aktaracak şekilde dizilmiştir.

Kimi taşların devşirme olduğuna dair işaretler bulunmaktadır. Yüzeyler kırıktı kireçle yapılmış harçla sıvanmıştır.

Kilisede demirden ikiz gergiler, kenet, kılıçlar, pencere parmaklıkları, kandil halkaları ve zincirleri görülmektedir. Oval pencerelerde dekoratif motifler, dikdörtgen pencerelerde lokmalı demir kullanılmıştır.

Zemin katta, yerden bu kattaki pencerelerin altına kadar olan kısım sıvasızdır; bu durum, söz konusu yüzeylerin özgün durumda ahşapla kaplı olduğunu düşündürmektedir. Galeri ve bemaadaki başlıklar Toskana düzeni etkisini yansıtmaktadır; naostaki başlıklar ise kare bir abaküsün altında içbükey kıvrımlarla sütunun daireselliğini kareye aktarmaktadır.

Apsis ve bema duvarlarında kutsal eşyaların bulunduğu nişler yer alır. Kuzeyde yer alan bir nişin vaftiz kurnası olduğuna dair yeterince bilgi bulunmakla beraber, kutsal eşya koymak üzere kullanılmış olması da ihtimal dahilindedir.

Kilisedeki kalem işi tezyinat hem İncil'den sahneler, hem de süsleme öğelerinden oluşmaktadır. Kat silmelerinde, apsis kemer karınlarında, tonoz geçişlerinde, pencere, kapı, niş ve sütun başlıklarında, beyaz badana üzerine kırmızı, yeşil, sarı ve gri kıvrımlar, garlandlar, dallar, rozetler, yapraklar ve fiyonklar görülmektedir. Dinî süslemeler ise daha ziyade pandantiflerde ve köşe tromplarındadır. Kubbe eteğinde dinî yazı şeridi, apsis yarım kubbesinin içinde güneş ve bulutlar,

Cuinet writes that the structure was built to replace the church destroyed by an earthquake in 1835 (1892: 318-319). The inscription on the gallery level of the wall of the diaconicon reads “1842” or “1849” (the handwritten last digit looks both like a 2 and a 9). Ekin discovered the date 8 February 1871 inscribed on an inscription among the rubble over the naos. Given that the rest of the inscription is rubbed out, he was unable to read anything else. (2005: 51)

ARCHITECTURE

An enclosure wall rises around the land of the church that overlooks the village. The land of the monastery enclosed by this wall includes two different areas today to the east of the portal, presumably with auxiliary buildings next to the church in former times. Kayabağ Primary School, not in service today, is located on the northwest of the church. It is assumed that this building used to be the orphanage of the monastery. Probably just like in its original form, entrance to the land is through an arched, groin vaulted monumental portal to the northwest of the church.

A rectangular opening to the west of the narthex, probably the entrance to a lower floor, is currently filled in with earth.

The church rises on a rectangular, three-naved basilical plan with a single central dome on an east to west axis. The dome is situated on a drum with pendentives rising above four columns in the center.

The approximate area of the naos is 16 x 21 meters. The bema floor in front of the apse is higher than the naos floor. The semi-circular apse roofed with a semi-dome and pastophoriums to the east wall extend beyond the rectangular boundaries of the structure.

The main entrance to the church is on the middle nave axis through the west wall. There are two side doors, one on each of the north and south walls, close to west wall opening to the side aisles.

Six Tuscan columns on the west, two each on the north and south, that joins the naos with round arches on the west, demarcate a narthex roofed with a barrel vault of five units and lower than the naos floor. A framed rectangular panel is found above the main portal with molded casing through the middle section of the narthex.

The naos is divided into three, with the nave being wider than side aisles. The dome is supported by two lines of columns standing above square pedestals joined with pointed arches in the nave. Two other columns on the bema floor on the same axis with other columns facing the apse complete the connection with the nave. Two columns on the west side on the same axis are embedded in the wall of the narthex. Arches connecting the columns with the walls find round pilasters on north, south, and west walls thickened to support

the weight of the arches. The naves are roofed with barrel vaults from east to west.

The upper and lower sides of north and south walls of the naos have three symmetrical windows positioned face to face; one window each on the upper level of the narthex, one low window on both sides on the main portal on the west wall of the naos, close to the eastern corner of north and south sides, two on the apse, one on each pastophorium, and two each on lower and upper levels of the west side. There are two oval openings facing one another on the east and west pediment walls and one small window each above the three windows to the side of the narthex.

There is a staircase parallel to the sidewalls of the naos on the northwest and southwest corners leading up to the galleries. The stairs end up in the gallery that forms a ‘U’ shape around the naos from the north, east, and west. There are two separate spaces at the eastern ends of the gallery. It is assumed that these spaces were not for public use; they were used exclusively by priests. It is possible that the west side of the gallery functioned as a gynaeceum. The door and steps on the north wall of the southeast corner of the south gallery provide access to the roofs of the apse and the naos.

Volcanic tuff is the main material used in the masonry church built with even ashlar stones. The tuff can be seen on the wall, the roofing (including vaults and the collapsed dome), the floor, and roof cladding. The church has double walls with close joints and rubble infill. The stones on the roof are carved in the form of gutters, lined to channel rainwater through the eaves.

Some stones bear traces of spolia. The surfaces are plastered with haired mortar.

There are iron spreaders, clasps, spreader locks, window grills, oil lamp holders, and chains found in the church. Oval windows have decorative motifs while rectangular windows have square grills.

The area on the ground level between the floor and the windows is unplastered, which might indicate that it was originally covered in wood. Capitals of the gallery and the bema columns are of Tuscan order while those of the naos support the round form of the column with concave curves under a square abacus.

There are niches on the walls of the apse and the bema that contains holy relics. Records indicate that a niche on the north used to be a baptismal font while it is also possible that the niche was used to carry holy objects.

The painted ornaments in the church are both depictions of stories from the Bible and other decorative elements. There are red, green, yellow, and gray curves, garlands, branches, rosettes, leaves, and knots on moldings,

apsis kemerinin altında, oval pencerenin iki yanında Gabriel ve Mikael betimlenmiştir. Kubbeyi destekleyen kuzey kemerinin altında çarımha geriliş, güneydekinde ise transfigürasyon resmedilmiştir.

Güneydeki pastoforyumun kemer alınlığında, Konstantin ve Helena, ortalarında İsa'nın haçı (Gerçek Haç) ile betimlenmiş ve haçın alt kısmına 1842 (ya da 1849) tarihi yazılmıştır; kuzeydekinin kemer alınlığında ise, çok hasara uğramış olsa da, Theotokos (Tanrı'yı doğuran Meryem) tasviri olduğu görülür.

Kubbe pendentiflerinin yüzeylerinde ise dört İncil yazısının sembolleri ve tasvirleri vardır. Dinî resimlerin çoğu yazılarla zenginleştirilmiştir.

Cephe genellikle yalın olmakla beraber, yer yer, dört kolu eş uzunlukta olan kabartma haçlar görülmektedir. Bu haçlar batı cephe duvarında hem oval, hem dikdörtgen açıklıklı pencerelerin üstünde yer alır. Cephede ayrıca tüm pencerelerde düz söveler ve üstlerinde profiller, güney duvarının doğusundaki kapı dışında tüm kapılarda profilli söveler vardır. Batı cephesinin ilk iki katı narteks geçidine ayrılmış, cephenin geri kalan üst kısmı üçgen bir alınlıkla tamamlanmıştır.

Tüm cepheleri saran, iç mekândaki kat ayrımını dışarı yansıtan bir kat silmesi ve çatı saçak silmesi vardır. Ayrıca, iç mekânda kemerlerin karşılandığı duvar kısımları, kemerlerin aktardığı yükü karşılamak üzere payandalarla desteklenmiş, bu payandalar da yapının dış cephesine hareketlilik kazandırmıştır.

Doğu cephesinde, apsis, diakonikon ve protesisin yarım daire formları dışarıdan seçilebilmektedir. Bu cephede apsisin kat silmesinin dört sıra üzerinde saçak bulunmakta, duvarın devamı ise geri çekilerek yanda payandalarla sınırlanmakta ve bir alınlık oluşturmaktadır. Yukarıda değinilen oval pencerelerden biri bu alınlıktadır. Alınlığı sağdan ve soldan sınırlayan payandalara da birer dikdörtgen pencere yerleştirilmiştir.

GÜNCEL DURUM

Kilisenin kubbesi yıkılmış durumdadır. Güngör, bu yıkımın, yapının askerî depo olarak kullanılmasından sonra dinamitlemesine bağlamıştır (2007: 53). Kubbe taşları naosun zemininde durmaktadır. Naosun batı duvarının merkezinde yer alan ve narteksten ulaşılan ana giriş kapısına duvar örülmüştür. Günümüzde kiliseye güney cephedeki kapı ve açıklıklardan girilmektedir. Batı cephesinin orta ekseninde, çatıdaki çan kulesi yıkılmış, kulenin yalnızca kaidesi kalmıştır.

Duvardaki kalem işi süslemelere vandalizm ve hava şartları nedeniyle zarar gelmiştir; kimi süslemelerin üzeri beyaz boyayla kapatılmıştır. Define arayıcılarının kazıları, apsiste, nişlerin içinde, naos ve narteks zemininde döşemeyi neredeyse tamamen tahrip etmiş, zemini zayıflatmıştır. Galeri katının döşemesindeki kaplamaların ise bir kısmı kırılmıştır.

Kilise, kubbenin pencere camlarının olmaması ve bağımsızlık nedeniyle doğal hava şartlarına karşı korumasız haldedir. Doğu cephesinin çatı saçağı da dökülmüş olduğu için, duvarların üst kısmı su almakta ve buralarda çiçeklenme görülmektedir. Çatı kaplamasının bir kısmının zarar görmüş ve üzerinde bitkiler yoğunlaşmış olması nedeniyle, altındaki tonozlar ve apsis yarım kubbesinde strüktürel tehlike ve bozulmalar vardır. Üst duvarlarda açılmalar başladığı gözlemlenmektedir.

Suya maruz kalan tüm derzlerde boşalma gözlemlenmiştir. Vandalizm ve rutubetlenme nedeniyle, yapının genelinde, duvarlarda ve tonozlarda bölgesel sıva dökülmeleri vardır. Kimi pencere demirleri ve ahşap öğelerin tümü sökülmüştür. Kilisenin içinde yer yer ateş yakıldığına işaret eden islenmeler; dış duvarlarında ise yazı ve malzeme tahribatı şeklinde vandalizm izleri görülmektedir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Kilise bakımsız bırakılmıştır ve korunmamaktadır. Anayola yakın, kolay erişilebilir bir konumda olması ve yapıya girişin denetlenmemesi nedeniyle vandalizme açıktır. Bilgi tabelası bulunmamaktadır. Bilenler dışında ziyaretçisinin olmaması, korumasız durumdaki bu yapı açısından hem olumlu, hem de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Mimari miras açısından değerli, özgün özellikleri çoğunlukla yerinde, içinde ve dışında önemli mimari özelliklere sahip bir yapı olan kilise, tehditlere karşı korumasızdır. Bu tehditlerin en önemlisi, yapının strüktürel olarak güçlendirilmemesi durumunda giderek zayıflaması ve deprem yüklerine karşı dayanıksızlaşmasıdır. Ayrıca, kubbesi ve pencere, kapı gibi koruyucu öğeleri olmadığı için, rüzgârın ve yağmurun zararlı etkilerine ve aynı ölçüde zarar verebilecek olan insan tahribatına açık durumdadır.

Yapının acilen insan tahribatına karşı korunmaya alınması, bir restorasyon projesi hazırlanması ve projenin uzmanlar tarafından denetlenerek uygulanması gerekmektedir. Kültürel turizm açısından önemi vurgulanarak, çevresinin peyzaj düzenlemesiyle beraber ele alınması ve bir müze-kilise olarak değerlendirilmesi önerilir.

intradoses of the apse, vault connections, windows, doors, niches, and capitals. Religious decoration is mostly found on pendentives and corner squinches. There is a religious inscription on the squared dome, figures of the sun and clouds on the semi-dome of the apse, and those of Gabriel and Michael on both sides of the oval window under the apse arch. There is a depiction of the crucifixion under the north arch supporting the dome and the transfiguration under the south arch.

The pediment of the southern pastophorium has depictions of Constantine and Helena with Jesus Christ's cross (True Cross) in between them along with an inscription of the date, 1842 (or 1849). The pediment of the arch on south pastophorium has a depiction of Theotokos (Mary, the mother of God), albeit in a severely damaged form.

The surfaces of dome pendentives contain symbols and depictions of the four evangelists. Most religious depictions are enriched with inscriptions.

The façades are in large part modestly decorated while there are reliefs of the Greek cross in some places. These crosses are found above both oval and rectangular window apertures on the west side. All the windows of the wall have jambs and lintels while all doors except the one on the east side of the wall have lintels. The first two stories of the west side open into the narthex while the rest of it is completed with a triangle pediment.

There is a cornice and molding surrounding the entire exterior of the structure reflecting interior story separation. Interior arches are supported by buttresses to carry the weight of the arches, adding variation on the exterior.

The apse, diaconicon, and the semi-circular prothesis are discernible from the outside. There is a cornice four rows above the molding of the apse on this side while the rest of the wall recedes into buttresses, forming a pediment. One of the abovementioned oval windows is on this pediment. Buttresses bordering the pediment on the left and right sides contain a rectangular window each.

PRESENT CONDITION

The dome of the church is demolished. Güngör concludes that it was demolished when the structure was dynamited right after its use as military warehouse (2007: 53). Stones of the dome are currently on the naos floor. The former main portal accessible from the narthex at the center of the west wall is walled in. Entrance to the church today is through the door and opening on the south façade. On the middle axis of the west façade, the bell tower on the roof is collapsed, with only its pedestal surviving.

Wall-painted ornaments on the wall are damaged by vandalism and weather conditions, with some of them covered

in white paint. Excavations of treasure hunters have almost completely destroyed the floor on the apse, niche interiors, naos, and narthex, weakening the ground. Some part of the flooring on the gallery floor is broken.

The church is exposed to adverse conditions of weather because of both the absence of dome windows and human neglect. The eaves of the east side have collapsed, which exposed the area to water and caused efflorescence. Roofing is partly damaged with vegetation growth, causing structural dangers and distortions on the underlying vaults and the semi-dome of the apse. Upper walls have started to split a part.

Mortar loss is found on all joints exposed to water. Vandalism and humidity have led to peeling of plaster across the structure on walls and vaults. Some of the iron features of windows and all the wood features are completely disassembled. Soot stains inside the church and damages to inscription and material on the exterior walls are indicators of vandalism.

RISK ASSESSMENTS AND RECOMMENDATIONS

The church is unprotected and left neglected. Ease of accessibility from the main road with no entrance control leaves the structure exposed to vandalism. There is no sign. The only visitors are those who know about the church already, which leads to both positive and negative consequences given its unprotected state.

The church is valuable in terms of architectural heritage due to the survival of most of its original features with significant exterior and interior architectural elements. However, it is quite vulnerable to a variety of hazardous circumstances, the most critical of which is the continuation of the weakening of the structure unless structurally consolidated and its vulnerability to earthquake. The absence of protective features such as dome, windows, and doors make it further exposed to adverse effects of wind and rain as well as equally damaging human intervention.

The structure needs urgent protection against human damage with a restoration project to be supervised and applied by experts. The structure and the surrounding area can be rearranged with landscape design and a museum-church function, with emphasis laid on its significance in culture tourism.

AYİA TRIADA KİLİSESİ (ENDÜRLÜK)

İOANNİS MURTOS

envanter no: 320

konumu:	Talas ilçesi, Endürlük köyü, 1437 m, 38.62444, 35.53816
inşa dönemi/yılı:	1835
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	KVTVKK 22.10.1990, 909
mülkiyet durumu:	köyün ortak mülkü

TARİHÇE

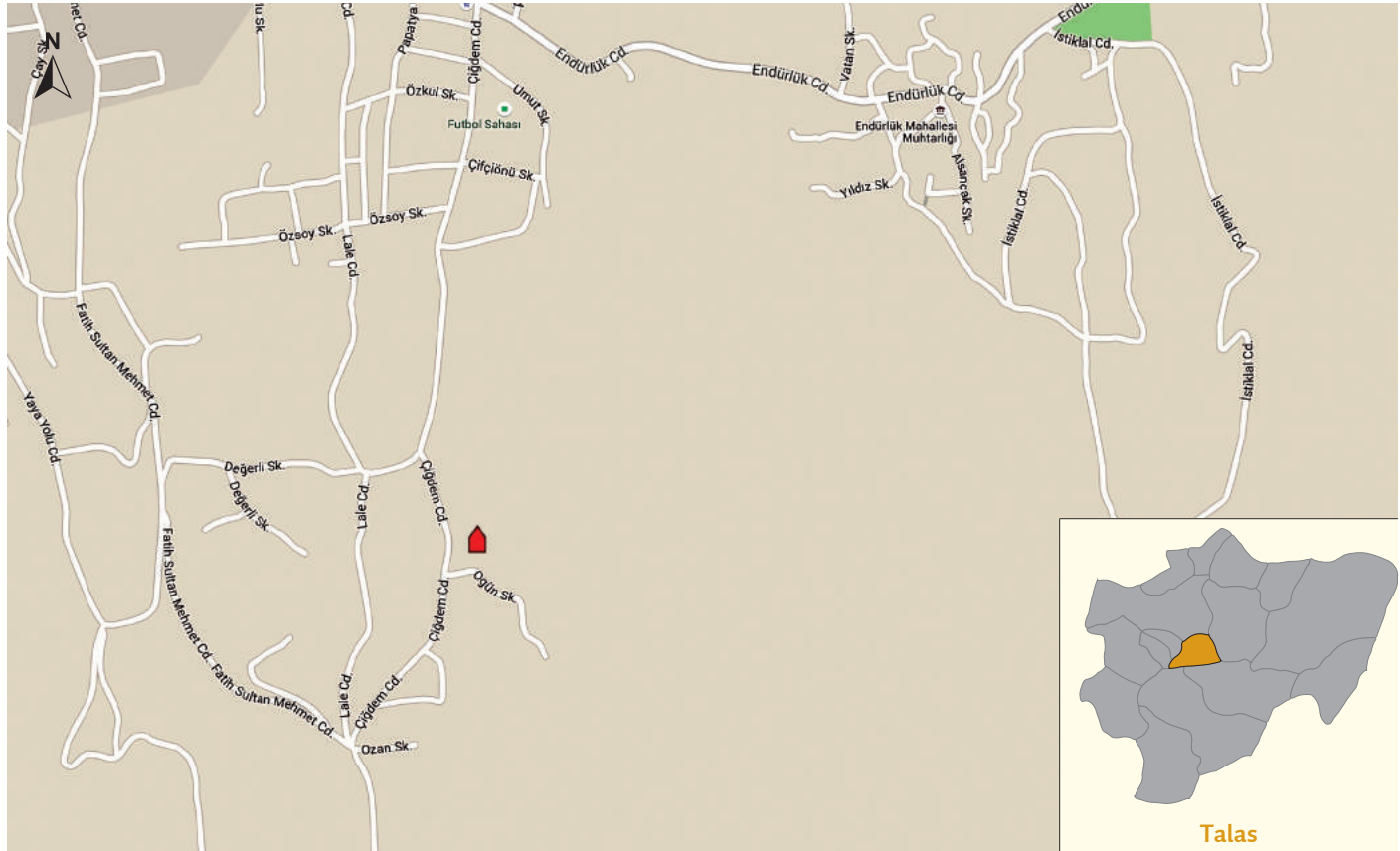
Ayia Triada Kilisesi'nin bulunduğu Endürlük köyünün, adından ve bölgede bulunan anıtlardan hareketle, Bizans dönemine dayandığını söylemek mümkündür (Hild & Restie, 1981: 141). Köye dair en eski referans, diğer köylerin yanında 'Edirnik' adının da anıldığı, Kayseri'de tutulmuş, 1500 yılına ait bir vergi kayıdır (Jennings, 1983: 189). Aynı yıla ait ikinci bir kaynak, buradan 'Andr[e]nük', yirmi yıl sonrasına ait bir başka kaynak ise 'Andrun[i]k' olarak söz eder

(Beldiceanu-Steinherr, 1982: 476). Endürlük ismi 1600 yılı civarında yerleşmiştir (Faroqhi, 1984: 248). Ayrıca, 1600 tarihli bir Osmanlı belgesinde, 120 haneli, üç papazın görev yaptığı bir kilisesi olan köy, Zennecoğlu'na (Kayserili zengin bir tımar sahibi) ait bir 'mülk' olarak geçer. (Renieri, 1993: 15)

Endürlük'te hâkim nüfus Hıristiyan'dı, ancak bazı Müslüman aileler de yaşamaktaydı. Buna rağmen, hiçbir kaynak köyde herhangi bir cami veya mescidin varlığından söz etmez. 1815 yılı civarında Ortodoks nüfusu yaklaşık 2000'di (Kyrillos, 1815: 7-8); 1834-35'te ise köyde 2500 kişi yaşamaktaydı (Renieri, 1993: 17). 1905 yılına ait kayıtlarda yaklaşık 2000 Hıristiyan'dan ve 150 Müslüman'dan söz edilmektedir (Ksenofanis, 1905: 230-233), ancak 1912'de köy nüfusu 560 kişiden ibarettir (Patriarcat Oecuménique, 1922: 224). 12 yıl sonra, Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesinin yapıldığı 1924 yılında, köyde sadece 145 kişi, 53 aile kalmıştır. (Renieri, 1993: 21)

Nüfusun azalmasının temel nedeni, 19. yüzyıl boyunca, köy sakinlerinin, gelir getirmeyen tarım yerine ticaretle uğraşabilen için, Osmanlı topraklarında yer alan daha büyük ticari merkezlere ya da Yunanistan Krallığı'na göç etmiş olmasıdır.

Köy, iklim koşullarının elverişli olduğu, Erciyes Dağı'nın eteklerindeki derin bir vadide yer alır. Zengin çayırlara ve bağcılık, bahçecilik yapmaya elverişli, bereketli toprakları olan köy, güzel doğası ve sağlıklı havasıyla Kayserili zenginlerin dikkatini çekmiş, burayı yazlık mekân olarak

AGIA TRIADA CHURCH (ENDÜRLÜK)

inventory no: 320

IOANNIS MOURTOS

location:	Talas district, Endürlük, 1437 m, 38.62444, 35.53816
period/year of construction:	1835
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	not in use
date and number of registry:	KVTVKK 22.10.1990, 909
ownership status:	common property of the village

HISTORY

The village probably dates back to the Byzantine period judging by its name and the monuments of the area (Hild & Restie, 1981: 141). The earliest reference to the village is under the name “Edirnik” in a tax record from Kayseri dated 1500 (Jennings, 1983: 189). A second source from the same year mentions the name “Andr[e]nük,” and twenty two years later another source mentions the name “Andrun[i]k” (Beldiceanu-Steinherr, 1982: 476). The name “Endürlük” (Faroqhi,

1984: 248) was solidified at about 1600. Additionally, in an Ottoman document from 1600, the village is recorded as a *mülk* (estate) of Zennecoğlu (big landowner of Kayseri), inhabited by 120 families and having one church and three priests. (Renieri, 1993: 15)

The majority of the population in Endürlük was Christian, but it was also home to some Muslim families. However, none of the sources mentions the existence of a mosque or masjid. Around 1815, the Orthodox population amounted to about 2,000 people (Kyrillos, 1815: 7-8) and around 1834-35 about 2,500 people (Renieri, 1993: 17). By 1905, records count about 2000 Christian and one hundred and fifty Muslim inhabitants (*Xenofanis*, 1905: 230-233). In 1912, the number falls to mere 560 people (Oecuménique, 1922: 224) while twelve years later in 1924 (the year of the population exchange between Greece and Turkey) only 53 families with 145 people remained. (Renieri, 1993: 21)

The main cause of depopulation was the migration of residents throughout the 19th century either to the major commercial cities of the Ottoman Empire or the Greek Kingdom to pursue commercial activities because agricultural activities in the village could only meet the local needs.

The village is situated in a ravine at the foot of Mount Argaeus [Erciyes] and is endowed with a temperate climate. It has access to rich pastures and a fertile soil that allowed for the cultivation of vineyards, gardens, and

seçmelerini sağlamıştır. Hatta, 1860 yılı civarında Kayseri İngiltere Konsolosluğu, iklim koşulları nedeniyle merkezini Endürlük'e taşımıştır. (Renieri, 1993: 15)

Köyde sürekli olarak yaşayan nüfus çok azalmış olduğu için geçmişe oranla daha az olmakla birlikte, bugün bile verimli bahçeler ve tarlalar bulunmaktadır.

MİMARİ

Tarihsel bilgi

Kilisenin Karamanlıca (Yunan harfli Türkçe) yazılmış kitabesine göre, Ayia Triada (ya da 'Ayia Trias') Kilisesi 1835 yılında tamamlanmıştır. Köy muhtarlığı tarafından halen korunmakta olan bu kitabede şunlar yazmaktadır:

Bu muazzam ibadethane [...] padişah Sultan [...] asırında [asırında], Kayseri kâhini faziletli Paisios'un kehanetinde, Celepoğlu Hacı Murat Kalfa'nın resmi ile, ve bu köyde ikamet eden cümle müminlerin gani imdadiyle, mukaddes teslinin ismine bin sekiz yüz otuz beş senesinde, müceddeden ahyia [ihya] olunup Septembrios'un sekizinde takdislendi 1835 Mezkur H. Kalfa'nın hayratıdır.

Bu kilise, 1727 yılında yapıp Aziz Andronikos, Provos ve Tarahos'a adanmış, günümüzde halen yer yer izleri okunabilen, daha eski bir kilisenin temellerinin üzerine inşa edilmiştir. Kaynaklara göre, Rusya'dan getirilmiş ikonaların yer aldığı, ahşap bir templonu vardı. Günümüze ulaşmamış olan bu templonun yapımı 500 bin kuruş tutmuş, bunun yaklaşık olarak 100 bin kuruşu kilisenin kasasından, 15 bin kuruşu farklı eşyaların açık artırımla satılmasıyla, geri kalanı ise bağışlardan temin edilmişti. (Renieri, 1993: 35)

Plan analizi

Yapı, yüksek taş duvarlarla çevrili, geniş bir avlunun içinde yer alır. Ayia Triada Kilisesi, üst katında yer alan yinekiyon ile, Bizans dönemi eserlerinde görülen tipik bir üç nefli ve kubbeli bir bazilika olmakla beraber, daha yenilikçi, neoklasik öğeler de barındırır.

Plan düzeyinde incelendiğinde, yapı üç temel işlevsel kısımdan oluşur: Sütunlu giriş (ve üst kat seviyesindeki yinekiyon), naos ve sunak. Doğu-batı yönünde uzanan, dikdörtgen planlı naos, iki sıra sütunla üç nefe ayrılmaktadır. Naosun doğu ucunda sunağın apsisi, apsisin kuzeyinde protesis (adak ve komünyon hazırlık odası), güneyinde diyakonikon (papaz giysileri, kutsal kitaplar vb.'nin bulunduğu ardiye) ve üst katında da, görünmeyen çeşitli ek mekânlar yer alır. Naosun batı ucunda ise, üç adet giriş (ana ve ikincil kapılar) ile yapıyı asimetrik bir 'U' şeklinde saran, yinekiyonla taçlandırılmış narteks yer almaktadır. Kuzey ve güney cepheleri, narteks ve yinekiyonun bu uzantıları şekillendirmektedir. Ayrıca, portikonun güneybatı köşesinde, muhtemelen şapel

olan, yarı açık bir alan vardır. Kilisenin kuzeydoğu yönünde, üç katlı, kiliseden bağımsız bir çan kulesi bulunmaktadır.

İnşa tekniği ve malzemeler

Yapının inşasında kullanılmış olan teknikler 19. yüzyıla aittir ve kesme taş ve metal kullanımı gibi, neoklasik üsluba özgü yenilikler barındırır. Kilise, bütününde, kesme ve görece düzgün moloz taşlarla, çift cidarlı, moloz-harç dolgulu olarak inşa edilmiştir. Yalnızca sütunlar ve sütun başlıkları mermerdir. Bütün strüktürel öğeler, yapıyı hem içeriden, hem de dışarıdan 'bağlayan' metal gergi ve kılıçlarla (gizli veya açık bir şekilde) birbirine tutturulmuştur.

İç mekân

İç mekânda, neoklasik üslubun akademik dağarcığından seçilmiş mimari ve strüktürel öğeler, zarif, anıtsal ve kentli bir kilise imgesi yaratırken, içinde bulunukları kırsal çevreyle keskin bir tezat oluştururlar.

Taştan yapılmış strüktürel öğeler (duvarlar, kemerler, tonozlar, merkezî kubbe), mermer sütunlar ve metal kılıçlar, yan neflerde bire bir, orta nefte ise bire iki oranıyla, katı bir geometrik ızgaraya göre yerleştirilmiştir. İstisna olarak, sadece kubbenin altına denk gelen mekânda, ızgarada kullanılan oranlar ikiye katlanır. Çatıya yakın bir noktada görülen farklılaştırma hariç, yapısal öğeler ve açıklıklar da benzer bir ızgara düzenine göre konumlandırılmıştır.

Kilisenin içindeki düşey ve yatay ana eksenler, kubbeye ve bemaya doğru perspektif algısını güçlendirir. Bunun yanında, kemerlerin, tonozların, bema nişlerinin, kubbenin, açıklıkların ve bezeme öğelerinin eğrisel hatları, ızgara planlı tabanın köşeli geometrisiyle tezat oluşturarak, yapıya bir hafiflik ve zarafet kazandırır.

Yinekiyonun, nefte yer kaplamayacak şekilde, bağımsız bir hacim olarak inşa edilmiş olması, kilisenin ana mekânının, tüm görkemiyle, kesintisiz biçimde algılanabilmesine olanak tanır. Yinekiyon ile naos arasındaki kemerli açıklıklar, aynı zamanda, bu iki bağımsız mekânı birbirine bağlayarak bir bütün olarak görünmelerini sağlamaktadır.

Kabartma bezemeler daha çok üst bölgede görülmekte, sütun başlıkları ve konsolları destekleyen küçük pilasterlerin yüzeyleri dışında hiçbir yerde kullanılmamaktadır. Tüm sütun başlıkları neoklasik üslubu takip ederek İyonik düzene öykünürken, pilasterler sadelikleriyle farklılaşır. Yinekiyonun batı cephesini süsleyen üç adet çıkmanın üzerlerinde bulunan bezeme öğeleri tanınmaz durumdadır.

Somut veri yoksunluğu nedeniyle duvar resimlerine dair kesin bir sonuca varmak mümkün değildir. Yine de, fresklerdeki ikonografik üslubun, Bizans biçimlerine sadık kalmakla beraber, Batı etkisi ve halk sanatı karakteri de gösterdiği söylenebilir. İç mekânda, kuzey nefin tavanının merkezinde yer alan Panayia Platitera (Meryem'in kolları açık ve göğsünde

orchards. The combination of natural beauty and a healthy climate attracted wealthy residents from Caesarea who chose the village as a summer residence. In fact, in about 1860, the English consulate of Caesarea was relocated to Andronikion because of its favorable climate conditions. (Renieri, 1993: 15)

Today, the village still maintains its rich orchards and farmland, but to a somewhat lesser extent as it only has few permanent residents.

ARCHITECTURE

Historical overview

The church of Agia Triada or Agia Trias [Holy Trinity] was built in 1835 according to the information provided by its dedicatory inscription. Written in Karamanlidika (Turkish written with the Greek alphabet) script and currently kept in the town hall, the inscription reads:

This imposing sanctuary [...] was sanctified in the name of the Holy Trinity under the reign of Sultan [...], thanks to the divination by his holiness Paisios, the virtuous bishop of Caesarea and through the contrivance of master-builder Celepoğlu Hacı Murad, and with the help of the faithful residents of this village on September 8 of the year 1835. It is the charity of the aforementioned Master-builder Hacı.

The church was erected over the still visible foundations of an earlier church which was built in 1727 and honoured the saints Andronikos, Provos, and Tarachos. According to the sources, it once had a wooden templon, decorated with icons that had been brought from Russia. The overall construction cost amounted to 500,000 piastres, about 100,000 of which came from the treasury of the church, 15,000 came from auctioning various objects, and the rest from votive offerings. (Renieri, 1993: 35)

Analysis of the plan

The building stands within a high precinct wall encircling a large area. The church follows the typology of a three-nave domed basilica with a portico and a gynaecoon on its upper level, in accordance with the byzantine standards, but also including modernizing neoclassical features.

In terms of planning, the building is based on a strict grid organized in three basic functional zones: the portico (with the gynaecoon on the upper level), the naos, and the bema. The naos is rectangular in shape, with its longer sides on the north and south respectively and is divided into three aisles (two side aisles and a nave) by means of two rows of columns. The apse of the altar is set on the eastern side of the nave, with the prothesis (chamber of offerings and preparation of communion) and the diaconicon (depository

for holy vestments, books, etc.) located to its north and south respectively and various auxiliary spaces without visual access on the upper level. The western side hosts the three entrances to the church (a main one flanked by with two secondary ones) and an external portico of an asymmetrical 'U' shape, crowned by the gynaecoon. The northern and southern sides are defined by the lateral legs of the portico and the gynaecoon. The south-western corner of the portico hosts a semi-open space that could have functioned as a chapel. A separate, three-storeyed belfry is located in an area northeast of the church.

Construction technique and materials

The construction techniques employed in the building are characteristic of the 19th century, and they make use of the innovations introduced by the neoclassicizing wave, such as the use of ashlar blocks and metal. The church is double walled with finely or semi-finely cut stones with rubble and mortar infill. Only the columns and their capitals are marble. All building elements are connected by metal spreaders and locks (both invisible and exposed) which "bind" the building together both internally and externally.

Interior

The academic vocabulary of neoclassicism forms the basis for the arrangement of architectural and structural elements in the interior, creating an elegant, monumental, and urban overall effect, in a sharp contrast to the rural setting that surrounds it.

The structural elements that are made of ashlar (masonry, arches, vaults, and the central dome), the marble columns and the metal spreaders are placed upon a rigid geometrical grid according to a proportion of 1:1 in the lateral aisles and 1:2 in the nave. The space under the dome, where the proportions of the grid are doubled, constitutes an exception. A similar grid is employed on the development of the structural elements and openings along the perpendicular axis, except for a differentiation towards the ceiling.

The dominant perpendicular and horizontal axes emphasize the sense of perspective of the space towards the dome and the bema. The curvilinear geometry of the arches, vaults, and niches of the bema, central dome, openings, and ornamental elements prevail in contrast to the angular geometry of the base, providing the structure with a sense of lightness and elegance.

The addition of the gynaecoon as an independent unit frees up space in the interior and allows the viewer to better appreciate the nave in its entirety. At the same time, the large, arched openings between the gynaecoon and the naos connect the two independent spaces towards the upper level, making them appear as parts of a unified whole.

çocuk İsa görüntüsüyle betimlemesi) dışında, bema kubbesinde, büyük ihtimalle Ayia Triada'yı (Kutsal Teslis) tasvir eden bir freskin parçaları görülmektedir.

Bol güneş ışığı girişi sağlayan büyük açıklıklar, iç mekânın ana öğelerindedir. Çatı seviyesinde görülen kalp ve oval biçimli pencereler, zemin ve birinci kat hizasındaki, üzerlerine kemer oturtulmuş birer köşegenden oluşan sade pencerelerden farklı olarak, aynı zamanda bezeme ögesi olarak da işlev görürler. Nitekim, hayali bir haçın merkezinin dört köşesine denk düşecek şekilde yerleştirilmiş kalp biçimli ve oval pencereler ile, onlara eşlik eden kemerli dikdörtgen pencere açıklıkların yerlerinin seçimi, ana kubbenin, alt kısmından yoğun bir şekilde ışıklandırılmış gibi görülmesinin amaçlandığına işaret etmektedir. Aynı şekilde, kasnağı olmadığı için tabanında dört adet açıklık bırakılabilmüş olan kubbede bulunan beş pencere de, benzer bir etki yaratmaktadır. Kubbenin beşinci açıklığı olan, tepede küçük taşların metal kirişlere oturtulmasıyla oluşturulmuş aydınlık feneri, bir yandan içeri kontrollü ışık girişi sağlayan, diğer yandan da açıklığı desteksiz bir şekilde havada asılı duruyormuş gibi gösteren, yenilikçi bir aksama sahiptir.

Dış mekân

Kilisenin dış cephelerindeki mimari ve yapısal öğeler de neoklasik üsluba uygun şekilde düzenlenmiştir. Hem planda hem de cephelerde üç bölümlü bir yapı, doğu-batı eksenini baz alan bir simetri, genel bir eksenellik ve ritmik tekrarlar görülür; dekoratif ve yapısal öğeler, ızgara plana göre yerleştirilmiştir. Sadece, narteks ve yinekiyon, asimetrik kısımlarıyla, yapıya hâkim olan katı simetriyi kırar.

Yapının, naos, narteks (ve üzerindeki yinekiyon) ile doğudaki bema nişlerinden oluşan hacimsel düzenlemesi, güçlü ve görkemli bir etki yaratır. Ancak narteksin portikosu bu etkiyi kırarak, yapının verdiği ağırlık hissini hafifletir.

Metal gergiler ve yekpare taştan olan sütunlar dışındaki tüm yapısal öğeler (yük taşıyan duvarlar, kemerler, beşik ve çapraz tonozlar), moloz dolgulu, çift cidarlı kesme taş örgüyle yapılmıştır. Dış cidar, yüzeyi sıvalı olan iç cidarın aksine, büyük kesme taşlarla örülmüştür. Bu örgü, yinekiyon cephesinde, taşların çok daha küçük olmasıyla farklılaşır; bu cephede görülen ve asıl işlevleri duvar örgüsünü bir arada tutmak olan metal kılıçlar, cephede bezeme ögesi gibi de kullanılmıştır.

The carved decoration of the interior mostly occupies the upper zone and is limited to the columns capitals and the short pilasters that support the corbels. In line with the neoclassical style, all capitals imitate the Ionic order while the semi-columns on the wall are distinctly simplified. The three small cantilevers that decorate the western side of the gynaecoon also bore ornamental features that are not discernable now.

As far as the painted decoration is concerned, we can hardly extract any definite conclusions due to the lack of concrete evidence. Nevertheless, we may safely deduce that their iconographic style consists of a faithful reproduction of Byzantine forms, while also featuring a more Western and popular character. In the interior, apart from the Panagia Platytera [depiction of Mary as “Wider than the Skies” also known as “Lady of the Sign,” i.e. the divine conception of Jesus], found at the centre of the top of the northern aisle, fragments of a painting on the dome of the bema are also preserved, possibly depicting the Holy Trinity.

The large windows letting in ample sunlight are an integral part of the interior space. On the ground floor and the upper level these windows are of a rectangular shape topped with an arch, while towards the roof the oval or heart-shaped windows function as additional decorative elements. It is obvious that the purpose of their positioning – with the oval and heart-shaped ones on the four corners of the centre of an imagined cross, and arched rectangular ones that are placed next to them at certain intervals – is to give the dome the effect of having been amply lit from underneath. The same is also clearly the purpose of the five windows of the dome, which has no tympanum and as such allows for four oval openings at its base. The circular oculus at the centre of the dome constitutes an architectural innovation, since it is made with smaller stones that rest on four metal beams giving the impression that it is suspended in the air and also allowing for a controlled penetration of sunlight.

Exterior

The architectural and structural elements of the exterior façades of the church are also arranged according to neoclassical conventions. Both the plan and the elevations present a tripartite arrangement, a symmetry vis-à-vis the east-west axis, an overall axiality, and a rhythmic repetitiveness, with all its decorative and structural elements, unfolding on a rigid grid. Only the arrangement of the portico –with the gynaecoon and the asymmetrical legs on the northern and southern sides– creates some variation in the otherwise strict symmetry that characterizes the building.

The spatial arrangement of the building consists of the individual volumes of the church, the portico (with the

gynaecoon above it), and the niches of the bema, amounting to an imposing and robust building, which is intercepted by the colonnade of the portico, thus giving a sense of alleviation of heaviness.

The church’s structural elements (load-bearing walls, arches, barrel and cross-vaults) have ashlar double walls with rubble and mortar infill, with the exception of the supporting columns that are monoliths and the metal beams. Unlike the plastered inner layer of the double wall, the outer layer consists of large ashlar blocks. A variation is observed at the exterior of the gynaecoon where the masonry blocks are significantly smaller and the metallic beams are placed inside the masonry, binding it together and appearing as decorative elements on the façades.

The grid applied to the exterior façades closely reproduces – both horizontally and perpendicularly – the proportions of the interior with some variation only on the façade of the sanctuary. We therefore observe the following proportions: 1:1, 1:3, and 1:1.5 for the façade of the sanctuary.

The vertical tripartite arrangement of the naos is emphasized by horizontal decorative cornices, the protruding molding, and four pediments placed along the axes of the corners of an imagined cross, whose centre is occupied by the dome. The proportions of this tripartite arrangement vary in the portico-gynaecoon and the niches of the bema.

The longitudinal axis emerges as the dominant one just as in the interior. The axis is reinforced by the arcade of the portico-gynaecoon, which, together with the oval openings and the arches of the windows, counterbalance the rigid geometry of the horizontal and vertical elements. Similarly, the façades of the gynaecoon present a certain difference that underlines the distinct function of the space.

There are three levels of openings on the exterior façade. The openings of the first level with its arched windows crowned with protruding pediments, combined with flat, oval openings are especially interesting. The openings are plainer and unadorned at the second level while the heart-shaped and oval openings at the tympana of the pediments at the third level function as decorative elements of the façades.

The entrances to the church are also of special interest with their rhythmic independence and are harmoniously integrated to the overall composition. The entrances, with their pilasters, cornices, protruding pediments, spiral decoration, and colour differentiation, function as transitional elements from the unadorned Doric order of the exterior to the light Ionic-esque interior. The combination of the double columns, arches, and cross-vaults with the painted decoration of the portico creates a semi-open antechamber that introduces the visitor to the interior of the church.

Hem yatay, hem de düşey doğrultuda kullanılmış olan ızgara şema, iç mekândaki oranları, sadece doğu cephesinde biraz farklılık bulunmak üzere, cephelere yansır. Bu nedenle, dış cephede bire bir, bire iki, bire üç ve sadece doğu cephesinde ek olarak bire bir buçuk oranları gözlemlenir.

Yatay dekoratif şeritler, silmeler ve ortasında kubbe bulunan hayali haçın köşelerinin doğrultusunda yerleştirilmiş alınlıklar, kilisenin dikeydeki üçlü mekânsal organizasyonunu vurgular. Üçlü organizasyonun oranları narteks-yinekiyon ve bema nişlerinde farklılık gösterir.

İç cephede olduğu gibi, dış cephede de uzunlamasına eksen vurgulanmıştır. Bu vurguyu güçlendiren portiko kemerleri, yinekiyon duvarının oval açıklıkları ve pencere kemerleri, cephenin düşey ve yataydaki katı geometrisini kırar. Benzer şekilde yinekiyonun cepheleri içerdeki farklı işlevi vurgularcasına ana yapıdan hafifçe farklılaşmaktadır.

Cephede üç ayrı seviyede açıklıklar bulunur. En alt seviyedeki, üçgen alınlıklı kemerli pencereler ve oval pencerelerden oluşan açıklıklar dikkat çekicidir. Orta seviyede pencereler bezemesiz ve daha basittir; en üst seviyedeki oval ve kalp biçimli pencereler ise, üçgen alınlıklarda bezeme ögesi olarak kullanılmışlardır.

Kilisenin kapıları, tüm kompozisyonda öne çıkan ve kompozisyonun bütünüyle uyumlu olan bir ritmik özerkliği

sahiptir. Pilasterler, yapıyı çevreleyen kornişler, çıkıntılı üçgen alınlıklar, spiral bezemeler ve renklerde farklılaşmayla birlikte ele alınması gereken bu girişler, sade ve Dor düzeyindeki dış mekândan, hafif ve İyon düzenini andıran iç mekâna geçiş öğeleri olarak işlev görürler. Portikodaki sütun çiftleri dizisi, kemerler, çapraz tonozlar ve boyalı bezemeden oluşan kombinasyon, yarı açık bir giriş holü meydana getirerek, ziyaretçiyi kilisenin iç mekânına hazırlar.

Portiko kısmında, çok küçük bir kısmı bugüne ulaşabilmiş, ilginç duvar resimleri bulunmaktadır. Duvarlardaki yazılardan, resimlerde, daha önce bu yapıyı yerinde inşa bulunan kilisenin adanmış olduğu bir baş melek ile, Andronikos ve Probus adlı azizlerin tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Dış cephede, bazı pilasterlerde, taş kornişte, silmelerde, kapıların söve ve lentolarında, sütun başlıklarında ve portikonun kemerlerini destekleyen küçük konsollarda, kabartma tekniğiyle yapılmış bezemeler vardır. Bunlar, çok yoğun olmasalar da, büyük bir uyumla ve abartıya kaçmadan, yapıyı tamamlamakta ve bütünlemektedir.

Son olarak, 1923'te, nüfus mübadelesi sırasında köy sakinlerinin burayı terk etmeden önce fresklerin üzerini kapattıkları ve daha önceki dönemlere ait yapıların varlığına ya da sonradan yapılmış müdahalelere işaret edebilecek herhangi bir ize rastlanmadığı belirtilmelidir. Portikonun yer aldığı

A very small but interesting sample of the murals that used to decorate the portico has survived. The figures of an Archangel and the saints Andronikos and Provos, to whom the previous church had been dedicated, are recognizable on account of the surviving inscriptions. The sculpted external decoration is limited, and is mostly present in some pilasters, stone cornices, the protruding moulding, the window frames, the capitals of the supporting columns, and the small corbels that support the arches of the portico. The decoration on the exterior harmoniously complements the façades and brings out the structure while carefully avoiding any sense of extravagance.

Finally we should note that there are no visible traces of earlier structures or later interventions, while the evident covering of the murals has been completed by the inhabitants of the village themselves prior to their departure during the 1923 population exchange. The foundations of earlier masonries that have been found in the area of the portico in later excavations belong to the 1727 church that had occupied the same site.

PRESENT CONDITION

The present condition of the church is not particularly good, despite the fact that it presents no distortions or

deformation vis-à-vis the plan: large parts of the gynaeconitis section have collapsed, causing significant damage to the materials and structural elements of the nave.

Major problems concern the gynaeconitis, whose southern part has almost completely collapsed, roof and exterior wall on its western part has been damaged, and northern part suffers from decay of the masonry and the roof. The ground floor of the portico is in a somewhat better condition despite the fact that its structural elements have tilted, deviating from the vertical axis, and causing cracks, while its vaults have been split apart from the roof (floor of the *gynaeconitis*). Furthermore, all metal spreaders and locks that remain in place and have not been destroyed have been negatively affected by rust.

The most serious problems of the nave are located in its western part, which is connected with the gynaeconitis. The stairs that lead to the upper floor have been almost completely destroyed while the decorative balconies have been drawn into the same fate by the collapse of the gynaeconitis. The church floor has also suffered significant damage. Its marble tiles have been removed or destroyed during the illegal excavations that have taken place. At the same time, its structural elements show significant damage due to high humidity and, more importantly, the humidity that descends

alanda, sonradan yapılan kazılarda bulunan eski temel duvarları, aynı yerde 1727 yılında inşa edilmiş olan önceki kiliseye aittir.

GÜNCEL DURUM

Kilisenin bugünkü halinde plan düzleminde herhangi bir hasar ya da tahrifat görünmese de, iyi durumda olduğu söylenemez; yinekiyonun büyük bir kısmı çökerek, ana nefin malzemelerinde ve strüktüründe hasara neden olmuştur.

En büyük sorunlar, güney kısmı neredeyse tamamen çökmüş, batı kısmının dış duvarları ve çatısı hasarlı, kuzeyde ise çatısı ve duvarında kısmi hasarlar bulunan yinekiyonda görülmektedir. Narteks zemin katta daha az hasar görmüş olmakla birlikte, yapı öğelerinde eğilmeler ve çatlaklar mevcuttur ve tonoz örtüsünde galeri katından (yinekiyon) ayrılma görülmektedir. Diğer taraftan, metal gergi ve kılıçlardan özgün yerlerinde bulunanların tümü, paslanmanın olumsuz etkilerine maruz kalmıştır.

Ana nefte önemli sorunlar daha çok yinekiyonla ilişkili olan batı duvarında görülmektedir; burada üst kata çıkan merdivenler neredeyse tamamen yok olmuş, dekoratif balkonlar da, yinekiyonun yıkılmasıyla, benzer şekilde hasar görmüştür. Kilisenin döşemesinde de önemli oranda hasar bulunmaktadır. Kaçak kazılar sırasında mermer döşeme plakaları yerinden sökülmiş veya yok edilmiştir. Yüksek rutubet ve daha da önemlisi, çatıdan sızan sıvı ve rutubet sorunu nedeniyle, strüktürel öğelerde ciddi hasar gözlemlenmektedir. Bunun sonucu olarak sıvalı yüzeylerin ve fresk bezemelerin çok küçük bir kısmı korunabilmiştir.

Taş kaplaması hasar görmüş ya da sökülmiş, yüzeyinin büyük kısmı sık bitki örtüsüyle kaplanmış olan çatıda ağır hasar bulunmakta, dış duvarlarda, küçük ağaçların geliştiği kısımlarda da benzer bir durum görülmektedir.

Yapı, yerleşim yerinden yüksek duvarlarla ayrılmış, geniş bir bahçenin içinde yer alır. Köyün merkezinden uzakta bulunduğu ve etrafı doğal bir bitki örtüsüyle kaplı olduğu için, yalıtılmış durumdadır ve zor fark edilmektedir. Dar, taşlık bir yoldan, yaya olarak veya araçla ulaşılabilen yapının anıtsal kapısının önü günümüzde kapalı olduğu için, yapıya ancak avlu duvarının hasar görmüş bir kısmından girilebilmekte, bu durum yapıya erişimi daha da zorlaştırmaktadır.

Kiliseyi çevreleyen duvarın yanında birkaç konut bulunmaktadır; bunun dışında, yapının kalıntıları içinde halen kullanılmakta olan herhangi bir kısım yoktur. Köyde, aynı dönemden kalma, benzer morfolojiye sahip başka evler de görülür; bunların çoğu harap olmuş, yıkılmaya yüz tutmuştur. Kilise, son derece bakımsız durumda olan ve sakinlerinin çoğu tarımla geçinen köyün günlük hayatı içinde herhangi bir role sahip değildir. Küçük ziyaretçi kitlesini, yapıya bilimsel ya da akademik nedenlerle ilgi duyan kişiler ile, köklerini

aramak için Yunanistan'dan gelen ikinci ve üçüncü kuşak Rum mübadiller oluşturmaktadır.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Anıtın bugün karşı karşıya olduğu doğal veya insan faktörüne bağlı büyük tehlikeler, ilerleyen yıllarda tamamen çökmesine ve yıkılmasına neden olabilir. Her iki faktör de, öngörülmesi ve kontrol altında tutulmaları imkânsız olduğundan, çok yüksek bir risk oluşturmaktadır.

Doğal olaylar arasında en önemli tehdidi hava koşulları (yağmur, kar, rüzgâr ve güneş ışığı), yapının etrafında ve üzerinde gelişen bitki örtüsü ve deprem oluşturmaktadır. Açıklıklarda cam olmaması, çatıdaki kiremitlerin sökülmesi olması ve yinekiyonun bazı kısımlarının hasar görmüş olması, yağmur ve karın içeri girerek rutubet sorununu artırmakta, yapı malzemeleri ve öğelerindeki yıpranmayı yoğunlaştırmaktadır. Dış yüzeyi (çatıyı ve duvarları) kaplayan bitki örtüsü de yapıya zarar vermekte ve yağmur suyunun içeri girmesini kolaylaştırmaktadır. Herhangi bir sarsıntı, taşıyıcı sistemi halihazırda fazlasıyla hasar görmüş olan yapıda yeni çatlaklar ve çöküntüler oluşmasına neden olabilir.

İnsan faktörüne bağlı riskler arasında, yapıya gerekli ilginin ve korumanın gösterilmemesinin yanı sıra, vandalizm, yapının içinde ve dışında yapılan kaçak define kazıları ve yapının taşlarının başka yerde kullanılmak üzere yerinden sökülmesi sayılabilir. Mimari öğeler ve bezeme öğelerinin kaybı dışında, bu risk unsurları da anıtın strüktürel sistemini doğrudan ve olumsuz yönde etkilemekte, yıkılma riskini üst seviyelere çekmektedir.

Doğa şartları ve insan faktöründen kaynaklanan risklere karşı acilen önlem alınmazsa, yapının mimari ve resimli bezemeleri kısa zaman içinde daha da fazla zarar görecektir. Taşıyıcı sistemi de, en hassas öğelerinden biri olan kubbesinden başlayarak daha fazla bozulacaktır. Yapının depremden korunması için ya geçici askılarla desteklenmesi, ya da hasar görme riskinin azaltılması için bütünüyle restore edilmesi gerekmektedir.

Ana yapıya bitişik, bağımsız bir yapı olarak, yine neoklasik üslupla inşa edilmiş çan kulesine özel bir ilgi gösterilmelidir. Bir zamanlar üç katlı olan bu yapının, yalnızca birinci katı ile ikinci katının bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

Yapının gelecekte kullanılabilmesi için koruma altına alınması, bakımının yapılması ve restore edilmesi gerekmektedir. Cephelerdeki ritme ve yapının ızgara planına bağlı kalınarak ve avluya dağılmış olan, özgün yapıya ait inşa malzemeleri kullanılarak, eksik kısımlar aslına uygun şekilde yeniden yapılabilir. Pencere camları, kapılar ve iç mekândaki bezeme öğeleri gibi, yok olmuş öğelerin yeniden üretilmesinde eski fotoğraflar da faydalı olabilir.

from the ceiling. As a result, only few of the plastered or painted surfaces have survived. Even the metal spreaders that remain *in situ* have been gravely affected by rust.

The roof has also suffered significantly: Its slate tiles have been damaged or removed, and vegetation has covered most of its surface. Similar signs of damage are evident on some of the masonry of the exterior wall, where small trees have grown within the structure.

The building is located at the centre of a spacious yard and is surrounded by a high stonewall that separates it from the rest of the settlement. It also sits at the outskirts of the settlement, at a fair distance from the centre, and is surrounded by wild natural vegetation; therefore the building is quite isolated and difficult to spot. Access to the monument is possible on foot or by vehicle through a narrow cobbled road, equipped with a monumental gate that is currently blocked. As a result, in order to enter the courtyard, one has to carefully cross a destroyed section of the outer wall, a route that further complicates the approach to the building.

A few houses are found along the precinct wall of the church and no other current use of the remaining structures

has been observed. Ruins of houses from the same period and morphology may be seen throughout the settlement, which, for the most part, are in a state of decay and collapse. Since the settlement presents a picture of extreme decay, with most of its inhabitants making a living from agricultural activities, the monument plays no role in the everyday life of the settlement. Its few visitors are for the most part tourists who visit the monument out of a specialized interest, for scientific or academic purposes, or second and third-generation refugees who visit from Greece in search of their family origins.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The grave natural and anthropogenic dangers that the monument currently faces, may lead to its complete collapse and destruction in the years to come. The level of risk posed by both natural and anthropogenic causes is very high due to their unpredictability and uncontrollability.

In terms of natural causes, weather conditions (rain, snow, wind, and sunlight), the surrounding vegetation, and earthquakes pose the most serious threats. The lack of fenestration on the windows, the removal of the roof-tiles, and the ruined sections of the gynaeconitis allow the penetration of rainwater and snow, thus intensifying the problem of humidity and erosion of materials and structural elements. The vegetation that covers the exterior surfaces of the building (roof and masonry) causes further disruptions in its structure and similarly permits the inflow of rainwater. Similarly, any seismic activity may inflict further cracks and collapses to an already weakened building.

As far as anthropogenic risks are concerned, one may add to the overall lack of concern and maintenance, vandalism, treasure hunters' illegal excavations inside and outside the building, and the removal of building blocks for usage in other structures. Leaving aside the destruction of architectural and decorative elements, all these factors also have an immediate and destructive effect on the structural system of the monument, bringing the risk of collapse to very high levels.

Unless immediate action is taken against natural risk factors and human activities, there will soon be further destruction of the architectural and painted decoration, as well as additional disruption of its structural system, starting from the dome, which is one of the most vulnerable sections of the building. Protecting the building from seismic activity requires the construction of temporary counter-supports, or a full restoration of the building so as to minimize the risk.

Special attention should be paid to the belfry, which is an independent structure that leans against the main body of the church and also follows neoclassical conventions. Currently only the first floor and parts of the second floor survive of what used to be a three-storey building.

Dinî niteliği ve ölçüleri itibarıyla, yapının gelecekteki kullanımına dair alternatifler sınırlıdır. Kayseri'ye yakın, az sayıda sakini olan, küçük bir köyde yer alması, olasılıkları daha da sınırlandırmaktadır. Yapı ya kendi özgün işlevini taşıyan bir anıt olarak restore edilmeli, ya da ona bu özgün işlevle çelişmeyecek, nötr bir yeni işlev verilmelidir. Örneğin, yerleşimin veya Kayseri bölgesindeki benzer yapıların tarihine ilişkin fotoğrafların sergilendiği bir mekâna dönüştürülebilir.

Her halükârda, restorasyon projeleri kiliseyle sınırlı tutulmamalı, köydeki okul ve bazı konutlar gibi, mimari ya da tarihi açıdan önem taşıyan, tematik bir bütünlük oluşturabilecek diğer yapıları da kapsamalıdır. Son olarak, kilisenin komşu yerleşimlerdeki farklı etnik ve dinî toplumlara ait dinî ve seküler yapıları da içeren, daha geniş bir restorasyon ağına entegre edilmesi ilginç olacaktır.

Sonuç olarak, Endürlük Ayia Triada Kilisesi, tarihi Kapadokya bölgesinde, bölgedeki Rum mimarisinin ve sanatının 19. yüzyıldaki, özellikle de Tanzimat dönemindeki gelişimine dair değerli bilgiler sunan, günümüze ulaşabilmiş nadir Rum kiliselerinden biri olarak, özel bir değere sahiptir. Aynı zamanda, 19. yüzyılda Yunanistan Krallığı'nda mimari ve sanatta hâkim olan neoklasik üslubun, Kayseri bölgesindeki Hıristiyanlar tarafından neredeyse hiç değiştirilmeden alınıp kullanımına dair önemli bir tanıklık sunmaktadır.

The protection, preservation, and restoration of the building constitute major prerequisites for any future usage of the space. The arrangement of the façades and the plan according to a grid would allow an accurate reconstruction of the missing sections, making use of the original building materials that are scattered in the courtyard. Furthermore, old photographs may be of use in reconstructing elements that are now lost, such as the window glasses, the doors, and decorative elements of the interior.

There are few alternatives for possible future uses of the building due to its religious character and its size. The fact that it is located within a small village with only few inhabitants in a short distance from the city of Kayseri poses further restrictions. The building should either be restored as a monument to its original usage, or it should receive some neutral new use that would not contradict its original function. It could, for example, serve to exhibit photographs pertaining to the history of the settlement or photographs of similar monuments from the wider Kayseri area.

In any case it is important that any future restoration project does not deal solely with the building in question but extends to other buildings in the village that present architectural or historical interest, such as the school and some houses which could form a thematic unity. Finally, it would be interesting if the church can be integrated into a wider network of restored monuments that would include religious and non-religious buildings of various ethnic and religious communities in the nearby settlements.

The special importance of the church of Agia Triada in Endürlük lies in the fact that it is one of the very few surviving churches of historical Cappadocia and, as such, valuable information about the development of Greek art and architecture in the 19th century and especially during the Tanzimat era. At the same time, it offers important evidence on the dominance of the neoclassical style in the 19th-century Greek Kingdom and its virtually unaltered adoption by the Greek of the region of Kayseri.

PANAYIA KİLİSESİ (REŞADİYE)

envanter no: 329

MESUT DİNLER

konumu:	Talas ilçesi, Erciyes mahallesi
inşa dönemi/yılı:	1840
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	KVTVKK, 22.06.2007, 844
mülkiyet durumu:	özel mülk

TARİHÇE

Tarihçi Levidis'e göre 1840 yılında inşa edilmiş olan Panayia Kilisesi, Erciyes mahallesinin (eski adıyla Stefana ve Reşadiye) batısında bulunan, Talas'a hâkim, yüksek bir tepede yer almaktadır. Yoldan algılanması mümkün olmayan yapı, ana caddeden bir merdivenle ayrılan yüksek kotta bir bahçenin içinde, bakımsız ve harap haldedir. Erciyes mahallesinde, camiye dönüştürülmüş kiliseler dışında, günümüze ulaşan tek kilise bu yapıdır. Mübadele ile şahıs mülkiyetine geçtikten sonra, 1938-1975 yılları arasında iplik ve bez fabrikası olarak kullanılan yapı (Açıkgöz, 2007: 78),

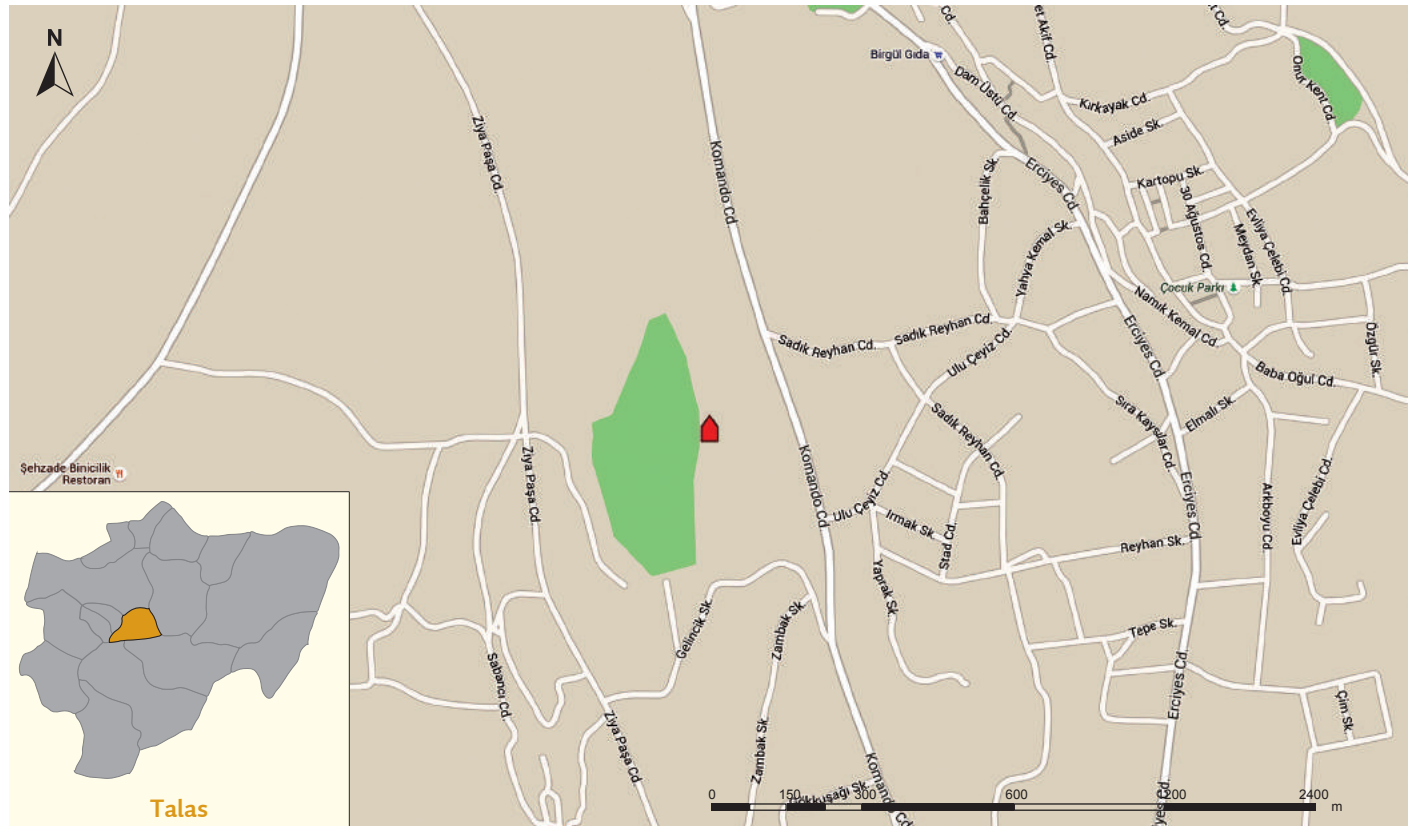
en büyük müdahaleleri bu dönemde görmüştür. Batı duvarının yani kilise girişinin kapatılması da bu döneme, 1956 yılına rastlar. (Özbek ve Arslan, 2008: 1216)

MİMARİ

Kilise üç nefli bazilika planında inşa edilmiştir. Apsis güçlükle seçilebilir durumdadır; özgün mekânsal ve materyal özellikleri günümüze ulaşamamıştır. Dikdörtgen plan tipine sahip yapıda dış narteks bulunduğunu gösteren herhangi bir iz yoktur. Yapıdaki izlerden, batıda bir galerinin varlığı anlaşılmaktadır.

Yapı moloz taş dolgulu, kesme taş kaplı, çift cidarlı duvarlarla, yığma tekniğiyle inşa edilmiştir. Sütunlar ve kemer ayakları taştır ve stükkoyla kaplıdır. Sütunlar dikdörtgen kesitli taş kaidelere oturmaktadır. Sütunlar ve ayaklar, kemerlerle ve metal demir gergilerle birbirine bağlıdır. Kemerler yan neflerde konsollara oturmaktadır. Naosu oluşturan mekân beşiktonozlar ve haçtonozlarla örtülmüştür; apsis yıkılmış olmasına rağmen, tonozlarının profili görülebilmektedir. Çatı, birbirine geçen oluklu taşlarla kaplanmıştır. Döşeme, günümüzde çimento kaplanmış olduğu için algılanamamaktadır.

İçten içe 9,7 x 14,04 metre ölçülerinde olan naos, üçer sütun ve apsiyi oluşturan ikişer kemer ayağıyla, üç nefli olarak düzenlenmiştir. Sütunlar 48 cm. çapındadır ve kesitleri 60-75 cm ile 60-70 cm. arasında değişen, kare ya da dikdörtgen kaideler üzerine oturmaktadır.

THE PANAGIA CHURCH (REŞADIYE)

inventory no: 329

MESUT DİNLER

location:	Talas district, Erciyes neighborhood
period/year of construction:	1840
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	not in use
date and number of registry:	KVTVKK, 22.06.2007, 844
ownership status:	private property

HISTORY

Built in 1840 according to historian Levidis, Panagia Church is located on a high hill to the west of Erciyes neighborhood (formerly known as Stephana and Reşadiye) overlooking Talas. The structure, which is hard to see from the roadside, stands on higher ground than the main street, with steps in between. Located inside a courtyard, it is left to neglect and ruin. It is the only church converted into a mosque in Erciyes neighborhood that has survived. Passed into private property following the population exchange, the structure was used as a thread and cloth factory

between 1938 and 1975 (Açıkgöz, 2007: 78), with most interventions taking place during this period. The west wall with the entrance into the church was closed in this period in 1956. (Özbek and Arslan, 2008: 1216)

ARCHITECTURE

The church is built on a three-naved basilical plan. The apse is hard to recognize, with none of its original spatial elements or building materials in place today. The structure is of rectangular plan, and there is no trace of an external narthex. The surviving traces suggest the existence of a gallery on the west.

The church has ashlar masonry double walls filled with rubble. The columns and piers are made of stone and covered with stucco. Columns rest on rectangular stone pedestals. Columns and piers are connected to each other with spreaders and arches. Arches rest on corbels on the side naves. The naos area is covered with barrel vaults and groin vaults, with the profiles of vaults discernible even through the destroyed apse. The roof is covered with interlocking fluted stones. The floor is layered with cement today, making it impossible for the original level to be identified.

The interior of the three-naved naos measures 9.7 x 14.04 meters and has built with three columns on either sides and two piers defining the apse. 48 cm in diameter, the columns rest on square and rectangular pedestals measuring between 60-75 cm and 60-70 cm.

Açıklıklardaki dolu-boş ritmi seçilebilir olsa da özgün detaylar yok olmuştur. Kuzey ve güney beden duvarlarında nişler bulunmaktadır. Batı duvarında (galeri katında) üç adet kemerli pencere; doğu duvarında, naosu tanımlayan alın duvarında üç adet kemerli pencere vardır.

Tonozlarda ikonografik fresk izleri görülür. Sütun başlarında stükko ile Toskana düzenini andıran bezemeler, yan neflerde ise kemerlerin oturduğu konsollarda akantus yaprağı işlemleri bulunur.

Yapının dış cephesinin sade bir görünümü vardır. Açıklıklarda düz lentolar görülmektedir; cephelerde, bunun dışında süsleme yer almaz. Taş çatı saçağı ve taş çatı kaplaması kısmen yerindedir. Yapıda kitabe yoktur.

GÜNCEL DURUM

İç mekâna fabrika işlevi dolayısıyla betonarme ekler yapılmıştır. İşlev değişikliği nedeniyle yapılan müdahaleler yapının özgünlüğüne zarar vermiştir. Planı anlaşılabilir ve mekânsal özellikleri tahmin edilebilir olsa da, fabrika olarak kullanıldığı dönemde özgün özellikleri yok olmuş, çevresiyle ilişkisi değişmiştir. Günümüzde, yapının güneyine bitişik, muhdes ek mekânlar vardır. Yapıya giriş de, muhdes duvarlarla oluşturulmuş avludan geçilerek sağlanmaktadır. Doğu duvarı ortadan kaldırılarak girişe dönüştürülmüştür. Kilsenin özgün girişi (batı duvarı) kapatılmış, apsis ise (doğu duvarı) ortadan kaldırılıp girişe dönüştürülmüştür. Kuzey ve güney duvarlarındaki taş lentolu açıklıklar kapatılmış, kuzey duvarına bir kapı açılmıştır. Galeri katı kaldırılmıştır. Sütunlara muhdes betonarme taşıyıcı kütleler, iç mekâna

betonarme bir alan eklenmiştir. Bu eklemelerin fabrikada bir vinç ve yatay taşıma sistemi kurmak için kullanılmış olması olasıdır. Yer döşemesi çimento kaplanmıştır. Yapının fabrika olduğu dönemde, çatısına betonarme su deposu yerleştirilmiştir. Tonozlar ve kemerler sıvayla kapanmıştır. Tonozlarda dinî freskler yer almaktadır, ancak sıvalar dökülmüş olduğundan bunların da sadece bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

Ek yapılar, duvarlar ve kütleler beraberlerinde strüktürel sorunları da getirmektedir. Çatıdaki drenaj problemleri sıvaların dökülmesine ve fresklerde bozulmaya neden olmaktadır. Derzlerde bitkilenme vardır; çatıda otlar türemiştir. Demir gergilerde paslanma görülmektedir. Çatıdaki beton kütle yapıya yük getirmektedir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Yapı, strüktürel durumu itibarıyla ve insan ve doğa tahribatına açık olması nedeniyle risk altındadır. Özellikle apsisin ve tonozların yıkılmaması için acil müdahale gerekmektedir. Bakımsız bir bahçe içinde, zor algılanabilir durumda olan yapının çevresiyle ilişkisi düzenlenmelidir. Muhdes ve niteliksiz ekler temizlenmeli, özellikle batı avlusunda, toprak altında kalan izler/mekânlar araştırılmalıdır.

Yapının endüstri mirası olarak da değeri ve önemi saptanıp tanımlanmalıdır. Yapı, bölgenin ihtiyaçları dikkate alınarak, yeniden düzenlenecek bahçesiyle birlikte kamusal bir mekan oluşturacak şekilde yeniden işlevlendirilebilir.

Even though the difference between empty elements and voids can be guessed, original features have disappeared. North and south main walls have niches. The gallery of the west wall contains three arched windows while there are three more on the gable on the east wall which defines the naos.

There are traces of iconographical frescoes on the vaults. Capitals are decorated with stucco and Tuscan-like elements, and the corbels supporting the arches on side naves are ornamented with acanthus leaves.

The façade appears simple, with no decoration other than even lintels in open spaces. Stone molding and stone roofing are partly in place. The building does not have an extant inscription.

PRESENT CONDITION

The interior has reinforced-concrete additions to serve the purposes of the factory. These interventions, necessitated by the change in function, have damaged the original features of the structure. Although the plan is discernable and spatial features can be figured out, the original characteristics have disappeared when it was used as a factory, which also changed the structure's relationship with its environment. Today, there are additional spaces on the south end of the structure. The entrance is through the courtyard built with the additional walls. The east wall of the building is destroyed to open a new entrance. The original entrance to the structure (through the west wall) is closed, with the apse (on the east wall) destroyed to make way for the new entrance. The

gallery story is removed. Stone blocks are later additions supporting the columns and a concrete area into the interior. It is possible that these additions accommodated a crane and a horizontal transportation system for the factory. The floor is covered with cement. A reinforced-concrete water tank was placed on the roof during this period. Vaults and arches are whitewashed. Religious frescoes appear on the vaults, but only few of them have survived as the plaster has fallen off.

Additional structures, new walls, and added masses have brought along structural issues as well. Drainage problems in the roof lead the plaster to fall off, and thus has damaged the frescoes. Joints and the roof have vegetation growth. Iron spreaders are rusting while the concrete mass on the roof weighs down on the structure.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

Given its structural conditions and exposure to human and natural damage, the structure is currently under risk. Urgent intervention is required especially to prevent the collapse of the apse and the vaults. As the structure is inside an unattended garden and difficult to view or visit, its relationship with its environment must be reorganized. Additional and haphazard elements must be cleared. Underground traces and spaces, especially those on the west courtyard must be excavated and studied.

Significance of the structure must be determined also in terms of its value as industrial heritage. With its garden rearranged, the structure can assume a new role as public space in light of the needs of the region.

TAKSİARHİS KİLİSESİ (TALAS)

BANU PEKOL

envanter no: 335

konumu:	Talas ilçesi, Harman/Han mahallesi
inşa dönemi/yılı:	19. yüzyıl
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks/Protestan
mevcut işlevi:	kullanılmıyor
tescil tarihi ve numarası:	KVTVKK, 17.11.1995, 1953
mülkiyet durumu:	özel mülk

TARİHÇE

Güngör Açıkgöz, Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nde yaptığı çalışmaları ışığında, bu yapının büyük olasılıkla arşiv belgelerinde bahsedilen Taksiarhis Kilisesi olduğunu yazar (Açıkgöz, 2007: 120). Levidis de, bu kilisenin, deprem nedeniyle yıkılmış daha önceki bir kilisenin yerine 1729 yılında inşa edildiğini aktarır (Levidis, 1904: 136). Ioannidis'in yazılarına göre de, yapı, 1860'larda onarımdan geçirmiştir. (Ioannidis, 1896: 48)

Yapının kilise olarak kullanıldığı dönemdeki iki aşama, daha yeni taşlarla yapılmış onarımdan tahmin edilmektedir.

Kiliseye narteks de bu dönemde eklenmiş olabilir. Yapım tekniği, malzemelerin durumu ve diğer özellikleri ışığında, kilisenin onarılmış kısmı 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlen- dirilebilir. Yapı günümüzde kullanılmamaktadır ancak son 50 yılda ev olarak kullanılmak üzere müdahalelere uğramıştır.

MİMARİ

Kilise, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir dikdörtgen şek- linde, üç nefli bazilika planlı, yarım daire planlı apsididir. Orta nef, yan neflerden büyüktür. Günümüze kalan izlerden, batı cephesinin önünde üç birimli bir narteks mekânı olduğu tahmin edilmektedir. İç kısma sonradan yerleştirilen beto- narne kat sebebiyle, kilisenin galerisinin olup olmadığı ko- nusunda kesin bir sonuca varılması mümkün değildir.

Bahçe içinde, eğimli bir arazi üzerinde bulunan yapının sağır olan doğu cephesinin bir kısmı, yani apsisler kayaya yaslanmaktadır. Kilisenin kuzeyinde, batısında ve güneyin- de avlu duvarı bulunur.

Batı duvarında, alt katta dört, üst katta yedi pencere, ku- zey ve güney duvarların batı uçlarında birer pencere vardır. Tüm pencereler dışa doğru daralacak şekilde tasarlanmıştır. Kuzey ve güney cephelerde görülen iki diğer pencere kapıya dönüştürülmüş veya genişletilmiştir.

Protesisin içinden eksenin güney ve kuzeyine doğru açıl- lan geçitlerle, yaklaşık olarak kare planlı mekânlara ulaşılır. Aynı özelliğin diakonikonda da olduğu tahmin edilmekte- dir. Bunların bir kısmı günümüzde toprakla doludur, ancak

TAXIARCHIS CHURCH (TALAS)

inventory no: 335

BANU PEKOL

location:	Talas district, Harman/Han neighborhood
period/year of construction:	19 th century
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox/Protestant
present function:	not in use
date and number of registry:	KVTVKK, 17.11.1995, 1953
ownership status:	private property

HISTORY

In light of her studies in Center for Asia Minor Studies in Athens, Güngör Açıkgöz refers to a high probability that this structure is the Taxiarchis Church cited in archival documents (Açıkgöz, 2007: 120). Levidis also reports that the church replaced in 1729 a former one destroyed by earthquake (Levidis, 1904: 136). Also, according to the writings of Ioannidis, the structure was renovated in 1860s. (Ioannidis, 1896:48)

The newer stones used in renovation support the assumption that the structure had two stages as a church. The narthex might have been added to the church during

that period. In light of construction technique, the current status of materials, and other characteristics, the renovated part of the church can be dated to the second half of 19th century. The structure is no longer in use today, but went through interventions in order to be used as domicile in the last fifty years.

ARCHITECTURE

The church rises on a rectangular, three-naved basilical plan with a semi-circular apse on an east to west axis. The nave is larger than the side aisles. The surviving traces indicate a three-unit narthex to the front of the west side. Because of the later addition of a reinforced concrete story in the interior, it is impossible to reach a precise conclusion on whether a gallery existed or not.

The structure is built on a slope inside a garden with the apses of the blind east side standing against a rock. There are courtyard walls on the north, west, and south of the church.

There are four and seven windows respectively on the lower and upper floors of the west wall, while the western ends of north and south walls each have one. All windows are narrower on the exterior. Two other windows on north and south sides were either expanded or converted into doors.

The passages opening to the south and north of the axis in the prothesis end in approximately square-planned areas. Same could be assumed for the diaconicons, as well. Some of these areas are filled with soil today; however, it

kilisenin beden duvarının dışında, doğudaki yamaca yaslanmış, kısmen sivri kemerli taş örgü, kısmen kaya oyması mekânların bu bölmelere geçit sağladığı ve bir ambülatuvar işlevi görmüş olabileceği düşünülmektedir.

Yapı, aralarında ince harç tabakaları olan gri ve sarı kesme taşlarla inşa edilmiştir. Sarı taşlar batı cephesinin ikinci katında kullanılmıştır ve yakın döneme aittir. Batı cephesindeki, yıkılmış narteks kemerlerinin kalıntıları, burada tuğla kullanıldığını göstermektedir. Yapının özgün döşeme kaplaması yer yer korunmaktadır. Demir öğelerin hiçbiri günümüze kalmamıştır. Apsis kemer altında bağdadî tekniği ve yanlarında alçı silme izleri görülmektedir. Bağdadî çitalar muhtemelen bir kalem işi süsleme panosu taşımaktaydı.

Kayanın içine oyulmuş olan ve doğuda bulunan apsis, diakonikon ve protesiste nişler vardır. Bu mekânlar yarım kubbeyle, orta nefin kubbe dışındaki kısımları beşiktonozla, yan nefler ise aynalı tonozla örtülüdür. Özgün yüksekliğinden iz kalmayan kubbeğe geçişte pandantifler ve kubbe kasnağında pencereler vardır.

Günümüze herhangi bir bezeme izi kalmamıştır, ancak batı cephesinde, narteksin kemer ayakları olan çifte pilasterlerin başlıkları ve kuzey cephesindeki kapı kornişi neoklasik özellikler sergiler. Ayrıca, apsis ve protesis kubbesi ve kemeri üzerindeki bağdadî konstrüksiyon ve alçı silme, geçmişte kilisenin içinde kalem işi ve başka süslemeler olduğuna işaret eder.

Yapının yalın, süssüz bir dış cephesi vardır; hatta ilk bakışta geleneksel bir Kayseri evi olduğu bile düşünülebilir. Kat ve saçak silmeleri dışında bir süs görülmemektedir. Batı cephesinde görülen mavi ve kırmızı boya kalıntılarının özgün olup olmadığı bilinmemektedir.

Betonarme olarak yeniden yapılmış olan konik, basık kubbe, dış mekândan kolayca fark edilememektedir, ancak özgün durumda kubbe daha büyük olabilir.

GÜNCEL DURUM

Kilisenin planının özgün öğelerinin çoğu bugün tamamen kaybolmuştur. Yapı eve dönüştürülürken, plan şeması, hem özgün öğelerin yok edilmesi, hem de betonarme ekler yapılmasıyla büyük oranda bozulmuştur.

Kilisenin narteksi yıkılmıştır. Özgün planda batıdan giriş sağladığı düşünülen bir bölüm kısmen doldurularak pencereye dönüştürülmüştür. Kuzey duvarda yeni bir giriş ve pencere açılmış, kuzey duvarının batı ucundaki özgün giriş ise pencereye çevrilmiştir. Ayrıca, güney cephesine dayanan ve üst kata çıkan bir merdiven yapılmış, özgün pencerelerden biri genişletilerek bu merdivenden ikinci kata giriş olarak uyarlanmıştır.

İç kısma, betonarme döşemeyle iki kat konmuş, bu katlarda aralara duvarlar eklenerek odalar, tuvalet ve koridorlar

elde edilmiş, hatta güneyde iki kat arasına merdiven yapılmıştır. Kubbe, yukarıda belirtildiği gibi, betonarme olarak tekrar yapılmıştır.

Batı cephesindeki narteksten günümüze yalnızca pilasterlerin bir bölümü ve kemerlerin kilise beden duvarına yakın kısımları kalmıştır.

Kilisenin kuzey apsis duvarında, belki eskiden var olan bir niş doldurularak veya yeni bir açıklık yapılarak, mihraba benzeyen, üçgen alınlıklı, dikdörtgen nişli bir taş düzeni oluşturulmuştur. Bu durum, yapının bir dönem mescit olarak kullanıldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Taşlardaki islenme izlerinden, yapının işlevsiz kalmasının ardından içinde birçok kez ateş yakıldığı anlaşılmaktadır. Çatıdaki bitki yoğunluğundan çatı kaplaması görünmez hale gelmiştir; bu oluşum yapının örtüsüne zarar vermektedir. İçeriden üst örtüye bakıldığında tonozlarda pek çok noktada çiçeklenme olduğu görülmektedir. Sonradan yapılan betonarme kubbe de kısmen çöktüğünden, hem kubbe açıklığından hem de pencere ve kapılardan içeri rüzgâr ve yağmur girip malzemeye zarar vermektedir. Duvarlarda çatlaklar ve köşelerde ayrılmalar gözlemlenmiştir. Naosun zemininde, apsisin önünde defincilerin açtığı derin çukurlar vardır.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Kilise olarak kullanılmasının ardından geçirdiği işlevsel değişimlerle özgün dokusuna büyük zarar verilmiş olan yapı, kötü ve bakımsız durumdadır. Anayola çok yakın olmayan yapıda bilgi tabelası bulunmamakta, kiliseyi yalnızca bilenler ziyaret etmektedir. Yapı korunmadığı ve kilitli olmadığı için vandalizme açıktır. Rüzgâr ve yağmurun getirdiği erozyon etkilerine karşı korumasız olduğundan, strüktürel durumu kötüdür. Betonarme ekler, malzemede bozulmalar ve çatlaklar nedeniyle de deprem yüklerine dayanıksız hale gelmiştir.

Kısmen kayaya gömülü olan ve apsis çevresinde dolaşma imkânı verdiği düşünülen geçitler, yapıyı bölgenin diğer kiliselerinden ayırır. Yapının dış ya da iç kısmında önemli bir kitabe veya süsleme bulunmamaktadır.

Yapının bir an önce sağlatılması ve korunmaya alınması gerekmektedir. Yapının şahıs mülkiyetinde olması nedeniyle bu noktada çıkabilecek olan sorun, belirli bir anlaşma çerçevesinde, bakımından Hazine'nin sorumlu olması ve kullanımının köy halkının sosyal bir ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlenmesiyle çözümlenebilir. Bu düzenlemede özgün dokuya zarar verilmeden muhdes eklerin çıkarılması önemlidir.

is assumed that structures with pointed arch stone walls and stone engravings standing outside the main wall of the church against the hill on the east, opened to these chambers, and therefore might have served as ambulatories.

The structure is built with gray and yellow ashlar stones with thin layers of mortar in between. Yellow stones used on the second floor of the west side belong to a recent period. The remnants of the narthex arch on the west side indicate brick use. While the original floor of the structure is preserved in some places, none of the iron materials have survived. The archivolt of the apse shows traces of baghdadi and plaster technique, and the sides bear traces of skimmed plaster. The baghdadis most probably used to carry a wall painted decorative board.

There are niches in the apse, diaconicons, and prothesis carved inside the rock on the east. These areas are covered with a semi-dome while barrel vaults cover parts of the nave left out of the dome and mirror vaults cover the aisles. There are no traces of the original height of the dome which contains pendentives and drum windows.

There are no traces of ornaments today, but the capitals of double pilasters which function as abutments of the narthex on the west side and the door cornice on the north side show neoclassical characteristics. The baghdadi construction and skimmed plaster on the apse, dome, and arch of the prothesis indicate that the church featured wall-paintings and other ornaments in the past.

The exterior of the building is so plain and unornamented in style that it could easily be confused with a traditional house in Kayseri at first sight. There are no decorations apart from moldings and cornices. It is unclear whether the remnants of blue and red paint on the west side are original.

The low, conical dome reconstructed in concrete is not readily visible from outside, but it could have been larger in its original form.

PRESENT CONDITION

Most original features of the plan have completely disappeared over time. During its conversion into a house, the plan of the structure as well as its original features were destroyed, with concrete additions further damaging the structure.

The narthex of the church is destroyed. The opening, which presumably allowed entry from the west in the original plan, is now partly filled in and converted into a window. A new entrance and a window were built on the north wall, with the original entrance on the same wall converted into a window. Additionally, a staircase leading upstairs was built against the south side, with one of the original windows expanded to adjust entry to the second floor through the staircase.

Two reinforced concrete floors were added in the interior, with walls separating rooms, toilets, and corridors. There is even a staircase between two floors on the south. The dome, as mentioned above, is reconstructed in reinforced concrete.

The few surviving elements of the narthex on the west side are several parts of pilasters and those parts of arches in proximity to the main wall of the church.

Either by filling in what was perhaps a former niche or by creating a new opening, a stone arrangement similar to a mihrab was built with a triangle pediment and rectangular niche on the north wall of the apse. The composition gives the impression that the structure was used as a masjid for some time.

The soot on the stones is a strong indicator of numerous fires lit inside the structure during its period of disuse. Vegetation growth on the roof renders the roofing completely invisible and damages the entire fabric of the structure. There is also efflorescence on numerous places on the interior parts of the vaults. As the reinforced concrete dome added later has partly collapsed, wind and rain entering from both the dome opening and windows and doors damage the materials. There are cracks on walls and some splitting on the corners along with deep holes dug out by treasure hunters in front of the apse on the naos.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The structure whose original features have been severely damaged with each change is now left to neglect and disuse. As it is far off the main road and there are no signs, it is visited only by those who already know about the church. Unprotected and unlocked, the church is exposed to vandalism. Its structural form is in poor condition due to erosive effects of wind and rain. Reinforced concrete additions, deterioration of materials, and cracks have also made it vulnerable to earthquake.

The church is distinguished from others in the region with passages partly buried in rocks which presumably helped circumambulate the apse. No significant inscription or ornament is found on the interior or exterior of the structure.

The structure needs urgent consolidation and protection. Its current private ownership status might be an issue which can be addressed with an agreement under the auspices of the Treasury and a proposition to use it for a social purpose in the village. It is important that the new arrangement ensures a removal of later additions and protection from damage to original features.

AYİOS EFSTATİOS KİLİSESİ (MAVRUCAN)

envanter no: 374

MESUT DİNLER

konumu:	Yeşilhisar ilçesi, Güzelöz köyü
inşa dönemi/yılı:	Geç Bizans
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	ahır, depo
tescil tarihi ve numarası:	KVTVKK, 11.12.1988, 327
mülkiyet durumu:	Hazine

TARİHÇE

Bir yamacın üzerine inşa edilmiş olan köyün merkezinde bulunan yapı, yüksek kasnağı sayesinde uzaktan görülebilmektedir. Adı, bazı internet kaynaklarında 'Ayios Eustatios' olarak geçer ("Ayios Eustatios church in Başköy", 2013). *Kayseri Ansiklopedisi*'ne göre ise, camiye çevrilen ve freskleri bu dönüşüm sırasında sıvayla kapatılmış olan yapı (Çorağan Karakaya, 2009; 461), 'Cami Kilise' olarak da adlandırılmıştır. Bu bilgi doğrultusunda, Ayios Efstatios'un, kiliseye çok yakın bir konumda bulunan ve köyün camisi olarak kullanılan yapı olduğu düşünülebilir. Bugün, köy ile harabe durumundaki kilise arasında bir araba yolu ve bir patika, yol

üzerinde iki de yapı bulunmaktadır. Ancak *Kayseri Ansiklopedisi*'nde (Özbek, 2010: 462), kilisenin yakınındaki cami, 'Güzelöz (Mavrucan) Camii' adında, başka bir yapı olarak geçer. Günümüzde ibadete kapalı durumda olan bu caminin yapımı 20. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.

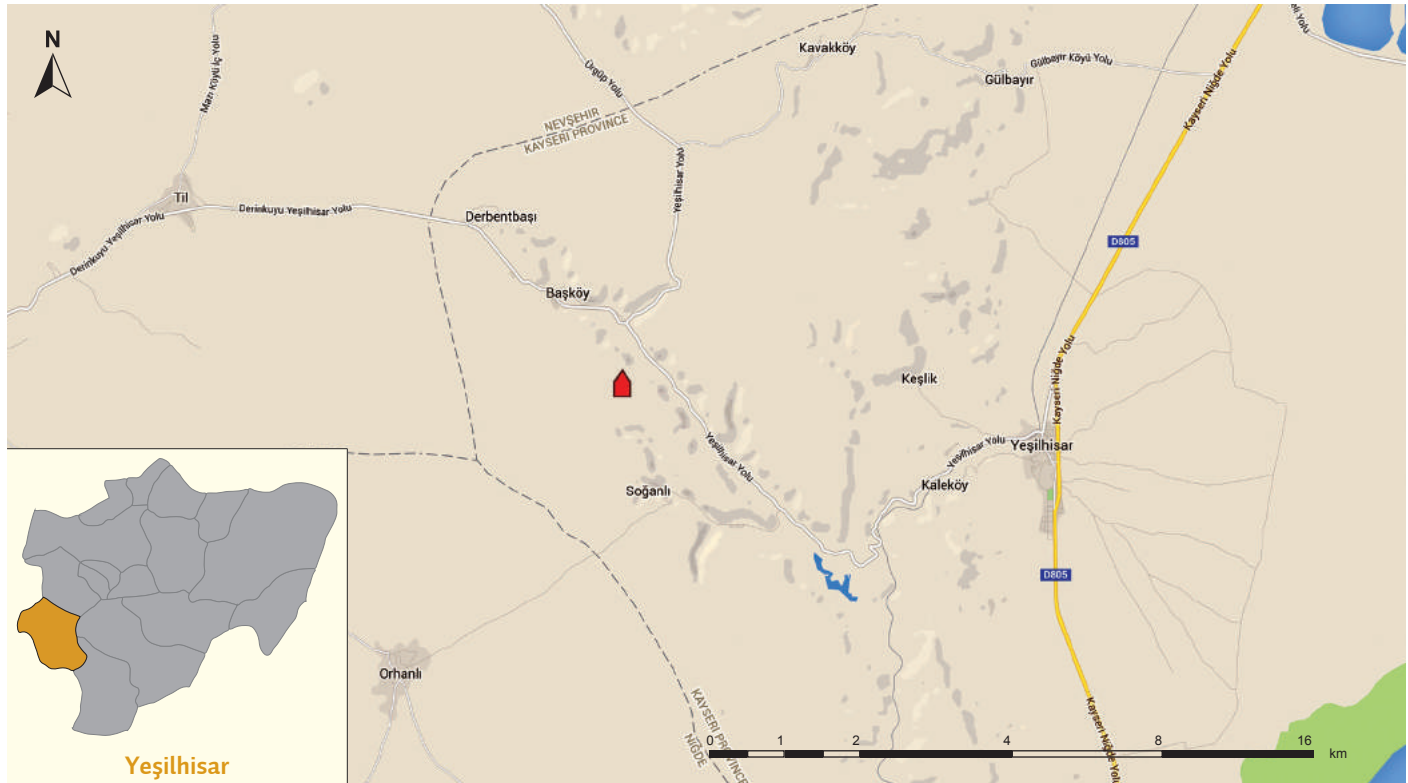
İçindeki, günümüze ulaşabilmiş az sayıdaki freskten ve mekânsal-materyal özelliklerinden, kilisenin geç Bizans dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde harabe halinde olan yapı ahır olarak kullanılmaktadır; pislik ve çöple dolmuştur.

MİMARİ

Günümüzde, güneydoğusunda yer alan ve büyük bir kısmı yıkılmış olan, taş örgü bir mekândan girilen yapının, eşit kollu kapalı haç tipinde bir planı vardır. Haç kollarını oluşturan tonozların birleşmesiyle oluşan kareyi, çokgen, yüksek bir kasnağa oturan, yaklaşık olarak 3,5 metre çapındaki merkezî kubbe tamamlar. Yan kollar beşiktonozlarla örtülmüştür. Bu tonozlar merkezde birleşerek kemerler oluşturur ve bu kemerler yaklaşık olarak 65-70 x 65-70 cm.'lik kare kemer ayaklarına otururlar.

Güneyden, köyün girişinden algılanabilen yapının kuzey kısmı, üzerinde bulunduğu yamaca kaya oyma olarak gömülüdür. Zemine yakın, küçük, amorf açıklıklarla girift mekânlar vardır ancak özgün mekânsal ilişkilerin anlaşılabilmesi için yapının ve çevresinin daha fazla etüt edilmesi gerekmektedir.

Güzelöz (Mavrucan) ve çevresinde bulunan diğer kaya kiliseleri gibi, bu kilisede de kaya oyma mekânlar mevcuttur.

AGIOS EFSTATHIOS CHURCH (MAVRUCAN)

inventory no: 374

MESUT DİNLER

location:	Yeşilhisar district, Güzelöz village
period/year of construction:	late Byzantine
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	stable, warehouse
date and number of registry:	KVTVKK, 11.12.1988, 327
ownership status:	Treasury

HISTORY

Built on a hillside in the center of the village, the structure is visible from a distance thanks to its high-rising drum. Some web-based resources refer to the church as 'Agius Eustathios' ('Agius Eustathios church in Başköy', 2013). According to *Kayseri Encyclopedia*, the structure converted into a mosque, with its frescoes having been whitewashed (Çorağan Karakaya, 2009; 461), and was called 'Mosque Church'. This information suggests that Agios Efstathios is the structure to the church, serving as a village mosque. Today there is a road and a trail between the village and the ruined church, in close proximity and two buildings on the road. But *Kayseri Ansiklopedisi*

(Özbek, 2010: 462) refers to the mosque next to the church as 'Güzelöz (Mavrucan) Mosque'. The mosque, which was constructed in the early 20th century, is currently not functioning.

The few remaining frescoes and interior spatial features and materials suggest that the structure belongs to late Byzantine period. Currently in ruins, the structure is used as a stable and is filled with trash and waste.

ARCHITECTURE

The entrance to the structure is through a masonry wall on the southeast which is largely destroyed today. Its plan is a closed Greek cross with arms of equal length. The square formed at the crossing of the vaults is topped with a polygonal central dome of nearly 3.5 meters in diameter rising on a high drum. Side arms are covered with barrel vaults that join in the center to form arches on square piers which measure are nearly 65-70 x 65-70 centimeters.

The north side of the church that is visible from the entrance to the village is carved into a rock, embedded into the hill. There are small, amorphous spaces close to the ground level; but for a better understanding of the original spatial relationships, further research is required on the structure and the area that surrounds it.

Similar to other churches in Mavrucan (Güzelöz) and its vicinity, this church contains rock-carved spaces. Because of these spaces, It is difficult to ascertain the exact borders of the church, but the inner measurement of the cross plan defining the church is: 8.05 x 7.1 meters.

Kaya oyma mekânlarla birlikte düşünüldüğünde, sınırları tam olarak ölçülemez de, kiliseyi tarifleyen haç planının içten içe ölçüleri 8,05 x 7,1 metredir.

Yapı, kesme taşlarla ve kaya oyma yöntemiyle inşa edilmiştir. Kilisenin haç planı net olarak anlaşılır olmakla beraber, kaya oyma mekânlar amorf hacimleriyle iç mekâna hareket katar. Kaya oyma mekânlar, yapının batısındaki yolu da geçerek diğer yapıların altına sızmaktadır. Bu mekânlar küçük açıklıklarla birbirlerine bağlandığından ve bazılarında günümüzde girilemediğinden, kilisenin hacimsel sınırlarını tam olarak saptamak mümkün olmamıştır. Kaya oyma mekânların kilisenin kuzey ve doğu kısımlarında karşımıza çıkması, burada bir pareklezyon olduğunu düşündürmektedir.

İç mekânda freskler vardır, ancak sıvaların büyük kısmı dökülmüş olduğu için anlatıyı net olarak çözümlenememiştir. Kayaların üzerinde bazı rozet rölyefler vardır. Kasnağı taşıyan sütunlarda köşeli ve yalın başlıklar kullanılmıştır. Duvarlarda nişler yer alır.

İç mekân kotu ile dış kot arasında önemli bir fark vardır. İç mekânın ahır olarak kullanıldığı, pislik ve çöple kaplı olduğu da hesaba katıldığında, özgün mekân ve yol kot seviyelerinin günümüzdekinden çok daha alçakta olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının yalnızca, düz, sade, kesme taştan örülmüş olan güney cephesi görünür durumdadır. Çatı silmesi dışında, tezyinat sayılabilecek, korniş, kabartma, devşirme taş gibi özellikler yoktur. Kapatılmış taş lentolu bir pencere vardır. Özgün yol kotunun yükselmesi nedeniyle ne özgün giriş, ne de diğer cepheler algılanabilir durumdadır. Çatı otla

kaplanmış durumdadır. Kasnağı ve kubbesi, yapıya anıtsallık katmaktadır. İç cidar kaplamaları durmaktadır. Kubbenin sekizgen ve yüksek kasnağına, çokgende birer birim atlanarak dikdörtgen ışıklıklar yerleştirilmiştir.

Yapıya güney cephesinin doğusundan girilmektedir. Taş köşe birleşim detaylarına ve malzeme farklılıkları, girişin muhdes olduğuna işaret etmektedir. Muhdes giriş kaba yonu taşlarla inşa edilmiş, kemeri ise ince yonu taşlarla örülmüştür. Bu yüzden, dönem eki olma olasılığı yüksektir.

GÜNCEL DURUM

Günümüzde harabe halinde olan yapının özgün giriş açıklığı kapatılmış ve yol kotunun altında kalmıştır. Kubbe kasnağının kuzey ve batı kısmındaki dış cidarın kesme taş kaplamaları yıkılmış, dolgu molozları dağılmıştır. Ahır ve depo olarak kullanılmakta, kapısının kilitsiz olması tahribatı artırmaktadır.

Plan şemasında büyük bozulmalar görülmemektedir ancak insan eliyle tahribatlar olmuştur. Mekânsal kullanımlar ve hacimsel ilişkiler net olarak çözülememiş olsa da, plan şeması anlaşılabilir durumdadır.

İç mekânda rutubet, taşlarda tuzlanma, tabakalanma ve biyolojik hasar sorunları vardır. Sıvalar dökülmüştür; geri kalan fresklerden çok azının rengi ve deseni seçilebilmektedir. Çatıda yosunlanma vardır. Kasnakta taşlar yıkılmıştır.

Yapı, anayoldan fark edilmektedir. Anayola çok yakın olmasa da, araçla, yapının yakınına ulaşmak mümkündür. Bilgi tabelası ya da yapının varlığına dair herhangi bir bilgilendirici işaret yoktur. Yapıyı yalnızca bilenler ziyaret etmektedir.

Ölçeği, yüksek kasnaklı gövdesi ve köydeki merkezî konumundan dolayı köy için değerli bir yapı olan kilise, yüksekte bulunması, önünün açık olması, vadinin karşı yamacının pitoresk kalitesiyle de, önemli bir panoramik bakış açısı noktasıdır.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Yapının insan tahribatına açık olması, karşı karşıya olduğu en büyük güncel tehlikedir. Bakımsız, deprem yüklerine dayanıksız durumda olan yapı, acil strüktürel müdahaleye ihtiyaç duymaktadır. Yapının yakın çevresinde ve içinde sondaj yapılarak özgün kotlarla ilgili daha fazla bilgiye ulaşılması, temizlenmesi, korunmaya alınması ve bilgi tabelası konması gerekmektedir.

Köydeki birçok yapı, taş işçiliği ve detaylarıyla, önemli sivil mimari örnekleri oluşturmaktadır. Kilise, bunlarla bütünlük içindedir. Dolayısıyla, yapılacak müdahaleler, söz konusu sivil mimarlık örneklerini de içermelidir. Bu bütüncül anlayışla, köyün iyice azalmış olan nüfusunu tekrar canlandırmanın da öngören bir proje geliştirilmelidir.

The structure is built with ashlars and carved rock. The cross plan of the church is easy to recognize while amorphous rock-carved volumes add variation to the interior. These carved rock areas extend beyond the road to the west of the structure, reaching underneath other buildings. Connected with small openings some of which are inaccessible today, these spaces make it impossible to give an exact measurement of the church. Rock-carved spaces on the north and east sections of the church appear to be a parecclesion.

There are frescoes in the interior. However, because the plaster has mostly fallen off, it is impossible to fully make out the narrative. There are several rosette reliefs on the rocks. Angular, plain capitals topped the columns that support the drum. There are niches on the walls.

The interior and exterior ground levels are different. The original ground levels of both the building and the road must have been lower than they are today, especially considering the current use of the building as a stable and its interior filled with deposit.

The only visible façade of the structure is the modest ashlar south façade. No decorative elements such as cornices, reliefs, or spolia are extant, apart from the roof molding. There is a window with a stone lintel that has been walled. As the original ground level is raised now, neither the original entrance nor other façades are recognizable. The roof is covered with vegetation. The drum and the dome give a monumental character to the structure. The plaster on the

inner walls have survived. The high octagonal drum of the dome has a window on every other side of the octagon.

The entrance to the structure is through the east of the south façade. The joints of the stones and differences in material suggest that the entrance is a later addition. It is built with rough-cut stones, while it is topped with an arch built with ashlar blocks.

PRESENT CONDITION

The structure is currently in ruins, and its original entrance, which is closed, lies underneath the road level. Ashlar facing on the exterior of the north and east parts of the drum has fallen off, and the rubble infill has scattered around. The structure is used as a stable and warehouse, and the unlocked door add to the threat, to which the structure is exposed due to this recent use.

The plan of the structure is largely in place, but has suffered from anthropogenic damage. Although the spatial layout and volumetric connections are not clearly recognizable, the plan is clear.

The structure has also suffered from humidity in the interior, efflorescence, stratification, and biological damage. The plaster has fallen off. Only a very small number of colors and patterns of the remaining frescoes are discernible. The roof has moss growth. Stones have fallen off from the drum.

The structure is very close to the main road and is therefore accessible by car. There is no sign or informative signage about the structure and visitors are those who already know about it.

The church is a valuable structure for the village considering its large scale, still-extant main body with a high drum, and its central location. It offers a rare panoramic view with its high location, clear surroundings to the picturesque hillside across.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The biggest current threat to the structure is exposure to human damage. Neglected and vulnerable to earthquake, it requires immediate structural intervention. More information needs to be acquired on the original ground levels by way of excavations in its vicinity. The structure also needs cleaning, preservation, and a sign.

Most buildings in the village are important examples of civic architecture, standing out with their stonemasonry and details. The church is in harmony with these buildings. Therefore, future interventions must involve these civic buildings, as well. A holistic project must be developed with an eye to revitalizing the currently diminished population in the village.

AYİOS YEORGİOS KİLİSESİ (BAŞKÖY)

envanter no: 386

İOANNİS MURTOS

konumu:	Yeşilhisar ilçesi, Başköy, 1426 m, 38.38987, 34.93583
inşa dönemi/yılı:	13. yüzyıl
mimarı:	bilinmiyor
etnik ve dinî aidiyet:	Rum Ortodoks
mevcut işlevi:	kullanılmıyor (metruk)
tescil tarihi ve numarası:	22.06.2011, 2112
mülkiyet durumu:	özel mülk

TARİHÇE

Başköy, Kayseri ile Nevşehir arasında, Güzelöz (Mavrucan) ve Derbentbaşı köylerinin yakınında bulunan bir vadinin dik yamacı üzerine kurulmuştur. Köyün geçmişi, 'Potamia' adıyla anıldığı Bizans dönemine kadar uzanmaktadır. Bazı tarihçilere göre ise köy, Megarissos adıyla, daha da eski bir tarihte kurulmuştur (Rizos, 1856: 83), ancak bu iddia arkeolojik bulgularla teyit edilmiş değildir. Osmanlı döneminde

'Dereköy' veya 'Ortaköy' olarak anılan köye bugünkü adı son dönemde verilmiştir. Komşu köy Derbentbaşı'nın eski adının da Başköy olması ve üç köyün birbirine çok kısa mesafede bulunmaları nedeniyle adları sıklıkla birbirine karıştırılmakta, birçok kaynakta üçünden topluca 'Potamia' olarak söz edilmektedir.

Köy nüfusu büyük oranda Hıristiyan'dı; az sayıdaki Müslüman ailenin hemen hepsi ticaretle uğraşıyordu. 1856 yılında köyde 80 aile ikamet ediyordu (Rizos, 1856: 147); 1895 yılında ise, nüfus yaklaşık 900 kişiden oluşuyordu ve bunların 800'ü Hıristiyan'dı (Farasopoulos, 1895: 99). 1924'teki mübadelenin hemen öncesinde, köy sakinleri kitlesel olarak büyük kent merkezlerine göçmüş, köyde toplam 218 kişiden oluşan 87 Rum aile kalmıştı. (Murelos, 2004: 285)

Köyden vadiyle ayrılan Ayios Yeorgios Kilisesi'nin yanı sıra, köyün içinde 1840'ta inşa edilmiş olan ve günümüzde cami olarak kullanılan kilise de halen varlığını sürdürmektedir. Ayrıca, köyün içinde ve yakın çevresinde, 1913'te açılan Rum okulu, dış cepheleri kabartma bezemeli birçok konut ile Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait, önemli sayıda kayaya oyma kilise bulunmaktadır.

Rum Ortodoks halk anlatılarında, bu köyden, kilisenin ithaf edilmiş olduğu Aziz Yeorgios'un memleketi olarak bahsedilmektedir. (Kirişos, 1815: 17-18)

AGIOS GEORGIOS CHURCH (BAŞKÖY)

inventory no: 386

IOANNIS MOURTOS

location:	Yeşilhisar district, Başköy, 1426 m, 38.38987, 34.93583
period/year of construction:	13 th century
architect:	unknown
religious-ethnic community:	Greek Orthodox
present function:	not in use
date and number of registry:	22.06.2011, 2112
ownership status:	private property

HISTORY

The village of Başköy is built on the steep slope of a valley between Kayseri and Nevşehir, in proximity to the two settlements of Güzelöz (Mavrucan) and Derbentbaşı. Its history goes as far back as to the Byzantine period, during which it was called “Potamia”. Some historians date the village even earlier and identify it as ancient Megarissos (Rizos, 1856: 83), even though this claim has not been corroborated by

archaeological finds. The village was referred to as “Dereköy” or “Ortaköy” during the Ottoman period, and received its current name few decades ago. Since the old name of nearby Derbentbaşı was also Başköy and the three villages are very close, their names are often confused and they are all collectively mentioned as “Potamia.”

The village was predominantly Christian with few Muslim families, almost all of whom were in commerce. The village population reportedly consisted of 80 families in 1856 (Rizos, 1856: 147), while in 1895 its population was approximately 900, 800 of whom were Christians (Farasopoulos, 1895: 99). Due to migration en masse to big urban centres shortly before the 1924 population exchange, only some 87 Greek families comprising 218 individuals remained in the village (Kitromilides, 2004: 285).

Apart from the Church of Agios Georgios (St. George), which occupies the slope opposite the village, the still-extant village church, which was built in 1840, currently functions as a mosque. Furthermore, the Greek middle school built in 1913, many houses with artfully carved façades, as well as a significant number of Byzantine and Ottoman-era rock-carved churches lie within or in close proximity to the village.

It is worth noting that, in the traditional Greek Orthodox popular narratives, the village is celebrated as the hometown of Saint George (Kyrillos, 1815: 17-18), to whom the church under study is dedicated.

MİMARİ

Tarihsel bilgi

Ayios Yeorgios Kilisesi, hakkında elimize fazla bilgi ulaşmamış bir Bizans manastırının ana kilisesini (katolikon) teşkil etmektedir (Rizos, 1856: 147). Yapıdaki freskler ve kitabeler ışığında, 13. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olduğu tahmin edilebilir (Jerphanion, 1925-1942, c. II.1: 240-245); ancak daha erken bir tarihte inşa edilmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Kitabelerde, 18 Nisan ile 31 Ağustos 1293 arasında, üç farklı şahıs adına yapılmış bağış anılmaktadır. Bu kiliseyi de kapsayan manastır kompleksinin inşa edildiği söz konusu zaman aralığında, biri manastır cemaatine mensup olan bu üç şahsın vefat etmiş olduğu tahmin edilmektedir. İlk ikisinin miras olarak Bizans altın sikkeleri (hiperpira) bıraktığı, bunlardan keşif olanın 49 hiperpira bağış yaptığı belirtilmektedir; üçüncü bağışçı ise bir modius (bununla muhtemelen bir dönüm arazi kastedilmektedir) ve bir ceviz ağacıyla katkıda bulunmuştur.

Kilisenin plan tipolojisi ve özellikle de ana nefine giden geçidin kemerlerinin üzerindeki, günümüze ulaşmamış olan bazı kitabeler, mezar şapeli olarak kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, at sırtında temsil edilmiş olan bir azizin (muhtemelen Aziz Yeorgios) varlığı, araştırmacıları buranın Aziz Yeorgios'a ithaf edilmiş olduğu sonucuna götürmüştür (Rott, 1908: 149; Jerphanion, 1925-1942, c. II.1, 240-245; Jolivet-Lévy, 1991: 251-253). Ancak, 19. yüzyıl tarihçileri, Bizans dönemi manastırının Meryem'e (Theotokos) ithaf edilmiş olduğunu belirtirler (Rizos, 1856: 147; Levidis, 1885: 265; Levidis, 1889: 135). 1840'ta kilise köyün sakinleri tarafından onarılmış ve bugün bilindiği biçimde, Aziz Yeorgios'a ithaf edilmiştir. Manastır kompleksinin, yenileme çalışmaları sırasında boşaltılıp tahrip edildiği tahmin edilmektedir.

Yapının üzerindeki izler ve kitabeler, önünde portiko bulunan giriş holünün 1293'te ana nefe eklenmiş olduğuna işaret etmektedir. Yapının çevresinde görülen kâgir bahçe duvarı ve daha önceki girişine ait duvar izleri, muhtemelen, 19. yüzyıldaki onarımdan kalmıştır.

Plan analizi

Ayios Yeorgios Kilisesi üç yapraklı yonca plan tipine sahiptir; yani planda ortadaki kare üzerinde bir ana kubbe ve haçın merkezini oluşturan bu karenin batı ucu serbest olmak üzere, doğu, güney ve kuzey taraflarında üç yarım daire şekilli eksedra ve üzerlerinde üç yarım kubbe yer alır (Jolivet-Lévy, 1991: 251). Aslında tek nefli haç plana üç taraftan eksedralar eklenerek elde edilmiş bir varyasyon olan tipinin kökeni, erken dönem Hıristiyan şehitliklerine (martiryum) dayanmaktadır. Bu tipoloji ilk olarak Kuzey Afrika, Suriye ve Ermenistan'da kullanılmış, oradan da, muhtemelen Bizans döneminde Kapadokya'ya gelmiştir.

Kiliseye, batıdaki holünün güney kısmının ortasında yer alan bir geçitten girilir. Doğu duvarında, bir niş içinde yüksek bir mezar bölümünün bulunduğu bu giriş holünün dışı tonozlu, geniş bir revak biçimindedir. 1840 yılındaki yenilemeden sonra (Levidis, 1889: 135) haçın batı koluna, girişin üzerine, köy cemaatinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ahşap bir kadınlar bölümü (yinekiyon) inşa edilmiştir.

Kilisenin batısında, yerin altına yapılmış, kullanım amaçları belirsiz odalar dizisinin, günümüze başka yapısı ulaşmamış olan manastırın bir parçası olması muhtemeldir.

İnşa tekniği ve malzemeler

Yapı, bir kısmı kayadan oyularak, bir kısmı ise kesme taş bloklardan, yığma tekniğiyle, çift cidarlı olarak, harç ve moloz taş dolguyla inşa edilmiştir. Küçük olmasından dolayı, ahşap destek veya gergiye yer verilmemiştir. Gereken noktalarda payanda olarak kesme taşlar veya kayalar kullanılmıştır.

İç mekân

Yapı küçük olduğu için hemen algılanabilen iç mekân, basit planıyla, küçük bir pareklesion (şapel) veya anıt mezar izlenimi vermektedir. Duvarlar, kemerler, eksedralar, yarım kubbeler ve kubbe kesme taştan, yığma olarak, haç planına uygun şekilde yapılmıştır. Bunun tek istisnası, strüktürel sistemin, haçın kollarının kesişme noktalarında, kubbeden gelen yükleri daha iyi taşıyabilmesi amacıyla, kemerler ve ayaklarla güçlendirilmiş olmasıdır.

Kubbenin yıkılmış olması ve zeminde dolgu bulunması nedeniyle maksimum yükseklik tahmin edilememektedir, ancak doğuda bemanın apsis kısmının kuzey ve güney kolların apsislerinden biraz daha alçak olduğu gözlemlenmiştir. Mekânın ana yatay eksenini oluşturan haçın büyük kolundan, üç eksedraya ve kubbeye doğru yükselen düşey eksen görünmektedir. Yapıya hâkim olan, kemerlerin, tonozların, yarım kubbelerin ve kubbenin yuvarlak hatları, haçın dik olan batı koluyla ve dikey öğelerle tezat oluşturarak, mekâna bir ferahlık ve zarafet kazandırmaktadır.

Tonozla örtülü küçük bir koridor olan giriş holü, yarı açık portiko ile ana nef arasında bir geçiş alanı oluşturur. Giriş holünün doğusunda, ayaklar üzerinde duran bağımsız bir zeminle yükseltilmiş, dikdörtgen bir niş yer alır. Bu nişin kuzey köşesine, ata binmiş bir aziz figürü resmedilmiştir. Çeşitli araştırmacılar tarafından belirtildiği gibi, burada büyük olasılıkla, kitabelerde geçen bağışçılardan birinin, ikisinin ya da her üçünün mezarı bulunmaktadır, ancak bunlar artık mevcut değildir.

Anıtın içinde, kabartma tekniğiyle yapılmış bezemeler, mermer kapı söve ve lentoları ile, girişin üzerindeki bitkisel motifli bezeme bandından oluşmaktadır. Lento taşlarının üzerinde bulunan madalyon biçimli boşluklar, burada, kilisenin ithaf edilmiş olduğu azizin kabartma tekniğiyle

ARCHITECTURE

Historical overview

The temple used to be the main church (katholikon) of a byzantine monastery about which we know very little (Rizos, 1856: 147). The construction of the monument could be dated at the second half of the 13th century, based on its frescoes and epigraphic evidence (Jerphanion, 1925-1942, II, 1: 240-245), without excluding, however, the possibility of an earlier date.

The extant inscriptions mention donations to the monastery complex, to which the church belonged, from three different individuals in the period between April 18 and August 21, 1293. All three donors, the second of which was a member of the monastery, are thought to have died during the construction period. The donations of the first two donors were reportedly made in Byzantine golden coins (hyperpyra), with the second one who was a monk in the monastery mentioned as having bequeathed 49 hyperpyra, while the third donor contributed one modius (probably corresponding to 1 acre of land) and a walnut tree.

The plan type of the church and the epigraphic evidence from the no-longer-extant inscriptions on the side of the arches in the vestibule that leads to the central nave, suggest that the church also served a funerary function. Furthermore, the depiction of a saint (possibly St. George) mounted on a horse led experts to the conclusion that the church was dedicated to St. George (Rott, 1908: 149; Jerphanion 1925-1942, II; 1: 240-245; Jolivet-Lévy, 1991: 251-253). On the other hand, 19th-century historians mention the Byzantine monastery as being dedicated to the Virgin Mary (Theotokos) (Rizos, 1856: 147; Levidis, 1885: 265; Levidis, 1889: 135). In 1840 the church was renovated by the inhabitants of the village and was re-dedicated to St. George. The monastic complex is believed to have been abandoned and destroyed during the time of renovation.

The inscriptions and other traces on the building suggest that the entrance hall, together with the portico that fronts it, were added onto the main nave in 1293. The masonry precinct wall and traces of a prior entrance probably date from the 19th-century restoration.

Analysis of the plan

The Agios Georgios Church is a triconch-type church: It has a dome over the centre, and three exedrae covered with semi-domes on its eastern, northern, and southern sides (Jolivet-Lévy, 1991: 251). With the addition of three exedrae, it is a variation of the single-nave free-standing cross plan type, the origin of which goes back to the early Christian tombs (martyria). This style became popular first in North Africa, Syria, and Armenia, from where it probably spread to Cappadocia in the Byzantine period.

The entrance to the church is through a vestibule from the middle of the southern side of the western arm of the cross. An apse with an elevated tomb emerges to the east, while the exterior side of the vestibule forms a spacious set of vaulted cloisters. After the renovation in 1840 (Levidis, 1889: 135), a wooden gynaecoon was erected above the entrance on the western arm of the cross to accommodate the local congregation.

Several underground halls of unknown function are found to the west of the monument and are believed to have been part of the monastic complex that no longer exists.

Construction technique and materials

The building is partly carved into the rock and partly built with double ashlar masonry walls with rubble and mortar infill. There are no wooden supports or spreaders because of the small size of the church. Ashlar blocks and rocks have been used to reinforce the walls wherever necessary.

Interior

The interior of the church becomes immediately apparent to the visitor because of its small dimensions, while its simple layout gives the impression of a small chapel or a mausoleum. The walls, arches, apses, semi-domes, and the dome are of ashlar masonry and their structural arrangement follows the cross plan. The only exception is the reinforcement, with arches and piers, of the structural system where the two arms of the cross meet so as to provide extra support for bearing the weight of the dome.

The fact that the dome is damaged and the ground is filled prevents us from guessing its maximum height. Similarly, the apse of the bema on the east of the cross appears shallower than the apses of the northern and southern arms. The main axis of the space is the longer arm of the cross, which offers perspective of the three apses and the vertical axis under the dome. The curvilinear geometry of the arches, vaults, semi-domes, and the dome provide elegance and lightness to the space through their juxtaposition with the linear western arm of the cross and the vertical elements.

The vaulted vestibule at the entrance has small dimensions and connects the semi-open front portico to the main nave. On the eastern side of the vestibule, there is a rectangular niche that is elevated by piers. The northern corner of the niche features the depiction of a saint mounted on a horse. As has been suggested by several researchers, this is most probably the remains of the tomb of one or more of the donors mentioned in the inscriptions.

The sculpted decoration of the interior consists of marble doorframe and lintels along with a band of floral relief over the entrance. The empty circular spaces in the shape of medallions above the lintel might have once bore either a

yapılmış bir ikonasının veya yapının kitabesinin yer aldığı düşündürmektedir. Ana nefte mermer söveler vardır. Kuzey apsisteki nişin, muhtemelen, tipolojik özelliklerine uygun olmadığı için yapıda yer almayan *protesisin* işlevini gördüğü tahmin edilmektedir.

Ana nefin iç yüzeylerinin tamamını kaplayan fresklerdeki ikonografinin, o dönemde Kapadokya'da yapılmış olan tüm kiliselerde olduğu gibi, belirli bir programı izlediği şüphesizdir. Bugüne ulaşan resim parçalarından, Mühürlü Taş, Hades'e İniş, Lazarus'un Yükselişi, Bacadaki Üç Kutsal Çocuk (haçın doğu kolunda), İkinci Geliş ve Meryem'in Uykuya Dalması / Göğe Yükselmesi (haçın batı kolunda) gibi sahneleri seçilmektedir. Meryem'in Uykuya Dalması / Göğe Yükselmesi sahnesinin varlığı, yapının mezar olarak kullanılmış olduğu fikrini destekler niteliktedir. Haçın kollarının kesişim noktalarında, dört köşede yer alan sütunların üzerine silahlı Azizler (Generaller), haçın batı kolunun kuzey duvarında (girişin karşısına) çok büyük bir Yakarış (Deesis) sahnesi, aynı kolun doğusundaki bema nişine ise hakemlik yapan episkoposlar resmedilmiştir. (Jolivet-Lévy, 1991: 251-253)

Duvar resimleri, içerik bakımından Bizans modelini takip etmekte, resim tarzı ve renk bakımından ise bilinen modellerden ayrılmaktadır. Bu eserler, 13. yüzyılda Kapadokya genelinde hâkim olan anlayışı; başta 11. yüzyıl olmak üzere önceki dönemlere ait standart örnekleri, sadık fakat eklektik bir şekilde, klasik ve dışavurumcu öğeleri bir araya getirerek yeniden üretme çabasını yansıtmaktadır (Thierry, 1975b: 108). Ancak bu durum, yapının ayrılmaz bir parçası olan bezemelerin tarihi ve sanatsal değerini azaltmaz.

Doğudaki apsis nişi içinde açılmış üç mazgal pencere dışındaki duvar yüzeylerinin hemen hiçbirinde pencere açılmamış olması dikkat çekicidir. Artık var olmayan kubbede de, iç mekâna bir miktar ışık girmesini sağlayan açıklıklara yer verilmiş olabilir. Öyle olsa bile, iç mekândaki aydınlatma istisnai derecede kısaktır; bu durum, yapının mezar şapeli olması ihtimalini yükseltmektedir.

Haçın kollarının kesişiminde yer alan kare alanı kapsayan ve dört adet kemer üzerine oturan kubbenin, Kapadokya'da bu döneme ait kiliselerin çoğunda görüldüğü üzere, dışardan sekizgen, içerden silindirik olduğu anlaşılmaktadır. Kubbede geçiş öğeleri olarak, halen yerinde duran

sculpted image of the saint or the building's original inscription. A marble doorframe also exists in the main nave. The niche on the northern apse is believed to have functioned as a prothesis, which is otherwise absent from the building.

We may safely assume that the frescoes covering the entire nave followed a specific iconographic program similar to other churches from the same period in the wider Cappadocia region. From the surviving fragments of the paintings, we may recognize scenes such as the Rock, the Descent into Hades, the Raising of Lazarus, the Three Boys in the Fiery Furnace (on the eastern arm of the cross), the Second Coming of Christ, and the Dormition of the Holy Mother of God (on the western arm of the cross). The presence of the latter scene supports the idea that the structure had a funereal function. On the surfaces of the four columns, at the points where the arms of the cross meet, there are depictions of Warrior-Saints (Stratilates). On the northern wall of the western arm (opposite the entrance) there is an oversized depiction of Christ in Majesty (Deisis); and on the eastern bema apse it is possible to recognize the priestly Assembly of Hierarchs. (Jolivet-Lévy, 1991: 251-253)

As far as style is concerned, the mural decoration follows closely Byzantine conventions in content, but the colors and the style of painting does not follow a known precedent. It is part of the 13th-century artistic production of wider Cappadocia, known for both its conservative and eclectic reproduction of earlier, mostly of the 11th century, local prototypes, as well as its effort to synthesize classical and expressionist elements (Thierry, 1975b: 108). However, this does not undermine the artistic and historical value of the decoration as an indispensable part of the monument.

There is a notable absence of openings on all exterior walls apart from the apse of the altar that bears three narrow embrasures. Some additional narrow windows may have existed on the no-longer-extant dome, which would have provided the space with some light. In any case, the lighting of the space was exceptionally dim and evocative, further increasing the probability of the funerary attribution.

The dome was octagonal on the outside and cylindrical on the inside, as is the case in most Cappadocian churches of this period. It hung right above the square space defined by the crossing of the arms of the cross and was supported by four arches. The transition from the rectangular base to the circle was achieved with pendentives, which survive in situ. It is probable that some small windows were opened on the sides of the dome allowing small quantities of light to penetrate into the interior space.

The wooden women's gallery added to the western arm of the cross after its restoration in 1840 constituted an important part of the monument. As the original Byzantine

church, which was the *katholikon* of a monastery, had not had a gallery floor, the construction of the wooden women's gallery required extra reinforcement which damaged the wall paintings. Today the size and arrangement of the wooden structure is easily discernible from the holes on the walls.

Exterior

The arrangement of the building's façades follows closely the structure defined by the cross pattern. It clearly reflects the typology of triconch churches with its three apses on the three arms of the cross. Three cylinders that become smaller as they rise higher and a rectangle merge to form the cross. While the portico in the south still stands, it is impossible to appreciate the contribution of the volume of the dome to the height of the structure as the dome is long lost.

Due to the uneven ground and successive backfilling, the western façade of the building has fully sunken underground, and the northern and southern façades present obvious but unexpected differences in elevation across the east-west axis. Repairs and restorations commissioned during different periods account for a series of distortions and asymmetries.

The façades are plain, characterized by a masonry style composed of ashlar blocks and rough-cut stones set in an irregular order which gives the structure a robust and heavy character. At the southern façade, the volume of the portico with its stone arches and vaults disrupts the unity of the structure and the symmetry of the façades and imposes a distinct geometry that serves to indicate the entrance.

A similar differentiation is observable between the façade of the eastern apse, and those of the northern and the southern apses, so as to emphasize the interior of the altar. The cylindrical space, defined by small strips of angular walls, rests on an elevated semi-circular base, emphasized by a protruding, horizontal stone strip. The thickness of the walls decreases as they rise precisely at the level of the windows of the altars, forming two distinct zones defined through the use of colonettes. These colonettes rest on the horizontal strip of the base, and their shape changes from rectangular to circular towards the top, possibly for decorative reasons.

In contrast to the eastern apse, the northern and southern apses are relatively plain with no base, colonettes, or variation in thickness of the walls. Nonetheless, the cylindrical volume is defined by straight surfaces similar to the eastern apse. As a result, unlike what would be expected of a church of this type, we observe the dominance of straight lines across the horizontal and perpendicular axes and not of curvilinear lines and geometries –with the exception of the vaults of the portico and the base of the eastern apse. A

pandantifler kullanılmıştır. Kubbenin üzerinde, büyük ihtimalle, iç mekâna az miktarda ışık girmesini sağlayan küçük pencereler bulunuyordu.

1840'taki yenilemeden sonra haçın batı koluna eklenmiş olan yinekiyon, yapının önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Bizans manastırının ana kilisesi (katolikon) iken galeri katı bulunmayan yapıya ahşap yinekiyon galerisi eklenirken güçlendirme yapılması gerektirmiş, bu da fresklerin zarar görmesine neden olmuştur. Bugün, duvarlardaki deliklerden, ahşap mahfilin büyüklüğü ve yerleşim düzeni kolaylıkla tahmin edilebilmektedir.

Dış mekân

Yapının cephe düzeni, haç planının tanımladığı biçime uygundur. Haçın diğer üç kolunda bulunan apsisleriyle, üç yapraklı yonca şeklindeki ibadethane tipolojisini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Yükseldikçe küçülen üç silindir ve bir dikdörtgen haçı oluşturur. Yapının güneyinde halen görülebilen bir portiko bulunsada, yapının kubbesi uzun süre önce yıkılmış olduğundan, kubbe hacminin yapının kat yüksekliğine ne ölçüde katkısı olduğunu anlamak mümkün değildir.

Toprak engebeli olduğundan ve batı kısmına birden çok kere toprak doldurulmuş olduğundan, yapının batı cephesi tamamen gömüldür; kuzey ve güney cepheleri boyunca,

açıkça görülen, beklenmedik bir kot farkı bulunmaktadır. Yapının farklı zamanlarda gördüğü tamirler sonucunda yer yer eğrilikler ve asimetriler göze çarpmaktadır. İyi ve daha kabaca işlenmiş taşlarla oluşturulmuş taşıyıcı duvarların düzensiz kesme taş örgüsü, yapıya ağır ve müstahkem bir karakter kazandırmaktadır. Güney cephesinde, taş kemerlerle ve tonozlarla oluşturulmuş portiko, yapının bütünlüğünü ve cephelerin simetrisini kırarak, yapıya, giriş yerini vurguladığı, farklı bir geometri kazandırmaktadır.

Doğu apsisin cephesi ile, güney ve kuzey apsislerin cepheleri arasında da, iç kısımdaki sunağı vurgulamak amacıyla, buna benzer bir farklılaştırmaya gidilmiştir. İnce, düz bölümlere oluşturulmuş silindirik hacim, yatayda taştan bir kornişle vurgulanan, yüksek bir yarım daire taban üzerinde yükselir. Duvarlar, tam olarak sunakların pencerelerinin seviyesinde incelmeye başlayarak, ayrımı küçük pilasterlerle vurgulanmış iki farklı bölüm meydana getirir. Tabandaki yatay kornişe oturan bu küçük pilasterler, muhtemelen süsleme amacıyla, aşağıda dörtgen kesitli olarak başlatılıp, yükseldikçe daireselleştirilmiştir.

Doğu apsisin aksine, görece sade bir yapısı olan kuzey ve güney apsislerin tabanlarında silme yoktur, cephelerinde pilaster yer almaz ve duvarlarının kalınlıklarında farklılaşmalar görülmez. Ancak doğu apsisinde olduğu gibi, bu apsislerde de

small difference in size is also noticeable in the apse of the southern wing because, unlike the other apsis, it covers the space of the vestibule-entrance. In addition, the volume of the portico stands on this southern apsis causes it to appear smaller than its actual size.

Windows of the altar and the door at the entrance are rather small openings lacking decorations or differentiation. With the exception of the colonettes of the eastern apse, the building presents no other decoration on the exterior. Few stones with reliefs are spolia and have not been used with the purpose of decoration.

The main axis of the building, both internally and externally, is the longitudinal (east-west) axis, while the perpendicular axis maintains its prominence due to differences in elevation –an effect that would have been further emphasized by the volume of the dome if it were still extant.

Finally, as we have already noted, the building features distortions from restorations and repairs. Based on building remains and the inscriptions that were once part of the monument, we may deduce that the space of the vestibule-entrance and the portico were attached to the church around 1293. During the 1840 restoration and reopening of the structure, or perhaps at an even earlier stage, various destroyed parts of the exterior masonry were replaced.

Various fragments of the building's walls along with the wall surrounding the churchyard and the entrance that still lie around the structure must have been part of the 19th-century restoration.

PRESENT CONDITION

The original floor plan of the church bears no distortions or alterations apart from the vestibule-entrance with the portico, which had been added in the Byzantine period. The gynaecoon that was added in the 19th century has not survived, so it does not affect the plan. Nevertheless, the overall present condition of the monument is not good since some parts have collapsed and there are significant damages in the building material and the frescoes. Due to the sharp slope of the terrain, the entire western wing of the church is virtually underground while on the eastern side with the apse of the altar there are external supports to the foundations.

The major problems in the main body of the church are the fact that the dome, part of the apse of the southern wing, and a part of the western exterior walls are missing. These damages have resulted in the accumulation of debris and backfilling in the interior, which has, in turn, concealed the original floor. Furthermore, the support of the structure has been disrupted to such an extent that parts of the building

silindirik biçimi doğrusal yüzeyler oluşturur. Dolayısıyla, yapıda, bu kilise tipolojisine uygun şekilde, portikonun tonozları ve doğu apsisin tabanı hariç, yuvarlak hatlar değil, düşey ve yatayda düz hatlar hâkimdir. Güney apsisin biraz küçük olduğu fark edilmektedir. Bunun nedeni, diğer apsisten farklı olarak, giriş holünü barındırmasıdır; ayrıca, üzerine yaslanan portikonun etkisiyle, olduğundan daha küçük görünmektedir.

Doğu apsisin pencereleri ile giriş kapısı, herhangi bir süsleme ya da vurgu barındırmayan, küçük açıklıklardır. Doğu apsiste yer alan pilastırlar dışında, yapının dışında özel bir bezeme ögesi görülmez. Kilise dokusunda az sayıdaki rölyefli taş bulunmaktadır; bunlar devşirmedir ve süsleme amacıyla kullanılmamıştır.

Yapının ana aksı, hem içerden hem de dışardan, doğu-batı doğrultusundaki, uzunlamasına aks olsa da, kot ve yükseklik farkları nedeniyle, düşey aks da belirgindir. Artık mevcut olmayan kubbenin hacminin, yapının özgün durumunda, bu düşey aks hissinin daha da güçlendirdiği tahmin edilebilir.

Son olarak, daha önce de işaret edildiği üzere, yapı geçirdiği onarımlar ve aldığı hasarlardan dolayı bazı yapısal bozulmalara uğramıştır. Yapının üzerindeki izler ve bir zamanlar yerinde okunmuş olan kitabeler, giriş holü ve portikonun kiliseye 1293 yılında eklenmiş olduğuna işaret etmektedir. Kilisenin 1840'ta onarımdan geçirilip yeniden ibadete açılması sırasında ya da öncesinde, dış duvarların yıkılmış kısımlarının onarıldığı tahmin edilmektedir. Etrafta görülen, yapının ve yapı kompleksini çevreleyen bahçenin kâğıt duvarına ve daha önceki girişine ait kalıntılar, muhtemelen, 19. yüzyıldaki onarımdan kalmıştır.

GÜNCEL DURUM

Kilisenin zemin kat planı, Bizans döneminde eklenmiş olan portikolu giriş holü hariç, bir farklılık ve deformasyon göstermez. 19. yüzyılda eklenmiş olan yinekiyon günümüze ulaşmadığı için planı etkilememektedir. Fakat anıtın genel durumu kötü bir tablo oluşturmaktadır. Yapının bazı kısımları yıkılmıştır; yapı malzemelerinde ve fresklerde ciddi hasar bulunmaktadır. Toprak kotunun aşırı yükselmesi sonucunda yapının batı tarafı neredeyse tamamen gömülmüştür; bema apsisinin yer aldığı doğu ucunda ise temeller dıştan desteklerle güçlendirilmiştir.

Ana sahindaki en önemli sorun, kubbe ile birlikte, güney apsisin ve batıdaki dış duvarların kısmen yıkılmış olmasıdır. Bunun sonucu olarak yapının içinde moloz birikmiş, döşeme görünmez hale gelmiştir. Taşıyıcı sistem çok kötü durumdadır; bazı kısımlar çökme tehlikesi arz etmektedir. Yağmur ve kar suyunun oluşturduğu rutubet ve içerde gelişen bitkiler, durumu daha da olumsuz bir noktaya taşımıştır. Tüm yapı malzemelerinde önemli hasar görülmekte, yosun ve likenle kaplı taşlar izlenmektedir.

Duvar resimlerinde de büyük hasar vardır; bazı freskler tamamen yok olmuştur. Rutubet ve ani ısı değişiklikleri nedeniyle boyaların büyük kısmı dökülmüş, üst katmanları soyulmuştur ya da soyulmak üzeredir. Pek çok freskte, kubbenin yıkılmış olmasından ötürü doğrudan gelen güneş ışığının yarattığı renk kaybı, güneşin gelmediği alanlarda ise üzerlerindeki kir tabakası, tasvirlerin temalarının anlaşılmasını engellemektedir.

Çatı seviyesinde büyük hasar vardır. Örtünün tamamı hasar görmüş, tüm yüzeyleri yoğun bitki örtüsü kaplamıştır. Giriş holünde bazı kısımlarının çökmesiyle mekân bütünlüğü bozulmuş, bitki örtüsü burada da her yeri kaplamıştır.

Bir vadinin dik yamacı üzerinde bulunan kilisenin önemli bir kısmı yerin altındadır. İnşasında kullanılan yerel malzemenin renk tonu, yapının fark edilmesini zorlaştırmaktadır.

Yapıya ulaşım, Başköy'e giden anayoldan ancak belirli bir noktaya kadar araçla sağlanabilmekte; sonrasında, yaya olarak, engebeli bir patikadan, vadinin yamacına tırmanılması gerekmektedir. Bir çitin kalıntıları ve kompleksin sınırlarına işaret eden diğer duvar parçaları halen yerinde olsa da, ne özgün hallerine dair bir fikir vermekte, ne de yapıyı korumaktadır.

Yakınında köy yerleşimi olmayan, etrafında sadece tarım alanları bulunan yapı, köyden bir vadiyle ayrılmakta ve görece uzakta yer almaktadır. Bu yalıtılmışlığı nedeniyle, zaten az sayıda sakini olan köyün günlük hayatına da dahil olmamaktadır. Anıtın ziyaret edenlerin sayısı çok azdır. Ziyaretçiler, genellikle akademik ya da –Yunanistan'da yaşayan ve memleketlerini görmek isteyen ikinci ya da üçüncü kuşak mübadiller gibi– kişisel nedenlerle gelmektedir.

RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖNERİLER

Yapının bugün karşı karşıya olduğu en önemli tehlike, doğal nedenler veya insan faktörüne bağlı olarak, birkaç yıl içinde tamamen çökmesi ve yıkılması olasılığıdır. Her iki faktör de, tahmin edilmesi ve kontrol altına alınması imkânsız olduklarından, yüksek risk teşkil etmektedir.

Doğa olayları açısından en önemli tehdidi hava koşulları (yağmur, kar, rüzgâr ve güneş), yapının etrafında ve üzerinde gelişen bitki örtüsü ve deprem oluşturmaktadır. Çatı örtüsünün hasarlı kısımlarından giren yağmur ve kar, rutubet sorununu yoğunlaştırmakta, yapısal malzemenin ve freskoların hasar görmesine neden olmaktadır. Çatı kısmındaki bitki örtüsü, bu alandaki hasarı ve yapıya giren yağmur suyu miktarını her geçen gün artırmaktadır. Taşıyıcı sistemi halihazırda fazlasıyla hasar görmüş olan yapıda, herhangi bir sarsıntı yeni çatlak ve çöküntülere neden olacağı açıktır.

İnsan faktörüyle ilgili olarak ise, kiliseye gerekli ilginin gösterilmemesi, vandalizm, yapının içinde ve dışında define bulma amacıyla yapılan kaçak kazılar, yapı taşlarının başka

are in danger of imminent collapse. This unfortunate condition is further aggravated by the humidity caused by rain and snow and the vegetation that has developed in the interior. Building materials have also suffered from significant damage; some stones have disintegrated and others are covered with moss.

The painted decoration of the monument has also suffered significantly and is in part destroyed. Due, mostly, to high humidity and sudden changes in temperature, many parts have lost their overlay, have fallen, or are on the verge of falling. Significant parts have been discoloured by sunlight entering the structure through the gap of the collapsed dome while other parts of the painting has been covered with dirt, both cases rendering the paintings indiscernible.

The roofing is completely destroyed and the surface is covered with vegetation. The vestibule is also damaged at various points of the masonry. Its walls have been weakened after the collapse of some of its parts, and it is covered with vegetation.

The church is set on the steep slope of a valley, underneath which a significant part of its body is buried. Combined

with the coloring of its materials that have been extracted from its immediate environs, the location of the church prevents it from being easily seen.

Access to the monument by car is possible only to a point on the main road that leads to the nearby village of Başköy. After this point, visitors must continue on foot up the ravine slope, following a rather rough path. Some traces of a fence and other enclosing walls are visible in places, but they do not provide a clear picture of their original condition, nor do they protect the structure.

The church is surrounded by uninhabited farmland, increasing its isolation, since the village is located at a significant distance across the valley. As a result, the structure cannot be integrated in the everyday life of a half-deserted village with only a handful of inhabitants. Its very few visitors generally come with particular interest for either academic or personal reasons –such as the second or third generation refugees living in Greece, who visit their hometown.

RISK ASSESSMENT AND RECOMMENDATIONS

The greatest danger the structure currently faces is complete collapse within the next few years due to damage caused by both nature and people, that pose a high risk due to their unpredictability and unpreventability.

Weather conditions (rain, snow, winds and sunlight), vegetation developing around the monument, and earthquakes constitute the most serious natural threats. The parts of the roof that have collapsed leave the structure unprotected against rain and snow, and contribute to the problem of humidity and erosion of the building blocks and the painted decoration. The vegetation growing on the roof further weakens the structure, exacerbating the accumulation of incoming rain water in the interior of the building. Any seismic activity would have detrimental effects on such a weak building and could cause additional cracks and, possibly, further collapse.

Beyond the lack of preservation and care, the anthropogenic risks include the threat posed by vandalism, illegal excavations of treasure-hunters in the interior and exterior of the church, and the removal of stone blocks for use in constructions elsewhere. These activities not only contribute to the destruction of the decorative elements of the building, but also have direct and deleterious effects on its structural system, posing serious threats to its stability.

Consequently, unless direct action is taken to alleviate the effects of natural and anthropogenic risks, there will soon be further destruction of the painted decoration and additional undermining of the structural system, leading to the collapse of the apses of the arms of the cross, which currently constitute the most stable parts of the building.

inşaatlarda kullanılmak üzere taşınması gibi riskler sıralanabilir. Yukarıdaki risk durumlarının hemen hepsi, bezeme öğelerinin kaybı dışında, strüktürel sistemi doğrudan etkilemekte ve dengeye zarar vermektedir.

Dolayısıyla, doğa şartları ve insan faktörüyle ilgili olarak acilen önlem alınmazsa, yapı bezemesindeki bozulmalar artacak, taşıyıcı sistem, yapının en fazla risk altındaki bölümü olan haçın kollarındaki apsislerden başlayarak yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Yapının depremden korunabilmesi için ya geçici destekler yapılmalı, ya da restorasyonla, görebileceği zararın asgariye indirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, yapının dış kısmında yer alan, hem yapıyla doğrudan temas halinde, hem de bağımsız bir birim olan ve çok hasar görmüş olduğu için çökme tehlikesi taşıyan portikoyla özel olarak ilgilenilmelidir.

Anıtın gelecekte kullanılabilmesi için koruma altına alınması, bakımının yapılması ve restore edilmesi gerekmektedir. Yapının bazı kısımlarında kolaylıkla rekonstrüksiyon yapılabilir, ancak yıkılmış olan kubbe hakkında hiçbir bilgi bulunmadığından, bu kısımda rekonstrüksiyon yapmak uygun olmaz. Kubbenin yerine hafif çelik konstrüksüyonlu malzemedene camlı bir çatı örtüsü yerleştirilirse, hem yapının üstü kapatılarak iç mekân ve bezemeler olumsuz hava koşullarından korunmuş olur, hem de gerekli havalandırma sağlanabilir.

Yapı, 13. yüzyıl fresklerinin görülebileceği bir müzeye dönüştürülebilir. Kırsal kesimde, küçük bir köyün yakınında yer almasına karşın, Nevşehir-Kayseri arasındaki anayol üzerinde bulunması ve Göreme'deki turistik rotaya yakın olması gibi avantajlarıyla, turist çeken, önemli bir ara istasyon olabilir. Buradaki restorasyon çalışmaları kiliseyle sınırlı tutulmayıp, köydeki, mimari ve tarihi açıdan önemli okulu ve evleri de kapsayacak şekilde genişletilebilir. Anıtın, komşu yerleşimlerdeki, çeşitli etnik gruplara ve dinlere ait dinî ve seküler yapılar bütününe bir parçası olarak restore edilmesi önerilir.

Kapadokya'ya özgü üç yapraklı yonca plan tipolojisindeki Bizans kiliselerinin günümüze ulaşmış nadir örneklerinden olan Ayios Yeorgios Kilisesi ve içindeki korunmuş 13. yüzyıl freskleriyle de dikkat çeker. Alanın temizlenmesinin ardından, burada yapılacak bir alan kazısının, Kapadokya bölgesindeki Bizans mimarisi ve sanatı hakkındaki mevcut bilgileri artırması ihtimali yüksektir.

Protecting the building from seismic activity requires the construction of temporary counter-supports, or a full restoration of the building so as to minimize the risk. Special attention should be paid to the external portico, which is an independent structure that leans against the church and has already suffered significant damage that makes the risk of collapse imminent.

The protection, preservation, and restoration of the building are prerequisites for any future use of the space. Some parts of the structural system may easily be restored. The reconstruction of the missing dome, however, presents serious difficulties due to the lack of information and evidence on its original form. Still, it may be possible to replace the original dome with a light steel construction with stained glass, which would offer shelter and protection for the interior of the building and the painted decorations, while allowing for appropriate ventilation.

The building could be repurposed as a museum that would exhibit its very interesting 13th-century murals. Despite the fact that it is located near a small, sparsely populated agricultural settlement, its position on the main road-artery that connects the area of Kayseri with that of Nevşehir and the touristic area of Göreme could turn it into an important sightseeing stop-over for visitors to the area. It is also important that a prospective restoration project will not be limited to the church, but will also include other buildings of the village that bear architectural or historical significance, such as the school and houses, which could form a thematic unity. Finally it would be interesting for the church to be integrated into a wider network of restored monuments that would include religious and non-religious buildings of various ethnic and religious communities of the nearby settlements.

The church of Agios Georgios stands out as one of the very few surviving Byzantine churches of Cappadocia that follow the triconchic type, and preserve its painting decoration from the 13th century. Additional studies that should follow the cleaning and excavation surveys would provide us with new, valuable information about the development of Byzantine architecture and art in the area of Cappadocia.

SONSÖZ

SONSÖZ

Öncelikli hedefi, Kayseri'deki Ermeni ve Rum kamusal mimari mirasını, saha çalışmasıyla belgelenebilen yapıları ve izi sürülemeyen ve/veya yok olmuş yapıları bir bütün halinde ortaya koyarak, yapıların fiziksel ve/veya tarihî izdüşümünü paylaşmak olan bu kitabın, konut mimarisine ya da farklı kamu yapılarına odaklanan yeni çalışmalara önyak olmasını umuyoruz.

Kayseri'de, yerlerinden edilen toplumların geride bıraktığı yapıların, yalnızca bakımsızlığa değil, aynı zamanda, bir zamanlar Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgeler başta olmak üzere, yer yer sistematik bir yıkıma da maruz kaldıkları anlaşılıyor. Ancak bu durum, Kayseri'deki Ermeni mimari mirasının büyük ölçüde yok olduğunu düşündürmemeli. Hem Rum hem de Ermeni konut mimarisi, yıkımın hedefi olmuş kamu yapılarının aksine, büyük ölçüde, kırsal ve kentsel bağlamının zenginliğini gösterir şekilde (hatta kimi durumlarda sokak dokuları ve donatılarıyla bir bütün halinde) günümüze ulaşmış durumda.

Bu çalışmada, Hrant Dink Vakfı'nın hazırladığı Kayseri envanterinde bulunan 172 Rum ve 215 Ermeni kamu yapısının, 68'i Rum, 113'ü Ermeni olmak üzere 181 tanesi yerinde tespit edilebildi. Bunlardan görece az hasar görmüş, çatılarıyla beraber ayakta kalabilmiş olanların çoğunun Rum eseri olduğu gözlemlendi. 181 yapıdan, en yüksek seviyede risk altında olduğu belirlenen 18'i, bu kitapta detaylı olarak ele alındı. Risk değerlendirmesine tabi tutulacak yapıların seçiminde, uğradığı yıkımın derecesi değil, taşıdığı kültürel değer ne kadarının kısa zaman içinde yok olma tehlikesi altında olduğu kıstas alındı.

Kitapta sonuçları paylaşılan araştırma, bir nihai üründen ziyade, Türkiye'nin başka yerlerinde de devam ettirilmesi gereken bir sürecin parçası olarak görülmeli. Burada paylaşılan bilgi ve yöntemler başka coğrafyalara uyarlanabileceği

gibi, Kayseri özelinde farklı ve derinlikli çalışmalar için yol gösterici olabilir. Örneğin burada 18 yapı için yapıldığı gibi, Hrant Dink Vakfı tarafından hazırlanan, Ermeni, Rum, Yahudi ve Süryani toplumlarına ait çeşitli kamu yapılarını listeleyen envantere Kayseri başlığı altında kayıtlı olan 387 yapının tümü, kapsamlı araştırma ve analiz çalışmalarına tabi tutulabilir. Benzer şekilde, burada kayıt altına alınmış yapıların mülkiyet durumlarına ya da kültür varlığı olarak tescillenip tescillenmediklerine ilişkin çalışmalar yürütülebilir. Bu tür çalışmaların coğrafi odağı genişletilerek, ya da farklı bölgeler karşılaştırmalı olarak ele alınarak, Türkiye'nin kültür varlıklarının hukuki durumuna dair, kültür politikalarına yön verebilecek bir perspektif geliştirilebilir.

***

Bu kitapta sonuçları sunulan envanter oluşturma ve yerinde inceleme süreci, yapıların nasıl korkutucu bir hızla yok olduğuna, dönüşü olmayan hasarlara ve unutturma süreçlerine maruz kaldığına da işaret ediyor. Özellikle görsel kaynaklar kullanarak iz sürüldüğünde, yapıların büyük bir kısmının tanınmaz hale geldiği ya da tamamen yok olduğu ortaya çıkıyor. Bu kitapta yer alan görsel ve istatistiki bilgiler, Kayseri'nin Ermeni ve Rum taşınmaz kamusal kültürel mirasının 2015'te çekilmiş bir fotoğrafı olarak değerlendirilmeli. Bu çalışma, hızla tahribata uğrayan ve yok olan söz konusu kültür varlıklarının bundan sonra görebileceği hasarın boyutunu anlamak için kullanılacak bir ölçüt ve uyarı niteliği de taşıyor.

Kayseri'nin merkezinde yer alan ve Anadolu'da halen ibadete açık altı Ermeni kilisesinden biri olan Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi örneğinde de görülebileceği gibi, Ermeni ve Rum kültürel mirası, mülkiyet durumundan bağımsız olarak, ziyaretçilere ve araştırmacılara her zaman yeterince açık olmayabiliyor. Olağan koşullarda tüm ziyaretçilere açık olması beklenen bir ibadethanenin, güvenlik çekinceleriyle, kapılarını kapalı tutma zorunluluğu hissetmesi, çözümü Kayseri Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi Vakfı'nın imkânlarının ve sorumluluğunun çok ötesinde olan, önemli bir çıkmaza işaret ediyor. Güvenlik gerekçesiyle erişime tamamen kapalı olan, dolayısıyla akıbetine dair kamusal alanda bilgi ve deneyim paylaşımı yapılamayan, askerî alanlar içinde kalmış kültür varlıkları ise, başlı başına bir sorun teşkil ediyor.

Elinizdeki çalışmada, Kayseri'deki Rum ve Ermeni kamusal yapılarının kültür varlığı olarak tescillenmeleri sürecine katkıda bulunmak amacıyla, yerinde gözlemlenebilir olanları diğerlerinden net bir şekilde ayırıp, bunların coğrafi konumlarına ilişkin bilgileri paylaştık. Kayseri'nin tarihî kültür varlıklarıyla ilgili olarak bugüne dek yapılmış en kapsamlı çalışma, Kayseri Müze Müdürlüğü, Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu ve Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün envanter kayıtlarından yararlanılarak hazırlanıp, 2008

AFTERWORD

The primary aim of this book is to present the public architectural heritage of the Armenian and Greek communities in Kayseri in a holistic manner, comprising both the buildings that were surveyed in the field and those that could not be found in situ. We hope that the historical and physical representations of these buildings as presented here complement other studies on various public buildings or residential architecture, and/or that they serve to inspire such studies in the future.

In Kayseri, the buildings that are left behind by the displaced communities are not only left to disrepair, but also – and particularly for the places dense with Armenian population—subjected to systematic destruction. This should not make one to think that Armenian architectural heritage in Kayseri has vanished entirely. Unlike public buildings which were deliberately targeted, the residential architecture of both the Greek and Armenian communities has survived to a significant extent, in certain cases together with their urban or rural fabric complete with original street layout and public armatures.

Of the 172 Greek and 215 Armenian public buildings, which had been compiled in the Kayseri section of the Hrant Dink Foundation's inventory of non-Muslim public architecture, a total of 181 buildings, 68 Greek and 113 Armenian, have been visited in situ. It has been evident that the majority of the buildings that are in relatively good condition, with still standing walls and their roof in place, are Greek. In this book, 18 buildings that were determined to be under the highest risk are analyzed more extensively. The criteria for assessing the risk for buildings have been related to the extent of their cultural value that is under imminent threat, and not the extent to which they have already been damaged.

The findings shared in this book should be regarded not as conclusive, but as part of a process of ongoing research that must be expanded to the other parts of Turkey. The information and methods that are shared here can be adapted to the other geographies, as well as serving as an example for other, more extensive, research on Kayseri. For example, the detailed research and analysis undertaken here for 18 buildings can be done for all of the 387 buildings recorded for Kayseri in the Hrant Dink Foundation's inventory of Armenian, Greek, Jewish, and Syriac public buildings in Turkey. Another way to deepen this research would be to determine the legal status of each of these buildings and/or whether or not they have been officially registered as cultural heritage. By expanding the geographical scope of the study or conducting it comparatively in different regions, a new perspective on the state of cultural heritage in Turkey that can affect the making of cultural policy.

***

The process of the making of the inventory and the field survey that is presented in this book, attests to the frightening speed, with which buildings are disappearing and to the irredeemable damage and oblivion, to which they are subjected. Especially, when tracing the visual sources, it becomes evident that many of the buildings have become unrecognizable or completely destroyed. In a way, the visual and statistical information presented in this book is itself a photograph taken in 2015 of the Armenian and Greek immovable public cultural heritage of Kayseri. This research, also, constitutes a measure for and a warning against the possible prospective damages that may await these historical buildings.

As it can be seen in the case of Surp Krikor Lusavoriç in the center of Kayseri, which is one of the six still-servicing Armenian churches in Anatolia, Armenian and Greek cultural heritage may not always be open for guests and researchers, independently of its ownership. The fact that a place of worship, which is normally expected to welcome all visitors, feels the need to shut its doors points to an important predicament –and the solution lies far beyond the capabilities of the Kayseri Soup Krikor Lusavorich Armenian Church Foundation. On the other hand, cultural heritage that happens to fall within the areas designated under military jurisdiction is a problem in itself, because it is inaccessible to visitors and information on it is not shared publicly.

In an effort for Greek and Armenian public buildings in Kayseri to be registered as cultural heritage, we have presented them in this book in a way that makes the ones that can be found in situ clearly distinguishable. The latter are provided with geographical information. The most comprehensive available study on the cultural heritage of Kayseri is *Inventory*

yılında, Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından üç cilt halinde yayımlanmış olan *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*. Bu envantere yer alan 443 yapıdan yalnızca 39 tanesi Rum ve Ermeni mirası niteliği taşıırken, sırf, elinizdeki kitabın da dahil olduğu çalışma kapsamında yerinde tespit edilen yapıların sayısının 181 olması, gayrimüslim mirasının temsili konusunda şimdiye dek ne kadar yetersiz kalındığını açıkça ortaya koyuyor. Yalnızca Kayseri'deki Rum ve Ermeni varlığının değil, aynı zamanda genel olarak Kayseri'nin kültürel mirasının da daha doğru ve kapsamlı bir şekilde temsil edilmesi için, bu sayının olabildiğince artırılması gerekiyor.

Kitapta risk analizi bağlamında ayrıntılı olarak incelenip ayrıca raporlanan 18 Ermeni ve Rum yapısından 17 tanesi, Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 'korunması gereken kültür varlığı' olarak tescil edilmiş durumda. Ne var ki, bu ve benzeri çalışmaların da gösterdiği gibi, yapıların koruma kurullarınca tescil edilmesi, korunabilmeleri için önemli bir ilk adım olmakla beraber, tek başına yetersiz kalıyor. Söz konusu 18 yapının, başta risk seviyesi en yüksek olan dördü olmak üzere, varlıklarını sürdürmelerine olanak sağlayacak asgari koşulların oluşturulması, bu yönde bir dizi önlem alınması gerekiyor. Yerinde kayıt altına alınan diğer yapılar için de risk analizi ve raporlama çalışmaları yapılması, Kayseri'nin çokkültürlü mirasını canlandırıp geleceğe aktaracak somut çalışmaların önünün açılması bakımından büyük önem taşıyor.

***

Yapılar, birer sanat eseri olmalarının yanı sıra, içinde buldukları kentsel veya kırsal bağlamı tamamlayan, bu bağlama işlevsel ve sembolik katkı sağlayan birer mekân niteliği taşırlar. Bu mekânlar ancak içinde buldukları bağlamın bir parçası olarak sosyal ve kültürel canlılık kazanabiliyor. Kayseri gibi bazı bölgelerin mimarisi, tekil tarihî binaların eskiliği ve haşmetinden çok, yakın geçmişe kadar süregelen çokkültürlü toplumsal yapının bir ürünü olan, kentsel ve kırsal dokularının bir bütün olarak canlılığıyla dikkat çekiyor. Kayseri'nin tarihî derinliğini, bağlamından koparılmış, müzeleştirilmiş kiliselerden çok, kilisesi, okulu ve konut dokusuyla beraber yaşayacak köyler ve mahalleler ortaya koyabilir. Onarım ve yeniden canlandırma süreçlerinin nitelikli ve sürdürülebilir olması için, yapıları tek başlarına birer kültür varlığı ilan etmenin ötesine geçen, daha bütünlüklü, mekânın özgünlüğünü bozmayan koruma planlarına ihtiyacımız var.

Alan koruma ve yönetim planlarının tasarlanması ve uygulanmasında kültür turizmi belirleyici bir rol oynuyor. Fakat turizm alanları yaratmak başlı başına bir hedef olarak düşünüldüğünde, ortaya çevresiyle ilişkisi sorunlu, sürdürülebilirliği şüpheli, 'nezih' mekânlar çıkabiliyor. Yerel aktörlerin katılımıyla ve onların ihtiyaçları doğrultusunda, uzun vadeli ve geniş ölçekli bir koruma planı, ancak bellek çalışmaları

ışığında hazırlanabilir. Kültür turizmi, yerelde geliştirilecek bir farkındalık ve bellek çalışması açısından bir hedef değil, ancak bir iktisadi araç olabilir. Kaldı ki, bölgelerin iktisadi kalkınmasını yegâne hedef olarak gözeten turizm odaklı alan yönetim planları, bu kitapta yer alan Kayseri yapıları örneğinde görüldüğü gibi, gayrimüslim mirasının korunmasında etkili olamıyor. Bellek çalışmaları yapılmaksızın, yerel halkın yaşamıyla ilişki kurulmadan hazırlanan koruma planları, Kayseri gibi çokkültürlü, çeşitli kimlikler ve toplumlar barındıran, ancak bu toplumların önemli bir kısmını göçler, savaşlar ve katliamlar sonucu yitirmiş kentlerin tarihî zenginliğini temsil etmekte yetersiz kalıyor. Bu kitap, bir yanıyla da, kültürel mirasın sahiplenilmesi süreçlerini tartışmaya açmak, bu sürece dahil olan veya olması gereken bireyler, gruplar ve kurumlara dair farkındalık yaratmak ve 'sahiplik' iddiasında bulunan tüm kişi ve kurumların kültürel mirasın korunması konusundaki sorumluluğuna dikkat çizmek amacıyla hazırlandı.

Sahiplenmenin bir boyutunu, ilgili kamu kurumları tarafından bu yapıların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasına dönük çalışmalar (örneğin vandalizme karşı daha etkili yasal düzenlemeler yapılması) oluşturuyor. İlgili bölgelerde yaşayan insanların duyarlılıklarını ve kalkınma ve tarihi koruma amaçlı bölgesel planlama süreçlerine katılımını artıran mekanizmalar kurulmasında da, sorumluluk yine büyük ölçüde kamu kurumlarına düşüyor. Bir başka deyişle, devletin bu alandaki en önemli görevlerinden biri, yerel aktörlerin, kültürel mirasın tespit edilmesi, korunup yeniden canlandırılması süreçlerine doğrudan dahil olabilmesi için gerekli düzenlemeleri ve uygulamaları teşvik etmek ve hayata geçirmek. Ancak, sivil toplum örgütleri ile, bölge mirasına dair maddi ve sembolik hak iddia eden her birey ve topluluk da bu noktada sorumluluk alıp elini taşın altına koymalı. Örneğin, kültürel miras konusunda Türkiye'nin çeşitli yerlerinde çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşları ve akademik kurumların çalışmalarının daha verimli olabilmesi için gereken maddi, hukuki ve lojistik desteği sunmak, hem devlet kurumları, hem de kültürel mirasın korunması ve yeniden hayata kazandırılmasının önemine inanan bizler için öncelikli ve kolay uygulanabilir bir adım olabilir.

Bu bağlamda, yerel üniversitelerin ve müzelerin, buldukları kültürel coğrafyayı bütünüyle sahiplenmesi ve bilimsel tarafsızlıkla değerlendirmesi hayati önem taşıyor. Kayseri'de, köklü bir akademik geleneğin yanı sıra, hem ulusal, hem de uluslararası düzeyde öne çıkan tarih ve kültür müzeleri bulunuyor. Bu kurumların, Kayseri'nin kültürel mirasına dair söylemlerini, Ermeni ve Rum toplumlarının bu mirastaki yerini bir 'katkı' olarak değil, bütünden ayıramaz bir parça olarak ele alacak şekilde değiştirmeleri, mirasın yerelde sahiplenilmesi ve korunabilmesi için bir önkoşul

of *Immovable Cultural Heritage in Kayseri* [*Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*] which was published in three volumes by the Metropolitan Municipality of Kayseri in 2008 and prepared with the help of the inventory of the Kayseri Council for the Protection of Cultural and Natural Heritage and the Regional Directorate of Foundations. Only 39 of the 443 buildings in the municipality's inventory are Greek or Armenian. The difference between this number and 181, which is the number of those buildings that can be identified in situ according to the results of this study, is jarring and points to the insufficient representation of non-Muslim cultural heritage. If the number of Greek and Armenian buildings in the official inventory can be increased we can get a fuller and more accurate representation of both the non-Muslim cultural heritage of Kayseri and Kayseri's cultural heritage as a whole. 17 of the 18 buildings, which are examined in detail in this book in terms of their significance and the risk that they are under, are also registered as 'cultural heritage under to be protected' by the regional Council for the Protection of Cultural and Natural Heritage. However, as is shown by this study and other similar ones, while the official registration of the buildings as cultural heritage is a crucial first step for their protection, it remains insufficient. Conditions necessary for the aforementioned 18 buildings, especially four of among them that are deemed to be under the highest risk, to continue their existence must be provided by implementing a series of measures. Risk assessment of other buildings that have been recorded in situ would be crucial for paving the way for serious projects that may revitalize the multi-cultural heritage of Kayseri and sustain it for future generations.

***

Apart from being testament to human creativity and artistry, buildings also define spaces, and their rural or urban context, to which they contribute functionally and symbolically. Spaces only become socially and culturally vibrant only when they are a meaningful part of their immediate context. The architecture of regions such as Kayseri stands out not with the age or monumentality of singular buildings, but instead with the vibrancy of its urban and rural fabric as a whole, which is a product of the multiplicity of its cultures. Kayseri's multicultural past, which had survived until recently, can be revived not through decontextualized museumified churches, but through entire villages and neighborhoods, with their churches, schools and residential fabric. In order for restoration and revitalization processes to be sustainable and of high quality, we need more comprehensive protection plans that go beyond announcing certain single buildings as cultural heritage.

Cultural tourism plays a decisive role in the production and implementation of site protection and management

plans. However, when creating touristic sites becomes a goal in itself, the result can be gentrified spaces, whose relationship to their context is problematic and whose sustainability is questionable. Sustainable longer-term protection plans can only be made with and for the local inhabitants by way focusing on collective memory. For conducting local projects that focus on memory and awareness, cultural tourism can only be an economic means and not an end. Additionally, the tourism focused management plans which take economic development of the regions as their ultimate goal, cannot be effective for the protection of non-Muslim heritage as is evidenced by buildings in Kayseri presented in this book. History of cities such as Kayseri, which have lost—through migrations, wars, and massacres—a significant part of their multiple cultures, identities, and societies they once enjoyed, cannot be adequately represented without working on the collective histories associated with them. A subsidiary goal of this book was to bring the processes of ownership and appropriation of cultural heritage up for discussion in an attempt to raise awareness of the individuals, parties, and institutions who are or should be involved in this process, and to remind the readers of this book that all of the individuals and institutions who claim 'ownership' of cultural heritage should be held responsible for its protection.

Relevant public bodies' working to ensure the longevity of these buildings—for example through legislative measures against vandalism—so that the future generations can enjoy them constitutes one requisite for claiming ownership. It is the responsibility of public institutions to establish mechanisms for the involvement and the direct participation of the local people in the processes of regional development and historical protection planning. In other words, the state is accountable for facilitating and seeing through the implementation of regulations that involve the local actors in designating, protecting, and revitalizing certain buildings and areas as cultural heritage. On the other hand, every individual and party who has material and symbolic claim over regional heritage, including the non-governmental organizations, should assume responsibility. A foremost and practical first step for both the public institutions and for us as individuals who have a stake in the protection and revitalization of the cultural heritage would be to provide the financial, legal, and logistical support necessary for increasing the efficacy of the non-governmental organizations and academic institutions working on cultural heritage in various parts of Turkey.

In this respect, it is of vital importance that the local universities and museums embrace the immediate cultural geography that they are a part of while approaching it with scientific objectivity. Kayseri has a deep-rooted academic

gibi görünüyor. Bu kitabın yazarları olarak, Erciyes Üniversitesi'nin, özellikle de Mimarlık Fakültesi'nin çalışmamıza sunduğu katkıların altını çizmek isteriz. Mimarlık ve Tarih bölümlerinin Kayseri'nin geçmişi ve tarihi-kültürel coğrafyası üzerine yürüttükleri çalışmalar, düzenledikleri konferanslar, yayımladıkları kitaplar ve makaleler ve bize saha çalışmamızda sundukları destek olmasaydı, bu kitaba konu olan çalışmayı yürütmemiz çok zor olurdu.

***

Türkiye'nin kültürel mirasına dair bir envanter çıkarmak için yaptığımız çalışma süresince, bu coğrafyanın gayrimüslim toplumlarının kültür mirasına ve tarihine dair bilgi ve belgelere erişmenin çok güç, bu malzemeyi kayıt altına alıp tasnifleyen arşivlerin çok sınırlı olduğunu gördük. Kayseri de dahil olmak üzere birçok Anadolu kentinin, hiç de uzak olmayan bir geçmişe dair hafızasını araştırırken Türkiye dışındaki arşivlerden yararlanmak durumunda kaldık. Oysa, hem şehrin sakinlerinin, hem de araştırmacıların kullanımına açık birer kent arşivinin kurulması ve yaşatılması, kentlere dair tarih ve bellek çalışmaları açısından son derece önemli. Böylece, bağlamından koparılmış, Türkiye sınırları dışına itilmiş taneliklikler ve belgeler, tıpkı yurtlarından edilmiş topluluklar gibi, ait oldukları yere kavuşabilirler.

Bu çalışma sırasında karşılaştığımız bir diğer zorluk, Türkçede olduğu gibi, Ermenice, Yunanca ve Batı dillerindeki literatürde de, Kayseri'nin Rum ve Ermeni tarihine dair kaynakların kıtlığı oldu. Ermeni coğrafyasına dair tarih çalışmaları genellikle Kilikya ve Doğu Anadolu'ya, Rum geçmişine dair çalışmalar ise Batı Anadolu ve Karadeniz bölgesine odaklanıyor. Ermeni tarihi ve kültürü alanındaki çalışmalarda bu boşluğun, Kayseri'nin, Doğu vilayetleri arasında yer almadığı için siyasi antlaşmaların kapsamının ve Kilikya Ermeni Katolikosluğu'nun yetki alanının dışında kalması gibi etkenlerle ilişkili olduğu düşünülebilir. Kayseri, bu açıdan, Ermeni, Rum, Yahudi, Müslüman ve Latin Katolik toplumlarının, Anadolu'nun ortasında beraber yaşadığı, geleneksel çalışma odaklarının dışına düşen bir coğrafya.

Araştırmanın hem saha çalışması öncesi hazırlık, hem de yerinde belgeleme aşamalarında başvurulacak kaynakların başında, amatör yerel tarihçiler tarafından kaleme alınmış çalışmalar yer alıyor. Bu alanda, en az akademik çalışmalar kadar, yaşadıkları çevreye dair besledikleri merak ve bu mekânla kurdukları duygusal bağla hareket eden kişilerin amatör çalışmalarının da teşvik edilmesinde büyük fayda olduğu söylenebilir.

Türkiye'de kültürel miras alanında karşılaşılan en ciddi tehditlerden biri olan 'define avcılığı', ne yazık ki Kayseri'de de çok yoğun. Tartışılmaz bir tahrip gücü olan bu faaliyet, kendi bilgi paylaşım ağını ve değerlerini de yaratıyor. Benzer kayıt altına alma ve koruma çalışmaları gibi, bu kitapta

yer alan bilgilerin de daha fazla tahribata yol açacak şekilde, kötüye kullanılabileceğinin farkındayız. Ancak, bu gibi çalışmalar aracılığıyla, gayrimüslim kültürel mirasını korumak ve yeniden canlandırmak için, Kayseri halkıyla beraber çalışma ve bilgi alışverişinde bulunma imkânlarının yaratılabileceğini, farklı bilgi paylaşım ağları ve değer yargılarının kurulabileceğini düşünüyoruz. Kültürel mirası korumak ve canlandırmak, define avcılığı gibi faaliyetlerin önüne geçebilmek için, define avcılarında daha yaratıcı ve etkin olmak zorundayız.

Yaratıcılık ve etkililik söz konusu olduğunda, yeni dijital teknolojilerine ve sosyal medyaya da değinmek gerekiyor. Sosyal medya aracılığıyla ulaşılan kaynaklar ve bilgiler olmasaydı, bu çalışma çok eksik olurdu. Yine dijital teknolojiler ve coğrafi bilgi sistemleri olmaksızın, bunca veriyi toplamak, sınıflandırmak ve anlamlı bir şekilde yorumlamak mümkün olmazdı. Şüphesiz ki, dijital teknoloji ve sosyal medyanın etkin kullanımı, bir yanı sıra (örneğin define avcılarının bilgi ve deneyim paylaşımını da olanaklı kılarak) yıkıma neden olan pratikleri kolaylaştırırsa da, kuşkusuz, koruma ve yeniden canlandırma projelerine yeni alanlar açıyor ve bu alanlarda işbirliğine ve yeni yöntemlerin geliştirilmesine önayak oluyor.

Tarihî yapılar, kentlerin belleğinin ve kimliğinin bağlamını oluştururken, bu belleği ve kimliği sürekli olarak yeniden üretilip dönüştürüyor. Topraklarından koparılmış halkların geride bıraktıkları kültürel varlıkların yok sayılmaması, diğer miras öğeleri gibi koruma altına alınması ve ayakta kalabilmesi için gereken koşulların oluşturulması büyük önem taşıyor. Bu, aynı zamanda, toplumsal barış ve geçmişle yüzleşme süreçleri için önemli bir ilk adım olacaktır.

tradition, as well as museums that stand out both nationally and internationally. It appears necessary that these institutions change the role that they attribute to the Armenians and Greeks in the making of the city's cultural heritage from a "contributory" to an integral one in order for it to be embraced by the residents of Kayseri. We, the authors of this book, are indebted to Erciyes University, especially the School of Architecture for their contribution to this research. Without the studies conducted, conferences held, books and articles published by the faculty of the Departments of Architecture and History on the history and historical cultural-geography of Kayseri and without their support during our field work, our task would have been daunting.

***

Throughout the research that we conducted for making an inventory of Turkey's cultural heritage, we have realized that accessing the sources on the cultural heritage of non-Muslim communities in this geography is a challenge and that the archives that collect and classify this material are limited. We have been obliged to use the archives abroad for researching the memory of the not-so-distant past of many cities in Turkey, including Kayseri. It is imperative that city archives that are open to both researchers and the local residents are established so that urban history and collective memory can be studied. Doing so would make it possible for the narrative and official sources that have been led out of Turkey to be returned to where they, and their subjects, belong.

Another hardship that we have encountered during this research has been the scarcity of sources on the Greek and Armenian past of Kayseri in Armenian, Greek, and in the Western literature, in addition to the scarcity of them in Turkish. Historical studies concerning Armenian geography focus predominantly on Cilicia and Eastern Anatolia, while research on Greek history is concentrated on Western Anatolia and the Black Sea region. The geographical gap in Armenian historical and cultural studies may be due to the fact that Kayseri, officially not among the Eastern provinces, is outside of the scope of both the political treaties and the jurisdiction of the Holy See of Cilicia. Kayseri, as a geography where the Armenian, Greek, Jewish, Muslim and Latin Catholic communities lived together in the middle of Anatolia, is not a part of traditional areas of study.

Works by amateur local historians have been of primary use to us during both the field work and the research before it. Motivated to a large extent by curiosity about and emotional commitment to the immediate environment, non-professional studies should be encouraged at least as much as academic research.

Alas, 'treasure hunting,' which constitutes one of the most serious dangers to cultural heritage today, is also very

common in Kayseri. With its indisputable destructive power, this activity creates its own values and information sharing networks. We are aware that the information shared with this study, similar to other such studies on recording and protecting heritage, is prone to being abused in a way that may lead to more destruction. Nevertheless, we think that with studies such as ours, it is possible to create alternative values and information sharing networks and to establish ways to collaborate and exchange information with the people of Kayseri in order to protect and revive non-Muslim cultural heritage. To achieve the latter and to prevent the activities like treasure hunting, we have to be more creative and effective than treasure hunters.

When it comes to creativity and efficacy, new digital technologies and social media deserves special mention. This book would not have been what it is now, without the sources and information that we have found through social media. Without the digital technologies and geographical information systems, it would not have been possible to access, collect, classify, and interpret this much data in a meaningful way. Even though the effective use of digital technologies and social media also facilitates destructive practices (such as enabling the treasure hunters to exchange information and experience), it also makes possible collaboration for and innovation within novel venues for protection and re-vitalization projects.

Historical buildings constitute the context of the collective memory and identity associated with a city, while at the same time, perpetually re-producing and transforming this memory and identity. For cultural heritage left behind from peoples who have been forcefully deported from their homeland to not fall victim to oblivion, we have to protect it the way we protect like other cultural heritage and ensure the conditions necessary for its survival. If we can do that, we would also be taking a crucial first step for social peace and reconciling with the past.

SÖZLÜKÇE

- abaküs:** Sütun başlıklarında en üstte yer alan levha.
- akantus yaprağı:** Yaban enginarı yaprağı biçiminde bir bezeme motifi.
- alınlık:** Kapı ya da pencerenin üzerinde yer alan, üçgen biçimindeki süs.
- ambülatuar:** Kilisenin içinde, apsisin çevresinde dolaşım sağlayan, kavisli ya da çokgen şekilli çevresel koridor.
- apsis:** Kilisede, sunağın bulunduğu, yarım daire planlı kutsal bölüm.
- aydınlık feneri:** Kapalı iç mekânların tepeden gün ışığı almasını sağlamak üzere örtü sistemine yerleştirilen camekânlı ışıklık.
- bağdadi:** Kalastan duvar dikmelerinin dışa ve içe gelen yüzlerinin çitalarla kaplanarak sıvanması tekniği.
- bazilikal plan:** İçi, ortadaki yüksek, yanlardakiler daha alçak olmak üzere iki sıra sütunla üç salona ayrılmış, dikdörtgen biçimindeki büyük kilise planı.
- bema:** Kilisede, sunağın bulunduğu, ruhban sınıfı için ayrılmış yüksek platform.
- beşiktonoz:** Tuğla ve harçla örülmüş kesitli yarım silindirik biçiminde tavan örtüsü.
- çapraz tonoz:** İki beşiktonozun dik açı yaparak kesişmesi sonucu oluşan tavan örtüsü.
- çiçeklenme:** Kristal suyu bulunan bir katının açık havada su kaybederek çiçek görünümüne, kırılmalı bir hal alması.
- çift cidarlı duvar:** Yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran, taş, tuğla vb. gereçlerden yapılan veya örülen dikey düzlem.
- çift meyilli çatı:** İki tarafa akıntısı olan çatı; beşikçatı.
- çörten:** Çatıdaki yağmur ve kar sularını dışa atmak için duvarların saçak düzeyinde, yapıya dik konumda yerleştirilen oluk.

- derz:** Duvar taşlarının harçla doldurulup üzerinden mala çekilerek düzeltilen görünür aralığı.
- devşirme:** Başka eski bir yapıdan alınıp, yeni bir yapıda farklı ya da benzer amaçlarla kullanılmış, genellikle bezeli ya da işlenmiş yapıtaşları olan yapı öğeleri.
- diakonikon:** Erken dönem Bizans mimarisinde kiliseye sunulan armağanların saklandığı, sonraları arşiv ve kitaplık olarak kullanılmaya başlayan mekân.
- Dor düzeni:** Antik Yunan mimarlığında kullanılan; yapının birkaç basamakla çıkılan bir zemin üzerinde yer aldığı; sütunların kadesiz olduğu ve yukarı doğru inceldiği bir düzen.
- drenaj:** Bir yerde biriken suyu uzaklaştırmak, başka bir yere transfer etmek için yapılan çalışma.
- ekinus:** Dor düzenindeki yapılarda, yuvarlak kenarlı sütun başlığı.
- eksedra:** Yarım kubbeyle örtülü, oturma yeri olarak kullanılan duvar oyuğu, yarım daire biçimli açık girinti.
- fresk/fresko:** Yaş duvar sıvası üzerine madeni boya ile yapılan resim.
- fritz:** Klasik mimaride taban kirişi ile çatı arasında kalan süslü bölüm.
- galeri:** Bir yapının birçok bölümünü aynı katta birbirine bağlayan, içten veya dıştan yapılmış geniş koridor.
- garland:** İki nokta arasında asılmış yaprak ve çiçeklerden oluşan, çelenk biçiminde bezeme.
- gergi:** İki yapı öğesini birbirine bağlamaya yarayan ahşap veya çelik çubuk.
- hatıl:** Yığma duvarın direncini artırmak için belirli aralıklarla yatay olarak boydan boya yerleştirilen ahşap, tuğla ya da beton.
- Horasan harcı:** Elenmiş tuğla-kiremit tozu, kireç ve su karışımından yapılan bir tür harç. Anadolu'daki yapıların ana malzemelerinden biridir.
- ışıklık:** Bir yapının ortasında kalan hacmin yeterli ölçüde ışık alabilmesini sağlamak için açılan, yapı yüksekliğince uzanan ışık bacası; aydınlık
- ikona:** Ortodoks kilise sanatında dinî içerikli resim.
- kaburga:** Tonozu taşıyan kemerler üzerinde çıkıntı yapan ve tonoz ağırlığını ayaklar üzerinden tabana ileten, yuvarlak kesitli silme.
- kaide:** Bir sütun ya da payenin en alttaki öğesi.

kartuş: Kabartmalı bitki motifleriyle ya da silmelerle çevrili, içine yazılar, sancaklar ya da amblemlerin resmedildiği kitabelik.

kasnak: Bir kubbeyi taşıyan, daire, kare ya da çokgen planlı kaide; kubbe bileziği.

katolikon: Ortodoks manastırlarında merkez niteliği taşıyan ana kilise.

kemer: İki sütunu birbirine bağlayan yarım daire şeklindeki yapısal öge.

kıtlık: Sıva dolgu malzemesi olarak kullanılan keten veya kendir telleri.

kilit taşı: Kemerin zirve noktasında yer alan, tepesi kesik bir üçgen biçiminde olan taş.

konsol: Yalnız bir yanındaki dayanak tarafından taşınan, diğer bölümleri boşlukta olan yatay yapı ögesi.

Korint düzeni: Antik Yunan mimarlığında kullanılan; sütun başlarının akantus yapraklarıyla süslendiği ve sütunların bir kaide üzerine oturtulduğu bir düzen.

korniş: Yapının ön cephesinde üst kenarı sınırlamak için yapılmış çıkıntılar.

lento: Kapı, pencere gibi açıklıkların ya da iki sütun arasının üstünde kalan kesimin yükünü yanlara aktaran giriş.

martiryum: İsa'nın ya da bir havarisinin yaşamına tanık olmuş veya bir Hıristiyan din şehidinden kalanların bulunduğu yer; böyle bir noktada, genellikle planlı olarak inşa edilen yapı.

muhdes: Yapının özgün biçimlerine uygun olmayan, sonradan yapılmış bölümler.

naos: Ortodoks kiliselerinde, halka açık ana ibadet mekânı.

narteks: Kiliselerde naostan duvar ya da sütunlarla ayrılan bölüm.

nef: Kiliselerde ana kapıdan apsise kadar uzanan, dik doğrultuda, birbirinden sütunlar veya ayaklarla ayrılan bölümlerden her biri.

niş: Duvar içinde, özellikle kandil ve benzeri ışık kaynaklarının konması için bırakılan oyuk.

pah: Bir yapı ögesinde eğik bir yüzey elde etmek amacıyla keskinliği giderme; eğik olarak kesilmiş kenar.

pandantif: Kubbe ile taşıyıcı kemerler arasında bulunan, kare bir plandan kubbenin dairesel kaidesine geçmeyi sağlayan, küresel üçgen biçimindeki yapı ögesi.

pareklezyon: Kiliseye bitişik veya ayrı olarak inşa edilmiş şapel.

pastoforyum: Ana apsisin kuzeyinde ve güneyinde bulunan hücreler.

pilaster: Bir bölümü duvara gömülü sütun.

portiko: Üstü örtülü, önü sütunlu, açık galeri.

protesis: Rum Ortodoks kiliselerinde dinî tören hazırlıklarının yapıldığı oda.

revak: Üstü örtülü, önü açık galeri.

Rokoko: 18. yüzyılda Fransa'da moda olan, eğri çizgileri bol, gösterişli bir bezeme üslubu.

rozet: Dairesel, stilize çiçek süsü.

rölik: Hıristiyanlıkta İsa ya da azizlerden kalan kutsal esya ve parçalar.

rölöve: Bir yapının bütün boyutlarını ölçerek plan, kesit ve görünüşünü yeniden çıkarma.

rölyef: Yüzey üzerine yapılan yükseltme/kabartma ya da çökertme.

silme: Yapının duvarını, tavanını, kapı ve pencere gibi öğelerini çerçevelemek için yapılan kabartma kenar.

söve: Pencere veya kapının iki yanına konan uzun taş.

stükkko: Duvarlarda ve tavanlarda kullanılan dekoratif bir sıva türü.

şapel: Büyük kiliselerin içinde, bir azizin adına ayrılmış ibadet yeri.

templon: Kilisede orta nefi apsisten ayıran bölme.

tonoz: Tavan örtüsü.

Toskana düzeni: Klasik mimaride kullanılan Roma döneminde geliştirilmiş basit bir düzen.

transfigürasyon: İsa'nın parlak ışıklar içinde üç havarisine görünmesi; tecelli.

tromp: Yapının köşesine bindirmeli olarak örülen tonoz parçası.

vaftiz kurnası: Vaftiz töreni için kullanılan, içinde sur biriktirilen tekne.

volüt: Sütun tepesinde yer alan, koç boynuzunu anımsatan, spiral biçimli kıvrımlar.

yanışı derz: Duvar taşlarının mümkün olduğunca bitleştirilip, kalan aralıkların harçla doldurulması ve üzerine mala çekilip düzeltilmesiyle yapılan derz.

yinekiyon: Kilisede kadınlara ayrılan bölüm.

yiv: Sütun gövdesinin çevresine eşit aralıklarla paralel olarak uzunlamasına açılan oyuk.

GLOSSARY

- abacus:** The slab placed on top of a capital
- acanthus leave:** A decorative element in the form of a cardoon leaf.
- additional element:** Later addition to a structure not in harmony with original features.
- ambulatory:** A curved or polygonal corridor that permits walking around the apse inside a church.
- apse:** Semicircular, sacred recess in a church where the altar is placed.
- arch:** A semicircular structural element that connects two columns.
- baghdadi:** A technique of close-timbering between bays on the exterior and interior, coated in plaster.
- baptismal font:** Font that contains water used for baptism.
- barrel vault:** A cross-cut, semi-cylindrical vault made of bricks and mortar.
- basilical plan:** Large, rectangular church plan divided into three halls with two rows of columns with the middle one higher than those on the sides
- bema:** The altar part in a church at the discretion of the clergy.
- bevel:** Blunting out to have a sloping surface on a structure; sloping side.
- bond beam:** Wood, brick or cement elements horizontally placed with space in between from end to end inside walls of a structure to reinforce the masonry building
- cartridge:** Inscription encircled with flower reliefs or moldings with flag or emblem depictions inside.
- catholicon:** Central, main church in an Orthodox monastery.
- chapel:** Place of worship dedicated to a saint in large churches.
- close joints:** A joint technique with which wall stones are fit as tight as possible, remaining holes are filled with mortar and the surface is trowelled.
- corbel:** Horizontal structural element carried by only one abutment on one side, with other sides unsupported.
- Corinthian order:** A column order used in Ancient Greek architecture in which capitals are adorned with acanthus leaves and columns rise on a pedestal.
- cornice:** Protrusions delimiting the upper side of the façade of a structure.
- diaconicon:** A church section in early Byzantine architecture where gifts bestowed upon the church are kept and later on used as archive and library.
- Doric order:** An Ancient Greek order in which the structure rises above several steps, columns lack pedestals and narrow as they rise.
- double wall:** Vertical panel made up of stone, bricks etc. protecting the sides of the structure from exterior damage and separating the interior sections.
- drainage:** Act of transferring accumulated water from one place to another.
- drum:** The circular, square or polygonal pedestal that carries a dome.
- echinus:** A capital with circular curves on the sides in Doric order.
- efflorescence:** a crystalline deposit on surfaces of masonry, stucco, or concrete.
- exedra:** A semicircular, open recess covered with a semi dome and which serves as seating.
- fluting:** Longitudinal, parallel indentations with equal space in between running the height of a column.
- fresco:** Painting with mineral dye done on wet plaster.
- frieze:** In classical architecture, decorated section between groundsill and the roof.
- gallery:** Wide corridor connecting many sections of a structure on the same floor, built either on the exterior or the interior.
- gargoyle:** A gutter fixed perpendicular to the eaves of a wall to convey rainwater and snow water from the roof.
- garland:** Inlay in the form of a wreath of leaves and flowers hanging between two ends
- groin vault:** Vault produced by the intersection of two barrel vaults at right angles. Also sometimes known as cross vault.

gynaeceum: A section in a church reserved for women.

haired mortar: Mortar with cannabis or linen fibers.

icon: Religious depictions in Orthodox Christian art.

jamb: Long stone post placed on both sides of a door or window.

joint: The visible connecting element between wall stones filled with mortar and troweled.

keystone: The stone in the form of a triangle with the peak chopped, placed at the peak of an arch.

Khorasan mortar: A type of mortar made of sifted brick dust, lime and water, main material of structures in especially Asia Minor.

lintel: The beam conducting to the sides the weight of window or door apertures or the part that joins two columns.

martyrium: A place which bears the memory of Jesus Christ or one of his apostles or which bears the relics of a Christian martyr; a structure built in such place usually based on a plan.

molding: Raised fringe that frames the wall, ceiling, door or windows of a structure.

naos: Main area in Orthodox churches available for public worship.

narthex: Area in a church separated from the naos with a wall or columns.

nave: Sections in a church sprawling vertically over an area from the main entrance to the apse divided by vertical lines of columns or abutments.

niche: A recess in a wall mostly to place an oil lamp or other lights within.

oculus: The opening on top of a dome or a roof.

parecclesion: Chapel built adjacent to or separate from a church.

pastophorium: Two cells on the north and south of the main apse

pedestal: The base on which a column or the like is mounted.

pediment: A triangular decoration framed with a cornice above a door or a window.

pendentive: Rounded triangle structural element connecting a square plan with the spherical base of a

dome, positioned between the dome and the carrier vaults.

pilaster: A column partly embedded in a wall.

pitched roof: Roof with gutters on both sides, barrel roof.

portico: A roofed, open gallery supported by columns.

prothesis: A room in Greek-Orthodox churches in which the liturgy of preparations is held.

relief: A raised or embedded form on a surface.

rib: Circular molding jutting from arches carrying the vault, which also transfers vault weight from the buttresses to the ground.

rococo: A flamboyant decoration style popular in 18th century France with numerous curves.

rosette: A circular, stylized flower decoration

spolia: Elements formerly used in another structure, repurposed in new construction, usually with inlays or decoration.

spreader: Wooden or steel rod connecting two structural elements.

squinch: Part of a vault superimposed on the corner of a structure.

skylight: An opening that runs the height of a structure built to draw sufficient light in the middle section of a structure

stoa: A roofed, open gallery

stucco: Decorative coating on walls and ceilings.

surveying: Measuring all dimensions of a structure to reproduce its plan, cross-section and appearance.

templon: The division between the middle nave and the apse in a church.

transfiguration: The radiant appearance of Jesus Christ to three apostles; apparition.

Tuscan order: A simple Classical order that was developed in the Roman period.

vault: Structural element forming a roof.

volute: Spiral curves similar to a ram's horn on top of a column.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

- Agos Gazetesi Arşivi
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul
Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Kilise Defterleri (A.DVNS.KLS.d)
İrade Dahiliye (İ..DH)
Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL)
Sadaret Defterleri (A..d)
Hrant Dink Vakfı Arşivi

BASILIKAYNAKLAR

- (1873) *Ekthesis tis Ekpedeftikis Epitropis peri tis enestosis katastaseos ton en tes eparhies imeteron ekpedeftirion 1871-1872* [İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti 1871-1872, Eğitim Komitesinin İllerdeki Eğitimin Mevcut Durumu Hakkındaki Raporu], c. 6. İstanbul: Elinikos Filologikos Silogos Konstantinupoleos, s. 186-210.
(2008) *Katalogos ton Sholikon Ktirion tis Romeikis Kinotitas stin Poli ke Fotografiki Apotiposi Afton* [İstanbul'daki Rum Ortodoks cemaatine ait okulların listesi]. İstanbul: Fener.
Ainsworth, William (1842) *Travels and researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 2 cilt. Londra: John W. Parker.
Aktan, Ali, Ramazan Tosun ve Ayhan Öztürk (der.) (2000) *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*. Kayseri: E.Ü. KAYTAM Yayınları.
Alboyacıyan, Arşag (1937) *Badmutyün Hay Gesaryo: Değagakragan, badmagan yev azkakragan usumnasirutyun* [Ermeni Kayseri'nin Tarihi: Topografik, Tarihsel ve Etnografik Araştırma], 2 cilt. Kahire: Gesaryo yev Şırçagayki Hayrenagtsagan Varçutyun.
Alkan, Mehmet Ö. (2000) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü.

- Anagnostopulu, Athanasia (1997) *Mikra Asia. 19os eonas - 1919. Elinorthokses Kinotites. Apo to Millet ton Romion sto Eliniko Ethnos* [Küçük Asya. 19.yüzyıl - 1919. Rum Ortodoks Toplulukları. Rum Milletinden Yunan Ulusuna]. Atina: Elinika Gramata.
Anagnostakis, İlias ve Evangelia Balta (1994) *La découverte de la Cappadoce au 19e siècle*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
Arslan, Celil ve Yıldırım Özbek (2008) *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, 3 cilt. Ankara: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.
Arzumanian, Hagob (1935) *Everegi Badmutyune* [Everek Tarihi], c. 1. Kahire: Sahag-Mesrob Yayınları.
Balta, Evangelia (2014) *Exchange of Populations: Historiography and Refugee Memory*. İstanbul: İstos Yayın.
---- (2011) "Tracing the presence of the Rum Orthodox Population in Cappadocia. The evidence of Tapu Tahrirs of the 15th and 16th centuries", *Turkish-Speaking Christians, Jews and Greek-Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire* içinde (der. Evangelia Balta ve Mustafa Ölmez). İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 185-214.
---- (1997) *Problèmes et approches de l'histoire ottomane: un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz*. İstanbul: Les Éditions ISIS.
Barootian, Haroutiun (2007) *Reminiscences from Tomarza's Past*. Londra: Taderon Press.
Beldiceanu-Steinherr, Irène (1982) "La géographie historique de l'Anatolie Centrale d'après les registres ottomans", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 126 (3), s. 443-503.
Benlisoy, Stefo (2010) *Education in the Turcophone Orthodox Communities of Anatolia during the nineteenth century* (yayımlanmamış doktora tezi). Boğaziçi Univ., İstanbul.
Bernardini, Lisa (1992) "Les donateurs des églises de Cappadoce", *Byzantion* 62, s. 118-140.
Büyükmihçı, Gonca (2005) *Kayseri'de Yaşam ve Konut Kültürü*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
Ceylan, Burcu ve Pınar Koç (2012) "Urban character of 19th century villages of Kayseri: A study on the physical and social setting of Christian communities", *ATINER'S Conference Paper Series*, No: MDT2012-0030, Atina.
Cömert, Hüseyin (2010) *19. Yüzyılda Talas*. Kayseri: Mazaka.
---- (2010) *Gesi Vadisi*. Kayseri: Gesi Vakfı.
---- (2007) *19. Yüzyılda Kayseri*. Kayseri: Mazaka Yayıncılık.
Cuinet, Vital (1890) *La Turquie d'Asie, Géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province l'Asie Mineure*. c. 1. Paris: Ernest Leroux.
Çorağan Karakaya, Nilay (2010) "Güzelöz (Mavrucan) Bizans Kaya Kiliseleri", *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kayseri Ansiklopedisi* içinde. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 459-462.

- Domardzatsi, Hovhannes (1959) *Badmutyun hay Domardzayi. Değakragan-badmagan-azkakragan* [Ermeni Tomarza Tarihi. Topografya, Tarih ve Etnografı], c. 1. Beirut: Sevan Press.
- Ekin, Cemal (2005) *Kayseri, Kayabağ Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ekümenik Patrik VI. Kirilos (1815) *İstoriki perigrifi tu en Vieni proekdothentos horografiku pinakos tis megalis Arhisatrapias İkoniu* [Geniş Konya Bölgesinin Demografik ve Coğrafi Bilgiler İçeren Viyana'da Yayımlanmış Tablosu. Tarihsel Tanımı]. İstanbul: Patriklik Matbaası.
- Eravşar, Osman (2000) *Seyahatnamelerde Kayseri*. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.
- Farasopoulos, Simeon (1895) *Ta Silata. Meleti tu nomu İkoniu ipo Geografikin, Filologikin ke Ethnologikin Epopsin* [Derleme. Konya ilçesinin coğrafi, edebi, etnik açıdan incelenmesi]. Atina: Delianis ve Kalergis Kardeşler Matbaası.
- Faroqhi, Suraiya (2009) *Orta Halli Osmanlılar*. (çev. Hamit Çalışkan). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gelejian, Khoren H. (1984) *Album-Huşamadyan Evereg-Feneseyi* [Everek-Fenese Fotoğraf Albümü ve Hatıra Kitabı]. Beirut: Altapress, Mesropyan-Rupinyan Everek-Fenese Hemşerilik Derneği Lübnan Şubesi.
- Georgelin, Hervé (2013) "Armenians in Late Ottoman Rural Kesaria/Kayseri", *Armenian Kesaria/Kayseri and Cappadocia* içinde (der. Richard Hovannisian). Costa Mesa: Mazda Publishers, s. 232-249.
- (2009) "Être grec-orthodoxe à Kayseri (Césarée), parmi les autres, à la fin de l'époque ottomane (du milieu des années 1890 à 1924)" (yayımlanmamış konferans bildirisi). Paris.
- Gökdağ, Fatih (der.) (2013) *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kayseri Ansiklopedisi*, c. 3. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gözel Durmaz, Oya (2015) "The Distribution of the Armenian Abandoned Properties in an Ottoman Locality: Kayseri (1915-18)", *Middle Eastern Studies* 51 (5).
- (2014) "Tehcir ve Ermeni Nüfusu Tartışmasına Bir Katkı: Kayseri Sancağı (1915)", *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi* 38, s. 107-131.
- Griswold, W. J. (1981) "Djalali", *Encyclopedia of Islam*. 2. basım, s. 338-339. Leiden: Brill.
- Güngör Açıkgöz, Şeyda ve Zeynep Ahunbay (2008) "19. Yüzyıl Kayseri Kiliseleri İçin Koruma Önerileri", *İTÜ Dergisi /a mimarlık, planlama, tasarım* 7(2), s. 26-37.
- Güngör Açıkgöz, Şeyda (2007) *Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri için Koruma Önerileri* (yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Hamilton, W. J. (1842) *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*. Londra: John Murray.
- Hild, Friedrich ve Marcell Restie (1981) *Tabula Imperii Byzantini*, c. 2. Viyana: Kappadokien.
- Hill, Steven (1975) "The Early Christian Church at Tomarza, Cappadocia: A study based on photographs taken in 1909 by Gertrude Bell", *Dumbarton Oaks Papers* 29, s.151-164.
- Hirschon, Renee (der.) (2003) *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. New York: Berghahn Books.
- Hovhannisian, Richard (der.) (2013) *Armenian Kesaria/Kayseri and Cappadocia*. Costa Mesa: Mazda Publishers.
- İlter, Fügen (1988) "19. yy Osmanlı Dönemi Mimarlığında Kayseri Yöresi Hristiyan Yapıları: Germir ve Endürlük Kiliseleri", *Bellekten* 52 (205), s. 1664-1682.
- İoanidis, İoanis (1896) *Kesaria Mitropolitleri ve Malumati Mutenevi* [Kayseri Metropolitleri ve Ma'lumati Mütenevi]. İstanbul: Aleksandros Nomizmatidis.
- İslamoğlu-İnan, Huri (der.) (1987) *The Ottoman Empire and the World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jennings, Ronald C. (1983) "The Population, Society, and Economy of the Region of Erciyes Dagi in the Sixteenth Century", *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'empire ottoman* içinde (der. J. L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont). Louvain: Editions Peeters.
- (1978) "Zimmis (non-muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 21 (3), s. 225-293.
- (1975) "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18 (1), s. 53-114.
- de Jerphanion, Guillaume (1936) *Les églises rupestres de Cappadoce: Une nouvelle province de l'art byzantin*, c. 2. Paris: Paul Geuthner.
- Jivanyan, Sargis (1952) *Tırvakner tomarzahay gyanken* [Tomarza Ermeni Yaşamından Kesitler]. Paris: Turabyan.
- Jolivet-Lévy, Catherine (1997) *La Cappadoce: Mémoire de Byzance*. Paris: CNRS.
- (1991) *Les églises byzantines de Cappadoce: Le programme iconographique de l'abside et de ses abords*. Paris: CNRS.
- Kalfayan, Aris (1930) *Chomakhlu (Gesarya)* [Tchomakhlu/Çomaklı (Kesaria/Kayseri)]. New York: Gotchak Press.
- Kalopisi-Verti, Sofia ve Maria Panayiotidi-Kesisoglu (2010) *Poligloso ikonografimeno leksiko oron vizantinis arhitektonikis ke gliptikis* [Çok Dilli Resimli Bizans Mimarisi ve Heykelciliği Terimleri Sözlüğü]. Kandiye: Girit Üniversitesi Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2003) *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)* (çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Keskin, Mustafa ve Hüseyin Cömert (2007) "XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl Başlarında Türk-Ermeni İlişkileri: Kayseri Örneği", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler* içinde (der. Metin Hülagü), c. 3. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, s. 281-309.
- Kévorkian, Raymond (2015) *Ermeni Soykırımı*. (çev. Ayşen Taşkent Ekmekçi). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kévorkian, Raymond ve Paul B. Paboudjian (2013) 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler (çev. Mayda Saris). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Kimisoğlu, Simeon (2005) *Kapadokia. Mnimio pagosmias politistikis klironomias, Elinon istoria, pisti, politismos* [Kapadokya: Dünya Kültür Mirası Eseri, Rumların Tarihi, İnançları ve Kültürleri]. Selanik: ILP.
- Kontoyanis, Pantelis (1921) *Yeografia tis Mikras Asias: Fisiki Sistasi tis Horas. Politiki Yeografia. Fisikos Plutos* [Küçük Asya Coğrafyası: Coğrafi Kompozisyon. Siyasi Coğrafya. Doğal Kaynaklar]. Atina: Silogos Pros Diadosi Ofelimon Vivlion.
- Köker, Osman (der.) (2013) *100 Yıl önce Türkiye'de Ermeniler*, c. 2. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- (2010) *100 Yıl önce Türkiye'de Ermeniler*, c. 1, 2. basım. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Ksenofanis (1905) "Singrama periodikon tu Silogu ton Mikrasiaton 'Anatoli'" ["Anatoli' Anadolu'da yaşayan Rum Ortodoks Topluluklar Derneği Dergisi], c. B. Atina.
- Lafontaine-Dosogne, Jacqueline (1963) "Nouvelles notes cappadociennes", *Byzantion* 33, s. 121-183.
- Levidis, Anastasios (1904) "İ Mitropolis Kesarias-Kappadokias" [Kayseri-Kapadokya Metropolitliği], *Ethnika Filanthropika Katastimata en Konstantinupoli* [İstanbul'daki Millî Hayırsever Kurumları] içinde. İstanbul: Patrikhane Matbaası.
- (1889) *E en monolithis mone tis Kapadokias ke Likaonias* [Kapadokya ve Likaonya'daki Tekparçalı Manastırlar]. İstanbul: Aleksandros Nomizmatidis Matbaası.
- (1885) *İstoria tis Kapadokias. A', Eklisiastiki Istoria* [Kapadokya Tarihi. A', Kilise Tarihi]. c. 1. Atina: Anastasios Feksis Yayınları.
- Murelos, Yianis (der.) (2004) *İ Eksodos. Tomos B'. Martiries apo tis eparhies tis Kendrikis ke Notias Mikrasias* [Göç. Cilt B. Orta ve Güney Küçük Asya'da Tanıklıklar]. Atina: Kentro Mikrasiatikon Spudon.
- Naumann, Edmund (1893) *Vom Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrat*. Leipzig: Verlag von R. Oldenbourg.
- Novello, Adriana Alpagó (1986) *Die Armenier: Brücke zwischen Abendland und Orient*. Stuttgart: Belser Verlag.
- Özbek, Yıldırım (2010) "Güzelöz (Mavruca) Köyü Camii", *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kayseri Ansiklopedisi*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özdem, Filiz (der.) (2013) *Erciyes'in Rüyası: Kayseri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özil, Ayşe (2014) "Running the Greek Communal Schools: Law and Administration from Late Ottoman Empire to Republican Turkey", *When Greeks and Turks Meet: Interdisciplinary Perspectives on the Relationship since 1923* içinde (der. Vally Lytra). Surrey: Ashgate.
- (2013) *Orthodox Christians in the Late Ottoman Empire: A Study of Communal Relations in Anatolia*. Londra: Routledge.
- Patriarcat Oecuménique (1922) *Les atrocités kémalistes dans les régions du Pont et dans la reste de l'Anatolie*. İstanbul.
- Pekak, Sacit (2014) "Kappadokia Bölgesindeki (Özellikle Kayseri ve Çevresindeki) Osmanlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisi", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9 (10), s. 885-928.
- (2005) "Kayseri Yüzey Araştırması", (yayımlanmamış belge). ÇEKÜL Bilgi ve Belge Merkezi.
- Renieri, İrini (1993) "Andronikion: Ena kapadokiko horio kata to 19° eona" [Andronikion: 19. Yüzyılda bir Kapadokya Köyü]. *Mnimon* 15, s. 9-67.
- Rizos, Nikolaos (1856) *Kapadokika, iti Dokimion istorikis perigrafis tis Arheas Kapadokias, ke idios ton eparhion Kesarias ke Ikoniu* [Kapadokika: Antik Kapadokya ve özellikle Kayseri ve Konya bölgelerinin tarihsel kılavuzu]. İstanbul: Anatoli Matbaası.
- Rott, Hans (1908) *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*. Leipzig: Dieterich.
- Safrastyan, Aram Khaçaduri (1965) "Gosdantubolsi hayots badriarkanani goğmits Turkiayi Artaratadutyanyev tavanankneri minisdruytyan nergayatsvadz yegeğetsineri yev vankeri tsutsagnern u takirneri (1912-1913 tt) 1" [İstanbul Ermeni Patrikliği'nin İçişleri Bakanlığı'na Sunduğu Kiliseler ve Manastırlar Listeleri ve Takrirleri (1912-1913 yılları)]. *Eçmiadzin* 1965.
- (1966) "Gosdantubolsi hayots badriarkanani goğmits Turkiayi Artaratadutyanyev tavanankneri minisdruytyan nergayatsvadz yegeğetsineri yev vankeri tsutsagnern u takirneri (1912-1913 tt) 2" [İstanbul Ermeni Patrikliği'nin İçişleri Bakanlığı'na Sunduğu Kiliseler ve Manastırlar Listeleri ve Takrirleri (1912-1913 yılları)]. *Eçmiadzin* 1966.
- Sağır, Güner (2005) "Kayseri'de Osmanlı Döneminde İnşa Edilmiş Bir Grup Ermeni Kilisesi - II", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 5, s. 29-44.
- (2000) "Kayseri İl Merkezindeki Surp Krikor Lusavoriç ve Surp Asvazdadin Ermeni Kiliseleri" (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Sarantidis, Arhelaos (1899) *Sinasos, İti Thesis, İstoria, İthiki ke Dianoitiki Katastasis, İthi, Ethima ke Glosa tis en Kapadokia komopoleos Sinasu* [Kapadokya'nın bir kasabası olan Sinasos: Konum, Tarih, Ahlaki ve Eğitimsel Hayat, Örf, Âdetler ve Dile Dair Her Şey]. Atina: Konstantinos Nikolaidis Matbaası.
- Senekerim, Khetrian (1918) *Hamarod badmutyun Gesaryo Nizre kyughi* [Kayseri Nirze/Güzelköy'ün Özet Tarihi]. Watertown: Nirze Compatriotic Union.
- Soldatos, Hristos (1989) *İ ekpedeftiki ke pnevmatiki kinisi tu elinismu tis Mikras Asias (1800-1922) tomos. A, B, C.* [Helenizmin Küçük Asya'daki eğitim faaliyetleri (1800-1922)], 3 cilt. Atina: Grigoris.
- Somel, Selçuk Akşin (2015) *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin* (çev. Osman Yener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2005) "Christian community schools during the Ottoman reform period", *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy* içinde (der. Elisabeth Özdalga). Londra: Routledge Press, s. 254-273.
- (2003) "The Religious community schools and foreign missionary schools", in *Ottoman Civilization* içinde (der. Halil İnalçık ve Günsel Renda). İstanbul: Ministry of Culture of Turkish Republic, s. 386-401.
- Tachjian, Vahé (der.) (2014) *Ottoman Armenians: Life, Culture, Society Vol.1*. Berlin: Houshamadyan.
- Tanış, Özlem (2006) *Germir Kiliseleri ve Panagia "Kimisis-Tis Theotoku" Kilisesinin Günümüz Koşullarında Değerlendirilmesi* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Thierry, Nicole (1981) "Les enseignements historiques de l'archéologie cappadocienne", *Travaux et mémoires, centre de recherche d'histoire et de civilisation de Byzance* 8, s. 501-519.
- (1975) "L'art monumental byzantin en Asie Mineure du XIe siècle au XIVe", *Dumbarton Oaks Papers* 29, s. 73-111.
- (1974) "À propos des peintures d'Ayvali Köy (Cappadoce). Les programmes absidaux à trois registres avec Déisis en Cappadoce et en Géorgie", *Zograf* 5, s. 5-22.
- Tuğlacı, Pars (2004) *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*. 5 Cilt. İstanbul: Pars.
- Türkiye Ermenileri Patrikliği (1986) *Kayseri ve Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi*. İstanbul: Türkiye Ermenileri Patrikliği.
- Uğurluyan, Dırtad Kahana (Hımayag) (2014) *Gümüşyan İndanıkı* [Gümüşyan Ailesi]. İstanbul: Türkiye Ermenileri Patrikliği.
- Yörük, Doğan (2013) "H.1259/ M.1843 tarihli cizye defterlerine göre Kayseri'de Rum ve Ermeniler", *Turkish Studies* 8 (11), s.439-466.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Armenian on web: "Kayseri, Talas, Zincidere Ermeni - Rum Protestan cemaatleri, kilise, yetimhane ve tehcir". <http://team-aow.discuforum.info/t17825-Kayseri-Talas-Zincidere-Ermeni-Rum-Protestan-cemaatleri-kilise-yetimhane-ve-tehcir.htm> (son erişim tarihi: 12 Aralık 2015).
- Armenian on web, (2012, 3 Haziran), "TV- Serkis Gümüşyan Varjaran [IV-Sarkis Gümüşyan Okulu]. <http://team-aow.discuforum.info/t944-Kayseri-Kazasi.htm?start=15> (son erişim tarihi: 21 Aralık 2015).
- "Digital Collections of Cultural Heritage". <http://hellinonmimon.eu.org/index.php/projects/scholes-tougenous/details/1/330> (son erişim tarihi: 27 Ekim 2015).
- Huşamadyan: "Osmanlı Ermeni Yaşamını Yeniden Kurma Projesi". <http://www.houshamadyan.org/tur/home.html> (son erişim tarihi: 4 Ocak 2016).
- INDEX Anatolicus: "Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri". <http://nisanyanmap.com/> (son erişim tarihi: 6 Ocak 2016).
- Kalopisi-Verti, Sofia "Cappadocian Monuments with Extant Patronage Evidence". http://byzantium.arch.uoa.gr/kappadokia/03/3en_frameset.htm (son erişim tarihi: 21 Aralık 2015).
- "Kayseri". <http://www.envanter.gov.tr/index/search?q=kayseri> (son erişim tarihi: 10 Ocak 2016).
- "Kayseri Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi Vakfı". <http://www.kayserikilisesi.org/> (son erişim tarihi: 25 Aralık 2015).
- "Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri". <http://www.korumakurullari.gov.tr/> (son erişim tarihi: 3 Ocak 2016).
- "Türkiye Kültür Portalı". <http://www.kulturportali.gov.tr/> (son erişim tarihi: 3 Ocak 2016).
- "The Churches of Tomarza". <http://virtualani.org/tomarza/index.htm> (son erişim tarihi: 10 Aralık 2015).

SÖZLÜKLER

- Dağlı, Yücel ve Cumhure Üçer (1997) *Tarih Çevirme Kılavuzu Cilt V. 01 M. 1201 - 29 Z. 1500 (24 Ekim 1786 - 16 Kasım 2077)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2004) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedisi Lügat*, 21. basım. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Milas, Herkül (2012) *Türkçe-Yunanca Ortak Kelimeler, Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İstos Yayın.
- Sezen, Tahir (2006) *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

BIBLIOGRAPHY

ARCHIVAL SOURCES

- Agos Weekly Archives
 Hrant Dink Foundation Archives
 Prime Ministry's Ottoman Archive (BOA), Istanbul
 Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Kilise Defterleri (A.DVNS.KLS.d)
 İrade Dahiliye (İ.DH)
 Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL)
 Sadaret Defterleri (A..d)

PUBLISHED SOURCES

- (1873) *Ekthesis tis Ekpedeftikis Epitropis peri tis enestosis katastaseos ton en tes eparchies imeteron ekpedeftirion 1871-1872* [A Report of the Educational Committee on the current educational status of our community schools in the various provinces 1871-1872]. Istanbul: Ellinikos Filologikos Sillogos Konstantinoupoleos pp. 186-210.
 (2008) *Katalogos ton Scholikon Ktirion tis Romeikis Kinotitas stin Poli ke Fotografiki Apotiposi Afton* [A Documentation and Digital Identification of School Buildings of the Greek Orthodox Community in Istanbul]. Istanbul.
 Açıkgöz, Şeyda Güngör and Zeynep Ahunbay (2008) "19. Yüzyıl Kayseri Kiliseleri İçin Koruma Önerileri" [Conservation proposals for the 19th century churches in Kayseri], *İTÜ Dergisi /a mimarlık, planlama, tasarım* 7(2), pp. 26-37.
 Açıkgöz, Şeyda Güngör (2007) *Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri için Koruma Önerileri* [The 19th century churches in and around Kayseri and proposals for their conservation]. (unpublished doctoral dissertation). Istanbul Technical University, Istanbul.
 Ainsworth, William (1842) *Travels and researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 2 v. London: John W. Parker.

- Aktan, Ali, Ramazan Tosun and Ayhan Öztürk (ed.) (2000) *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* [3rd History of Kayseri and Its Vicinity Symposium]. Kayseri: Erciyes University Press.
 Alboyajian, Arshag (1937) *Badmutiun Hay Gesario: Deghegakragan, badmagan ev azgakragan usumnasirutiu* [History of Armenian Kesaria: Topographical, Historical, and Ethnographical Study], 2 vol. Cairo: Kesario ev Shrakayits Hairenaktsagan Miutiun.
 Alkan, Mehmet Ö. (2000) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924* [Education Statistics in modernization from the Tanzimat to the Republic 1839-1924]. 6 v. Ankara: State Institute of Statistics.
 Anagnostopoulou, Athanasia (1997) *Mikra Asia. 19os eonas - 1919. Ellinorthodoxes Kinotites. Apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos* [Asia Minor. 19th century - 1919. Greek Orthodox Communities. From Rum Millet to Greek Nation]. Athens: Ellinika Grammata.
 Anagnostakis, Ilias and Evangelia Balta (1994) *La découverte de la Cappadoce au 19e siècle*. Istanbul: Eren.
 Arslan, Celil and Yıldırım Özbek (2008) *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri* [Cultural Properties Inventory of Kayseri]. 3 v. Ankara: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.
 Arzumanian, Hagob (1935) *Everegi Badmutyune* [The History of Everek]. Cairo: Sahag-Mesrob Press.
 Balta, Evangelia (2014) *Exchange of Populations: Historiography and Refugee Memory*. Istanbul: Istos.
 ---- (2011) "Tracing the presence of the Rum Orthodox Population in Cappadocia. The evidence of Tapu Tahrirs of the 15th and 16th centuries," in *Turkish-Speaking Christians, Jews and Greek-Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire* (ed. Evangelia Balta and Mehmet Ölmez). Istanbul: Eren, pp. 185-214.
 ---- (1997) *Problèmes et approches de l'histoire ottomane: un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz*. Istanbul: Les Éditions Isis.
 Barootian, Haroutiun (2007) *Reminiscences from Tomarza's Past*. London: Taderon Press.
 Beldiceanu-Steinherr, Irène (1982) "La géographie historique de l'Anatolie Centrale d'après les registres ottomans," *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 126 (3), pp. 443-503.
 Benlisoy, Stefo (2010) *Education in the Turcophone Orthodox Communities of Anatolia during the nineteenth century* (unpublished PhD dissertation). Boğaziçi University, Istanbul.
 Bernardini, Lisa (1992) "Les donateurs des églises de Cappadoce," *Byzantion* 62, pp. 118-140.

- Büyükmihçı, Gonca (2005) *Kayseri’de Yaşam ve Konut Kültürü* [Life and Houseculture in Kayseri]. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, Burcu and Pınar Koç (2012) “Urban character of 19th century villages of Kayseri: A study on the physical and social setting of christian communities,” *ATINER’S Conference Paper Series*, No: MDT2012-0030, Athens.
- Cömert, Hüseyin (2010) *19.Yüzyılda Talas* [Talas in the 19th century]. Kayseri: Mazaka
- (2010) *Gesi Vadisi* [Gesi Valley]. Kayseri: Gesi Vakfı.
- (2007) *19.Yüzyılda Kayseri* [Kayseri in the 19th century]. Kayseri: Mazaka
- Cuinet, Vital (1890) *La Turquie d’Asie, Géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province l’Asie Mineure*. v.1, Paris: Ernest Leroux.
- Çorağan Karakaya, Nilay (2010) “Güzelöz (Mavrucan) Bizans Kaya Kiliseleri” [Güzelöz (Mavrucan) Byzantine rock-cut churches]. *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kayseri Ansiklopedisi*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, pp. 459-462.
- Domardzatsi, Hovhannes (1959) *Badmutyun hay Domardzayi. Deghakragan-badmagan-azkakragan* [History of Armenian Tomartza/Tomarza Topographical- Historical-Ethnographic, v. 1]. Beirut: Sevan Press.
- Ecumenical Patriarch Cyril VI of Constantinople (1815) *Istoriki perigrافی tou en Vienni proekdothentos chorografikou pinakos tis megalis Archisatrapias Ikoniou. Nyn proton typis ekdothisa, en to Patriarkhiko Typografio, en eti 1815* [A historical description of topographic map of the Great Arc-Satrapy of Iconoium that had been published previously in Vienna, and printed now the first time at the Patriarchal press in 1815]. Istanbul: Patriarchal Press.
- Ekin, Cemal (2005) “Kayseri, Kayabağ Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri” [The Roman Churches of Ottoman Period in Kayabağ in Kayseri] (unpublished MA thesis). Hacettepe University, Ankara.
- Eraşar, Osman (2000) *Seyahatnamelerde Kayseri* [Kayseri in Travel Books]. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.
- Farasopoulos, Simeon (1895) *Ta Silata. Meleti tou nomou İkonioy ypo Geografikin, Filologikin ke Ethnologikin Epopsin* [A study of İkonio province from a geographical, literary and Ethnological perspective]. Athens: Deligiannis and Kalergis Brothers Print.
- Faroqhi, Suraiya (1987) *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gelejian, Khoren H. (ed.) (1984) *Album-hushamadyan Everek-Feneseyi* [Album - Memory Book of Everek/Develi-Fenese]. Beirut: Altapress, Lebanese branch of Everek-Fenese Mesropian-Rupinian Compatriotic Society.
- Georgelin, Hervé (2013) “Armenians in Late Ottoman Rural Kesaria/Kayseri,” in *Armenian Kesaria/Kayseri and Cappadocia* (ed. Richard Hovannisian). Costa Mesa: Mazda Publishers, pp. 232-249.
- (2009) “Être grec-orthodoxe à Kayseri (Césarée), parmi les autres, à la fin de l’époque ottomane (du milieu des années 1890 à 1924)”, (unpublished paper). Paris.
- Gökdağ, Fatih (ed.) (2013) *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kayseri Ansiklopedisi*. [Kayseri Metropolitan Municipality Encyclopedia of Kayseri]. v. 3. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gözel Durmaz, Oya (2015) “The Distribution of the Armenian Abandoned Properties in an Ottoman Locality: Kayseri (1915-18),” *Middle Eastern Studies* 51 (5), pp. 838-853.
- (2014) “Tehcir ve Ermeni Nüfusu Tartışmasına Bir Katkı: Kayseri Sancağı (1915)” [A contribution to the debate on Armenian deportation and population: The case of Kayseri sanjak (1915)]. *Kebikeş İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi* 38, pp. 107-131.
- Griswold, W. J. (1981) “Djalali,” *Encyclopedia of Islam*. 2nd ed., pp. 238-239. Leiden: Brill.
- Hamilton, W. J. (1842) *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*. London: John Murray.
- Hild, Friedrich and Marcell Restie (1981) *Tabula Imperii Byzantini*, v.2. Vienna: Kappadokien.
- Hill, Steven (1975) “The Early Christian Church at Tomarza, Cappadocia: A study based on photographs taken in 1909 by Gertrude Bell,” *Dumbarton Oak Papers*, 29, pp. 151-164.
- Hirschon, Renee (ed.) (2003) *Crossing the Aegean. An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. New York: Berghahn Books.
- Hovhannissian, Richard (ed.) (2013) *Armenian Kesaria/ Kayseri and Cappadocia*. Costa Mesa: Mazda Publishers.
- İlter, Fügen (1988) “19. yy Osmanlı Dönemi Mimarlığında Kayseri Yöresi Hristiyan Yapıları: Germir ve Endürlük Kiliseleri” [Christian structures in the 19th century Ottoman architecture from Kayseri region: Germir and Endürlük Churches]. *Bellekten* 52 (205), pp. 1664-1682.
- İoannidis, İoannis (1896) *Kesaria Mitropolitleri ve Malumati Mutenevi* [The Metropolitans of Kesaria and Known Facts]. Istanbul: Alexandros Nomizmatidis Print.
- İslamoğlu-İnan, Huri (ed.) (1987) *The Ottoman Empire and the World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Jennings, Ronald C. (1983) "The Population, Society, and Economy of the Region of Erciyes Dagi in the Sixteenth Century," in *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'empire ottoman*, (ed. J. L. Bacqué-Grammont and P. Dumont). Louvain: Editions Peeters.
- (1978) "Zimmis (non-muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 21 (3). pp. 225–293.
- (1975) "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18 (1). pp. 53–114.
- de Jerphanion, Guillaume (1936) *Les églises rupestres de Cappadoce: Une nouvelle province de l'art byzantin*. v. 2, Paris: Paul Geuthner.
- Jivanian, Sargis (1952) *Trvakner tomarzahay gyanken* [Episodes of Tomarza Armenian Life]. Paris: Turabian Print.
- Jolivet-Lévy, Catherine (1997) *La Cappadoce: Mémoire de Byzance*. Paris: CNRS.
- (1991) *Les églises byzantines de Cappadoce: Le programme iconographique de l'abside et de ses abords*. Paris: CNRS.
- Kalfayan, Aris (1982) *Chomaklou: The History of an Armenian Village*. New York: Gotchnak Press.
- Kalopisi-Verti, Sophia and Maria Panagiotidi-Kesisoglou (2010) *Poliglossos ikonografimeno lexiko oron vizantinis arhitektonikis ke gliptikis* [Multilingual Illustrated Dictionary of Byzantine Architecture and Sculpture Terminology]. Heraklion: Crete University Press.
- Karpat, Kemal H. (1985) *Ottoman Population, 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Keskin, Mustafa and Hüseyin Cömert (2007) "XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl Başlarında Türk-Ermeni İlişkileri: Kayseri Örneği" [Turkish-Armenian relations in the late 19th and the early 20th century: The case of Kayseri sandjak]. in *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler* [Armenians in a Tolerant Society] (ed. Metin Hülagü). v.3, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, pp. 281–309.
- Kévorkian, Raymond and Paul B. Paboudjian (1992) *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenileri* [Armenians in the Ottoman Empire on the eve of 1915] (trans. Mayda Saris). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Kévorkian, Raymond (2011) *The Armenian Genocide: A Complete History*. New York: I.B.Tauris.
- Kimisoglou, Simeon (2005) *Kappadokia. Mnimio pagkosmias politistikis klironomias, Ellinon istoria, pisti, politismos* [Cappadocia: World Heritage Site, history, faith, culture of Greeks]. Thessaloniki: ILP.
- Kontogianis, Pantelis (1921) *Geografia tis Mikras Asias: Fisiki Sistasi tis Horas. Politiki Geografia. Fisikos Ploutos* [A Geography of Minor Asia: Natural Composition. Political Geography. Natural Resources]. Athens: Sillogos Pros Diadosi Ofelimon Vivlion.
- Köker, Osman (ed.) (2013) *100 Yıl önce Türkiye'de Ermeniler, [Armenians in Turkey 100 Years Ago]* vol. 2. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- (2010) *Armenians in Turkey 100 Years Ago with the postcards from the collection of Orlando Carlo Calumeno*, v.1. (trans. Ahmet Fethi). İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Lafontaine-Dosogne, Jacqueline (1963) "Nouvelles notes cappadociennes," *Byzantion* 33, pp. 121–183.
- Levidis, Anastasios (1904) "I Mitropolis Kesarias-Kappadokias" [Holy Metropolitan of Kesaria-Cappadocia]. in *Ethnika Filanthropika Katastimata en Konstantinoupoli: Imerologion tou etous 1905*. pp. 126–155.
- (1889) *E en monolithis mone tis Kappadokias ke Likaonias* [The Monolithic Monasteries in Cappadocia and Likaonia] İstanbul: Aleksandros Nomizmatidis Print.
- (1885) *İstoria tis Kappadokias. A', Ekklesiastiki Istoria* [History of Cappadocia A', Ecclesiastical History]. Athens: Anastasios Fexis Print.
- Mourellos, Giannis (ed.) (2004) *I Exodos: Martiries apo tis eparchies tis Kendrikis ke Notias Mikrasias* [Exodus: Testimonies from the Provinces of Central and South Asia Minor], v. 2. Athens: Kentro Mikrasiatikon Spoudon.
- Naumann, Edmund (1893) *Vom Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrat*. Leipzig: Verlag von R. Oldenbourg.
- Novello, Adriana Alpago (1986) *Die Armenier: Brücke zwischen Abendland und Orient*. Stuttgart: Belser Verlag.
- Özbek, Yıldırım (2010) "Güzelöz (Mavrucan) Köyü Camii," [Güzelöz (Mavrucan) Village Mosque] in *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kayseri Ansiklopedisi*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, pp. 462.
- Özdem, Filiz (ed.) (2014) *City of the Caesars: Kayseri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özil, Ayşe (2014) "Running the Greek Communal Schools: Law and Administration from Late Ottoman Empire to Republican Turkey," in *When Greeks and Turks Meet: Interdisciplinary Perspectives on the Relationship since 1923*. (ed. Vally Lytra). Surrey: Ashgate.
- (2013) *Orthodox Christians in the Late Ottoman Empire: A Study of Communal Relations in Anatolia*. New York: Routledge.
- Patriarcat Oecuménique (1922) *Les atrocités kémalistes dans les régions du Pont et dans la reste de l'Anatolie*. İstanbul.

- Patriarchate of Turkey Armenians (1986) *Kayseri ve Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi* [Kayseri and Surp Krikor Lusavorich Church]. İstanbul: Patriarchate of Turkey Armenians.
- Pekak, Sacit (2014) "Kappadokia Bölgesindeki (Özellikle Kayseri ve Çevresindeki) Osmanlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisi" [Christian Religious Architecture of the Ottoman Period in Cappadocia Region (Especially in Kayseri and Around)]. *Turkish Studies* 9 (10). pp. 885-928.
- (2005) "Kayseri Yüzey Araştırması" [Kayseri Field Survey], (unpublished document). ÇEKÜL Foundation Information and Documentation Center.
- Renieri, Irini (1993) "Andronikio: Ena kapadokio chorio kata to 19° eona" [Andronikio: A 19th Century Cappadocian Village]. *Mnimon* 15. pp. 9-67.
- Rizos, Nikolaos (1856) *Kappadokika, iti Dokimion istorikis perigrafis tis Archeas Kappadokias, ke idios ton eparchion Kesarias ke Ikoniou* [Regarding Cappadocia: A Study on the Historical Description of ancient Cappadocia and especially the provinces of Kesaria and Ikonio]. İstanbul: Anatoli Print.
- Rott, Hans (1908) *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*. Leipzig: Dieterich.
- Safrastyan, Aram Khaçaduri (1965) "Gosdantubolsi hayots badriarkarani goghmits Turkiayi Artaratadutyany yev tavanankneri minisdutyany nergayatsvadz yegeghetsineri yev vankeri tsutsagnern u takrirnere (1912-1913 tt) 1" [Lists and Declarations of Armenian Churches and Monasteries Presented by İstanbul Armenian Patriarchate to Turkish Justice and Denominations Administration 2]. *Echmiadzin* 1965.
- (1966) "Gosdantubolsi hayots badriarkarani goghmits Turkiayi Artaratadutyany yev tavanankneri minisdutyany nergayatsvadz yegeghetsineri yev vankeri tsutsagnern u takrirnere (1912-1913 tt) 2" [Lists and Declarations of Armenian Churches and Monasteries Presented by İstanbul Armenian Patriarchate to Turkish Justice and Denominations Administration 2]. *Echmiadzin* 1966.
- Sağır, Güner (2005) "Kayseri'de Osmanlı Döneminde İnşa Edilmiş Bir Grup Ermeni Kilisesi - II" [A group of Armenian churches constructed in the Ottoman period in Kayseri - II], *Türk Arkeoloji ve Etnogafya Dergisi* 5. pp. 29-44.
- (2000) *Kayseri İl Merkezindeki Surp Krikor Lusavoriç ve Surp Asvazdadin Ermeni Kiliseleri* [Two Armenian churches in Kayseri Surp Krikor and Surp Asvazdin]. (unpublished MA thesis). Hacettepe University, Ankara.
- Sarantidis, Archelaos (1899) *Sinasos, İti Thesis, İstoria, İthiki ke Dianoitiki Katastasis, İthi, Ethima ke Glossa tis en Kappadokia komopoleos Sinasou* [Concerning Sinasos: Location, History, Moral and Educational Status, Customs, Traditions of the Village Sinasos in Cappadocia]. Athens: Konstantinos Nikolaidis Print.
- Senekerim, Khetrian (1918) *Hamarod badmutyun Gesaryo Nizre kyughi* [Concise History of Kesaria's Nirze Village]. Watertown: Nirze Compatriotic Union.
- Soldatos, Christos (1989) *I ekpedeftiki ke pnevmatiki kinisi tou ellinismou tis Mikras Asias (1800-1922)* [The educational movement of Hellenism in Minor Asia (1800-1922)], 3 volumes. Athens: Grigoris.
- Somel, Selçuk Akşin (2005) "Christian community schools during the Ottoman reform period," in *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy* (ed. Elizabeth Özdalga). London: Routledge Press, pp. 254-273.
- (2003) "The Religious community schools and foreign missionary schools," in *Ottoman Civilization* (ed. Halil İnalçık and Günsel Renda). İstanbul: Ministry of Culture of Turkish Republic, pp. 386-401.
- (2001) *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908: Islamization, Autocracy and Discipline*. Leiden: Brill.
- Tachjian, Vahé (ed.) (2014) *Ottoman Armenians: Life, Culture, Society*. Berlin: Houshamadyan.
- Taniş, Özlem (2006) "Germir Kiliseleri ve Panagia "Kimisis-Tis Theotoku" Kilisesinin Günümüz Koşullarında Değerlendirilmesi" [Churches in Germir and the evaluation of the Panagia 'Kimisis-Tis Theotokou' church in the aspect of today's conditions] (unpublished PhD dissertation). Mimar Sinan University, İstanbul.
- Thierry, Nicole (1981) "Les enseignements historiques de l'archéologie cappadocienne," *Travaux et mémoires, centre de recherche d'histoire et de civilisation de Byzance* 8, pp. 501-519.
- (1975) "L'art monumental byzantin en Asie Mineure du XIe siècle au XIVe," *Dumbarton Oaks Papers* 29, pp. 73-111.
- (1974) "À propos des peintures d'Ayvalı Köy (Cappadoce). Les programmes absidaux à trois registres avec Déisis en Cappadoce et en Géorgie," *Zograf* 5, pp. 5-22.
- Tuğlacı, Pars (2004) *Tarih Boyunca Batı Ermenileri, 5 Cilt* [Western Armenians Throughout History, 5 Volumes]. İstanbul: Pars.
- Türkiye Ermeni Patrikliği (1986) *Kayseri ve Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi* [Kayseri and Surp Krikor Lusavorich Church]. İstanbul: Türkiye Ermeni Patrikliği.
- Uğurluyan, Drtad Kahana (Hmayag) (2014) *Gümüşyan Indaniki* [Gümüşyan Family]. İstanbul: Turkey Armenians Patriarchate.
- Xenofanis (1905) "Anatoli," *Singramma periodikon tou Sillogou ton Mikrasiaton* [Periodical of the Minor Asians Association] v. 2, Athens.

Yörük, Doğan (2011) “H.1259/ M.1843 tarihli cizye defterlerine göre Kayseri’de Rum ve Ermeniler” [Greeks and Armenians of Kayseri, according to Cizye notebooks dated H.1259/M.1843] *Turkish Studies* 8 (11), pp. 439-466.

ONLINE SOURCES

Armenian on web: “Kayseri, Talas, Zincidere Ermeni - Rum Protestan cemaatleri, kilise, yetimhane ve tehcir” [Kayseri, Talas, Zincidere Armenian-Greek Protestant communities, church, orphanage and deportation]. <http://team-aow.discuforum.info/t17825-Kayseri-Talas-Zincidere-Ermeni-Rum-Protestan-cemaatleri-kilise-yetimhane-ve-tehcir.htm> (last accessed on December 12, 2015).

Armenian on web: “IV- Sarkis Gümüşyan Okulu [Sarkis Gümüşyan School]”. <http://team-aow.discuforum.info/t944-Kayseri-Kazasi.htm?start=15>. (last accessed on December 21, 2015).

“Digital Collections of Cultural Heritage”. <http://hellinonmimon.eu.org/index.php/projects/scholes-tou-genous/details/1/330> (last accessed on October 27, 2015).

Houshamadyan: “A project to reconstruct Ottoman Armenian town and village life” <http://www.houshamadyan.org/en/home.html> (last accessed on January 4, 2016).

INDEX ANATOLICUS: “Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri” [Settlements of Turkey]. <http://nisanyanmap.com/> (last accessed on January 6, 2016).

Kalopisi-Verti, Sofia “Cappadocian Monuments with Extant Patronage Evidence”. <http://byzantium.arch.uoa.gr/kappadokia/03/3en.frameset.htm> (last accessed on December 21, 2015).

“Kayseri” <http://www.envanter.gov.tr/index/search?q=kayseri> (last accessed on January 10, 2016).

“Kayseri Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi Vakfı” [Foundation of Surp Krikor Lusavoriç Armenian Church]. <http://www.kayserikilisesi.org/> (last accessed on December 25, 2015).

Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri [Regional Council for the Conservation of Cultural Property]. <http://www.korumakurullari.gov.tr/> (last accessed on January 3, 2016).

“Türkiye Kültür Portalı” [Culture Portal of Turkey]. <http://www.kulturportali.gov.tr/> (last accessed on January 3, 2016).

“The Churches of Tomarza”. <http://virtualani.org/tomarza/index.htm> (last accessed on: December 10, 2015).

DICTIONARIES

Dağlı, Yücel and Cumhure Üçer (1997) *Tarih Çevirme Kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (2004) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedisi Lügat* [Ottoman-Turkish Encyclopaedic Dictionary]. 21st edition, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Milas, Herkül (2012) *Türkçe-Yunanca Ortak Kelimeler, Deyimler ve Atasözleri: Yunanca okunuşlarıyla* [Catalog of Common Greek and Turkish words, expressions and proverbs], 1st edition. İstanbul: İstos Yayın.

Sezen, Tahir (2006) *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)* [Ottoman Place Names (Alphabetical Order)]. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

GÖRSEL MALZEME KAYNAKLARI

- ön kapak: Kültürel Mirası Koruma Derneği arşivi
- ön kulak: R. H. Kévorkian ve P. B. Paboudjian (2013) *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*. İstanbul: Aras, s. 226.
- arka kulak: Hrant Dink Vakfı arşivi
- s. 8 Norayr Shahinian
- s. 24 R. H. Kévorkian ve P. B. Paboudjian (2013), s. 223.
- s. 25 R. H. Kévorkian ve P. B. Paboudjian (2013), s. 222.
- s. 28 Osman Köker (der.) (2013) *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*, c. 2. İstanbul: Bizzamanlar, s. 207.
- s. 29 R. H. Kévorkian ve P. B. Paboudjian (2013), s. 222.
- s. 36 R. H. Kévorkian ve P. B. Paboudjian (2013), s. 224.
- s. 37 Vahé Tachjian (der.) (2014) *Osmanlı Ermenilerinin Hayatı, Kültürü, Toplumu*, c.1. Berlin: Houshamadyan, s. 55.
- s. 42 Yianis Murelos (der.) (2004) *İ Eksodos. Tomos B': Martiries apo tis eparhies tis Kendrikis ke Notias Mikrasias* [Toplu Göç. Cilt B: Orta ve Güney Anadolu'dan Tanıklıklar]. Atina: Kendro Mikrasiatikon Spudon, numaralandırılmamış sayfa, görsel no. 17.
- s. 43 Yusuf Sami Kamadan (2015) "Çekilen acılar bir daha yaşanmasın", *Dünya Bizim*. <http://www.dunyabizim.com/yunanistan/19185/cekilen-acilar-bir-daha-yasanmasin.html> (son erişim tarihi: 05.02.2016).
- s. 44 Yianis Murelos (der.) (2004), numaralandırılmamış sayfa, görsel no. 15
- s. 47 "Cappadocian Greeks" [Kapadokyalı Rumlar], *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Cappadocian_Greeks (son erişim tarihi: 23.12.2015).
- s. 48 Yosif Moisiadis (1912) *To Andronikion: İstoria ke İthi* [Endürlük: Tarih ve Örfler]. İskenderiye: Patriklik Matbaası.
- s. 51 İnstituto Neolinikon Erevnon / Etniko İdrima Erevnon [Çağdaş Yunan Araştırmaları Enstitüsü / Ulusal Araştırma Kurumu] arşivi. <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/62941?locale=el> (son erişim tarihi: 23.12.2015).
- s. 54 Giannis Mourellos (der.) (2004), numaralandırılmamış sayfa, görsel no. 5
- s. 92-117 Hrant Dink Vakfı arşivi
- s. 123-225 KMKD arşivi

VISUAL MATERIAL SOURCES

- front cover:** KMKD (Association for the Protection of Cultural Heritage) archives
- front flap:** R. H. Kévorkian and P. B. Paboudjian (2013) *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler* [Armenians in the Ottoman Empire on the Eve of 1915]. Istanbul: Aras, p. 226.
- back flap:** Hrant Dink Foundation archives
- p. 8** Norayr Shahinian
- p. 24** R. H. Kévorkian and P. B. Paboudjian (2013), p. 223.
- p. 25** R. H. Kévorkian and P. B. Paboudjian (2013), p. 222.
- p. 28** Osman Köker (ed.) (2013) *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler* [Armenians in Turkey 100 Years Ago], vol. 2. Istanbul: Birzamanlar, p. 207.
- p. 29** R. H. Kévorkian and P. B. Paboudjian (2013), p. 222.
- p. 36** R. H. Kévorkian and P. B. Paboudjian (2013), p. 224.
- p. 37** Vahé Tachjian (ed.) (2014) *Ottoman Armenians: Life, Culture, Society*, vol. 1. Berlin: Houshamadyan, p. 55.
- p. 42** Giannis Mourellos (ed.) (2004) *I Exodos. Tomos B': Martiries apo tis eparchies tis Kendrikis ke Notias Mikrasias* [The Exodus: Testimonies from the Provinces of Central and South Asia Minor]. Athens: Kentro Mikrasiatikon Spudon, unnumbered page, image 17.
- p. 43** Yusuf Sami Kamadan (2015) "Çekilen acılar bir daha yaşanmasın", *Dünya Bizim*. <http://www.dunyabizim.com/yunanistan/19185/cekilen-acilar-bir-daha-yasanmasin.html> (last accessed on 05.02.2016)
- p. 44** Giannis Mourellos (ed.) (2004) unnumbered page, image 15.
- p. 47** "Cappadocian Greeks", *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Cappadocian_Greeks (last accessed on 23.12.2015)
- p. 48** Iosif Moysiadis (1912) *To Andronikion: Istoria ke Ithi* [Andronikio: History and Customs]. Alexandria: Patriarchiko Typografio.
- p. 51** *Institouto Neoellinikon Erevnon / Ethniko Idryma Erevnon* [Institute for Neohellenic Research / National Hellenic Research Foundation] archives. <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/62941?locale=el> (last accessed on 23.12.2015)
- p. 54** Giannis Mourellos (ed.) (2004), unnumbered page, image 5.
- pp. 92-117** Hrant Dink Foundation archives
- pp. 123-225** KMKD archives

TEŞEKKÜRLER THANKS

Alexis Alexandris
Stavros Anestidis
Çiğdem Atakuman
Yakup Atuğ
Ayfer Bartu Candan
Mustafa Batman
Ezgi Berk Çatal
Hanna Bet-Şawoçe
Melissa Bilal
Nazaret Binatlı
Şabo Boyacı
Sula Bozis
Gonca Büyükmihçi
Norair Chahinian
Sibel Cuniman Pinto
Tuma Çelik
Sait Çetinoğlu
Eliyo Eliyo

Jan Gavrilof
Murat Gözoğlu
Korhan Gümüş
Aho Hadodo
Rabia Harmanşah
Dimitris Kamuzis
Ayşegül Kantarcı
Frango Karaoğlu
Samvel Karapetyan
İzzet Keribar
Elif Keser Kayaalp
Raymond Kévorkian
Theodosios Kiryakidis
Visarion Komtzias
Thodoris Kondaras
Hale Kozlu
Elpidoforos Lambriniadis
Svante Lundgren

Shogher Margossian
Nora Mildanoğlu
Keri Miller
Nasrullah Müezzinoğlu
Royssi Ojalvo
Tuma Özdemir
Arzu Öztürkmen
Silva Özyerli
Vasiliki Papadopulu
Harry Parsekian
Nikos Petridis
Hanibal Romanos
Minna Rozen
Laurence Salzmänn
İhsan Satış
Yıldız Salman
Thomas Sinclair
Costas Stamatopoulos

Sait Susin
Karen Şarhon
Vahé Tachjian
Haris Theodorelis-Rigas
Mihran Tomasyan
Nilgün Tatal Cheviron
İnci Türkoğlu
Zeynep Türkyılmaz
Saro Usta
Nikos Uzunoğlu
Anestis Vasilakeris
Jelle Verheij
Laki Vingas
Alyson Wharton
Suzan Yalman
Zafer Yenal
Irmak Züngür

DANIŞMA KURULU ADVISORY BOARD

Işık Aydemir
Gizem Dörter
Özcan Geçer
Naim Güteryüz
Vangelis Kechriotis
Akşin Somel
Lory Zakar

Zakarya Mildanoğlu

(Ermeni kaynakları danışmanı / advisor for Armenian sources)

Agos Gazetesi
 Ermeni Mimarlık Araştırma Merkezi - Yerevan
 İnsan Hakları Derneği
 İstanbul-Ankara Süryani Ortodoks Metropolitliği
 İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi
 İstanbul Suriyeli Süryani Okulu
 İstos Yayınevi
 Kendro Mikrasiatikon Spudon [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi - Atina]
 MARA Collection
 Sismanoglio Megaro
 Södertörn Üniversitesi Mezopotamya Koleksiyonu
 Temel Bilimsel Kütüphane - Yerevan
 Yahudi Tarihi Merkezi - New York

Agos Weekly
 Center for Jewish History - New York
 Ecumenical Patriarchate of Constantinople
 Fundamental Scientific Library - Yerevan
 Human Rights Association
 Istanbul Syrian Syriac School
 Istos Publishing House
 Kentro Mikrasiatikon Spoudon [Center for Research on Asia Minor - Athens]
 MARA Collection
 Research for Armenian Architecture - Yerevan
 Sismanogleio Megaro
 Södertörn University Mesopotamia Collection
 Syriac Orthodox Patriarchal-Vicariate of Istanbul & Ankara

KAYSERİ'DEN IN KAYSERİ

Hüseyin Cömert
 Nihat Karakaya
 Sarkis Teke
 Osman Yılmaz

Garos Stepanyan (Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi güvenlik görevlisi) ve ailesi
 Akın, Kaftangiyen, Karacaören, Kuzuluk ve Taşhan köylerinin sakinleri
 Küçükbürüngüz köyünün, özellikle kadın sakinleri
 Erciyes Üniversitesi Talas Konukevi ve İmamođlu Paşa Oteli görevlileri
 Kayseri Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Garos Stepanyan (security personnel of Surp Krikor Lusavoriç Armenian Church) and his family
 residents of Akın, Kaftangiyen, Karacaören, Kuzuluk, and Taşhan villages
 residents, especially women, of Küçükbürüngüz village
 Erciyes University Talas Guesthouse and İmamođlu Paşa Hotel personnel
 faculty of Kayseri Erciyes University, School of Architecture

DİZİN

- II. Abdülhamit 22
 II. Mahmut 168
 II. Mehmet 48
 1828-29 Türk-Rus Savaşı 28
 1853-56 Kırım Savaşı 30
 1908 Devrimi 36
- A**
 Adana 30, 52, 54, 60
 Adliye ve Mezahib Nezareti 64
 Adrun[i]k, bkz. Endürlük
 Afrika 218
 Agos 8, 9, 64
 Ağırnas 8, 44, 80, 109
 Ahmet Paşa 164
 Ainsworth, William 26, 64
 Akarag 71
 Akdeniz 22, 32, 44
 Akkişla 79, 104, 105
 Aksaray 26
 Alaca 26
 Alaçam 46
 Alboyacıyan, Arşag 16, 18, 26, 28, 36, 64, 130, 136, 142, 144
 Alevi 9
 Alişan 26
 Almanya 30, 32
 Amasya 46, 58
 Amerikalı(lar) 22, 30, 36, 40, 56, 72
 Amerikan İç Savaşı 50, 52
 Anadolu 8, 9, 14, 16, 18, 22, 32, 38, 40, 44, 46, 48, 50, 52, 56, 58, 60, 64, 117, 230, 234
 Anadolu Kültür 14
 Andr[e]nük, bkz. Endürlük
 Andronikio, bkz. Endürlük
 Andronikion, bkz. Endürlük
 Andrun[i]k, bkz. Endürlük
 Ankara 66
 Apostol 52
 Apostolidis 46, 52
 Apostolik 28, 64, 122, 126, 130, 136, 142, 146
 Aramyan 34, 72, 73, 75
 Aramyan Derneği 34
 Aramyan Kız Okulu 34
 Argaeus, bkz. Arkeos
 Arkeos 22, 34
 Arti Gırtaran 9
- Aşağı Ermeni Mahallesi 136
 Aşağı Fenese 122
 At Pazarı Kapısı 24
 Atina 17, 40, 56, 58, 60, 64, 208
 Avrupa(lılar) 22, 26, 30, 32, 38, 50, 58
 Avşarlar 24
 Avusturya 30
 Aydın 52, 60
 Aydınlar 74, 75, 80, 136, 168
 Aygösten 58
 Ayia Triada Kilisesi 40, 42, 48, 50, 184, 192, 194, 196, 202
 Ayia Trias Kilisesi, bkz. Ayia Triada Kilisesi
 Ayios Dimitrios Kilisesi 152
 Ayios Efstatios Kilisesi 107, 212
 Ayios Eustatios, bkz. Ayios Efstatios Kilisesi
 Ayios Grigorios Teologos Kilisesi 54
 Ayios İoannis Hrisostomos Kilisesi 113
 Ayios Nikolaos Kilisesi 112
 Ayios Prokopios Kilisesi 109
 Ayios Teodoros Kilisesi 164
 Ayios Vasilios Kilisesi 110, 136, 168
 Ayios Yeorgios Kilisesi 105, 106, 112, 172, 216, 218, 226
 Aynacıyan, Kevork 32
 Aziz Andronikos 40, 50, 194, 198
 Aziz Krikor Lusavoriç 117
 Aziz Mesrob 9
 Aziz Movses 9
 Aziz Provos 40, 50, 194
 Aziz Stepanos 134
 Aziz Tarahos 40, 50, 194
 Aziz Teodor 178
 Aziz Teodoros Kilisesi 176
 Aziz Yeorgios 216, 218
 Azkasirats (Okulu) 34
- B**
 Bacadaki Üç Kutsal Çocuk (fresk) 220
 Bafra 46, 58
 Bafunis, Yanis 58
 Bahçe 24, 28
 Bahçebaşı 34, 6, 71, 72
 Bahçeli 38, 73, 74, 75, 130
- Balayan, M. 16
 Balyan 26
 Balyan, Anna 56
 Balyan, Garabed 130
 Barkan, Ömer L. 58
 Barkley, Henry 22
 Barok 140
 Başakpınar 76, 100
 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 66
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi 64
 Başibek, Tuna 68
 Başköy 84, 114, 212, 216, 224
 Başepiskopos Dırtad Balyan 26
 Batı Ermenicesi 22
 Batı(lılaşma) 140, 144, 178, 194, 234
 Batman, Mustafa 68
 Battalgazi 73, 96
 Battalgazi Camii 96
 Bayındır 52, 60
 Beldiceanu-Steinherr, Irène 56
 bennak 46
 Bennet, Ferdinand 24, 32, 38
 Bereketli Maden [Çamardı] 46, 52, 58
 Berk Çatal, Ezgi 68
 Beşiktaş 130
 Bezazistap (Bedesten) 30
 Bizans 40, 64, 107, 110, 178, 192, 194, 212, 216, 218, 220, 222, 224, 226
 Boğazlıyan 66
 Boyacı Kapısı 24
 Büyük Oduncu 24
 Bulgar [Bolkar] Madeni 52
 Bünyan 68, 71, 79, 92, 93, 105, 106
 Büyük Jam 28
 Büyük Kriz 50
 Büyükçeşmeönü 36, 74, 75
- C**
 caba 44
 Caferbey 74, 75, 117, 142
 Calumeno Koleksiyonu 64
 Cami Kilise 212
 Canik Sancağı 46
 Celali(ler) 46, 176
 Celepoğlu Hacı Murat Kalfa 194
 Cemaran (Okulu) 34
- Cizvit(ler) 28, 36
 Cömert, Hüseyin 18, 64
 Cuinet, Vital 26, 38, 64, 186
 Curukçoğlu (Çürükçüoğlu) 56
 Cücün 77, 101
- Ç**
 Çakalız 24
 Çalikoğlu, Emanuil 58
 Çamlıca 44, 84
 Çamlıca Köyü Camii 113
 Çamuryan 26
 Çataltepe 104
 Çayırözü 71, 72
 Çerkesler 24
 Çeşme Daş 28
 çift 44
 Çukuryurt 71, 77
 Çurukçis, Yanis 50, 52, 56, 58, 60
- D**
 Dadır-Kharput 24
 Danişment 71, 93
 Darsiyak 73, 74, 75, 80, 81, 172, 186
 Demirci 52
 der Matossian, Bedross 18
 Derbentbaşı 216
 Dereköy 216
 Derevank 76, 77, 100, 136
 Dervişağa 71, 92
 Develi 58, 68, 71, 72, 79, 93, 94, 106, 107, 122, 146
 Dışarı Şar 28
 Dışaşar Selaldı 142
 Dinler, Mesut 120, 204, 212
 Doğanlar 79, 106
 Doğu Roma İmparatorluğu 64
 Dolapdere 9
 Donuğaroğlu 60
 Dor 178, 198
 Dulkadiroğulları 98
- E**
 Edirne Antlaşması 28
 Edirnik, bkz. Endürlük
 Efker 38, 73, 74, 75, 130
 Efstatios Kilisesi 154
 Ekin 174, 188

- Ekrek 71
Emir Sultan 24
Emmanuelyan 28
Endirnik, bkz. Endürlük
Endürlük(lü) 18, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 77, 82, 156, 184, 192, 194, 202
Eprikyan 26
Erciyes 22, 25, 40, 44, 192, 204
Erciyes Üniversitesi 14, 120, 234
Erdemli 84, 115
Erkilet 80, 108
Ermeni Kilisesi 117
Ermeni Milleti Nizamnamesi 28, 32, 36
Ermeni Mimarlar ve Mühendisler Derneği HAYCAR 9
Ermenice 8, 9, 32, 34, 36, 64, 70, 148, 176, 234
Ermenistan 117
Erzurum 18, 32
Esayan Okulu 9
Esenyurt 73, 96
Eskişehir 24
Eteria Meletis Neu Elinizmu [Çağdaş Helenizm İncelemeleri Derneği] 40
Evanjelik Erciyes Yüksekokulu 36
Evliya Çelebi 48
Eybakapı 36
- F**
Faraşa [Çamlıca] 44, 58
Faroqhi, Suraiya 56, 58
Farsakh 24
Fatih Camii 68
Felahiye 73, 79, 95
Fenese 71, 72
Fırıncı 24
Filistin 60
Fimios 56
Fransa 30, 32, 249
Fransız(ca) 30, 34, 64
Frenkoğlu, bkz. Frenkyan(lar)
Frenkyan(lar) 28, 30, 34
- G**
G. Alagözyan (Okulu) 34
Gabriel 186, 190
Ganaçyan 9
Ganişeyh 79, 105
gayrimüslim 64, 66, 68
GEEAYK 130, 146
Gellamaz Han 30
Gelveri [Güzelyurt] 54, 56, 58
Gerçek Haç 190
Gereme 79, 107
Germir 40, 44, 74, 75, 80, 81, 82, 111, 126, 128, 136, 164, 166, 176
Gesaria 22
Gesarya yev ir Şırçağaykı 16
Gesi 73, 74, 80, 109, 172
Girtasirats Miyutyun [Eğitimseverler Birliği] 36
Gigi 71, 93
Göreme 226
Gülbenkyanlar 30
Gümüşören 72, 94
Gümüşyan 30
Gümüşyan Okulu 142, 144
Gümüşyan Sanuts Miyutyun [Gümüşyan Okulu'ndan Yetişenler Derneği] 36
Gümüşyan, Hovannes 34, 142
Gümüşyan, Taniyel 34, 142
Güneşli 73, 95
Güngör Açıkgöz, Şeyda 64, 134, 190, 208
Gürcü 24
Güzelöz (Mavrucan) Camii 212
Güzelöz [Mavrucan] 84, 114, 212, 216
- H**
Hacı Boğos Fundukliyan 30
Hacı Garabed Mayısyen 32
Hacı Hagop Laçinyan 34
Hacı Kostis Çürükç[ü]oğlu 56
Hacı Sarkis Ağa Gümüşyan (Gümüşzade) 142
Hacyan, Hovannes 34
Hades'e İniş (fresk) 220
Hamburg 58
Hamidiye katliamları 26
Hamilton, William John 186
Hammond, R. A. 24, 38
Hançer, Elmon 120, 130, 136, 142, 146
Harman 76, 83, 113, 208
Hasan Fakı 24
Hasinli 24
Hatt-ı Şerif 50, 158, 178
Hay İntertsasirats Miyutyun [Ermeni Okumayı Sevenler Birliği] 36
Hayakhosats Miyutyun [Ermenice Konuşanlar Birliği] 36
Hayguhiyan (Okulu) 34
Hayk 36
Hazine 164, 186, 210, 212
Helena 186, 190
Helenleş(tir)me 56
Herald, Levant 24, 38
Herdem 168
Hıristiyan(lar) 30, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 54, 56, 58, 60, 64, 117, 156, 162, 176, 192, 202, 216, 218
Hıristiyanlık 64, 68, 117
Hild, F. 56
Hitit 68, 101
Hokesirats (Okulu) 34
Hollanda 30
Hovannisian, Richard G. 22, 36
Hovhannes Amira Serveryan 130
Hrant Dink Vakfı 14, 64, 66, 68, 120
- I**
Index Anatolicus 66
İssawi 58
- İ**
İbrahim Bey Camii 71, 92
İçeri Şar 24, 28
İkinci Geliş (fresk) 220
İlibe 71, 72
İmamkullu 77, 101
İnalçık, Halil 58
İncesu 44, 64, 73, 80, 107, 152, 156
İncicyan 26
İncil 132, 140, 188, 190
İncirli 26
İngiliz(ce) 24, 30, 52, 64, 70, 186
İngiltere 30, 32, 38, 40, 60, 194
İngiltere Konsolosluğu 194
İoanidis, İoanis 64
İperayia Theotokos Manastırı 106
İran 30
İsa 190, 196
İstanbul 9, 18, 24, 26, 28, 30, 32, 38, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 64, 130, 134, 138, 140, 142, 152, 156, 158
İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti 56, 158
İstanbul Rum Patrikhanesi 152
İyon düzeni 198
İzmir 26, 32, 46, 48, 50, 52, 56, 58
- J**
Jamanak 9
Jennings (R. C.) 56, 58
Jön Türk Devrimi 36
Justinianos 24
- K**
Kaftangiyen 98
Kağnı Pazarı Kapısı 24
Kahire 16, 18, 36, 58, 238
Kamburis, Aleksandros 68
Kamparosyan, Berç 9
Kantsag Han 30
Kapadokya(lı) 18, 22, 40, 48, 50, 56, 58, 60, 64, 184, 202, 218, 220, 226
Kapetanidis, Vasilis 42
Kaptan Vasil, bkz. Kapetanidis, Vasilis
Kara Geçi 24
Karacaören 71, 72, 79, 105, 106
Karacaviran 71, 72, 79
Karadayı 71
Karadeniz 22, 32, 234
Karaköy 78
Karaman 18, 46, 66
Karamanlıca 40, 56, 58, 60, 194
Karamanoğlu, İsaak 52, 60
Karamanoğlu, Pinelopi 56
Karaözü 76, 98
Karatepe, Şahika 68
Karolidis, Konstandinos 52
Karolidis, Pavlos 50-52, 60
Karpaz, Kemal H. 56
Kasaba 46, 52, 58
Kastamonu 46, 58
Katırcı Han 30
Katolik 14, 18, 28, 34, 36, 64, 74, 75, 234
Kavalalı İbrahim Paşa 60
Kayabağ 73, 74, 75, 80, 81, 172, 186
Kayabağ İlköğretim Okulu 188
Kayseri Ansiklopedisi 212
Kayseri Büyükşehir Belediyesi 16, 36, 64, 232
Kayseri Ermeni Derneği 34
Kayseri Metropolitliği 64
Kayseri Sancağı 14, 22, 26, 28, 38, 40, 42, 44
Kayseri Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi Vakfı 142, 230
Kayseri Vadisi 40
Kayseri Valiliği 126
Kayseri Vilayeti 66
Keklik 24
Kermir, bkz. Germir
Kermira, bkz. Germir
Kertoğats İngerutyun [Yazarlar Derneği] 36
Kesaria 18, 22
Keşişyan, Vahakn 68
Kevork Ağa Mardigyan 28
Kévorkian, Raymond H. 64, 130, 136, 146
Kharput 24
Khorasan 251
Kıbrıs Melkonyan Okulu 142
Kırım Savaşı 50
Kiçi Kapısı, bkz. Kiçikapı
Kiçi Kapu, bkz. Kiçikapı
Kiçikapı 24, 34, 74, 75, 97
Kilikya 43, 52
Kilikya Ermeni Katolikosluğu 234
Kilise Sokağı 136, 168
Kimisiz Theotoku Kilisesi 113
Kinneir 26, 32
Kirişos İkumenikos Patriarhis (Ekümenik Patrik Kirişos) 56
Kiske 71, 72

Kocasinan 66, 73, 80, 95, 108, 156
 Kondoyanis 58, 60
 Konstantin 186, 190
 Konstantinopolis, bkz. İstanbul
 Korfu 43
 Korint 152
 Kostandili 42
 Köker, Osman 64
 Köprübaşı 71, 92
 Köyyıkan 24
 Krikoryan, Yeznik Vertanes 28
 Ksenofanis 42, 58
 Kudüs 186
 Kulis 9
 Kululu 79, 104
 Kurt, Merve 68
 Kutsal Ruh 148
 Kutsal Teslis (fresk) 196
 Kuzinopulos, Yanis 56
 Kuzuluk 77, 78, 102, 103
 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM) 40, 56, 208
 Küçük Mısır 156
 Küçükbürüngüz 80, 81, 111
 Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 16, 232
 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 146, 230
 Kültür ve Turizm Bakanlığı 14, 16
 Kültürel Mirası Koruma Derneği 14, 66, 68, 120
 Kürt 9

L
 Lancaster, Joseph 60
 Latin Katolik 14, 18, 234
 Lazarus'un Yükselişi (fresk) 220
 Levidis, A. 58, 152, 172, 176, 186, 204, 208, 218
 Lewis 58
 Londra 58

M
 M. Sarkis Ağa Selliyan 144
 Majak 36
 Manchester 26, 30, 32, 38
 Manukoğlu 28, 30
 Manukyan, Senekerim 30, 34
 Margosyan (Okulu) 34
 Marmara 9
 Marsilya 30, 32, 58
 Mavruca (Güzelöz) 84, 116, 212, 216
 Mayısyan, Kevork 32
 Megarissos 216
 Melik Şah 105
 Melikgazi 66, 68, 73, 74, 75, 80, 81, 82, 96, 109, 110, 111, 117, 126, 130, 136, 142, 164, 168, 172, 176, 186
 Mersin 30, 32, 52

Meryem (Ana) 156, 178, 194, 218
 Meryem Ana Kilisesi 130
 Meryem'in Uykuya Dalması / Göğe Yükselmesi (fresk) 220
 Merzifon 46, 58
 Mesrob Maşdots 9
 Mesrobyan 71
 Metropolit Efstatios 60
 Meydan Kapısı 24
 Mındigyan, Anna 144
 Mısır 26, 32, 52, 60, 156
 Mikael 186, 190
 Mikrasiatis Anadolu Rum Vakfı 64
 Mildanoğlu Kayaer, Nora 68
 Mildanoğlu, Zakarya 64
 Millî Meclis 28
 Mistakidis, Vasilios 56
 Mnimon 40
 Moisiadis, Yosif 40, 50, 56, 58
 Moisis, Gavriil 56
 Molos [Molu] 44, 58, 80, 108, 156, 162
 Molu Rum Okulu 156
 Mordtman 26
 Murelos, Yiannis 17
 Murtoş, İoannis 120, 176, 192, 216
 Musa Hacı 78
 Muş(lu) 9
 Mutalaski, bkz. Talas
 Muteneva İlimlerin İcmali 56
 Mübadele 42, 56, 204
 Mühürlü Taş 220
 Müslüman(lar) 26, 30, 40, 42, 44, 58, 68, 92, 176, 192, 234
 Müze Müdürlüğü 230

N
 Nalınlı Mektep 142
 Nazilli 52
 Nevşehir 44, 56, 216, 226
 Niğde 26, 48, 56, 58, 60
 Nişanyan, Sevan 66
 Nurluoğlu, İsaak 60

O
 Oduncu Garabed 24
 Oğuz, Zeynep 68
 Olgar, Norayr 68
 Omiroli, bkz. Yağmuroğlu, Mihalaki
 Omurloğlu, İoanis 56
 Omurloğlu (Ömürlüoğlu) 50, 56
 Ortaköy 84, 216
 Ortodoks 40, 42, 56, 58, 152, 156, 162, 164, 168, 172, 176, 178, 184, 186, 192, 204, 208, 212, 216
 Osmanlı 14, 18, 22, 26, 28, 30, 36, 38, 40, 46, 50, 52, 56, 60, 64, 66, 140, 152, 176, 192, 216

Osmanlı Arazi Kanunnamesi 46, 48
 Osmanlı Yer Adları 66
 Osmanlılık 22
 Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması 30

Ö
 Ödemiş 52
 Ömürlüoğlu, Polihronis 48
 Ördek Minas 130
 Özvatan 82, 112

P
 Paboudjian, Paul 64
 Paisios 194
 Pambuk (Pambukçu) Han 30
 Pamuk, Şevket 58
 Panaprotidis, Anastias 112
 Panayia Kilisesi 176, 178, 184, 204
 Panayia Kilisesi 184
 Panayia Platitera 194
 Papancoğlu, Maria 58
 Papaz İakovos 56
 Papaz İoanis 56
 Papaz İsaias 56
 Papaz Pavlos 56
 Parlak, Çağla 68
 Paskalya Yortusu 54
 Paspatis, A. G. 48, 50, 58
 Patrik Kirilos 42, 56
 Pauliny, G. 58
 Peder Petros-Tgiordan 174
 Pekoş, Banu 120, 172, 186, 208
 Pınarbaşı 75, 76, 97, 98
 Pilke [Birgi] 52
 Pontioğlu, Alin 120, 122, 126, 164
 Pontus 46, 48, 52
 Potamia 216
 Probus 198
 Protestan 28, 30, 34, 36, 64, 73, 75, 208

R
 Rahip M. Farnsworth 24
 Rahip Mardiros Nigoğasyan 34
 Renieri, İrini 18, 40
 Restie, M. 56
 Reşadiye 44, 58, 82, 204
 Rio de Janeiro 30
 Rizos, N. S. 42, 56
 Rokoko 140
 Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü 146
 Rumdigin 95
 Rusya 32, 48, 50, 194

S
 S. Apostolidis 46
 Safrastyan, Aram Khaçaduri 64

Samsun 30, 32, 46, 48, 54, 58
 Sarandidis, Arhelaos 56, 58
 Sarandidis, Mistakidis 56, 58, 60
 Saray Kilise 115
 Sarımsaklı 44
 Saroğlan 76, 98
 Sarız 76, 99
 Sarkis Ağa Gümüşyan 28, 142
 Sarkis Ağa Selliyan 144
 Sarkis Gümüşyan (Okulu) 34, 142
 Sasık 24
 Sayacı 24
 Selaldi 24
 Selçuklu 14
 Selyan 30
 Sendiremmeke 71, 72
 Serapion 56
 Seropyan, Muşeğ 30, 38
 Seropyan, Sarkis 8
 Seropyan, Vağarşag 9
 Sınıkcı 24
 Sivgın 71
 Simeonakis 60
 Sinasos [Mustafapaşa] 58
 Sinop Sancağı 46
 Sivas 9, 24, 30, 64
 Sivas Kapısı 24
 Siyasi Meclis 28, 38
 Skenderoğlu, Evanthia 58
 Soğanlı 84, 115, 116
 Sotirlioğlu (Satirlioğlu) 50
 St. Joseph Rahibeleri 34
 Stepanyan 26
 Sungurlu 26
 Suriye 60, 218
 Surp Andreas Kilisesi 172
 Surp Asdvadzadzin Kilisesi 6, 28, 32, 34, 71, 95, 97, 101-103, 122, 126
 Surp Boğos Bedros Kilisesi 146, 150
 Surp Garabed Manastırı 9, 130
 Surp Haç Katolik Kilisesi 28
 Surp Hagopyan (Okul) 32, 34
 Surp Kevork Ermeni Kilisesi 98
 Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi 28, 29, 72, 73, 74, 117, 142, 144, 230
 Surp Nigoğayos 71
 Surp Pırgiç 9
 Surp Sarkis Kilisesi 142
 Surp Sarkis Manastırı 100
 Surp Stepanos Kilisesi 126, 130
 Surp Teodoros 100
 Surp Toros Kilisesi 68, 71-74, 76, 112, 136, 138, 140, 170
 Suter, Henry 58
 Suvermez 44
 Süryani 14, 66, 68, 230

Ş

Şah Ruh köprüsü 98
 Şahmelik 71, 72, 94
 Şalecyan 32
 Şepor [Borazan] 36
 Şerefiye 76, 97
 Şudurban 24
 Şüküroğlu 48
 Şüküroğlu 48

T

Taksiarhis Kilisesi 186, 208
 Talas 18, 40, 42, 44, 54, 56, 60, 76,
 77, 82, 83, 99, 100, 113, 136, 192,
 204, 208
 Tanzimat 28, 50, 162, 184, 202
 Tarsus 52
 Taşhan 77, 78, 103, 104
 Taşınmaz Kültür Varlıkları
 Envanteri 232
 Taşlık 82, 112
 Taşlık Camii 112
 Tavlusun 44, 74, 75, 80, 136, 140,
 168
 Tavukçu 24, 74, 80, 110
 Teneyi 44
 Theotokos 79, 106, 190, 218
 Tiflis 26
 Timios Prodromos [Vaftizci Yahya]
 Manastırı 40
 Tokat 30, 46, 58, 64
 Tomarza 38, 77, 84, 101, 102, 146,
 150
 Tomarza Merkez Camii 68
 Toskana 188
 Totoktos 24
 Trabzon 18, 32, 36, 46
 Tsotsikyan 26
 Turgutlu 52, 58
 Tuscan 251
 Türk(çe) 9, 18, 22, 26, 28, 32, 36, 38,
 40, 42, 44, 50, 52, 54, 56, 58,
 60, 64, 70, 130, 156, 176, 194
 Türkiye 14, 18, 28, 60, 64, 66, 192,
 230, 232, 234
 Türkiye Ermenileri Patrikliği 28,
 64, 142

U

Ulu Cami 68
 Urumkavak [Kavaklı] 44
 Uşak 44, 52

Ü

Ürgüp 56, 58

V

Vaftizci Yahya 130
 Vakıflar Bölge Müdürlüğü 230
 vandalizm 124, 190

Vekse 80, 81, 110

Vereki Ayios Konstantinos 44

Vezir Han 30

Vezirköprü 46, 58

Vilayet Meclisi 28, 38

Y

Yağmuroğlu, Mihalakis 52, 56, 60

Yahudi 14, 26, 66, 68, 230, 234

Yahyalı 77, 78, 84, 102, 103, 104, 113

Yakarış (Deesis) 220

Yakubyan, Harutyun 36

Yaman Dede Camii 113

Yanartaş Kasabası 186

Yarım Mahalle 107

Yaylacı 76, 99

Yaylacık 71, 72

Yeğyazaryan, Garabed 30

Yeni Cami 152

Yeni Mahalle 71

Yenisis Theotoku Kilisesi 110

Yeşilhisar 64, 78, 84, 114, 115, 116,
 212, 216

Yeşilyurt 71, 72, 74, 75

Yılanlı Kilise 116

Yozgat 26, 30, 66

Yunan(ca) 40, 56, 58, 60, 70, 168,
 174, 194, 202

Yunanistan 56, 58, 60, 182, 192,
 200, 224

Yunanistan Genel Devlet Arşivleri
 40

Yunanistan Krallığı 192, 202

Yunanistan Kültür ve Spor
 Bakanlığı 120

Z

Zartaryan, Garabed 28

Zennec[i]oğlu 40, 192

Zile 46, 58

Zincidere 40, 44, 46, 54, 58, 76, 77,
 82, 83, 99, 176

Zincidere Mektebi 47

INDEX

A

Abdul Hamid II 23
 Adana 31, 53, 55, 59
 Africa 219
 Agia Triada Church 41, 43, 48, 51, 185, 193, 195, 203
 Agia Varvara Church 115
 Agii Theodori (SS. Theodores) Church 177
 Agios Dimitrios Church 153
 Agios Efstathios Church 107, 213
 Agios Georgios Church 105, 106, 112, 173, 217, 219
 Agios Grigorios Theologos Church 54
 Agios Ioannis Hrisostomos Church 113
 Agios Konstandinos 44, 45, 57
 Agios Nikolaos Church 112
 Agios Prokopios Church 109
 Agios Theodoros Church 165
 Agios Vasileos Church 110, 137, 169
 Agos 8, 9, 65
 Ağırnas 8, 45, 81, 109
 Ahmet Pasha 165
 Ainsworth, William 27, 65
 Akarag 71
 Akkışla 104, 105
 Akserai 25
 Alaçam 49
 Alagozian, G. 35
 Alboyajian, Arshag 16, 27, 29, 33, 35, 37, 65, 131, 137, 143, 145, 147, 173
 Alendje 25
 Alevis 9
 Alexandria 55, 57, 59
 Alishan 27
 allilodidaktik 55
 Amasya 49, 59
 American Civil War 51, 53, 55
 Americans 41
 Anadolu Kültür 15
 Anatolia(n) 8, 9, 15, 17, 19, 23, 33, 39, 41, 45, 47, 49, 51, 55, 57, 59, 61, 117, 231, 235
 Anatolian Greek Foundation Mikrasiatis 65
 Andr[e]nük, see Endürlük
 Andronikefs 59

Andronikians 41, 49, 51, 53, 55, 57, 59
 Andronikio(n), see Endürlük
 Andronikos (Saint) 41, 43, 51, 195, 199
 Andrun[i]k, see Endürlük
 Anglo-Ottoman Convention of 1838 31
 Ankara 67
 Annunciation of Mary 179
 Apostolic 29, 65, 117, 123, 127, 131, 137, 143, 147
 Apostolidis, S. 49, 53
 Aramian (Society) 35
 Archangel 199
 Argaeus, see Erciyas
 Arkeos Secondary (School) 35
 Arkeos, see Erciyas
 Armenia 37, 39, 117, 219
 Armenian (literature) 9
 Armenian Apostolic Church 117
 Armenian National Constitution 29, 33, 37
 Armenian Patriarch in Istanbul 29
 Armenian Patriarchate of Istanbul 65, 143
 Armenian Prelacy 27
 Arti Gırtaran 9
 Asia Minor 41, 43, 49, 53, 57, 59
 Assembly of Hierarchs 221
 Association for the Protection of Cultural Heritage 15, 17, 67, 69, 4, 121
 Assyrian 69
 At Bazar Kapisı 25
 Athens 17, 57, 59, 61, 65, 209
 Austria 31
 Avshars 25
 Aydın 53, 59
 Aydınlar 75, 81, 82, 137, 169
 Aynajian, Kevork 33
 Azgasirats (School) 35

B

Bafra 49, 59
 Bahçebaşı 6, 72
 Bahçeli 73, 74, 75, 80, 131
 Bakhche 25
 Bakhche Bashi 35
 Balaian, M. 16

Balian 27
 Balyan, Garabed 131
 Balyans 131
 Barkley, Henry 23
 Baroque 141, 149
 Başakpınar 76, 100
 Başıbek, Tuna 69
 Başköy 114, 213, 217, 225
 Batman, Mustafa 69
 Battalgazi Mosque 96
 Bayındır 53, 59
 bennak 45
 Bennet, Ferdinand 25, 33, 39
 Bereketli Maden 49, 55, 59
 Berk Çatal, Ezgi 69
 Beşiktaş 131
 Bey Mosque 92
 Bezazistap market 31
 Bible 141, 189
 Bishop Drtad Balian 27
 Bishop Mushegh Seropian 31
 Black Sea 33, 37, 235
 Boğazlıyan 67
 Boyaji Kapisı 25
 Boyuk Chesme 35
 British 25, 33, 39, 41, 187
 Bulgar [Bolkar] 55
 Buyuk Odunju 25
 Buyuk Zham 29
 Bünyan 69, 71, 79, 92, 93, 105, 106, 107
 Büyükçeşmeönü 74, 75
 Byzantine 41, 65, 107, 110, 179, 193, 197, 213, 217, 219, 221, 223, 227

C

caba 45
 Caesarea 23, 25, 41, 57, 61, 195
 Caferbey 117, 143
 Cairo 16, 19, 37, 243
 Cappadocia(n) 19, 23, 41, 49, 51, 55, 57, 59, 61, 65, 185, 203, 219, 221, 227
 Catholic(s) 15, 19, 29, 31, 35, 37, 65
 Celalî 47, 177
 Celepoğlu Hacı Murad 195
 Center for Asia Minor Studies (CAMS) 41, 209
 Chakaliz 25

Chamurian 27
 Christ in Majesty (Deisis) 221
 Christian(s) 31, 37, 41, 43, 45, 47, 49, 53, 55, 57, 61, 65, 69, 104, 157, 163, 177, 193, 217, 219
 Christianity 65, 69, 117
 Church of Agios Georgios, see Agios Georgios Church
 Church of Surb Sargis, see Surp Sarkis Church
 Cilicia 43, 53
 Circassians 25
 Civil Assembly 29
 Constantinople 25, 27, 29, 31, 33, 45, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 65, 153, 159, 187
 Corfu 43
 Council for the Protection of Cultural and Natural Heritage 233
 Cömert, Hüseyin 19, 65
 Crimean War 31, 51
 Cuinet, Vital 27, 39, 65, 187, 189
 Curukcoğlu (Çürükçüoğlu) 57
 Cücün 101
 Çamlıca 45, 84, 113
 Çataltepe 104
 Çayırözü 71, 72
 çift 45, 47
 Çukuryurt 71
 Çurukç[u]oğlu 59

D

Dadir-Kharput 25
 Danişment 71, 93
 Darsiyak 73, 74, 75, 80, 81, 82, 173, 187
 Demirci 53
 der Matossian, Bedross 19
 Derbentbaşı 217
 Dereköy 217
 Derevank 76, 77, 100, 137
 Dervişağa 71, 92
 Descent into Hades 221
 Develi 57, 69, 71, 72, 79, 93, 94, 106, 122, 123, 147
 Dışaşar Selaldı 143
 Dinler, Mesut 121, 205, 213
 Directorate of Surveying and Monuments 147
 Dishari Shar 29

- Doğanlar 79, 106
Dolapdere 9
Donuğaroğlu 59
Doric 179, 181, 197, 250
Dormition of the Holy Mother of God 221
Dulkadirid 98
Dutch 31
- E**
E(n)dirmik, see Endürlük
Easter 54
Eastern Roman Empire 65
Ecumenical Patriarchate of Constantinople 153
Efkere 39, 73, 74, 75, 80, 131
Efsthios (Metropolitan) 61
Efsthios Church 155
Egypt 25, 27, 33, 53, 55, 59, 157
Egyptian Occupation 53
Ekin 175, 189
Ekrek 71
Emanuelian, Boghos 29
Emir Sultan 25
Endürlük 19, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 57, 59, 61, 77, 82, 83, 84, 157, 185, 193, 195, 203
England 31, 33, 39, 61
English 41, 53
Eprikian 27
Erciyes 23, 33, 35, 37, 41, 45, 47, 49, 55, 193, 205
Erciyes University 15, 235
Erdemli 115
Erkilet 80, 108
Erzerum, see Erzurum
Erzurum 19, 33
Esayan School 9
Esenyurt 96
Eskishehr 25
European 23, 27, 31, 39, 51, 59
Evangelical 31, 35, 37
Evliya Çelebi 49
Eyba Kapu 35, 37
- F**
Farasa 45, 57
Faroqhi, Suraiya 57, 59
Farsakh 25
Father Petros-Tgiordan 175
Fatih mosque 69
Felahiye 73, 95
Fenese 71, 72
Fimios 55
Firinji 25
Fr. Iakovos 57
Fr. Ioanis 57
Fr. Isaias 57
- France 31, 33, 251
Frenkiants 29, 31, 35
Frenkoghli(s) 29, 31
- G**
Gabriel 187, 191
Ganaçyan 9
Ganişeyh 105
Garden Quarter 25
Gellamaz Khan 31
General State Archives of Greece 41
Genisis Theotoku Church 110
Gereme 107
Germany 31, 33
Germir 41, 45, 75, 80, 81, 82, 111, 127, 129, 137, 165, 167, 177, 185
Gesaria 23
Gesi 73, 74, 80, 81, 109
Gigi 71, 93
Girls' (Greek) School 55
Giumshian Sanuts Miutiun 37
Giumshian School 35
Giumshian, Hovhannes 35
Giumshian, Sarkis Agha 29
Giumshian, Taniel 35, 143
Giumshiants 31
gold-digging 183
Governor Ibrahim Pasha 59
Göreme 227
Great Mosque 69
Great Recession 51
Greece 41, 55, 57, 61, 121, 159, 183, 193, 201, 225
Greece's Ministry of Culture and Sports 121
Greek Philological Association of Constantinople 55, 159
Gregorian (Calendar) 137
Gulbenkian 31
Gurju 25
Gümüşören 94
Gümüşyan School 143, 145
Güneşli 95
Güngör Açıkgöz, Şeyda 65, 135, 191, 209
- H**
Hacı Andon Agha 165
Hacı Kostis Çürükçüoğlu 55
Haji Boghos Fundeklian 31
Haji Garabed Mayisian 33
Haji Hagop Lachinian 35
Hamburg 59
Hamidian massacres 27
Hamilton, William John 187
Hançer, Elmon 121, 131, 137, 143, 147
Harman 76, 82, 83, 113, 209
Hasan Faki 25
- Hasinli 25
Hatt-ı Şerif [Tanzimat] 51, 159
HAYCAR Association of Armenian Architects and Engineers 9
Hayk 37
Haykazian Society of Kesaria 35
Haykian (School) 35
Haykuhiyan (School) 35
Helena 187, 191
Hellenization 55, 57, 61
Herdem Neighborhood 169
Hild, F. 57
History of Armenian Kesaria 16, 37, 243
Hittite 69, 101
Hogesirats 35
Holy Cross Catholic Church 29
Holy Ghost 149
Holy Metropolis of Kayseri 65
Holy Mother of God 29, 221
Holy See of Cilicia 235
Hovannisian, Richard G. 23, 37
Hovhannes Amira Serveryan 131
Hrant Dink Foundation 15, 17, 67, 69, 121
- I**
Icheri Shar 25, 29
Index Anatolicus 67
Indjirli 25
Inner City 25
Inventory of Immovable Cultural Heritage in Kayseri 231
Ioannidis, Ioannis 65, 209
İperagia Theotokos Church 106
İperagia Theotokos Monastery 106
Istanbul 9, 29, 39, 59, 65, 135, 139, 141, 143, 157
İlibe 72
İmamkullu 101
İncesu 45, 67, 73, 80, 152, 153, 157
İnjijian 27
İzmir, see Smyrna
- J**
Jamanak 9
Jemaran (School) 35
Jennings, Ronald C. 57, 59
Jerusalem 187
Jesuit 29
Jesus (Christ) 149, 191, 197
Jewish 15, 67, 69, 231, 235
Jews 27, 37, 238
John the Baptist 41, 131
- K**
Kaghni Bazar Kapisi 25
Kambouris, Alexandros 69
- Kamparosyan, Berç 9
Kantsag Khan 31
Kapetan Vasil, see Kapetanidis, Vasilis
Kapetanidis, Vasilis 42
Karacaören 72, 105, 106
Karacaviran 72
Kara-Gechi 25
Karaman 19, 49, 67
Karamanlidika 41, 61, 195
Karamanoglou, Isaak 59
Karaözü 98
Karatepe, Şahika 69
Karmir, see Germir
Karolidis, Konstandinos 51, 53
Karolidis, Stefanos 57
Karpas, Kemal H. 57
Kasaba 49, 53, 59
Kastamonu 49, 59
Katerje Khan 31
Kayabağ 73, 74, 75, 80, 81, 82, 173, 187
Kayabağ Primary School 189
Kayseri Encyclopedia 37, 213
Kayseri Governorship 127
Kayserian 9, 41, 67
Kayseriyeh 27
Keklik 25
Kermir, see Germir
Kesaria 16, 19, 23, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 39
Keshishian, Vahakn 69
Kevork Agha Mardegian 29
Kévorkian, Raymond 65, 131, 137, 147
Kharput 25
Khorasan 167
Kichi Kapisi, see Kiçikapı
Kichi Kapu, see Kiçikapı
Kiçikapı 25, 74, 75, 80, 97
Kilise Street 137, 169
Kimis Theotokou Church 113
Kingdom of Greece 193
Kinneir, John Macdonald 25, 27, 33, 39
Kocasinan 67, 80, 95, 108, 157
Kostandili 45
Koyurken 25
Köker, Osman 65
Köprübaşı 71, 92
Krikorian, Yeznig Vrtanes 29
Krtasirats Miutiun 37
Kulis 9
Kululu 104
Kurds 9
Kurt, Merve 69
Kuzuluk 102, 103
Küçükbürgüz 111

L

Lady of the Sign 197
 Lancaster, Joseph 61
 Levant Herald 25, 39
 Levidis, Anastasios 59, 153, 173, 177, 187, 205, 209, 219
 Lewis, Bernard 59
 Little Egypt, see Molu
 Lower Armenian neighborhood 137
 Lower Fenese 123

M

Mahmud II 169
 Manchester 27, 31, 33, 39
 Manougian, Senekerim 31
 Manougiants 29, 31, 35
 Margosian 35
 Marmara 9
 Marseille 31
 Mary 177, 179, 191, 197, 219
 Mavrucan (Güzelöz) 114, 116, 213, 217
 Mayisian, Kevork 33
 Mazhak 37
 Mediterranean 33, 45
 Megarissos 217
 Mehmed II 49
 Melik Şah 105
 Melikgazi 67, 69, 73, 74, 75, 80, 81, 82, 96, 109-111, 117, 126, 127, 130, 131, 136, 137, 142, 143, 156, 164, 165, 168, 169, 172, 173, 176, 177, 186, 187
 Melkonian School (Cyprus) 143
 Mersin 31, 33, 53
 Mersina, bkz. Mersin
 Merzifon 49, 59
 Mesrob Mashdots 9
 Metropolitan Municipality of Kayseri 17, 233
 Meydan Kapisi 25
 Mindigyan, Anna 145
 Mildanoğlu Kayaer, Nora 69
 Mildanoğlu, Zakarya 65, 236, 240, 241
 Ministry of Culture and Tourism 17, 19
 Ministry of Justice and Religion 65
 Mohammedans 27
 Molos, see Molu
 Molu 45, 57, 59, 108, 157, 163
 Mordtman 27
 Mosque Church (Mavrucan) 213
 mosque of Çamlıca 113
 Mount Argaion 193
 Mourtos, Ioannis 121, 157, 177, 193, 217
 Moush 9
 Moysiadis, İosif 41, 51, 53, 57, 59

Moysis, Gavriil 55
 Muslim(s) 41, 45, 65, 67, 69, 92
 Mutalaski, see Talas
 Müteneva İlimlerin İcmâli 55

N

Nalınli School 143
 National Assembly 29, 39
 Nazilli 53
 Nevşehir 45, 57, 217, 227
 Nigoghosian, Mardiros 35
 Niğde 25, 49, 59
 Nişanyan, Sevan 67
 Nurluoğlu, İsaak 61

O

Odunju Garabed 25
 Oğuz, Zeynep 69
 Olğar, Norayr 69
 Omurl(u)oğlu (Ömürlüoğlu) 49, 51, 57
 Ortaköy 217
 Orthodox 41, 43, 61, 153, 157, 163, 165, 169, 173, 177, 179, 185, 187, 193, 205, 209, 213, 217
 Ottoman 15, 19, 27, 31, 37, 39, 41, 45, 47, 49, 51, 53, 57, 59, 61, 67, 141, 177, 193, 217
 Ottoman Archives of the Prime Minister's Office 65, 153
 Ödemiş 53
 Ördek Minas 131
 Özvatan 82, 112

P

Paboudjian, Paul 65
 Paisios 195
 Palantzoglou, Maria 59
 Palestine 59
 Palian, Trdat 27
 Pambukju Khan 31
 Panagia Church (Germir) 177, 179, 185
 Panagia Church (Molu) 157
 Panagia Platytera 197
 Panaprotidis, Anastias 112
 Parlak, Çağla 69
 Paspatis, A. G. 49, 59
 Patriarch Kyrillos 43, 57
 Pauliny, G. 59
 Pavlos, Karolidis 51
 Pekol, Banu 121, 173, 187, 209
 Percy, Earl 33, 37
 Persian 31
 Pınarbaşı 75, 76, 97, 98
 Pilke [Birgi] 53
 Pontioğlu, Alin 121, 123, 127, 165
 Pontus 49, 53
 Population Exchange 45

Posha 35
 Potamia 217
 Probus 195, 199
 Protestant(s) 29, 65, 75, 209
 Provincial Assembly 29, 39
 Provos 41, 51, 195, 199

R

Raising of Lazarus 221
 Regional Committee to Protect Cultural Heritage 19
 Regional Council for the Conservation of Cultural and Natural Property 147
 Regional Directorate of Foundations 233
 Restie, Marcell 57
 Reşadiye 45, 57, 83, 84, 205
 Reverend M. Farnsworth 25
 Rio de Janeiro 31
 Rizos, N. S. 43, 57
 Rococo 141
 Roman Catholic 15, 19
 Rumdigin 95
 Russia 33, 49, 51, 195
 Russo-Turkish War of 1828-29 29

S

Safrasdyan, Aram Khaçaduri 65, 131, 137
 Saint George 217, 219
 Saint Gregory the Illuminator 29, 117
 Saint Mesrob 9
 Saint Movses 9
 Saint Theodoros 165
 Samsoun, see Samsun
 Samsun 31, 33, 49, 55, 59
 Sarımsaklı 45
 Sarıoğlan 98
 Sarız 99
 Sarkis Giumshian (School) 35, 143
 Sasek 25
 Sayaji 25
 Second Coming of Christ 221
 Selaldi 25
 Seliants 31
 Seljuk 15, 57
 Selliyan, Sarkis Ağa 145
 Semen Oğlu 169
 Sendiremmeke 71, 72
 Serapion 55
 Seropyan, Sarkis 8
 Seropyan, Vagharshag 9
 Shalejian 33
 Shepor 37
 Shudurban 25
 Sivgin 71
 Sinasos [Mustafapaşa] 57

Sinikji 25
 Sivas 9, 25, 31, 67
 Sivas Kapisi 25
 Smyrna 25, 27, 33, 49, 51, 53, 57, 59
 Society for the Study of Modern Hellenism 41, 57
 Soğanlı 115, 116
 Soongoorloo 25
 Sotirloğlu (Satırl[ı]oğlu) 51
 spolia 69, 99, 101, 108, 111, 133, 147, 151, 165, 167, 173, 175, 187, 189, 215, 223
 St. Andronikos the Ephesian 41
 St. George 219
 St. Theodore Tyron 179
 Stefana [Reşadiye] 45
 Stepanian 27
 Stephana 205
 Stratilates 221
 Surp Andreas 173
 Surp Astvadzadzin 29, 35, 95, 97, 101-103, 123
 Surp Boghos Bedros Church 147, 151
 Surp Garabed Church 131
 Surp Garabed Monastery (Moush) 9
 Surp Grigor Lusavorich Church 29
 Surp Hakobian School 35
 Surp Kevork Church 97
 Surp Krikor Lusavorich Apostolic Church Foundation 143
 Surp Krikor Lusavorich Church 117, 145, 231
 Surp Pırgiç 9
 Surp Sarkis 29, 35, 143
 Surp Sarkis Armenian Monastery 100
 Surp Stepanos 131, 135
 Surp Teodoros Monastery 100
 Surp Toros Church 69, 137, 139, 141, 171
 Suter, Henry 59
 Suvermez 45
 Syria 59, 219
 Syriac 15, 67, 231
 Şah Ruh (Bridge) 98
 Şahmelik 94
 Şerefiye 97
 Şüküroğlu 49

T

Talas 19, 41, 42, 45, 55, 59, 76, 77, 82, 83, 84, 99, 100, 113, 137, 192, 193, 204, 205, 208, 209
 Tanzimat 29, 163, 185, 203
 Tarachos (Saint) 41, 51, 195
 Tarsus 53
 Taşhan 78, 103, 104, 237
 Taşlık Mosque 112

- Tavlusun 45, 75, 81, 82, 137, 141, 169
Tavukçu 74, 81, 110
Taxiarchis Church 187, 209
Teneyi 45
Theotokos 106, 191, 219
Three Boys in the Fiery Furnace 221
Tiflis 27
Timios Prodromos [St. John the Baptist] 41
Tokat 31, 49, 59, 67
Tomarza 39, 69, 77, 101, 102, 146, 147, 151
Totoktos 25
Town of Yanartaş 187
Trabzon 19, 37, 49
treasure hunting 163, 171, 235
Treasury 165, 187, 211, 213
Treaty of Adrianople 29
Trebizond 33, 37
True Cross 191
Tsotsikian 27
Tsourouktsis, Giannis 53, 57, 59
turcophone 55, 57
Turgutlu 53, 59
Turkey 15, 17, 19, 37, 39, 59, 65, 67, 193, 231, 233, 235
Turkification 43
Turkish 9, 41, 43, 45, 53, 55, 57
Turks 9, 23, 27, 45, 53, 177
Tuscan 189, 207, 251
- U**
Uşak 45, 53
Ürgüp 57
- V**
vandalism 191
Vekse 80, 81, 82, 110
Vereki 44
Vezir Khan 31
Vezirköprü 49
Virgin Mary 219
- W**
Western Armenian 23, 39
Westernization 141, 145
Wider than the Skies 197
- X**
Xenofanis 43, 57
- Y**
Yacoubian, Kerovpe (Bishop) 31
Yağmuroğlu, Mihalakis 55, 59, 61
Yahyalı 78, 84, 102, 103, 104, 113
Yaman Dede Mosque 113
Yarım Neighborhood 107
Yaylacı 99
Yeghiazarian, Garabed 31
Yeni Cami 153
Yeşilhisar 67, 114, 115, 116, 212, 213, 216, 217
Yeşilyurt 72, 74
Yılanlı Church 116
Young Turk revolution of 1908 37
Yozgat 25, 31
- Z**
Zartarian, Garabed 29
Zennec[i]oğlu 41, 193
Zile 49, 59
Zincidere 41, 45, 47, 55, 57, 76, 77, 82, 83, 84, 99, 177
Zincidere Mosque 99
Zincidere School 47

© HRANT DİNK VAKFI YAYINLARI, 2016

© HRANT DINK FOUNDATION PUBLICATIONS, 2016